

Sahibi / Publisher

Prof. Dr. Şükrü BEYDEMİR (Rektör / Rector)

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Murat ALANYALIOĞLU (Enstitü Müdürü / Institute Director)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem EKERYILMAZ

Doç. Dr. Adem SARIHAN

Yardımcı Editör / Associate Editor

Arş. Gör. Kadriye Nurdanay ÖZTÜRK

Arş. Gör. Dr. Ertuğrul ÇAM

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Office Director

Bahar ALCAN

Yazım ve Dil Editörü / Spelling and Language Editor

Öğr. Gör. Dr. Ayça BAKINER ÇEKİN

Editör Kurulu / Editorial Board

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem EKERYILMAZ (sebnem.ekeryilmaz@bilecik.edu.tr)
Maliye Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Ertuğrul ÇAM (ertugrul.cam@bilecik.edu.tr)
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Arş. Gör. Kadriye Nurdanay ÖZTÜRK (kadriye.ozturk@bilecik.edu.tr)
İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BILECIK SEYH EDEBALI UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt 7, Sayı 1, 2022 / Volume 7, Number 1, 2022

ISSN 2548-088X

Sahibi / Publisher

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Şükrü BEYDEMİR

Prof. Dr. Şükrü BEYDEMİR (Rector) on behalf of Bilecik Seyh Edebali University

BAŞ EDITÖR / EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Murat ALANYALIOĞLU

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 11230 Bilecik, Türkiye

Bilecik Seyh Edebali University, School of Graduate Studies, 11230 Bilecik, Turkey

Telefon/Phone: +90228 2141130 Faks /Fax: +90228 2141132

E-posta/E-mail: murat.alanyalioglu@bilecik.edu.tr

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Office Director

Bahar ALCAN

İletişim Bilgileri / Contact Informations

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 11230 Bilecik, Türkiye

Bilecik Seyh Edebali University, School of Graduate Studies, 11230 Bilecik, Turkey

Hakemli bir dergi olan Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez yayımlanır ve yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'ne aittir.

A refereed journal "Bilecik Seyh Edebali University Journal of Social Sciences" is published twice a year and Bilecik Seyh Edebali University holds the copyright of all published material that appear in this journal.

Dergimiz, EBSCO, Academic Resource Index (ResearchBib), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific Index Service, Journal Factor, Cite Factor, Director of Research Journals Indexing (DRJI), Infobase Index, İdeal Online, Sobiad, International Institute of Organized Research (I2OR), İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veri Tabanı tarafından taranmaktadır.

Our journal is indexed by EBSCO, Academic Resource Index (ResearchBib), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific Index Service, Journal Factor, Cite Factor, Director of Research Journals Indexing (DRJI), Infobase Index, İdeal Online, Sobiad, International Institute of Organized Research (I2OR), İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Database.

İletişim Bilgileri/Contact Information: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 11230 Bilecik/Türkiye / Bilecik Seyh Edebali University, School of Graduate Studies, 11230 Bilecik/Turkey. web: <http://dergipark.org.tr/pub/bsusb>

Hakem Listesi / Reviewer Board

- Prof. Dr. Fikret Turan / İstanbul Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Fakültesi/ Eski Türk Anabilim Dalı
- Prof. Dr. Hasan Gül/ Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ İşletme Bölümü/ Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı
- Prof. Dr. Mehmet BAHAR/ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi/ Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü/ Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı
- Prof. Dr. Mustafa Öner/ Ege Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Yeni Türk Dili Anabilim Dalı
- Prof. Dr. Nazan Susam/ İstanbul Üniversitesi/ İktisat Fakültesi/ Maliye Bölümü/ Bütçe ve Mali Planlama Anabilim Dalı
- Prof. Dr. Nazım Elmas/ Giresun Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi/ Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü/ Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
- Prof. Dr. Nesrin Karaca/ Uludağ Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı
- Prof. Dr. Şenol Kantarcı/ Akdeniz Üniversitesi/ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Uluslararası İlişkiler Bölümü/ Siyasi Tarih Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Ahmet İlyas/ Harran Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü/ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Ceren Yegen/ Mersin Üniversitesi/ İletişim Fakültesi/ Gazetecilik Bölümü/ Bilişim ve Enformasyon Teknolojileri Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Erdem Çanak/ Çukurova Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü/ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Fazlı Yıldız/ Balıkesir Üniversitesi/ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Maliye Bölümü/ Bütçe ve Mali Planlama Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Halim Demiryürek/ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü/ Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Hulusi Geçgel/ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi/ Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü/ Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
- Doç. Dr. İlhan Karataş/ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/ Ereğli Eğitim Fakültesi/ Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü/ Matematik Eğitimi Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Mehmet Salih Erkek/ Uşak Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü/ Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Meral Fırat/ İstanbul Aydın Üniversitesi/ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Ekonomi ve Finans Bölümü/ Ekonomi ve Finans Programı
- Doç. Dr. Müge Savrum Kortanoğlu/ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Arkeoloji Bölümü/ Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Ömer Kürşad Tüfekçi/ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi/ Turizm Fakültesi/ Turizm İşletmeciliği Bölümü/ Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Özlem Şimşek Çetin/ Kırıkkale Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi/ Temel Eğitim Bölümü/ Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Sıtkı Nazik/ Amasya Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi/ İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü/ Osmanlı Türkçesi ve İslami Türk Edebiyatı Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Yahya Özdoğan/ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/ Sağlık Bilimleri Fakültesi/ Beslenme ve Diyetetik Bölümü/ Toplu Beslenme Sistemleri Anabilim Dalı
- Dr. Öğr. Üyesi Bahanur Özkan/ Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

Hakem Listesi / Reviewer Board

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Karataş/ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Furkan Kaya/ Yeditepe Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü/ Tarih Programı

Dr. Öğr. Üyesi Görkem Altınörs/ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü/ Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Gülay Demir/ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/ Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu/ Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü/ Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı

Dr. Öğr. Üyesi Hamza Doğan/ Dicle Üniversitesi/ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Sağlık Yönetimi Bölümü/ Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem Feridunoğlu/ Giresun Üniversitesi/ Tirebolu İletişim Fakültesi/ Gazetecilik Bölümü/ Medya İşletmeciliği Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Meryem Derya Yeşiltaş/ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ İşletme Bölümü/ Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Nimet Pınar Özgüner Gülhan/ Gaziantep Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Arkeoloji Bölümü/ Arkeoloji Anabilim Dalı

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Kariyer Yönetimine Biçilen Değer: Üniversitelerin Kariyer Merkezleri Üzerine Bir İnceleme <i>Arzu Özkanan, Osman Kürşat Acar, Müzeyyen Bilge Çıragöz</i>	1-18
Cumhuriyet Dönemi'nde Türetilen Yeni Rütbe Adlarının Kaynağı ve Yapılma Süreci <i>Erdal Aydın</i>	19-31
Bilecik Hamsu Vadisi Kültür Miras Yönetimi İçin Yeni Bir Proje Önerisi <i>Erkan Fidan, Erdal Mean, Funda Didem Mean</i>	32-45
Erken Çocukluk Döneminde Okuma Yazmaya Hazırlık Becerilerinin Matematik Becerileri Üzerindeki Rolüne Yönelik Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi <i>Tuba Mumcu, Yasemin Aydoğan</i>	46-57
Algılanan Nepotizmin Örgütsel İntikam Üzerine Etkisi: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma <i>Nuri Karaca, Ali Aksoy</i>	58-69
Hayat-Dışı Sigorta Şirketlerinin Performanslarının CRITIC Tabanlı MARCOS Yöntemi ile Değerlendirilmesi <i>Gözde Koca, Mimar Sinan Bingöl</i>	70-83
Adana Vilayetinde Nicel Açından Suç ve Suçlular (1912-1919) <i>İbrahim Yılmaz</i>	84-95
Klasik Türk Şiirinde Depremlerle İlgili Kullanımlar <i>Bülent Kaya</i>	96-103
Gıda Okuryazarlığı ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Arasındaki İlişki <i>Zeynep Apaydın Demirci, Berrin Çelik</i>	104-110
II. Meşrutiyet (1908-1920) Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Turancılık Konulu Şiirlerin Tematik Açından Karşılaştırılması <i>Hasan Hüseyin Gök, Ali Pulat</i>	111-133
Dış Politikada Kamuoyu Oluşumu: Türkiye-Hollanda Diplomatik Gerginliğinin Hürriyet, Sabah ve Sözcü Gazetelerindeki Sunumunun İncelenmesi <i>Murad Karaduman, Muhammet Erdem Duru</i>	134-151
İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türk- Amerikan İlişkileri'nin Sivas'ta Yayınlanan Ülke Gazetesine Yansıması (1946-1950) <i>Ömer Faruk Yazıcı, Turgut İleri</i>	152-163
Covid-19 Salgınının Türkiye'de Merkezi Yönetim Bütçesine Etkisi <i>Ökkeş Kısa, Kadir Kartalçı</i>	164-178

Araştırma Makalesi- Research Article

Kariyer Yönetimine Biçilen Değer: Üniversitelerin Kariyer Merkezleri Üzerine Bir İnceleme

The Value Attempted to Be Given to Career Management: a Research on the Career Centers at Universities

Arzu ÖZKANAN^{1*}, Osman Kürşat ACAR², Müzeyyen Bilge ÇIRAGÖZ³

Geliş / Received: 27/08/2021

Revize / Revised: 20/01/2022

Kabul / Accepted: 21/01/2022

ÖZ

Türkiye’de üniversitelerin kariyer merkezleri, son yıllarda Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisinin de etkisi ile önemli gelişim sürecine girmiştir. Çalışmanın yapılmasındaki amaç, üniversitelerdeki kariyer merkezlerinin etkinliğinin ne düzeyde olduğunu ortaya koymak, mevcut sorunları irdelemek ve verimliliğin artması için çözüm yolları aramaktır. Bu çalışma vasıtasıyla, yaşanan gelişimin etkinlik ve verimliliği kariyer merkezleri çalışanları bakışıyla değerlendirilmiştir. Çalışmada öncelikle kariyer yönetimi, kariyer planlaması, kariyer geliştirme kavramları ve Türkiye’deki üniversitelerin kariyer merkezlerinin mevcut durumları, çalışan profilleri ve yapılan faaliyetler nezdinde incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemi ile yapılan çalışmada Batı Akdeniz’deki vakıf ve devlet üniversitesi olmak üzere toplam 8 üniversite evren ve çalışanları örneklem olarak seçilmiş, veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Sonuç olarak uzun vadede üniversite kariyer merkezlerinin öneminin daha da artacağı ve ülkemizde kariyer yönetimi konusuna katkı sunabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın mevcut personel yapısı, teknik altyapı gibi kariyer merkezlerinin kısa vadede beklenen atılımları yapabilmelerinin önünde önemli engeller olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler- *Kariyer, Kariyer Geliştirme, Kariyer Merkezleri, Kariyer Planlama, Kariyer Yönetimi*

ABSTRACT

In recent years, career centers at universities have entered into significant development with the influence of the Presidential Human Resources Office in Turkey. The purpose of the study is to reveal the level of effectiveness of career centers in universities, to examine existing problems and to seek solutions to increase productivity. In this study, the effectiveness and efficiency of the development experienced were evaluated from the perspective of career center employees. First, career management, career planning, career development concepts and situations at university career centers in Turkey were examined in the study. With the qualitative research method, a total of 8 universities, including foundation and state universities in the Western Mediterranean, and their employees were selected as samples, and the data were collected through a semi-structured interview form. As a result, it has been concluded that the importance of university career centers will increase in the long term and they can contribute to career management in our country. However, there are important obstacles for career centers such as the existing personnel structure and technical infrastructure to make important breakthroughs in the short term.

Keywords- *Career, Career Development, Career Centre, Career Planning, Career Management*

¹ Sorumlu Yazar Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, arzuozkanan@isparta.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2166-7827>)

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, osmanacar@sdu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1961-645X>)

³ Öğr. Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, mzyncrg@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-4629-0456>)

I. GİRİŞ

Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde ekonomik, politik, toplumsal ve teknolojik gelişmeler iş, çalışma, meslek ve kariyer gibi birbiri yerine kullanılan kavramların içeriklerinin değişmesine yol açmıştır. Kurumların geleneksel verimlilik anlayışlarında bir dönüşüm yaşanmış, insanın öncelendiği bir yönetim anlayışı önem kazanmıştır. Bilimsel yönetim anlayışında benimsenmiş olan insanın bir üretim faktörü veya girdi olarak görülmesi düşüncesinden, örgütün bir değeri ve başarısındaki kilit nokta olmasına doğru bir yönelim gerçekleşmiştir. Bu anlamda örgütsel başarının en büyük kaynağı olan insanın iş hayatında başarılı, etkili ve verimli olması sağlanmalıdır. Hem örgütsel hem de bireysel gelişim için çalışanların örgüt kültürüne hâkim olması ve benimsemesi, motivasyon ve performansının yüksek olması, kendini daima geliştirebileceğine dair örgütsel bir güven duyması, diğer bir deyişle çalışma hayatında sosyal ve psikolojik olarak tatmin olması gerekmektedir.

Kariyer kavramının çerçevesini çizebilmek için öncelikle paralel olarak kullanılan iş ve çalışma kavramlarının içeriklerinin bilinmesi gerekmektedir. Nitekim bu kavramların da birçok tanımı bulunduğunu söylemek mümkündür. Örneğin çalışma kavramı sosyoloji, psikoloji, ekonomi gibi alanlarda benzer tanımlara sahip olsa da farklı vurgulara sahiptir. Ekonomik anlamda çalışma kavramı “kişinin fiziksel ve zihinsel gücünü üretim yapmak için kullanması” şeklinde tanımlanmaktadır. Psikolojide çalışma, kişinin psikolojik yönüne eğilerek kişi ve görev arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir (Soyer, 1996: 176). Sosyolojik açıdan bakıldığında ise çalışma, kişilerin bir iş yaparak diğer bireylerle etkileşim içerisinde olması ve hiyerarşik düzende kendine bir yer edinmesi anlamında kullanılmaktadır (Aytaç ve Keser, 2017: 4). Anlayış farklılıklarından kaynaklanan bu çeşitlilik iş kavramında da görülmektedir. Sosyolojide diğer insanlar için faydalı bir üretim yapma faaliyeti olarak açıklanan iş kavramı, psikolojide amaçları gerçekleştirmek için yapılan örgütlenme, değişim ve kontrol olarak tanımlanmaktadır (Baysal, 1993: 6). Kariyer ise iş ve çalışma kavramlarını bünyesinde barındıran bir süreçtir. Eş zamanlı olarak bir işi başarmak için yapılan çalışmalar bütünü, kariyer kavramını ortaya çıkarmaktadır (Griffin, 1993: 623). Bu kavram ise çalışma hayatının başarıya ulaşabilmesi için kariyer yönetimi, kariyer planlaması ve kariyer geliştirme gibi alt alanlara ayrılmaktadır.

Ülkemizde giderek artan öneme sahip olan kariyer yönetimi, kariyer planlama ve geliştirme konularının hem özel sektör hem de kamu uygulamalarında karşılığını tam olarak bulduğunu söylemek oldukça zordur. Eğitim döneminde öğrencilere doğru yansıtılmayan ve gerekli önem verilmeyen kariyer kavramı, ileride eğitilmiş işsizlere, verimsizliğe ve gençler arasında geleceğe yönelik umutsuzluğa yol açmaktadır. Yanlış bölüm/program ve meslek tercihi, aile zorlaması ile yapılan kariyer planları, meslek ve lise seçimine yönelik toplumun bakış açısında mevcut önyargılar, kariyer konusunda yetersiz bilgilendirme, yanlış kariyer planlama gibi bunun birçok nedeni vardır. Özellikle bu durum son dönemde etkinlikleri artan üniversitelerin kariyer merkezlerinin de dikkatini çekmektedir.

Kariyer merkezlerinin ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri’nde 1960’lı yıllarda görüldüğü söylenebilir. Üniversitelerin kurulmasının hızına bağlı olarak Türkiye’de ise 1990’lı yıllarda kariyer merkezlerinin sayısı artmaya başlamıştır (Özden, 2015: 148). Nicelik olarak meydana gelen bu artışın, nitelikte de aynı düzeyde yaşadığını söylemek güçtür. Kariyer bilinci, meslek seçimi konusunda ilköğretim ve lise düzeyinde rehberlik ve psikolojik danışmanlık hocaları başta olmak üzere yeterli bilgilendirme yapıldığını söylemek de zordur. Üniversitelerde kariyer merkezlerinin etkinliği Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisinin öncülüğü ve kariyer planlama konusunda bir dersin müfredata konulması ile artmış olmasına ve genel olarak kariyer konusuna, kariyer merkezlerine bir değer verme söz konusu olmasına rağmen beklenen seviyede değildir.

Bu çalışma ile üniversitelerdeki kariyer merkezlerinin etkinliği ve verimliliği nitel yöntem ile incelenerek kariyer yönetimine sağladıkları katkılar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kariyer kavramı, kariyer yönetimi, kariyer planlaması, kariyer geliştirme kavramları ve Türkiye’deki üniversitelerin kariyer merkezlerinin gelişim süreçleri incelenmiştir.

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kariyer merkezlerinin iş yaşamındaki rolünü ve işlevlerini daha iyi anlayabilmek için birtakım kavramların anlamlarının bilinmesi gerekmektedir. Bu kavramların başında kariyer yönetimi, kariyer planlama, kariyer geliştirme, kariyer yolu, kariyer kalıbı, kariyer çapaları, kariyer hareketliliği, kariyer bağlılığı sayılabilir (Demirel, 2019). Kariyer ile ilgili çalışmalarda genel olarak 3 alt başlık ön plana çıkmaktadır. Bunlar, kariyer planlama, kariyer yönetimi ve kariyer geliştirmedir. Bu üç kavram konusunda çatı kavramın hangisi olduğu ve diğerlerini kapsadığı, birbirleri ile ilişkisi konusunda kaynaklarda bir fikir birliği olmadığı gibi, akademik yazında

da bir görüş birliği yoktur. Aynı şekilde üniversitelerin kariyer merkezleri isimlendirmesinde de bu kavram karmaşasına bağlı olarak farklılıklar söz konusudur. Bazı üniversiteler kariyer planlama merkezi isimlendirmesini kullanırken bazıları kariyer gelişim şeklinde isimlendirme yapmışlardır.

A. Genel Olarak Kariyer

Kariyer kavramının tarihsel gelişimine bakıldığında, farklı dillerde benzer şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Kavram Latince *carrus* (at arabası) ve *carrera* (yol), Fransızca'da ise *carriere* (yarış yolu) kelimelerinden gelmektedir. Buna göre kariyer kavramının en belirgin göstergesi “yol” ifadesidir. Buna göre geçmişteki kullanımına paralel olarak günümüzde kariyerin belirli bir iş alanında alınan yol olduğu söylenebilir (Aytaç ve Keser, 2017: 6).

Kariyer, en genel haliyle “çalışanların örgütte hiyerarşik olarak yükselmesi” olarak tanımlanmıştır (İrmiş ve Bayrak, 2001: 179; Arthur et al., 2010: 8). Benzer olarak Durai (2010: 141)’ye göre bir bireyin kariyeri, iş hayatı boyunca sahip olduğu pozisyonları ifade etmektedir. Werther ve Davis (1996: 311) kariyeri daha geniş ölçekli tanımlayarak bireyin tüm hayatı boyunca yaptığı işlerin toplamı olarak nitelemiştir. Aynı şekilde Eşitti ve Buluk (2017) ile Tüz (2003)’e göre ise kariyer “hayat boyu süren bir uğraş” anlamına gelmektedir. Kariyer kavramı uzun süreler tartışılmış olsa da iş dünyasına Anna Roe’nin “Meslekler Psikolojisi” kitabı ile girmiştir (Çoban, 2015: 3). Kara ve diğerleri (2016), kavramın 16. yüzyılda devlet memurluğu için kullanıldığını belirtmiştir. Sonrasında ise kavram çokça tartışma konusu olmuş, bu tartışmalar günümüze kadar uzanmıştır. Tüm dünyada yaşanan değişim ve teknolojinin gelişimiyle birlikte iş dünyasında yaşanan dönüşüm, kariyer kavramına yeni bir boyut getirmiştir. Geleneksel anlamda kullanıldığı haliyle kariyer, yalnızca üst düzey yöneticilere ait bir kavram olarak anlaşılmaktadır (Bingöl, 2019: 350, Tecirli, 2017: 4). Bu anlayışa göre, yönetici olmayan işçi kesiminin kariyeri bulunmamaktadır. Dikey hareketlilik olarak bahsedilen hiyerarşik yükselme, geleneksel örgüt yapısında “kariyer yapma” olarak görülmekteydi. Fakat zamanla yalnızca dikey değil, yatay hareketliliğin de kariyer olarak görülmesinin gerekliliği anlaşılmıştır. Bireyler çalıştıkları pozisyonda kalarak bilgi ve becerilerini artırmakta, işlerini zenginleştirebilmekte ve faaliyet alanlarını genişletebilmektedir (Forbes, 1987: 110). İnsan kaynakları anlayışıyla paralel olarak ortaya çıkan insanın işletmedeki değeri, kariyer kavramının kapsamının genişletilmesini zorunlu kılmıştır. Böylece işletmenin aslında en önemli fakat en geri planda bırakılan unsuru olan insan, işletmenin en değerli varlığı haline gelmiş ve bu anlayışla birlikte örgütün tabanından tavanına kadar tüm çalışanların bir kariyeri olduğu kabul edilmiştir (Ölçer, 1997: 88).

Personel yönetimi yaklaşımının terk edilerek insan kaynakları disiplininin oluşması, kariyer kavramının içerik ve derinlik açısından gelişmesini sağlamıştır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, kariyerin bireysel ve örgütsel olmak üzere 2 boyutu olduğundan söz edilmektedir. Bununla birlikte genellikle örgütün ve bireyin kariyer konusunda uyguladıkları politikalar birbirinden ayrılmaktadır. Bireyi bireysel başarıya götürecek, örgütün ise örgütsel amaçlarını gerçekleştirmesini sağlayacak en uygun politikanın, birey ve örgütün kariyer yaklaşımlarını birbiriyle uyumlaştırmak olduğu görülmektedir. Bu kapsamda hem kişisel hem örgütsel başarıyı sağlamak için öncelikle kariyeri iyi bir şekilde planlamak, sonrasında bu planı geliştirerek başarılı bir biçimde yönetmek gerekmektedir.

B. Kariyer Planlama

Kariyer kavramının iş yaşamında en çok ilişkilendirildiği ve kariyer merkezlerinin en çok üzerinde durduğu konular kariyer planlama, kariyer geliştirme ve nihayetinde bunları içinde barındıran kariyer yönetimidir. Kariyer planlama en genel haliyle kişinin kendini tanıyarak, önündeki fırsatları değerlendirerek kendine uygun bir kariyer belirlemesi ve hedefine ulaşması; örgütün de bireylerin bu amaçlarını gerçekleştirmesi için imkân yaratma ve yardımcı olması sürecidir. Buna göre kariyer planlamasının temel amacı, çalışanların organizasyon içinde kariyer gelişimine ulaşmalarına yardımcı olmaktır. Kariyer planlaması, nitelikli işgücüne ulaşmak ve elde tutmak için uygun bir araçtır. Çalışan kariyerleriyle ilgili planlarına ve fikirlerine saygı duyulduğunu hissettikleri iş ortamında verim göstermekte ve bağlılıkları artmaktadır (Durai, 2010, s. 141). Kariyer planlama yalnızca iş arama veya işe girme sürecinde ortaya çıkmamakta, eğitim hayatında başlayarak devam etmektedir (Karaaslan, 2017). Bu nedenle kariyer planlama kısa, orta ve uzun vadede çeşitli planlar oluşturmayı gerektirmektedir. Aynı zamanda kariyeri planlama süreci işe girdikten sonra da bitmemekte, çalışma yaşamı boyunca devam etmektedir.

Kariyer planlama süreci bir dizi faaliyetten oluşmaktadır. Öncelikle birey kendini tanımalı, güçlü-zayıf yönlerini ve özelliklerini bilmelidir. Sonrasında mevcut ve kendi özelliklerine uyan iş fırsatlarını

değerlendirmelidir. Gerekli durumlarda kariyerine yönelik çeşitli alıştırma ve faaliyetlere katılabilmektedir. Daha sonra ise nihai kararı vermekte ve işe başlamaktadır (Durai, 2010: 145).

Örgütsel kariyer planlama yapılırken, örgütün insan kaynaklarının etkin kullanılması, yükselme isteği bulunan çalışanların iş tatmininin sağlanması, çalışanların değerlendirilmesi ve örgütün iş başarısının yükseltilmesi amaçlanmaktadır (Sav, 2008: 26-27). Bu amaçlar gerçekleştirildiğinde ise örgüte birtakım getiriler sağlamaktadır. Bunlar personelin örgüte bağlılığının artırılması, personelin niceliğinden ziyade niteliğinin iyileştirilmesi, personel devir hızının azaltılması (Eryiğit, 2000), devir hızının azalması sonucunda maliyetlerin düşmesi (Ergün, 2007: 34) olarak sayılabilir. Örgütsel kariyer planlamanın uygulanması sürecinde de birtakım aşamalar bulunmaktadır. Literatürde bu aşamalara yönelik fikir birliği bulunmasa da bazı çalışmalarda yer aldığı görülmüştür. Kısaca söz etmek gerekirse ilk olarak örgüt, kariyer planlaması yaparken kadroların görev tanımlarını iyi belirlemeli, iş tanımlarının sınırlarını iyi çizmelidir. Sonrasında mevcut işlerin değerlendirmesi ve iş analizi yapılmalıdır (Ergün, 2007: 49). Bunların sonucunda ise çalışanın da performansı değerlendirilmeli ve örgütteki mevcut durum ile çalışanların durumları göz önüne alınarak bir kariyer planı oluşturulmalıdır.

Her ne kadar kariyer planlama yalnızca birey dâhilinde bir işlem gibi görülsede de örgüt de bu sürecin bir parçası durumundadır. Bununla birlikte kariyer planlama süreci, bireyle başlayıp örgüte uzanan ve birey-örgüt etkileşiminde bütünlükten devam eden bir süreçtir denilebilir. Bu bağlamda bireysel kariyer planlama kişinin kariyerini planlayarak performansını ve verimini artırarak iş tatminini sağlaması, örgütsel kariyer planlama ise başarıya ulaşan çalışanın örgüt içindeki ilerlemesinin ve yükselmesinin sağlanması (Damar vd, 2015: 91; Gökdeniz, 2017: 125; Antoniu, 2010: 14) olarak ayırma tabi tutulabilmektedir.

Kariyer planlama kişisel olarak yapıldığında bireyin motivasyonunu artırmakta, verimini yükseltmekte, kişisel doyumunu ve iş tatminini sağlamaktadır. Örgütsel olarak yapıldığında ise çalışanların işe bağlılığı artmakta, örgütün verimliliği yükselmekte ve rekabet avantajı kazanmaktadır. Bu nedenle kariyer planlamanın hem bireysel hem de örgütsel boyutu, kişisel ve organizasyonel başarının önemli bir adımını oluşturmaktadır (Taşlıyan, Arı ve Duzman, 2011: 236; Tunçer, 2012: 218). Bunların yanı sıra, birey kariyer planlaması yapmadan kariyerine başlayabilmektedir. Bu durumda bireyin iş yaşamında mutsuz olmaması ve örgütsel ihtiyaçları karşılayarak iki boyutlu memnuniyetin sağlanabilmesi için insan kaynakları sisteminin, birey ve örgütlere kariyer planlama konusunda destek vermesi, gerekli durumlarda eğitime tabi tutması gerekmektedir (Antoniou, 2010: 15). Aytaç (2005), bir olumsuzluk olarak kariyer planlamanın bireyin fazla beklentiye girmesi ve bu durumun örgüt içinde strese ve gergin bir çalışma ortamına neden olabileceğini dile getirmiştir (Üzüm ve Özdemir, 2018: 1112). Buna karşın Kır ve Er (2017), kariyer planlaması yapılan örgütlerde çalışan bireylerin daha aktif, verimli, üretken ve örgüte daha bağlı olduklarını belirtmiştir.

C. Kariyer Geliştirme

Kariyer kavramıyla ilişkilendirilmiş ikinci kavram kariyer geliştirmedir. Kariyer geliştirme, örgütteki verimliliğin ve başarının devamı için birey ve örgütün kariyer planlarının birleştirilerek gelişiminin sağlanmasıdır. Kariyer geliştirme, iş tanımını yapan örgütte, işi fiziki olarak yapan çalışanın birlikte yürüttükleri bir süreçtir (Sağdıç ve Demirkaya, 2009:234). İrmiş ve Bayrak (2001) kariyer geliştirmeyi en basit şekilde “mesleki ilerleme” olarak tanımlamıştır. Bu ilerleme ile ilgili değişik görüşler bulunmakla birlikte, Greenhaus ve arkadaşları (2019: 38) bu gelişim sürecini başlangıcı oluşturan mesleki ve örgütsel seçim dönemi, erken kariyer dönemi, orta kariyer dönemi ve emeklilikle sonlanan geç kariyer dönemi olarak belirlemiştir.

Kariyer geliştirmenin kariyer planlamasından farkı, kariyer geliştirmenin işe girdikten sonra başlamasıdır. Örgüt, kariyer geliştirme faaliyetleri yaparak çalışanların verimini artırmakta, belirlenen hedeflere ulaşımı kolaylaştırmakta, örgütün ihtiyaç duyduğu nitelikli çalışana sahip olmakta, çalışanların iş tatminini sağlayarak örgüte bağlılıklarını artırmaktadır. Kariyer geliştirmedeki asıl amaç, çalışanların beklentilerine olumlu cevap vererek motivasyon, verimlilik gibi unsurların artırılması ve örgütün başarısının sürekli hale getirilmesidir. Bu da aslında kariyer geliştirmenin, büyük oranda örgütün yürüttüğü bir süreç olması anlamına gelmektedir. Kariyer geliştirme süreci birtakım programlarla desteklenmektedir. Bunlar mentorluk, kariyer danışmanlığı, koçluk, iş rotasyonu, iş zenginleştirme, çifte kariyer yolu (Tunçer, 2012: 222), özel gruplara eğitimler, yazılı kaynaklar, atölyeler (Eryiğit, 2000), 360 derece performans değerlendirme, örgüt içi yedekleme (Bingöl, 2019: 374-375) olarak sayılmaktadır. Uslu (2015), bu programları örgütsel kariyer planlama teknikleri olarak ele almıştır.

Bingöl (2019)’e göre kariyer geliştirme aşamaları beşe ayrılmaktadır. İlk aşama iş için hazırlık yapmaktır. Bu aşama bireyin doğumundan okul hayatının bitişine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Birey bu süreçte kendini tanımakta, meslekler hakkında fikir sahibi olmakta, bu yolda gerekli eğitimi almakta ve kariyerini planlamaktadır.

İkinci aşama işe giriş sürecidir ve mezuniyetten işe girene kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu aşamada birey iş dünyasını tanır, planladığı mesleği yapmaya başlar. Bu aşamada örgütlerin şeffaf bilgi sağlamaması, kişilerin kariyer planlarını yeterince etkili kurmaması sonucunda bireyler hayallerindeki işle, gerçekte karşılaştıkları işin çok farklı olduğunu görebilmekte ve hayal kırıklığı yaşayabilmektedir. Bu sorun ise kişinin bütün kariyer yaşantısını etkileyebileceği için işe giriş aşaması önem arz etmektedir. Üçüncü aşama olan ilk kariyer aşaması öncelikle örgütte kendini kabul ettirme ve örgüte alışma, işe alındıktan sonra ise kişinin kariyerinde başarısına odaklanmasından oluşmaktadır. İşyerinde gelişme ve yükselmeye en çok bu aşamada istek duyulmaktadır. Dördüncü aşama olan orta kariyer aşaması, genelde bireylerin kariyer gelişimlerini tartmaya başladıkları, sorgulamaya yöneldikleri bir dönemi içermektedir. Buna göre birey yükselmeye devam etmek, iş tatminini sağlayamadığından iş değiştirmek veya olduğu pozisyonu korumak gibi davranışlar sergilemektedir. Beşinci ve son aşama olan son kariyer aşaması, bireyin aslında emekliliğe yaklaştığı dönemdir. Bu dönemde örgüt, yaşları ilerlemiş olan bireylerin daha düşük performans sergilemelerine karşılık önlem almakta, kişilere emekliliklerine kadar yardımcı olmaktadır.

D. Kariyer Yönetimi

Kariyer ile ilgili ele alınan bir diğer kavram kariyer yönetimidir. Bireyin ilgi alanları ve becerilerine göre kariyer planlamasını yapması, örgütün çalışanlarına yönelik planlama faaliyetlerini uygulamaya koyması, bu plan ve faaliyetlerin geliştirilmesi ve bu gelişim sonucunda kariyerin başarılı bir şekilde sürdürülmesi kariyer yönetimini oluşturmaktadır (Yarnall, 2008: 2).

Geleneksel yönetim anlayışının terk edilip modern anlamda yönetsel sistemin yaygınlaşması, rekabet kavramının farklılaşması, verimliliğin ve başarının üründen çok personel odaklı olması gerektiğinin anlaşılmasıyla örgütler işletmenin en değerli varlığına önem vermeye başlamıştır (Sezer ve Ak, 2017: 217). Geçmişte her ne kadar bireyler kendi kariyerlerinden kendileri sorumlu olsa da zaman içerisinde bu sürece işletmeler de dâhil olmuştur. Bunun nedeni işletmenin piyasada var olabilmesi, ismini duyurabilmesi ve azami verim elde edebilmesinin yolunun çalışanların başarılı kariyerlerinden geçtiğini anlamasıdır. Kariyer yönetimi hem kişinin hem de örgütün kariyer planlamasını ve bu planları geliştirmesini kapsayan süreçtir. Örgütte çalışanların bireysel performansları ile örgütün ihtiyaçlarının birbiriyle uyumlaştırılması süreci olarak da tanımlanmaktadır (Eryiğit, 2000, Mavisu, 2010: 18). Kariyer yönetimi bazı akademik çalışmalarda ise, çalışanların planlarının başarıya ulaşabilmesi için örgütün bireyi destekleme süreci olarak açıklanmıştır (Seçer, 2013; Karcioğlu ve Atasever, 2019: 112). Başarıyla uygulanan kariyer yönetimi örgüt içindeki çatışmaları azaltmakta, çalışanların verimliliğini artırmakta ve örgütün de başarısının artmasını sağlamaktadır (Tunçer, 2012: 206).

Kariyer yönetimi ise bireysel ve örgütsel olarak iki yönlü sürdürülmektedir. Bireysel kariyer yönetiminin temelinde birey bulunmaktadır. Bireysel kariyer yönetiminin temelinde Maslow'un ortaya koyduğu "kendini gerçekleştirme" isteği ve dürtüsü yer almaktadır (Taşlıyan, Arı ve Duzman, 2011: 237). Birey kendi kariyeri için yapmış olduğu kariyer planlarını sık sık gözden geçirmeli ve uygulamaya koymalıdır. Bireysel kariyer planlama sırasında oluşturulan planların uygulama sürecinin kontrolü bireysel kariyer yönetimi ile olmaktadır. Kariyer en temelde bireyin çabasıyla başlayıp, işe girdikten sonra örgütün yardımıyla devam eden bir süreçtir (Karcioğlu ve Atasever, 2019: 113). Bu nedenle kişi örgüte girene kadar bireysel olarak süreci yönetmekte, örgüte dahil olduktan sonra örgütün kariyer yönetim sistemiyle bütünleşmektedir. Örgütsel kariyer yönetimi, işletmede çalışanların kariyerlerinin başarılı bir şekilde sürdürülmesi, kariyer planlarının gerçekleştirilmesi ve kariyerlerinin gelişiminin takip edilerek örgütsel ihtiyaçların karşılanması sürecidir. Örgüt, çalışanların kariyer hedeflerine uygun stratejileri belirlemeli, gerekli durumlarda eğitimler vermeli, çalışanların verimliliği için kariyerlerini en doğru şekilde yönetmelerine imkân sağlamalıdır. Örgütün kariyer yönetimi kapsamında yapması gereken, çalışanları doğru şekilde seçmek; terfi, ücret, eğitim, ödüllendirme gibi işlemleri başarılı bir şekilde yürütmektir (Okakın, 2008: 2; Eryiğit, 2000). Bu unsurlar göz önüne alındığında örgütsel kariyer yönetiminin en temel amacı bireylerin örgütteki işlevlerinin artırılması ve verimli bir şekilde var olmasıdır.

E. Kariyerle İlgili Güncel Sorunlar

Kariyer ile ilgili olarak son dönemde iş tatmini, örgütsel bağlılık ve konular ekseninde birçok husus ön plana çıkmış ve akademik olarak çalışılmaktadır. Bu sorunlar, fiziksel ya da ruhsal elverişsizlik, kendine güven eksikliği, kararsızlık, düşük performans, yetersiz uzmanlık ve eğitim, örgüt kültürü ve politikalarından kaynaklı eksiklikler, mentor eksikliği, teknolojik değişimler, sınırlı kariyer fırsatı, gözden düşme, engellenme, stres ve tükenmişlik, kraliçe arı sendromu, çift kariyerli eşler, ayrımcılık, cam tavan, ay ışığı sorunu, çift kariyerlilik,

kariyer düzleşmesi, beceri ve yeteneğin yitirilmesi, işten çıkarılma, uluslararası işletmelerde kültür, dil ve iletişim sorunları, nepotizm, dalkavukluk, iş yerinde psikolojik şiddet (mobbing), cinsiyet ayrımcılığı, toplumsal kalıp ve yargılar (stereotipler), iş-aile çatışması, sosyal iletişim ağlarına katılmama, cinsel taciz ve başlangıç dönemi kariyer sorunları sayılabilir (Demirel, 2019; Bozkurt, 2019; Özden, 2008; Uyargil vd., 2008; Üzüm, 2018). Kişinin üniversite sonrası kariyerine başladığı dönemde beklentilerinin karşılanmadığı bir ortam ile karşılaşmaması için kariyer merkezlerinin hazırlayıcı bir görev üstlenmeleri gerekmektedir. Özellikle kariyerle ilgili güncel sorunlar ve kariyer engelleri olarak, kendine güven eksikliği, kararsızlık, yetersiz uzmanlık ve eğitim, fiziksel ya da ruhsal elverişsizlik, sosyal iletişim ağlarına katılmama, başlangıç dönemi kariyer sorunları söylenebilir.

Kariyer, bireye ve sonrasında örgüte birtakım yükümlülükler getirmektedir. Bu yükümlülükler doğru bir şekilde yerine getirilmediğinde ortaya bazı sorunlar çıkmaktadır (Eryiğit, 2000; Kozak ve Dalkıranoglu, 2013). Bu sorunlar, insan kaynakları sisteminin başarılı işletilmesiyle çözülebilecek engellerdir. Kariyer sorunlarını ortadan kaldırmak veya asgari düzeye indirmek için örgütlerde kariyer planlaması ve kariyer yönetimi sürecinin doğru yürütülmesi gerekmektedir.

Kariyer yönetimi konusu, üniversite öğrencilerinin meslek seçimi açısından incelendiğinde birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde yetenekleri dışında birçok sebeple farklı meslek seçimine bireyi zorlayan bir anlayışın olduğu söylenebilir. Gerek ailelerin baskı ve istekleri gerekse ortaöğretim seviyesinde yaşanmış hatalı tercihler veya zorunluluklar, üniversite yaşamında bireyi istemediği bir bölümde ve sadece derslerde başarılı olmak zorunluluğuna getirebilmektedir. Bu durum bireylerin eğitim hayatlarını bir gelişim evresi olarak değil, sadece zorunluluktan tamamlanan bir evre olarak yaşamalarına sebebiyet vermektedir. Bu zorunluluklar bireyin eğitim hayatında yaşadığı gibi istemediği, benimsemediği bir meslek hayatında kendini göstermeye devam etmektedir.

III. ÜNİVERSİTELERDE KARİYER MERKEZLERİ VE İŞLEVLERİ

Bugün dünyada üniversite öğrencileri kariyerleri için seçim yaparken 17.000 civarında bir meslek ile karşı karşıyadır. Türkiye’de İŞKUR’un meslekler sözlüğünde 7000 civarında meslek tanımlaması mevcuttur. Dünyadaki son 20-30 yıldaki dijital değişim ve dönüşüm ile birlikte bu sayı daha da farklılaşacaktır. Bu kadar fazla seçeneğin içinde kişiler meslek seçiminde, kariyer planlamasında ve gelişiminde zorluk yaşamaktadırlar. Bu durum, kişilere profesyonel destek verilmesini zorunlu kılmaktadır. Kişinin seçtiği meslek/iş onun hayatının kalitesini, iş dünyasına, aile kurumuna ve devlete katkısı gibi birçok konuyu etkileyeceği için bu konu profesyonel bir şekilde ele alınmayı gerektirmektedir (Öztemel, 2019: 2).

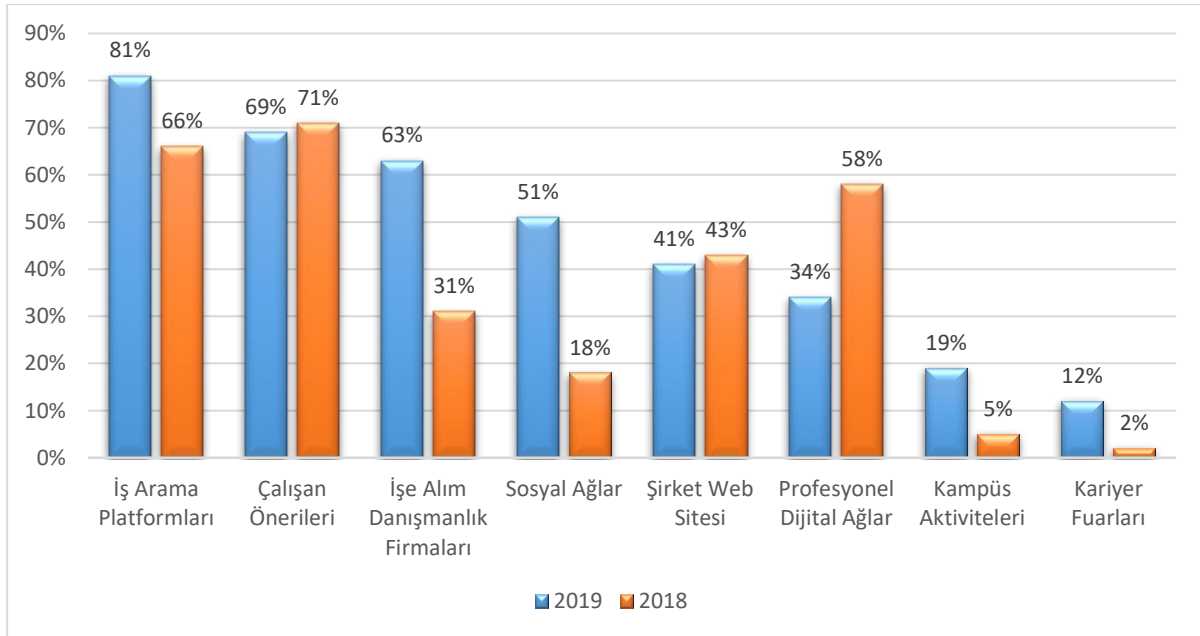
Bu nedenle 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 7. maddesi 2. fıkrasında “araştırma ve uygulama merkezi açılması”na olanak tanıyan alt bende dayandırılarak devlet üniversitelerinde kariyer merkezleri kurulmaktadır.

Türkiye’deki kariyer merkezlerinin ilki “Mezunlara İş Bulma Bürosu” olarak 1980 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi tarafından kurulmuştur. 1996 yılında yeniden yapılandırılmasıyla “Kariyer Planlama Merkezi” adını almıştır. Kariyer merkezini ilk kuran üniversite ise 1988 yılında Bilkent Üniversitesi olmuştur. İlerleyen yıllarda özellikle vakıf üniversitelerinde kariyer ofisleri kurulsa da devlet üniversitelerinde de kariyer merkezleri uygulama ve araştırma merkezi statüsünde kurulmaya başlanmıştır. 2003 yılında Erciyes Üniversitesi Resmî Gazetede yönetmeliği yayınlanarak kurulan ilk Kariyer Yönlendirme ve Bilgilendirme Merkezine sahip olmuştur (Özden, 2015: 9). 2013 yılında Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının “üniversite öğrencilerinin iş yaşamına hazırlanması ve staj uygulamalarının etkin bir biçimde yürütülmesi için kurulan üniversitelerdeki kariyer merkezlerinin yaptığı örnek uygulamaların paylaşılması ve bu konuda üniversitelerde duyarlılığın ve farkındalığın artırılması” amacıyla düzenlediği toplantı ile kariyer merkezi yöneticilerinin etkinliklerinin artırılması sağlanmaya çalışılmıştır (YÖK, 2013). Kariyer merkezleriyle ilgili yurtdışında birçok araştırma ve yayın olmasına karşın ülkemizde sınırlı sayıda (Özden, 2015).

Ülkemizdeki araştırmalara göre üniversite kariyer merkezlerinin başlıca faaliyetleri;

- Özgeçmiş veri tabanı oluşturma,
- Etkili özgeçmiş hazırlama eğitimleri düzenlemek,
- Kişisel gelişim için seminer ve konferans düzenlemek,
- Firma tanımı ve sektör günleri yapmak,
- İş dünyası ile ilgili diğer tanıtım toplantıları,
- Kariyer günleri, kariyer söyleşileri düzenlemek,
- İş olanaklarını araştırma ve işe yerleştirme çalışmaları,
- Staj konusunda bilgilendirme ve yardımda bulunmak,
- Öğrencilere yönelik oryantasyon,
- Mezunlarla iletişim,
- Girişimciliği geliştirme faaliyetleri,
- Kariyer yönlendirme,
- Koçluk ve mentörlük faaliyetleri ve
- Kariyer araştırma, sempozyum, çalıştay gibi etkinliklere destek vermek olarak sayılabilir (Özden, 2015:156, Erdoğan, 2001: 132).

Türkiye’de son dönemde öğrencilerin mezun olduktan sonra girecekleri iş hayatın boyunca işi ve kariyeri ile ilgili davranışları ifadesi olan kariyer kalıplarının oluşmasında önemli bir danışmanlık sağlayabilecek olan kariyer merkezleri özellikle Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisinin kuruluşu ile birlikte aktif olarak ön plana çıkmıştır. Ama bu merkezlerin kurulum faaliyetleri ve aktiviteleri hızlansa da aslında kampüs aktiviteleri ve kariyer fuarları iş bulma ve yetenekleri firmalara çekmek için genel sistem içinde önemli bir fonksiyon taşımamaktadırlar. Şekil 1’de görüleceği gibi iş arama platformları yetenekleri işe çekmede ve işe alımda en önemli kaynak olarak ön plana çıkmaktadır. Son yıllarda kariyer merkezlerinin yaptığı faaliyetler ve kariyer merkezlerine yapılan yatırımlar vasıtasıyla bu oran arttırılmaya çalışılmaktadır.

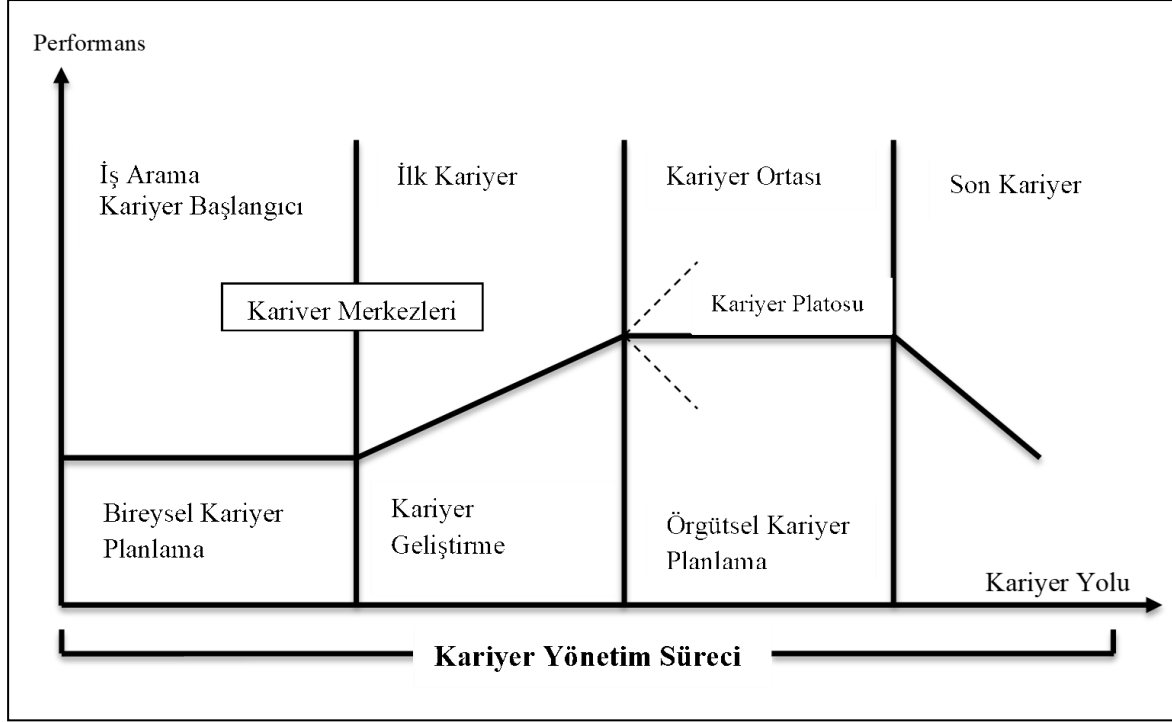

Şekil 1: Türkiye’de İşe Alımda Yetenek Çekmek İçin Kullanılan Kaynaklar

Kaynak: www.randstad.com.tr, (Erişim: 19.12.2020)

Şekil 1’de görüldüğü üzere, 2018 yılında işverenlerin aday bulmak için en çok kullandığı kaynaklar çalışanların önerileridir. Bu kaynağı ise iş arama platformları takip etmektedir. Kaynaklar arasında en az pay ise kariyer fuarlarına aittir. Yine bu veriye paralel olarak üniversite kampüslerinde gerçekleştirilen aktiviteler de işverenler tarafından aday bulma yolunda pek tercih edilmemektedir. 2019 yılına gelindiğinde işverenlerin yararlandığı kaynakların değiştiğini söylemek mümkündür. İş arama platformlarının daha yaygın bir şekilde

kullanılmaya başlandığı, kariyer fuarlarının ve kampüs etkinliklerinin verimliliğinin arttığı söylenebilir. İşe alım danışmanlık firmalarının da 2019 yılında dikkat çekici şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Dijital olarak yaşanan gelişim süreci, işe alım sürecinde de kendini göstermektedir.

Şekil 2: Kariyer Merkezlerinin Kariyer Yönetimi İçindeki Yeri

Kariyer merkezleri öğrenciler açısından Şekil 2’de görüleceği gibi kariyer planlama, kariyer geliştirme ve kariyer yönetimi açısından bakıldığında en önemli nokta olan kariyer başlangıcı aşamasında konumlandırılabilir. Öğrenciler için doğru bir kariyer planlama ve kariyer gelişimi için uygun adımlar üniversite döneminde yapılırsa öğrenci kariyerine doğru bir başlangıç yapabilecektir. Bu yönü ile kariyer planlama ve mezun öğrenciler ile ilişki merkezlerine önem verilmeye çalışılmaktadır.

Ancak mevcut durumda üniversitelerde kariyer merkezleri ile ilgili yapılan çalışmalarda öğrencilerin kariyer merkezlerinden haberdar olmadıkları (Işık, 2007), haberdar olanların ise kariyer merkezlerinin öğrencilerin kariyer kararlarını yönlendirmelerinde katkı sağlamadığı (Akoğlan Kozak ve Dalkıranoglu, 2013) yönünde bulgular yer almaktadır. Hacettepe Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan memnuniyet çalışmasında ise öğrencilerin kariyer merkezi faaliyetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri düşük olarak tespit edilmiştir (Ekinci ve Burgaz, 2007).

IV. YÖNTEM

A. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmada üniversite bünyelerinde kurulan kariyer merkezlerinin mevcut durumlarını ortaya koymak, kariyer yönetimine katkısını açıklamak, kariyer merkezlerinin geleceklerini değerlendirmek amacıyla betimleme yöntemi kullanılmıştır. Batı Akdeniz’de kurulmuş olan vakıf ve devlet üniversitelerindeki kariyer merkezlerinin işlerliklerini ortaya koymak amacıyla durum tespiti yapılmıştır.

Çalışma nitel metotla dizayn edilmiş olup, veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formları kariyer merkezlerinin mevcut durumlarını tespit etmeye yardımcı olacak soruları içerecek şekilde oluşturulmuştur. Kariyer merkezlerinin faaliyetlerini takip eden ve görev alan 5 kişi ile pilot uygulama yapılmış, kariyer yönetimi konusunda çalışmaları bulunan öğretim üyelerinin görüşü alınarak son şekli verilmiştir. Görüşmeler Mart 2019- Nisan 2019 tarih aralığında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonrasında her katılımcıya ait

döküm elde edilerek veriler Nvivo programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde kodlamalar yapılarak temalar oluşturulmuş ve mevcut durum tespit edilerek geliştirilmesi yönünde öneriler geliştirilmiştir.

B. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Batı Akdeniz'deki vakıf ve devlet üniversitelerinde kariyer merkezlerinin kuruluşları itibarıyla kariyer merkezlerinde görev yapmış ya da yapmakta olan çalışanlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda kariyer merkezlerinde görev yapmış ya da yapmakta olan tüm çalışanlara ulaşılmaya çalışılmış, hali hazırda 20 çalışanın görev yaptığı kariyer merkezlerinden 13 katılımcı ile yapılan görüşmeler çalışmaya dahil edilmiştir. Görüşülen 6 kişi daha önce kariyer merkezlerinde görev almış öğretim üyesi iken 7 kişi de kariyer merkezi çalışanıdır.

V. BULGULAR

Katılımcılardan elde edilen verilerin analizinde öncelikle kariyer merkezlerine ait genel bilgilere yer verilmiştir. Batı Akdeniz'de yer alan Antalya, Burdur ve Isparta illerindeki vakıf ve devlet üniversitesi olan Akdeniz Üniversitesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, Antalya Bilim Üniversitesi, Antalya Akev Üniversitesi olarak 8 üniversitenin kariyer merkezlerine ait bilgiler şu şekildedir:

Tablo 1: Üniversitelerde Kariyer Merkezlerine Verilen İsimler

Üniversite	Üniversite Kuruluş Yılı	Kariyer Merkezi Adı	Kariyer Merkezi Kuruluş Tarihi
Akdeniz Üniversitesi	1982	Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi (Kariyer Merkezi)	2016
Süleyman Demirel Üniversitesi	1992	Kariyer Planlama ve Mezunlarla İletişim Merkezi (Kariyer Merkezi)	2016
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	2006	Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi (Kariyer Okulu)	2019
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	2015	ALKÜ Kariyer Merkezi	2016
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	2018	Kariyer, Gelişim ve Mezunlarla İletişim Koordinatörlüğü (Kariyer ve Mezun Takip Ofisi)	2019
Antalya Bilim Üniversitesi	2010	Mezunlar Ofisi ve Kariyer Geliştirme Koordinatörlüğü	2019
Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi	2011	Kariyer ve Mezunlar Birliği	2019
Antalya Akev Üniversitesi	2015	Kariyer Planlama ve Mezunlarla İletişim Uygulama ve Araştırma Merkezi	2019

Araştırma kapsamına dahil edilen 8 üniversitenin 3 tanesinde kariyer merkezlerinin kuruluşu 2016 yılında gerçekleştirilmiştir. Diğer 5 üniversitede ise 2019 yılında kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Burada üniversitelerin kuruluş yıllarının etken olduğu bilinmekle birlikte kuruluşu daha önceki yıllarda gerçekleşen üniversitelerde ise kariyer merkezlerinin kuruluşlarında gecikmenin yaşandığı görülebilmektedir.

Araştırma kapsamında yer alan üniversitelerin öğrenci sayıları ile Kariyer Merkezlerinde görev yapan personel sayıları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Üniversitelerin Öğrenci Sayıları ile Kariyer Merkezlerinde Görev Yapan Personel Sayıları

Üniversite	Kariyer Merkezi Adı	Kariyer Merkezi Personel Sayısı	Öğrenci Sayısı	Kariyer Merkezi Personeline Düşen Öğrenci Sayısı
Akdeniz Üniversitesi	Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi (Kariyer Merkezi)	1	77.263	77.263
Süleyman Demirel Üniversitesi	Kariyer Planlama ve Mezunlarla İletişim Merkezi (Kariyer Merkezi)	6	42.628	7.105
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi (Kariyer Okulu)	6	32.739	5.457
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	ALKÜ Kariyer Merkezi	1	11.891	11.891
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Kariyer, Gelişim ve Mezunlarla İletişim Koordinatörlüğü (Kariyer ve Mezun Takip Ofisi)	2	26.863	13.432
Antalya Bilim Üniversitesi	Mezunlar Ofisi ve Kariyer Geliştirme Koordinatörlüğü	2	3.180	1.590
Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi	Kariyer ve Mezunlar Birliği	1	437	437
Antalya Akev Üniversitesi	Kariyer Planlama ve Mezunlarla İletişim Uygulama ve Araştırma Merkezi	1	441	441

Diğer bir husus ise kariyer merkezlerinde görevli personel sayısında gözlemlenmektedir. Personel sayıları 1 ile 6 arasında değişmekte olup ortalama olarak 2-3 personel görevlendirilmiştir. Personel görevlendirmelerinde üniversitelerin öğrenci sayılarının göz önünde bulundurulmadığı da ortadadır. Kariyer merkezlerinde görev yapan personellere düşen öğrenci sayısı 437 ile 77.263 arasında değişmekte olup ortalama olarak 6.381’dir. 6.381 öğrenciye 1 personel görevlendirilmekte ve kariyer gelişiminin sağlanması beklenmektedir. Ortalama olarak bulunan bu sayının 6.381 öğrenciye 1 personelin görevlendirildiği düşünüldüğünde makul bir sayı olarak değerlendirmek zordur. Ayrıca bu personelin birçoğu ikinci bir görev olarak bu merkezlere görevlendirilmektedir.

Araştırmanın örnekleminde yer alan 8 üniversitenin kariyer merkezlerinde görev yapan personellerin sayılarının azlığı dikkati çekerken hangi görevler ile çalıştıkları da önem arz etmektedir. Kariyer merkezlerinde çalışan personellerin görev dağılımları ise şu şekildedir:

Tablo 3: Kariyer Merkezi Personellerinin Görev Dağılımları

Görev	Kişi sayısı (f)	Yüzde %
Müdür (Koordinatör)	8	40
İnsan Kaynakları Uzmanı	2	10
Psikolojik Danışman	2	10
Memur	2	10
Sekreter	1	5
Hizmetli	3	15
Diğer	2	10
Toplam	20	100

Tablo 3'te görüldüğü üzere her kariyer merkezinin bir müdürü bulunmakta ve toplamda 20 kişi olan personel sayısının %40'ını oluşturmaktadır. Elbette görevli müdürler bu merkezlerin oluşturulması, vizyonunun oluşturularak yol haritasının çıkartılması ve faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu olan kişilerdir. Ancak unutulmaması gereken yönetim vazifesi ile birlikte faaliyetlerin birebir yapılması öğrenci sayıları da göz önünde bulundurulduğunda çok da mümkün görülmemektedir. Ayrıca destek hizmetlerde görevli personel sayısı da toplam personelin %30'unu oluşturmaktadır. Bu durumda kalan %30'luk personel ki 6 kişiye karşılık gelmekte, 8 üniversitede toplam 127.616 öğrencinin kariyer gelişimleri konusunda destek olmaya çalışmaktadırlar. Bu çalışma ile ulaşılan en çarpıcı sonuçlardan birisi de kariyer merkezlerinin personel yetersizliği konusudur.

Tablo 4: Öğrencilerin Kariyer Merkezlerinden Aldıkları Hizmetler

Kariyer Merkezlerinden Alınan Hizmetler	f	%
İş görüşmeleri ve mülakat teknikleri	6	50
Kariyer planlama ve kariyer yönlendirme	6	50
Uygulama eğitimleri	5	42
Staj yeri bulma	4	33
Sektör temsilcileri ile buluşma	4	33
Özgeçmiş hazırlama	3	25
Motivasyon geliştirme	3	25
Kurumsal firmaları tanıma	2	17
İşe yerleşme	1	8
Sosyal faaliyetler	1	8

Öğrenciler kariyer merkezlerinden en fazla iş görüşmeleri ve mülakatlar ile kariyer planlama konusunda hizmet talep etmektedirler. Öğrenciler aldıkları teorik eğitimin yanı sıra eksikliğini duydukları uygulama eğitimleri için de kariyer merkezlerini tercih etmektedirler. Diğer taraftan uygulama eğitimlerini aldıktan sonra staj yapabilmek için de yine kariyer merkezlerine başvurdukları görülmektedir. Elbette sadece staj için değil, aynı zamanda sektörde aldıkları eğitimin karşılığını görmek, firmaları tanımak ve kendi alanlarında uzmanlaşmış kişiler ile tanışabilmek için de kariyer merkezlerini tercih ettikleri görülmektedir. Öğrencilerin hemen kolayca ulaşabildikleri özgeçmiş hazırlama rehberleri yerine de kariyer merkezlerinden yardım istedikleri görülebilmektedir. Burada dikkati çeken öğrencilerin motive olabilmek için de kariyer merkezlerini tercih etmeleridir. Aslında öğrencilerin bu konuda desteğe ihtiyaç duydukları sonucu da buradan çıkarılabilecektir. Demir (2016)'in kariyer merkezlerinin internet sitelerini içerik analizi yöntemiyle değerlendirdiği çalışmasında araştırma bulgularını destekler nitelikte iş görüşmeleri ve mülakat ile ilgili bilgilere %83 oranında yer verdikleri görülmektedir.

Kariyer merkezlerinden talep edilen hizmetler doğrultusunda katılımcılara kariyer merkezlerinin katkıları sorulmuş olup, tüm katılımcılardan öğrencilerin gelişiminin yanı sıra üniversitelerin imajlarının gelişimi için de önemli katkılar sağladığı görüşü elde edilmiştir. Kariyer merkezleri sadece öğrencilerin ihtiyaç duydukları birimler gibi düşünülse de üniversitelerin de gelişiminde önemli yer edineceklerini söylemek doğru olacaktır.

Katılımcılara ülkemizde kariyer yönetimine verilen önem sorulduğunda, katılımcıların %75'i kariyer yönetimine önem verilmediğini %25'i ise son yıllarda yapılan kariyer fuarları, sektör tanıtımları gibi çalışmalar ile desteklenmeye çalışıldığını belirtmişlerdir. Katılımcılar kariyer yönetimine önem verilmediğini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Maalesef ülkemizde kariyer planlama ve geliştirme konusuna yeteri kadar önem verilmiyor. 15 -20 yıllık bir eğitim hayatının sonunda hala birçok mezun kariyer planlaması yapmamış ya da kariyerin ne anlama geldiğinden habersiz durumda olması bu durumu apaçık ortaya koymaktadır.” (Katılımcı 10)

“Maalesef, hiç önem verilmiyor. Kariyer tanımının ne olduğu konusunda bir fikir birliğine bile sahip değiliz.” (Katılımcı 5)

“Kariyer yönetimine kariyer planlama aşamasında değil ama kariyer geliştirme ve sonuç odaklı iş bulma gibi konularda önem verildiği görülebilmektedir.” (Katılımcı 8)

Katılımcıların ifadelerinden hareketle kariyer konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olunmadığı için kariyer yönetimine önemin verilemediği, eğitim hayatında kariyer ile ilgili bilgilerin de verilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan son yıllarda kariyer yönetimine gösterilen önemin artması ise Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi ile birlikte kendilerine daha fazla değer gösterilmeye başlanan kariyer merkezlerine bağlanmaktadır:

“Ülkemizde kariyer planlama ve kariyer geliştirme konusuna verilen değer son yıllarda arttığını düşünüyorum. Özellikle YÖK Kalite çalışmaları ve Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları ofisinin kurulmalarından sonra bu yönde çalışmalar arttı, daha ciddi ve planlı çalışmalar yapılmaya başlandı.” (Katılımcı 9)

“Üniversitelere kariyer merkezi kurulmasında Cumhurbaşkanlığı Kariyer Ofisinin (CBKO) önemli bir etkisi var. Birçok konuda CBKO inisiyatif alıyor. Bunlardan en önemli gördüğüm de kariyer fuarları. Özellikle kariyer fuarları öğrencilerin ilgili firmalarının kariyer fırsatlarını, imkanlarını ve çalışma sistemlerini öğrenme olanağı veriyor. Ayrıca işletmeler için de yeni yetenekleri keşfetmek için fırsat oluşturuyor. Öğrenciler kariyer fuarında kamu ve özel sektöre dair izlenimlerini bu fuarda oluşturuyor. Öğrencilere yeni ufuklar, yeni hedefler; belki yeni mesleki yönelimler kazandırıyor.” (Katılımcı 13)

Katılımcıların ifadelerinde dikkati çeken sadece bireylerin değil kurum ve firmaların da kariyer konusuna gereken önemi vermedikleri yönündedir:

“Kariyer yönetimi biz çoğunlukla bireylerin kendi kariyerleri ile ilgili olarak gelecek yönelimlerini ortaya koyarken örgütsel boyuttaki kariyer yönetimini hep ihmal etmekteyiz.” (Katılımcı 1)

“Kurumsal firmalar dışında kariyer yönetimi ve kariyer yönetimi ve planlama konularına eğilen firma sayısı çok az.” (Katılımcı 6)

Kariyer merkezleri sundukları hizmetler açısından katkılar sağlamaktadır. Katılımcılar bu katkıları şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Kariyer merkezleri doğru iş ve doğru personel arasında bir köprü görevi üstlenmektedir.” (Katılımcı 2)

“Kariyer merkezleri öğrencilere iş imkanı sağlaması, firmaların eleman ihtiyacını karşılaması açısından köprü vazifesi görmektedir. Bu şekilde üniversiteler ve sanayi kuruluşları ile işbirliğini sağlayabilmektedir. Zira üniversiteler bünyesinde bu tür faaliyetleri yürüten tek kurum kariyer merkezleridir.” (Katılımcı 4)

Katılımcılar kariyer merkezlerinin yürüttükleri faaliyetleri öğrencilere ve üniversitelere sağladıkları katkılar açısından ayrı şekilde değerlendirmişlerdir. Katılımcılardan elde edilen bulgulara göre kariyer merkezlerinin öğrencilere sağladıkları katkı genel olarak özgeçmiş hazırlama, iş görüşmelerine hazırlanma, iş arama kanallarını araştırma, staj yeri bulma konularında görülmektedir. Diğer taraftan üniversiteler açısından da katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Üniversitenin kurumsal kimliğinin gelişmesi konusunda önemli bir başarı öyküsü yaratma da ön plana çıkar.” (Katılımcı 1)

“Kariyer merkezleri mezun öğrenciler ve eğitimde bulunan öğrenciler arasında ağlar kurarak, iş dünyasının üniversite ile bağlarını kuvvetlendirerek ve öğrencilerin üniversiteye aidiyetlerini geliştirerek üniversitenin kurumsal kimliğinin gelişimine katkı sağlamaktadır.” (Katılımcı 10)

“Üniversitelerin başarısı yetiştirdiği öğrencilerin iş dünyasında doğru pozisyonda kendine yer bulabilmesine ve kariyerine devam edebilmesine bağlıdır. Ayrıcı üniversite ile iş dünyası arasında sıkı bağların bulunması, hem iş dünyasının ülke dinamiklerini doğru değerlendirerek gelişmesine hem de üniversitelerin güncel iş dünyasının ihtiyaçlarına yönelik AR-GE faaliyetleri yürütmesine ve bu yönde öğrenci yetiştirmesine katkı sunmaktadır.” (Katılımcı 2)

“Üniversitenin kurumsal kimliğine sağlayacağı katkı öğrencilerin mezuniyetleri sonrası istihdam oranıyla doğru orantılıdır. İstihdam edilen her öğrenci çalışma hayatı boyunca mezun oldukları üniversiteyi temsil edeceklerdir.” (Katılımcı 4)

Kariyer merkezlerinin kurulmasına ve bu denli önem verilmesine zemin hazırladığı düşünülen Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi hakkında katılımcılar %55 oranında faydalı olacağı ve kariyer

merkezlerini güçlendirerek kariyer yönetimi konusunda destek sağlayacağını düşünmektedirler. Katılımcılar Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi'nin kariyer yönetimine sağlayacağı katkıyı şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi göreve başlar başlamaz tüm üniversitelerde kariyer merkezlerinin oluşumu ve tamamlanması yönünde motivasyonu ile ciddi bir katkı sağlamıştır.” (Katılımcı 9)

“Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi kariyer merkezlerinin ortak faaliyetler yürütmesini sağlamakta ve gerekli altyapıları kariyer merkezlerinin kullanımına sunmaktadır. Ayrıca, iyi uygulamaları birleştirerek kariyer merkezlerine yönelik süreç tasarımları yapmakta ve merkezlere uygulama kılavuzları sunmaktadır. Böylece, kariyer merkezlerinin başarısında artış meydana gelmektedir.” (Katılımcı 2)

Diğer taraftan Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisinin herhangi bir katkı sağlamadığı görüşü de %45 oranla katılımcıların ifadelerinde karşılık bulmuştur: *“Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi henüz ortaya somut veriler koymamıştır. Bu yıl itibarıyla ortaya koyduğu verilerin öğrencilerin üniversite tercihi ile ilgili olarak hiçbir şekilde ne akademik ne pratik ile ilgili somut bir gerçeklikle bağdaştığını söyleyebilirim.” (Katılımcı 1)*

“Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi kurulduğundan beri yalnızca fuar düzenlenmesine katkı sağladı. Bence bu formattan çıkmalı. Fuar organize etmekten ziyade istihdama yönelik elle tutulur faaliyetlerde bulunmalıdır.” (Katılımcı 4)

“Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi için bir nevi fuar organizatörü diyebilirim. Bulduğu konum ve mevkii açısından daha aktif ve vizyoner bir yaklaşımla muazzam katkılar sağlayabilir. Ama şu an için katısından çok kösteği var! Balık vermesinler; balık tutmayı öğretmemize yardım etsinler. Bizim Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisinden beklentimiz budur.” (Katılımcı 5)

Katılımcıların kariyer günleri ile ilgili ifadeleri Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi hakkındaki düşüncelerine benzerlik göstermektedir. Katılımcılar kariyer günlerini öğrencilerin sektörü tanımaları açısından bir fırsat olarak gördükleri gibi gereksiz olduğu düşüncesi de ifadelerde sıklıkla yer almaktadır. Son olarak katılımcıların tamamı kariyer merkezlerinin gelecekte daha etkin ve önemli merkezler haline gelerek daha işlevsel olacaklarını düşünmektedirler.

Şekil 3: Katılımcıların Kariyer Merkezi ile İlgili Görüşleri

Katılımcıların ifadelerinde en fazla kullandıkları kelimeler yukarıdaki şekilde gösterilmektedir. Katılımcılar kariyer merkezleri ile ilgili görüşlerini belirtirken en fazla mezun kelimesine yer vererek, mezun öğrenciler ile ilgili çalışmalarını ön plana çıkardıklarını söylemek yerinde olacaktır. Daha sonra öğrencilerin istihdam edilebilmeleri ile ilgili görüşleri dikkati çekmektedir. İstihdam kelimesini takip eden işbirliği ve sanayi kelimelerinden anlaşıldığı üzere kariyer merkezlerinin sanayi ile işbirliğinde bulunarak öğrencilere katkı sağladıkları yorumu da getirilebilecektir.

Şekil 4: Doğru Kariyer Başlangıcı için Kariyer Merkezlerinin Önemi

Sonuç olarak kariyer merkezlerinin üniversite mezunları için doğru bir kariyer başlangıcı noktasında önemli bir işleve sahip olabileme potansiyeli vardır. Kariyer yönetimi, kariyer planlama ve kariyer geliştirme kavramlarının kullanımındaki karmaşa, literatürde olduğu gibi kariyer merkezlerinin isimlendirmesinde de görülmüştür. Sonuçta kavram nasıl kullanılırsa kullanılсын kariyer merkezleri üniversite öğrencilerinin gelecekte bireysel ve kurumsal kariyer yönetimi bilinçlerinin oluşması, özellikle bireysel kariyer planlamaları ve kariyer geliştirmelerini hayat boyu sürdürmeleri konusunda Şekil 4'te görüleceği gibi bir fonksiyon icra edebilecektir. En önemlisi kariyer yönetimi konusuna verilmeye çalışılan önem konusunda bu merkezler işlevsel hale gelebilecektir.

VI. SONUÇLAR

Ülkemizde bazı kurumsal firmalar dışında kariyer yönetimi kariyer planlama ve geliştirme konusuna yeteri kadar önem verilmediği söylenebilir. Buna karşın son dönemde üniversitelerin kariyer merkezleri ile kariyer yönetimine önem verilmeye çalışıldığı bu çalışma ile de desteklenmiştir. Doğru iş ve doğru personel arasında bir köprü görevi göreceği düşünülen kariyer merkezlerinin önemi, özellikle YÖK Kalite çalışmaları ve Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisinin kurulmalarından sonra artmıştır. Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisinin kuruluşu üniversitelerde kariyer merkezlerinin kurumsal gelişimi yönünde motivasyona katkı sağlamıştır. Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi kurulduktan sonra bölgesel fuarlar düzenlemesi, 1. sınıflar için kariyer planlama dersi konulması, yetenek kapısı çalışmaları önemli olmakla birlikte atılması gereken çok daha fazla adım vardır.

Olumlu olarak ifade edilen gelişmeler yanında özellikle son dönemlerde kariyer merkezleri etkin gibi gözükse de sahip olduğu teknik altyapı, görevli eleman sayısı ile kendisine yüklenen işlevi gerçekleştirme ve sürdürülebilir bir başarı ortaya koyması oldukça zordur. Uç bir örnek olarak Harvard Üniversitesinin kariyer merkezinde yarı zamanlı çalışan öğrenciler ile birlikte 59 kişinin (<https://ocs.fas.harvard.edu/>) çalıştığı düşünülürse konu daha iyi anlaşılabilir. Bu çalışma ile ele alınan 8 üniversitenin kariyer merkezinde toplam 20 kişi çalışması ise Türkiye'de kariyer merkezlerine verilen önemin azlığını göstermektedir. Türkiye şartlarında üniversitelerin kariyer merkezlerinde 50 kişinin çalışması önerisi yerine getirilebilir bir öneri olmaktan uzaktır. Bununla birlikte mümkün olduğu ölçüde daimî çalışan sayısı en az 5 ve üzeri olabilecek şekilde gözden geçirilmelidir. Karaaslan (2017) yaptığı çalışmada da benzer sonuçlar elde etmiştir. Ayrıca üniversitelerin kariyer yönetimi konusunda etken olduğunu ve kariyerin oluşturulması ve geliştirilmesi misyonuna sahip olmalarının yanı

sıra, üniversite eğitiminden önce bireyin kendini tanımaya başlaması ile birlikte yeteneklerini yönlendirerek geliştirebilecekleri ortaöğretim seviyesinde de kariyer konusuna önem verilmesi gereği unutulmamalıdır.

Uygulamaya dahil edilmiş 6 üniversitenin kariyer merkezlerinin internet siteleri incelendiğinde bu konudaki eksiklik göze çarpmaktadır. Her internet sitesinde ortak olan bağlantı merkez hakkında bilgi verilmesi ve personelin/kariyer temsilcilerinin tanıtılmasıdır. Bir diğer dikkat çeken nokta ise tüm web sitelerinde Yetenek Kapısı ve Kariyer Kapısı platformlarının bağlantılarının bulunmasıdır. Kariyer merkezlerinin bu uygulamalara önem gösterdiği ve ön plana çıkardığı görülmektedir. Diğer taraftan bazı sitelerde öğrencilere yol göstermek amacıyla iş ve staj ilanları yer alırken, diğerlerinde ilanların yer almadığı görülmüştür. Ayrıca bazı kariyer merkezlerinde mezun temsilciliği, mezunlarla iş birlikleri gibi olanaklar da bulunmaktadır. Bunların işlevselliğinin ayrı bir çalışmaya konu olabileceği, bu yönde adımlar atılmış olması önemlidir. Kariyer merkezlerinin internet sitelerindeki farklılıklardan birini özgeçmiş konusu oluşturmaktadır. Kimi sitede özgeçmiş hazırlamaya ilişkin bilgiler verilmiş, kimi sitede yalnızca örnekler paylaşılmıştır. Çoğu sitede ise İŞKUR, Kariyer.net gibi iş arama ağlarına ilişkin bağlantılar kurulduğu görülmüştür. Nitekim, bu üniversitelerin bünyesinde bulunan kariyer merkezlerinin internet sitelerinde etkin eğitici içeriklere rastlanmamıştır. Buna paralel olarak kariyer ile ilintili akademik çalışmalara da yer verilmemiştir.

Ele alınan 6 üniversiteden yola çıkılarak genele ilişkin bazı öneri ve değerlendirmelere ulaşılabilir. Türkiye genelindeki üniversitelerin kariyer merkezleri incelendiğinde diğerlerinden farklı uygulamalar ile öne çıkan bazı merkezler görülmektedir. Örneğin Boğaziçi Kariyer Merkezi, özgeçmiş hazırlama atölyesi kurarak öğrencilere bunun eğitimini sürekli olarak vermektedir. Bununla birlikte kariyer ile alakalı tüm akademik çalışmalara ulaşılabilen bir kariyer kütüphanesi oluşturmuşlardır. Bu uygulamaya benzer şekilde İstanbul Üniversitesi bünyesinde çevrimiçi olarak Kariyerist Dergisi çıkarılmaktadır. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin ise özel bir insan kaynakları firması ile anlaşarak eğitimleri düzenlediği görülmektedir. Bunlar haricinde incelenmiş olan bazı kariyer merkezi sitelerinde "kendini değerlendirme envanteri" olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak, kariyer merkezlerinin sürekli veya yeterli derecede işlemediği üniversitelerde öğrencilerin bu merkezleri aktif olarak kullanmaları ve faydalanmaları beklenmemelidir. Çeşitli üniversitelerden verilen örnekler kariyer merkezlerinin gelişimi için doğru bir çıkış noktası olabilir.

Diğer taraftan öğrencilerin eğitim hayatları boyunca aldıkları eğitimin sadece akademik eğitim olarak kaldığı ve iş hayatına yani uygulamaya dönüştürülebilir becerilerin kazandırılmadığı yönündeki eleştiriler de karşılık bulmaktadır (Çatalkaya, 2014: 38). Aynı zamanda akademik alanda yapılan çalışmaların da uygulamaya aktarılacak düzeyde olmayışı tüm dünya üniversiteleri için bir eksiklik olarak yerini almaktadır (Bennis ve O'Toole, 2005). Yapılacak yeni çalışmalarda var olan uygulamaların daha detaylı bir şekilde ayrı ayrı irdelenmesi ve teori uygulama arasındaki boşluğu giderecek şekilde uygulamaların geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akoğlan Kozak, M. & Dalkırançoğlu, T.** (2013). Mezun Öğrencilerin Kariyer Algılamaları: Anadolu Üniversitesi Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13-1, 41-52.
- Antoniu, E.** (2010). Career Planning Process And Its Role İn Human Resource Development. *Annals Of The University Of Petroşani*, 10 (2), 13-22. Erişim Adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/CAREER-PLANNING-PROCESS-AND-ITS-ROLE-IN-HUMAN-Antoniu/4dd5314bff00fba3074c4a44a8f64721e9d45c42>
- Arthur, M. B., Hall, D. T. & Lawrence B. S.** (2010). *Handbook of Career Theory*. UK: Cambridge University Press.
- Aytaç, S.** (2005). *Çalışma Yaşamında Kariyer Yönetimi Planlaması, Gelişimi ve Sorunları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Aytaç, S. & Keser, A.** (2017). *Çalışma Yaşamında Kariyer* (3. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Baysal, A. C.** (1993). *Çalışma Yaşamında İnsan*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Bennis, W. G. & O'Doole, J.** (2005). How business schools lost their way: *Harward Business Review*, 83 (5), 96-104.
- Bingöl, D.** (2019). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (11. Baskı). İstanbul: Beta.
- Bozkurt, Ö.** (2019). *Kariyer Temel Kavramlar, Yönetimi, Güncel Konular*, Ed.: Erdoğan, K., ve Yunus, Z., Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çatalkaya, C.** (2014). *Değişen İş Dünyasında Başarılı Bir Kariyerin Yeni Yolları Kariyer 2.0*. İstanbul: Optimist.
- Çoban, U.** (2015). Kariyer Planlamasının İşgörenlerde Performans ve İş Motivasyonu Algılarına İlişkin TRB1 Bölgesi İŞKUR Müdürlüklerinde Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bingöl Üniversitesi, Bingöl.
- Damar, M., Dereli, Y. & Dicle, Z.** (2015). Deukariyerim: Üniversiteler İçin Bir Kariyer Yönetim Sistemi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 8 (2), 89-98. doi: 10.17671/btd.50106
- Demir, R.** (2016). Türkiye'deki Üniversitelerin Kurumsal İnternet Sitelerinin Kariyer Merkezine Yönelik Bilgi ve Hizmetler Açısından İçerik Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi. ICOMEP, International Congress of Management Economy and Policy, Proceedings Book, İstanbul.
- Demirel, Z. H.** (2019). *Kariyer Planlaması Yönetimi Gelişimi ve Sorunları*. Bursa: Ekin.
- Durai, P.** (2010). *Human Resource Management*. Delhi: Pearson.
- Ekinci, C. E. & Burgaz, B.** (2007). Hacettepe Üniversitesi Öğrencilerinin Bazı Akademik Hizmetlere İlişkin Beklenti ve Memnuniyet Düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 120-134
- Erdoğan, N.** (2001). Üniversitelerdeki Kariyer Merkezlerinin Faaliyeti Hakkında Bir Araştırma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 131-142.
- Ergün, E.** (2007). İnsan Kaynakları Yönetiminde Kariyer Planlama ve Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Eryiğit, S.** (2000). Kariyer Yönetimi. *Kamu-İş Dergisi*, 6 (1).
- Eşitti, B. & Buluk, B.** (2017). Öğrencilerin Geleceğinde Kariyer Günleri Etkinliklerinin Rolü: Turizm İşletmeciliği ve Rehberlik Lisans Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15 (1), 38-56. doi: 10.24010/soid.310002
- Forbes, B. J.** (1987). Early İnterorganizational Mobility: Patterns And İncidences. *The Academy of Management Journal*, 30 (1), 110-125. doi: 10.2307/255898
- Gökdeniz, İ.** (2017). Özel Sektör ve Kamu Yönetiminde Kariyer Planlaması. *KMÜ Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (19) 32, 123-131. Erişim adresi: <http://earsiv.kmu.edu.tr/xmlui/handle/11492/1364>

Greenhaus, J. H., Callanan, G. A. & Godshalk, V. M. (2019). *Career Management for Life*. New York: Routledge.

Griffin, R. W. (1993). *Management* (4th Ed.). Boston: Houghton Mifflin Publication.

Harvard Üniversitesi Kariyer Merkezi. [Erişim: 06.01.2021, <https://ocs.fas.harvard.edu/people-0>].

Işık, E. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Üniversitelerinde Verilen Kariyer Danışmanlığı Hizmetlerine İlişkin Algı ve Beklentileri. 16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Tokat, 5-7 Eylül 2007.

İrmiş, A. & Bayrak, S. (2001). İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Kariyer Yönetimi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1-2), 177-186. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28441/302972>

Kara, S., Güler, T., Tuna, M. & Hitay, K. (2016). Kariyer Beklentisinde Kariyer Merkezlerinin Rolü ve Balıkesir Üniversitesinde Bir Uygulama. Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi, İstanbul.

Karaşlan, S. (2017). Ankara'daki Üniversitelerin Kariyer Merkezleri Üzerine Bir Değerlendirme. URL: <https://www.researchgate.net/publication/313051152>

Karicioğlu, F. & Atasever, S. B. (2019). Yetenek Yönetimi ve Örgütsel Kariyer Yönetimi İlişkisi: Farklı Sektörlerde Bir Uygulama. *Emek ve Toplum Dergisi*, 8 (21), 106-124. doi: 10.31199/hakisderg.543750

Kır, A. & Er, A. S. (2017). Organizasyonlarda Kariyer Planlaması ve Kariyer Engelleri. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 7 (2), 14-23. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejovoc/issue/36676/417366>

Kozak, M. A. & Dalkıranoglu, T. (2013). Mezun Öğrencilerin Kariyer Algılamaları: Anadolu Üniversitesi Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 41-52. URL: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/117>

Mavisu, H. (2010). *Bireysel Kariyer Planlamanın Aşamalarından Biri Olarak Hedef Belirleme Ve Kariyer Başarısı İlişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Okakin, N. (2008). Kariyer Yönetiminin Bazı İnsan Kaynakları Fonksiyonları ile İlişkisi Üzerine Bir Çalışma. *Öneri Dergisi*, 8 (30), 1-8. doi: 10.14783/maruoneri.678752

Ölçer, F. (1997). İşletmelerde Kariyer Yönetimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 30 (4), 87-103. Erişim adresi: <http://docplayer.biz.tr/11762678-Isletmelerde-kariyer-yonetimi.html>

Özden, M. C. (2008). *Başarılı Bir Hayat için Kariyer Planlaması ve Yönetimi*. İstanbul: Ödül

Özden, M. C. (2015). Üniversite Yönetmelikleri Çerçevesinde Kariyer Merkezlerinin Amaç ve Faaliyetleri. *Giresun Üniversitesi Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 146-170.

Öztemel, K. (2019). *Kariyer Planlama ve Geliştirme*. Ankara: Pegem.

Randstad Türkiye (2020). *İnsan Kaynakları Trendleri ve Ücret Araştırması Raporu 2019*. [Erişim: 19.12.2020, <https://www.randstad.com.tr/reports/ucretler-yan-haklar-isyeri-egilimleri-raporu/ik-trendleri-ve-ucret-raporu-2019.pdf>].

Sağdıç, M. & Demirkaya, H. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Gelişim Planlarına İlişkin Yaklaşımları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (26), 233-247. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23760/253228>

Sav, D. (2008). Bireysel Kariyer Planlamada Etkili Olan Faktörler ve Üniversitelerin Etkisi Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Seçer, H. (2013). *Bireysel Kariyer Planlama ve Kişisel Başarı Algısı Arasındaki İlişki ve Pamukkale Üniversitesinde Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Sezer, Ö. & Ak, M. (2017). Bilgi Çağında İnsan Kaynakları Yönetiminin Değişen Fonksiyonları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi*, 18 (2), 205-226.

Soyer, S. (1996). *Endüstri Sosyolojisine Giriş*. İzmir: Saray Medikal Yayıncılık.

Taşlıyan, M., Arı, N. Ü. & Duzman, B. (2011). İnsan Kaynakları Yönetiminde Kariyer Planlama ve Kariyer Yönetimi: İİBF Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 231-241. URL: http://www.sobiad.org/eJOURNALS/dergi_YBD/arsiv/2011_2/mustafa_tasliyan.pdf

Tunçer, P. (2012). Değişen İnsan Kaynakları Yönetimi Anlayışında Kariyer Yönetimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 203-233. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188002>

Tüz, M. V. (2003). Kariyer Planlamasında Yeni Yaklaşımlar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (4), 169-176. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosbilder/issue/23119/246943>

Uslu, B. (2015). Lisansüstü Eğitim Gören Öğrencilerde Kişisel Başarı ile Bireysel Kariyer Planlama Arasındaki Etkileşim: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Ankara.

Uyargil, C., Adal, Z., Ataay, İ. D., Acar, A. C., Özçelik, A. O., Dünder, G., ... & Tüzüner, L. (2008). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta.

Üzüm, B. & Özdemir, Y. (2018). Psikolojik Sözleşme ile İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Kariyer Yönetiminin Rolünün Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma (Bir Kamu Bankası). *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 4 (14), 1110-1119. doi: 10.31576/smryj.163

Werther, W. B. & Davis, K. (1996). *Human Resources And Personnel Management* (5th Ed). US: McGrawHill.

Yarnall, J. (2008). *Strategic Career Management*. UK: Butterworth-Heinemann.

T.C. Resmî Gazete (1981). *Yükseköğretim Kanunu [2547]*, (17506, 4 Kasım 1981)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı [YÖK], (2013). Kariyer Merkezleri Toplantısı. URL: <http://www.yok.gov.tr/web/ogrenci/kariyer-merkezleri-toplantisi> (Erişim: 02.12.2020).

Araştırma Makalesi- Research Article

Cumhuriyet Dönemi'nde Türetilen Yeni Rütbe Adlarının Kaynağı ve Yapılma Süreci

The Source and the Process of Making New Rank Names Derived in the Republic Period

Erdal AYDIN^{1*}

Geliş / Received: 04/12/2021

Revize / Revised: 31/12/2021

Kabul / Accepted: 19/01/2022

ÖZ

Rütbeler, belirli meslek gruplarında hiyerarşi ve düzenin sağlanmasında önemli göstergelerdir. Bu sözcüklerin kullanım açısından önemli olduğu kurumlardan biri de askerliktir. Bu meslekte kullanılan rütbe adları günümüze kadar önemli değişiklikler yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nde askerî alanda yaşanan değişiklikler ve modernizasyon çalışmalarıyla; yıkılma sürecindeki imparatorluğun tekrar kurtarılacağı ve dağılmanın önlenebileceği düşüncesi hâkimdir. Askerî alanda yapılan değişiklikler, ordunun teşkilat yapısının değişmesine ve değişik rütbelerin ihdas edilmesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve yeni bir devlet sistemi olarak cumhuriyetin benimsenmesiyle de askerî alandaki değişiklikler devam etmiştir. Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak için toplumu ilgilendiren her alanda inkılaplar yapılmıştır. Kültürün en önemli unsurlarından biri olan dil alanında yaşanan değişimler neticesinde alıntı sözcükler yerine Türkçeleri tercih edilmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülük ettiği bu süreçte yapılanlar "Dil Devrimi" olarak adlandırılmaktadır. Dildeki Türkçe sözcüklerin artmasına olumlu olarak yansıyan bu devrim, askerî alanda rütbe adlarına da sirayet etmiştir. Geometri terimlerini Türkçeleştirerek dilimize kazandıran Mustafa Kemal Atatürk, asıl uzmanlık alanı olan askerlik mesleğindeki rütbe adlarının da Türkçeleştirilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasını sağlamıştır. Bu makalenin yazılış amacı, 1930'lu yıllarda türetilen yeni rütbe adlarının o dönemde hangi düşünceyle ve nasıl türetildiklerini tespit etmektir. Bu maksatla, Osmanlı'nın son dönemi, Cumhuriyet'in ilk yılları ve Dil Devrimi'nde yapılan değişiklikler karşılaştırılarak rütbe adlarındaki değişim süreci açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler- *Rütbe, Türk Silahlı Kuvvetleri, Dil Devrimi, Askerlik, Unvan*

ABSTRACT

Ranks are important indicators in ensuring hierarchy and order in certain professional groups. One of the institutions where this word is important in terms of use is military service. The rank names used in this profession have undergone significant changes to the present day. The idea prevails that the empire in the process of collapse will be saved again and the disintegration can be prevented by the changes and modernization efforts in the military field in the Ottoman State. Changes made in the military sphere have led to a change in the organizational structure of the army and the creation of different ranks. With the fall of the Ottoman State and the adoption of a new state system, the republic, changes in the military field continued. In order to reach the level of successful civilizations, revolutions have been made in all areas related to society. As a result of the changes in the field of language, which is one of the most important elements of culture, Turkish has started to be preferred instead of quoted words. This period, which was led by Mustafa Kemal Atatürk, is called "The Language Revolution". This revolution, which positively reflected the increase in Turkish words in the language, has also led to the names of ranks in the military field. Mustafa Kemal Atatürk who introduced the terms of geometry into our language by Turkifying them. Mustafa Kemal Ataturk has ensured that the necessary studies were carried out to Turkify the names of ranks in the military service profession, which was his main field of expertise. The purpose of writing this article is to determine how the new rank names derived in the 1930s were derived with what thinking at that time. For this purpose, the last period of the Ottoman Empire, the first years of the Republic and the changes carried out in the Language Revolution are compared and the process of change in the names of ranks is evaluated.

Keywords- *Rank, Turkish Armed Forces, Language Revolution, Military Service, Title*

^{1*} Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Hava Harp Okulu, Beşerî ve Sosyal Bilimler Bölümü, eaydin2@hho.msu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0139-9896>).

I. GİRİŞ

Mertebe, derece ve paye anlamlarına gelen rütbe; hiyerarşik düzenin hâkim olduğu TSK, Emniyet, İtfaiye, Zabıta vb. üniformalı meslek gruplarında önemli bir sözcüktür. Meslekteki eğitim, başarı ve kıdem göstergesi olan bu sözcükler, kurumdaki düzenin sürmesine katkıda bulunur. Kurumlardaki görev ve sorumlulukların paylaşımı rütbelere göre yapılır ve rütbeler ilerledikçe sorumluluk sayısı da paralel bir şekilde artar. Rütbeli personelin herkes tarafından bilinmesi ve kurumdaki düzenin kusursuz bir şekilde devam etmesi için birtakım işaretlerden de yararlanır.

Askerî kurumlar, “rütbe” denildiğinde akla en çok gelen devlet teşkilatlarından biridir. Askeriyede elzem olan disiplinin tesis edilmesinde bu sözcükler önem arz etmektedir. Kurumdaki değişiklikleri tetikleyen toplumsal ve siyasal düzendeki yenilikler rütbe adlarına da yansımıştır. Yıkılmakta olan bir imparatorluğu kurtarabilmek için yapılan reformları yeni bir devletin kurulması izlemiş, Mustafa Kemal Atatürk’ün öncüsü olduğu “Dil Devrimi”nde yapılan düzenlemelerle yeni türetilen Türkçe rütbe adları ortaya çıkmıştır. Yeni sözcükler kurum ve dolayısıyla toplum tarafından da benimsenmiş ve çok az değişiklikle günümüze kadar gelmiştir. Türetildikleri dönemde yoğun bir şekilde eleştirilen sözcükler, günümüzde halk diline yerleşmiş ve dolayısıyla Türkçe olarak kabul görmeye başlamışlardır.²

II. DİL DEVRİMİ’NDEN ÖNCE RÜTBE ADLARI

Osmanlı Devleti bozulan siyasal, askerî ve sosyal yapısını ıslah edebilmek amacıyla bazı yenileşme hareketlerinde bulunmuştur. Bu ıslahatlar en çok askerî alanda yapılmış ve değişen askerî sistemlerle yeni ordu, birlik ve rütbe adları ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nde rütbelerin son şeklini alması ise 1869 yılında Seraskerlik makamına getirilen Hüseyin Avni Paşa’yla olmuştur. Orduda geniş kapsamlı bir reform hareketine giren ve çıkardığı kanunname ve nizamnamelerle esaslı değişiklikler gerçekleştiren Hüseyin Avni Paşa, rütbe terfi uygulamalarının belirli bir nizamına uygun olarak yapılabilmesi için 1870 yılında Terfi’-i Rütbe Nizâmnamesi’ni hazırlamıştır (Geçer, 2012: 5).

Tablo 1. 1870 yılında hazırlanan Terfi’-i Rütbe Nizâmnamesi’ne Göre Rütbeler

TASNİF	RÜTBE İSMİ	GÜNÜMÜZDEKİ RÜTBE KARŞILIĞI	AÇIKLAMA
1 Erkân (Generaller)	Müşir	Orgeneral/Mareşal	Ordu ya da Ordular Kumandanı
	Birinci Ferik	Korgeneral	Kolordu Komutanı (18 Ocak 1904 yılında kolorduların kurulmasıyla bu rütbe ihdas edilmiştir.)
	Ferik	Tümgeneral	Fırka Kumandanı
	Mirliva	Tuğgeneral	Liva Kumandanı
2 Büyük Zabitan (Ümera) (Üstsubaylar)	Mir-alay	Albay	Alay Kumandanı
	Kaim-makam (Kaymakam)	Yarbay	Alay Kumandanı Yardımcısı
	Binbaşı	Binbaşı	Tabur Kumandanı
	Alay Emni		Askerî Kâtip Sınıfı

Kaynak: 1870 yılında hazırlanan Terfi’-i Rütbe Nizâmnamesi (Geçer, 2012: 6).

² Dr. Öğr. Üyesi Kadir KASALAK “Kara Ordusunda Subay Rütbeleri (1826-1961)” adlı bildirisinde değişen rütbe adlarına yer vermiştir. Dr. Süer EKER ise “Türk Kara Kuvvetlerinde Kullanılan Birlik ve Rütbe Adlarının Artzamanlı Dilbilim İncelemesi” adlı bildirisinde 1935 yılında yeni türetilen rütbe adlarını genel bir çerçeveye dil bilim açısından incelemiştir. Biz ise makalemizde ülkemizde yaşanan reformlar neticesinde rütbe adlarında yaşanan değişim sürecini açıklamaya çalıştık.

Tablo 1. 1870 yılında hazırlanan Terfi’-i Rütbe Nizâmnamesi’ne Göre Rütbeler (Devamı)

TASNİF	RÜTBE İSMİ	GÜNÜMÜZDEKİ RÜTBE KARŞILIĞI	AÇIKLAMA
3 Zâbitân (Subaylar)	Kolağası	Kıdemli Yüzbaşı	Dört bölükten oluşan Kol Kumandanı (25 Haziran 1910 tarihinde bu rütbe kaldırılmıştır.
	Tabur Kâtibi		Askerî Kâtip Sınıfı
	Yüzbaşı	Yüzbaşı	Bölük Kumandanı
	Yüzbaşı Vekili		Sadece Süvari Sınıfında
	Mülazım-ı Evvel	Üsteğmen	Bölük Kumandanı Yardımcısı (Süvari Sınıfında)
	Mülazım-ı Sâni	Teğmen	Takım Kumandanı
	Mülazım-ı Evvel Vekili		Sadece Süvari Sınıfında
	Mülazım-ı Sâni Vekili		Sadece Süvari Sınıfında
	Mülazım-ı Salis	Asteğmen	Sadece Topçu ve İstihkâm Sınıflarında
	Mülazım-ı Rabi		Sadece İstihkâm Sınıfında
Küçük Zâbitân	Alay Çavuşu		
	Ceb-haneci Çavuşu	Başçavuş	
	Çavuş		
	Bölük Emni		
Erbaş (Tasnif Dışı)	Onbaşı		
	Sıra Çavuşu		

Kaynak: 1870 yılında hazırlanan Terfi’-i Rütbe Nizâmnamesi (Geçer, 2012: 6).

Osmanlı’nın son dönemindeki rütbelere bakıldığında çavuş, onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı sözcüklerinin dışında, daha çok alıntı sözcüklerin rütbe olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiş ve rütbe adlarında ilk değişiklik 29 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilen 863 sayılı “Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu’nun 2’nci maddesi ile yapılmıştır (OZHM TK, 1926).

Tablo 2. 1926 Tarihli Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu’na Göre Rütbeler

RÜTBE	GÜNÜMÜZDEKİ RÜTBE KARŞILIĞI
Birinci Ferik	Korgeneral
Ferik	Tümgeneral
Mirliva	Tuğgeneral
Miralay	Albay
Kaymakam	Yarbay
Binbaşı	Binbaşı
Yüzbaşı	Yüzbaşı
Birinci Mülazım	Üsteğmen
Zabit Vekili	Asteğmen

Kaynak: 1926 Tarihli Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu.

863 sayılı Kanun’la bazı rütbelerde düzenleme yapılsa da rütbe adlarında köklü bir değişiklik olmamıştır (OZHM TK, 1926). Osmanlı’daki alıntı sözcüklerin yoğunlukta olduğu rütbelerin kullanımı ufak değişikliklerle devam etmiştir. İlgili maddede yer alan çizelge incelendiğinde Osmanlı’daki rütbelere farklı olarak “Zabit Vekili” rütbesinin türetildiği görülür. Arapça sözcüklerden müteşekkil bu rütbe, askerî okul olan Harbiye’den mezun olanlara verilmiştir. Bu rütbedeki personel mezuniyetten sonra tayin oldukları birliklerde altı ay liyakatle

çalışarak olumlu sicil aldıktan sonra amirleri tarafından yapılan teklifle mülazım yani teğmen rütbesine terfi ettirilen subaylardan oluşmaktadır.

Yeni bir devlet kurulmasına rağmen rütbe adlarında çok fazla değişiklik yapılmamasının temel sebebi, toplumun modernleşmesinde hayati öneme sahip inkılapların yapılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Askerî başarı neticesinde kazanılan ve askerliğin diğer kurumlara nazaran başarısını Türk milleti için hayati öneme sahip bir savaşta tescillenmiş olması bu kurumda yapılan değişikliklerin ertelenmesine sebep olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülük ettiği Dil Devrimi ile paralel olacak şekilde rütbe adlarında yeniliklerin önu açılmıştır.

III. DİL DEVRİMİ VE RÜTBE ADLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

“Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür.” diyen Mustafa Kemal Atatürk, bu temeli sağlamlaştırmak için 15 Nisan 1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyetini, 12 Temmuz 1932 yılında da Türk Dili Tetkik Cemiyetini kurmuştur. Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak; onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erişirme amacı bulunan bu dil cemiyetinin kuruluşuyla birlikte Türkçede çok hızlı bir araştırma akımı da başlamıştır (TDK Tarihçe, 2021).

Dil Devrimi adı verilen bu dönemde; alıntı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulmak amacıyla halk dilinden derlemeler yapılmış, kitaplar taranmış ve gazete ve radyolarda Arapça ve Farsça sözcüklerin bulunduğu dil anketleri düzenlenerek öneriler toplanmaya çalışılmıştır.

Korkmaz'a göre Türkçeye devrim yolu ile girmiş olan sözcükler üç türdür: 1) Halk dilinden alınma sözcükler, 2) Anadolu Türkçesinin eski yazılı kaynaklarından alınma sözcükler, 3) Yapma sözcükler. Ona göre ilk iki yöntemle türetilen sözcükler dile en kolay yerleşen sözcüklerdir. Üçüncüsü ise, Türkçenin türetme gücünden yararlanılarak yapılmış olan sözcüklerin yapıldığı, dilin bundan sonraki işleme ve gelişmesinde onu kısırlıktan kurtarıp kendi kendine yeterli, yaratıcı bir kültür dili durumuna getirebilme atılımında etken olacak yöntemdir. Ancak buradaki en önemli husus türetme yönteminin Türkçenin tabii akışına ve kurallarına uygun olmasıdır (Korkmaz, 1973: 110-112).

Timurtaş'a göre, dilimizde yeni sözcükler ya türetme veya birleştirme yoluyla teşkil edilir. Türkçede sadece son-ek bulunduğu, türemiş sözcükler, bir sözcük kökü ile bir yapım ekinden meydana gelirler. Çekim sırasında veya yeni sözcükler meydana getirilirken, kök asla değişmez. Sözcük kökünden önce, başka bitişmeli dillerde olduğu gibi, ön ekler getirilemez. Dilimizde sözcük türetmesi ancak köklerin sonuna birtakım ekler getirilmek suretiyle yapılabilir. Birleştirme, iki veya daha fazla sözcüğün bir araya getirilerek yeni sözcükler yapılması yoludur. Ayakkabı, boşboğaz gibi. Ona göre yeni teşkil edilen sözcükler dil kaidelerine uygun oldukları, yani canlı eklerle ve ekin fonksiyonu ile mânâsına aykırı olmadan meydana getirildikleri takdirde doğrudurlar. Aksi halde bunlar yanlış ve uydurma sayılırlar (Timurtaş, 1979: 10-12).

Zamanla toplum hayatında yaşanan değişiklikler dile yeni sözcüklerin eklenmesini ve söz hazinesinin gelişmesini sağlar. Bu türetme veya sözcüğü ödünç alma yoluyla gerçekleşebilir. Türkçe sözcük türetme bakımından son derece zengin ve kudretli bir dil olmasına rağmen Dil Devrimi'nde türetilen sözcüklerden bazıları alıntı sözcüklerden çağrışımlar yoluyla yapılmıştır. Bu sözcükler türetilirken Türkçenin doğasına ve kurallarına uyum göz ardı edilmiştir. Örnek vermek gerekirse, Fransızca *ekole* “ekol” sözcüğünden esinlenilerek oku- fiilinden okul türetilmiş; aynı yöntemle Fransızca *hegemon* ise “egemen” şeklinde Türkçeye aktarılmıştır. Bu gibi kullanımlara halk diline yerleşmiş sözcüklerin dilden atılmasına yol açan aşırı araştırma da eklenince Atatürk'ün öncülüğünde yaşanan Dil Devrimi'nde Türk dilinin yabancı kökenli sözlerden temizlenmesi akımı 1935 yılına kadar sürmüş, ve yanıştan dönülerek halkın diline girip yerleşmiş sözcüklerin dilden atılması işleminden bu tarihte vazgeçilmiştir. Ancak Dil Devrimi'nin Türkçeleşmeye etki oranı çeşitli gazetelerin haber dilinde yapılan sayımlardan alınan ortalamalarda 1931 yılında % 35 oranında Türkçe sözcük kullanılmışken bunun 1933'te % 44'e, 1936'da ve 1941'de % 48'e, 1946'da ise % 57'ye yükseldiği saptanmıştır. 1950-1960 arasında haber dilinde kullanılan Türkçe sözcüklerin oranı % 51'e düşse de 1961'de % 56'ya, 1965'te % 60.5'e, 1970'ten sonra ise bu oran % 70'i geçmiştir. Zaman zaman, içinde % 90 oranında yerli sözcük kullanılmış olan yazılara da rastlanmıştır. Bu kırk yıllık sürede Türkçenin söz varlığındaki yerli öğelerin yüzde yüzden fazla bir artış göstermesi, Dil Devrimi'nin başarılı olduğunun kanıtı olmuştur (İmer, 1976: 97-98).

Askerî açıdan Dil Devrimi'nde yapılan önemli bir değişiklik 26 Kasım 1934 tarihinde çıkarılan 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun ile generaller ve yüksek makamı temsil eden sivil memurlar için kullanılan “paşa” unvanının kaldırılmasıdır (EBP LUK, 1934). Türkçe kökenli bu unvan, gerek Osmanlı gerekse günümüzde askerî bir rütbe olarak kullanılmamıştır. Köken olarak, “ağabey, ileri

gelen kişi" anlamlarına gelen *beşe*, *peşe* veya *başğa* sözcüklerinin bozumundan meydana gelmiştir (Mengi, 1995: 81).

Paşa unvanının kaldırılmasındaki asıl neden, sözcüğün kullanım alanının genişliğinden ötürü sadece askerî bir rütbeyi temsil etmeyişinden ileri gelmektedir. Osmanlı döneminde sözcük sivil ve askerî erkân dahil herkes tarafından yaygın bir şekilde kullanılması unvanın değiştirilmesine zemin hazırlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk bir konuşmasında bu sözcükle ilgili şunları söyler: “*Ordumuzun modernleştirilmesi programı içerisinde ordu yöneticilerinin rütbe isimlerinin de uygar Batı ülkelerince anlaşılabilir bir şekle gelmesi lazımdır. Paşa deyimi Osmanlılardan kalma eskimiş bir deyimdir. Osmanlılar askerlere paşa rütbesini verdikleri gibi, zaman zaman sivillere de bu rütbeyi vermişlerdir. Paşa deyiminin anlamı bozulmuştur. Yeter ki bütün yabancı devlet ordularında, ülke hangi dili konuşursa konuşsun, paşa rütbesinin karşılığı “General” dir. Hangi ülkede olursanız olunuz general dendiğinde orduda bunun anlamı tektir. Bu nedenle biz de, ordumuzda general deyimi veya amiral deyimini kullanacağız. Bundan böyle paşalık kaldırılacaktır. Generalliğin değişik rütbeleri, bir anlam ifade edecek şekilde ön eklerle belirtilmelidir. Ordu kumandanları için Orgeneral, Kolordu Kumandanları için Korgeneral gibi. Bu düzen içerisinde ordunun daha alt kademelerindeki rütbelerde de benzer değişiklikler yapılmalıdır. Binbaşı, yüzbaşı gibi deyimler bir mana ifade etmektedir. Ancak miralay, Kaymakam, mülazım gibi Arapça rütbe isimleri Türkçeleştirilmelidir. Kaymakam rütbesi hem orduda vardır hem de sivil idarede kullanılmaktadır. Ordu rütbelerinin tek ve öz olması esastır.*” (Özalp ve Özalp, 1992: 89-90). Bu düşüncelerle kaldırılan *Paşa* unvanı, 2590 sayılı Kanun’da Türkçeleşmeden ziyade Batılılaşmanın önemli bir adımı olmak üzere “*Askerî rütbelerden adın başına gelmek üzere kara ve havada müşirlere mareşal, birinci ferik, ferik ve livalara, general; denizde birinci ferik, ferik ve livalara, amiral denilir.*” hükmü ile mareşal, general ve amiral gibi unvanlarla değiştirilmiştir (EBP LUK, 1934). Türkçe bir sözcük yerine Batı kaynaklı alıntı sözcükler tercih edilmiştir. Dil Devrimi’nde bir taraftan alıntı sözcükler dilimizden atılırken diğer taraftan Batı kaynaklı alıntı sözcüklerin tercih edilmesi çelişki yaratmıştır. Ancak *paşa* unvanı mevzuat ile kaldırılmış olsa bile günümüze kadar halen kullanılagelmıştır. Sözcük askeriyede yaygın olarak kullanılmazken halk diline yerleştiği için general sözcüğü yerine daha çok tercih edilmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk, rütbelerin Türkçeleşmesiyle ilgili olarak 16 Şubat 1935 tarihli Başbakan İsmet İnönü’ye yazdığı mektupta şunları söyler: “*Sakman Alayınca (Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı) ve Süel Akademide (Harp Akademileri) denenilen Ordu aşama terimlerinin son listesi Dil Kurumunca düzenlenerek katınıza gönderildi. Bu son liste yapılırken Alay ve Akademi Komutanlıklarının raporları göz önüne alınmıştır. Bu liste ben yolculukta iken Genelkurmayca Orduya yayılırsa, yerlerinde nice kullanıldığını belki görmüş olurum. Gözlerinden öperim.*” Oldukça samimi bir dil ve heyecanla yazılan bu mektup, Atatürk’ün yeni türetilen rütbe adlarını bir an önce orduda görmeyi istemesini konu almaktadır. Dil konusunda Atatürk’ün gösterdiği bu tutum ve heyecan, Dil Devrimi’nde birçok yeni türetilen sözcüğün halk diline yerleşmesini sağlamıştır.

Atatürk’ün mektubundan sonra zamanın Büyük Erkân-ı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Mareşal Fevzi Çakmak imzalı 19 Şubat 1935 tarihli yazıyla tüm orduya Türkçe yeni rütbe adlarının kullanılmasını şu açıklamalarla emretmiştir:

“1- Ordu rütbe ve askerî tabirlerin öz Türkçe karşılıkları Atatürk ve Başbakanlığın tensiplerine iktiran etmiş ve ilişik olarak gönderilmiştir. Bölüklere kadar tevzi edilecektir.

2- Kısa bir zamanda bu Türkçe rütbe ve askerî isimler zabitler ve neferler tarafından öğrenilecektir.

3- Bir karışıklığa meydan verilmemek ve iyice kavranmasını ve bellenmesini temin için yeni rütbe karşılıklarının yanına parantez içinde eski rütbelerin de yazılmasına devam olunacaktır. Bu Türkçe rütbe ve isimler tamamen orduda kavranmasından sonra eskilerinin yazılmasından büsbütün vazgeçilecek ve bu husus ayrıca orduya tamim edilecektir.” Bu emrin yayımlanmasıyla Türk ordusunda Türkçeleştirilmiş yeni rütbe adları kullanılmaya başlanmıştır.

Askerî terimlere Türkçe karşılıkların nasıl bulunacağı konusunda dönemin Genelkurmay Başkanlığı tarafından 26 Şubat 1935’te yazılan 41690 sayılı yazı, askerî kurumlardaki Türkçeleştirme faaliyetlerine açıklık getirmektedir. Yeni teşkil edilecek Askerî Terimleri Tarama Kuruluna ödenek verilmesiyle ilgili yazıda, yeni sözcüklerin nasıl türetileceği şu sözlerle açıklanmıştır: “*Askerî terimlerin Türkçe karşılığını bulmak için eldeki söz kaynakları ihtiyaca yetmemektedir. En uygun karşılıkların bulunabilmesi için tarihlerden, eski Türk harp ve fen sanatına dair yazılmış kitaplardan taranacak askerî terimlerle eldeki kaynakların zenginleştirilmesi çok esaslı görünüyor ve ancak bu yoldan gidilerek eski Türk terimlerini canlandırmakla daha esaslı bir iş yapmak mümkün olur. Bunun için İstanbul müzelerinde, devlet vesikaları mahzenlerinde, Yavuz’un Mısır’dan getirdiği Memlûk*

Kitaphanelerinde ve Avrupa edebiyatı içinde Türk kumandanlarının harp fennine ve askerlik kurum ve muharebelerine dair yazılmış kitaplardan bu işe yarayacak kaynaklar bulunabilir. Bunları araştırmak ve taramak için ise bu iş üzerinde çalışacak bir heyet lüzum gösterir. Bundan ötürü, böyle bir heyeti yabancı dil bilir, tarihî bilgisi denenmiş müteakıt komutan ve subaydan (kumandan ve zabıt) seçmek ve bu kurumun çalışmasıyla ordu terim makamlarına zengin istulahlr temin etmek imkânı düşünölmüşü... ” Alanında uzman, yabancı dil bilir askerî personelin çeşitli kaynakları taramasıyla elde edeceği yeni sözcüklerin, rütbe adlarında olduğu gibi Türk Dil Kurumu tarafından yapılacak düzenlemeyle son şeklini alacak ve gerekli onayları müteakip yeni Türkçeleştirilmiş sözcükler olarak askeriyede kullanılmaya başlayacaktır.

Yeni oluşturulan Türkçe rütbelerin anlamları ve nasıl türetildiklerine dair bilgi Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinde bulunan Mustafa Kemal Atatürk imzalı 09 Nisan 1935 tarihli 2/2295 sayılı Kararname'nin eklerinde yer almıştır. Rütbeler türetilirken askerlik mesleğinin içinde bulunan subayların raporlarından yararlanılmış ve son halleri ise Dil Cemiyeti tarafından düzenlenmiştir. Kararname'ye göre 2590 sayılı Kanun'la rütbelerin karşılıkları ve nasıl türetildiklerine dair bilgiler, Âli Askerî Şura tarafından hazırlanan bu Kararname'deki dört kısımdan oluşan cetvellerde yer almaktadır (EBP LUK, 1934).

Tablo 3. Ordudaki Rütbeler ve Yeni Karşılıkları

Eski Adı	Yeni Adı	Eski Adı	Yeni Adı	Eski Adı	Yeni Adı
Müşür	Mareşal, Büyük Amiral	Erkân	Generaller Amiraller	Zabitler	Subaylar
Birinci Ferik	Orgeneral, Oramiral				
Ferik	Korgeneral, Koramiral				
Fırka K.Mirliva	Tümgeneral, Tümamiral				
Mirliva	Tuğgeneral, Tuğamiral				
Miralay	Albay	Ümera	Üstsubaylar		
Kaymakam	Yarbay				
Binbaşı	Binbaşı				
Kıdemli Yüzbaşı	Önyüzbaşı	Zabitan	Asubaylar		
Yüzbaşı	Yüzbaşı				
Birinci Mülazım	Teğmen				
Mülazım	Asteğmen				
Zabıt Vekili	Yarsubay				
Başgedikli	Başgedikli			Küçük Zabitler	Erbaşlar
Başçavuş	Başçavuş				
Başçavuş Muavini	Üşçavuş				
Çavuş	Çavuş				
Onbaşı	Onbaşı				

Kaynak: 2/2295 sayılı Kararname.

Cetvelde Türkçeleştirilen rütbe adlarının yanı sıra bazı birlik adları ve askerî terimlerin Türkçe, Osmanlıca, Fransızca ve Almanca başlıkları altında karşılıklarına yer verilmiş ve bazı sözcüklerle ilgili sayfa sonlarında etimolojik açıklamalar yapılmıştır. Cetveller incelendiğinde hakkında açıklama yapılmayan ama cetvelde yer alan yeni sözcükler: *er, onbaşı, çavuş, başçavuş, yüzbaşı, binbaşı, general, mareşal, manga komutanı, takım komutanı, bölük komutanı, tabur komutanı, alay komutanı, grup komutanı, ... grubu komutanı, Baş komutanı, başbuğ, subaylar, üst, ast, kurmay subay* sözcük/sözcük öbekleridir.

Etimolojik açıklama yapılanlar ise *erat, asker, erbaş, üşçavuş, subay, asubay, teğmen, asteğmen, önyüzbaşı, yarbay, albay, tuğbay, tuğgeneral, tümgeneral, korgeneral, komuta, komut, komutan, komutanlık, tuğkomutan, tümkomutan, kor komutan, orkomutan, tugay, tümen, grup, üstsubay, generaller, kurmay, genelkurmay, orkurmay, korkurmay, tümkurmay* sözcük/sözcük öbekleridir. Bu yeni kullanımlar için söz konusu cetvelde yer alan kısımlarda yapılan açıklamalar incelendiğinde;

1- *Erat* sözcüğünün Osmanlı Türkçesindeki karşılığının efrat olduğunu ve Kutadgu Bilig'de efrat ve askerler anlamına geldiği belirtilmiştir. Sözcüğün etimolojisiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Tietze Türkçe *er* ve Arapça *-ât* ekinden oluştuğunu belirtirken; Önlere, göçebe yaşam kültürüne sahip olan Türklerin savaşçı bir yapıya sahip olmalarından dolayı "*er*" ve hayvan anlamındaki "*at*" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşturulduğunu

söyler (Önler, 2019: 253) Önler'in vermiş olduğu Kutadgu Bilig'deki örnekler incelendiğinde, “er” ve “at”ın birlikte kullanıldığı görülür Ancak bu örneklerde anlam olarak bir birleşme söz konusu olmayıp bu sözcüklerin anlamlarını korudukları ve aralarındaki ilişki nedeniyle bir arada kullanılan sözcükler olduğu görülür. Zira Clauson da aynı görüştedir. O da “er” ve “at” sözcüklerini, “asker” ve “at” olarak açıklamaktadır (Clauson, 1972: 192). Öztekten, *er* ve *at* sözcüklerinin birlikte kullanıldığında "hizmetkâr; topluluk; asker; ordu" gibi anlamlara gelerek ikili tekrar grubu oluşturduğunu, günümüzde bu yapının unutulmuş olması sebebiyle morfeminin sezilemediğini ve Ar. +*ât* ekinin analogik baskısına maruz kalarak galatimeşhur sayıldığını söyler (Öztekten, 1997: 523). TDK Büyük Türkçe Sözlük'te bu sözcük için yapılan açıklamada sözcüğün Türkçe *er* ve Arapça +*ât* çokluk ekinin birleştirilmesiyle oluşturulduğu belirtilerek galat devam etmektedir. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan yazının cetvel bölümünde sözcüğün Kutadgu Bilig'den alındığı belirtilerek sözcüğün Kutadgu Bilig'deki kullanımı esas alınırken çağrışım açısından ise Arapça *efrat* sözcüğüne benzetilir. Askeriye kurumlardaki kullanımına bakıldığında, Arapçadaki +*ât* seslerinin uzun ünlülü telaffuzunun yapılmaması, sözcüğün Türkçe *er* ve *at* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşturulduğunu göstermektedir.

2- Dil Devrimi'nde ortaya atılan Güneş Dil Teorisi yeni rütbe adlarının türetilmesinde etkili olmuştur. *Asker* sözcüğünün Osmanlı Türkçesindeki karşılığı “asker” olarak verilen ve “öz Türkçe sözdür” şeklinde cetvelde yapılan açıklaması yanlıştır. Sözcükler alıntı olsa bile kökenlerinin Türkçe olduğunun iddia edilmesi Dil Devrimi'nde ortaya atılan Güneş Dil Teorisi'ndeki etimolojik açıklamalara benzemektedir. 30 Ocak 1935 tarihinde Dr. Phil H. F.Kvergic tarafından Mustafa Kemal Atatürk'e gönderilen 46 sayfalık bir tezin etkisiyle ortaya çıkan bu teori, 22 Kasım 1935 tarihli Ulus gazetesiyle kamuoyu ile paylaşılmış, Güneş Dil Teorisi'nin ilim dünyasını aydınlatacak yeni bir buluş ve Türkçeden diğer bütün dillerin nasıl doğduğunu gösterir bir köken dil olduğu; Batı'daki köken çalışmalarının yanlış yapıldığı, eskidiği; gerçeğin sadece bu yöntemle aydınlatılabileceği ve dile insanlığa ait gizemin Güneş Dil Teorisi'yle çözülebileceği ifade edilmiştir. 24-31 Ağustos 1936 yılında düzenlenen 3'üncü Türk Dil Kurultayı'nda tartışılarak dünyaya duyurulmuştur (Yıldızlı ve Pekacar, 2017: 484-485). Bu teori, yıllardır Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalan, bir dönem Osmanlı aydınları ve yazarları tarafından avam dili diyerek hor görülen Türkçe için o dönemde bir övünç kaynağı olmuştur (Akalın, 2002: 50). Ancak bu teoride alıntı sözcüklerin kökenleriyle ilgili bilimsel değeri olmayan açıklamalar yapılmıştır. Örneğin, bu teoride Türkçe olduğu ispatlanmaya çalışılan Fransızca kökenli *Amazon* sözcüğü şu şekilde ek ve köklerine ayrılmıştır: *Amazon* = ağ + *am* + *az* + *on* (Tankut 1936: 33). Hatta Atatürk'ün asker sözcüğünün etimolojisini “asıg/k + er” yani “ *faydalı er=asker*” şeklinde yaptığı da bilinmektedir (Korkmaz 1992: 240). Korkmaz'a göre bilimsel bir değeri olmayan Güneş Dil Teorisi, Türk dilinin tarihten önceki çağlara uzanan eskiliğini ortaya koyarak, Türk milletine eski köklü tarihi ile olduğu kadar dili ile de öğünmeyi aşlamak istemiştir. Atatürk, Güneş Dil Teorisi'nin, dili yüzyıllarca horlanarak küçük görülmüş olan Türk milletine manevi bir güç kaynağı olacağı, onda derinlemesine bir tarih bilinci uyandıracığı görüşünde olmuştur (Korkmaz, 2005:944). Ayrıca bu teorinin bilimsellikten uzak olmasının herkesçe görülmesi, Dil Devrimi'nde halkın diline girip yerleşmiş alıntı sözcüklerin dilden atılmasına neden olan tasfiyeciliğin durmasını da sağlamıştır (Akalin, 2002: 52). Bundan sonra Dil Devrimi'ndeki yanlış uygulamalardan vazgeçilerek halkın diline yerleşen alıntı sözcüklerin de Türkçe olduğu kabul edilmiştir.

3- *Erbaş* sözcüğü küçük zabıt rütbesine karşılık olarak *er* ve *baş* sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetilmiştir. Günümüzde ihtiyaçları devletçe karşılanan “onbaşı ve çavuş rütbesindeki asker” anlamına gelen rütbeyi temsil etmektedir. *Er* sözcüğü Eski Türkçeden beri kullanılagelen bir sözcüktür (Tekin, 1988: 134). *Baş* sözcüğü ile oluşturulan rütbe adlarına İlk defa Eski Uygurcada rastlanmış, “*sü başı*” örneğinde görülen *baş* sözcüğüyle yapılmış belirtisiz isim tamlaması şeklinde yer almıştır. 15'inci yüzyılda güçlü bir edebiyat dili haline gelen Çağatay Türkçesinde ise “*tümen başı, miñ başı ve on başı*” gibi rütbelerle yaygınlık kazanmıştır (Turan, 2018: 168).

4- *Üşçavuş*, “*üst*” ve “*çavuş*” sözcüklerinin birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. *Üst* ve *ast* sözcükleri rütbeyle göre ileri veya geri dereceyi belirtir. Günümüzde üstçavuş, asteğmen ve üsteğmen rütbelerinde birleşik adın ilk sözcüğünü oluştururlar. Osmanlı'da karşılığı başçavuş muavini olarak verilmiştir. *Çavuş* sözcüğü ise Eski Türkçeden beri dilimizde rütbe adı olarak kullanılagelmıştır. Tonyukuk Yazıtı'nda Vezir Tonyukuk *çabış* rütbesiyle kendisini başkomutan olarak nitelendirirken daha sonraki dönemlerde yüksek rütbeli asker anlamını kaybetmiştir (Tekin, 1994: 5). Günümüzde astsubaylar için kullanılan ve *ast* rütbeleri temsil eden bir rütbedir. İki Türkçe sözcüğün birleştirilmesiyle oluşan üççavuş rütbesinin türetildiği ilk halinde ses kaybı olmasına rağmen günümüzde ses kaybı olmadan üstçavuş şeklinde kullanılmaktadır.

5- *Asubay* sözcüğünün zabıt vekilinin karşılığı olarak *ast* ve *subay* sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetildiği ve iki sözcük birleştirilirken *ast* sözcüğünün iki ünsüzünde ses düşmesi yapıldığı belirtilir. Ancak sözcük Fr. *Officer(aspırant)* “aday subay” sözcüğünden çağrışım yapılarak oluşturulmuştur (Eker, 2004: 847). Sözcüğün

karşılığında rütbe kapsamına bakıldığında sözcüğün günümüzden farklı bir anlamı içerdiği görülür. Harp Okulunu yeni bitirenlere verilen yarsubay rütbesinden kıdemli yüzbaşıya kadar rütbelerin genel adına *asubay* denmiştir. *Asubay* sözcüğü rütbe adı olmayıp askerlik mesleğindeki hiyerarşiyi ortaya koyan bir tasnif unvanıdır. Günümüzdeki astsubay terimi ise binbaşıya kadar olan rütbeleri kapsayan *asubay* ile karıştırılmaktadır. Astsubay unvanı, astsubay çavuş rütbesinden kıdemli başçavuşa kadar yani subay olmayanları kapsamaktadır. Asteğmen, teğmen, üsteğmen, yüzbaşı rütbeleri için günümüzde sadece subay tasnifi yapılmakta olup binbaşı, yarbay ve albay için üstsubay terimi tercih edilmektedir.

6- *Subay* sözcüğü zabitan karşılığı olarak ET’de ordu, asker anlamlarına gelen *sü* ile *bay* sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetilmiş ifade edilmiştir. *Bay* sözcüğü ET’de “bey” anlamında kullanılmış ve sözcüğü türeten kurul tarafından daha tok olması için fonetik icabı kalın ünlü şekli tercih edildiği cetvelde yer almıştır. Ses uyumu kuralı gereğince *sü* biçimi *su*’ya çevrilerek subay sözcüğü oluşturulduğu açıklaması verilmiştir. Eker, bu sözcüğün Dil Devrimi’nin ürünü bir askeri terim olduğunu, Anadolu ağızlarında ve diğer Türk yazı dil ve lehçelerinde “tek, bekar, eşsiz, bekar erkek, yavrusuz (hayvan), kısır vb.” anlamlarda kullanılan *subay* sözcüğünün eş seslilik ilişkisi içinde bulunduğunu ifade eder (Eker, 2006: 330). Tuğbay albay, yarbay, gibi yeni türetilen diğer rütbe isimlerinde kalın vokalli sözcüklerle uyum sağlaması yönüyle *bay* sözcüğünün günlük dilde kullanılan *bey* yerine tercih edilmesi bu görüşü doğrulamaktadır. Albey, yarbey, tuğbey, sübey sözcükleri yerine çoğunluk vokal düzenine uyum sağlanmaya çalışılmış ve askeriyedeki düzenin yansması sayılabilecek, birbirleriyle uyumlu tuğbay, albay, yarbay ve subay sözcükleri türetilmiştir.

7- *Teğmen* için Orhun Kitabelerinde yer alan *teğiş* “taarruz, hücum” sözcüğünün kökü *teğ-* “taarruz, hamle etmek” ile Dil Devrimi’nde sıkça kullanılan *-mAn* failiyet ekinin birleştirilmesiyle türetilmiş ifadesi açıklaması yapılmıştır. Timurtaş, “okutman, eğitmen” gibi örneklerde olduğu gibi failiyet ifade eden ve fiil köklerine getirilen *-mAn* ekinin uydurma olduğunu belirtir. Ona göre şişman, kocaman gibi birkaç kelimedede görülen *-mAn* eki ölü bir ektir ve failiyet mânâsı taşımamaktadır (Timurtaş, 1979: 14). *Asteğmen* rütbesi de *ast* ve *teğmen*’in birleştirilmesiyle meydana gelmiş, telaffuz güzelliği ve kolaylığı için /t/ sesinin düşürüldüğü ifade edilmiştir.

8- *Önyüzbaşı* rütbesi kıdemli yüzbaşı rütbesinin yerine türetilmiştir. Türkçe *ön* ve *yüzbaşı* sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Semantik açıdan bakıldığında yüzbaşidan daha düşük seviyedeki rütbeyi kastettiği anlaşılabilir. Aslında yüzbaşının kıdemlisini ifade eden bir rütbe olarak 1980’li yıllara kadar kullanılan bu rütbe günümüzde kullanılmamaktadır. Yüzbaşılar arasındaki ayrım artık kıdem sözcüğü ile karşılanmaktadır. Kıdemli yüzbaşı ifadesi, üç senesini tamamlamış yüzbaşılar için önyüzbaşı rütbesi yerine kullanılmaktadır.

9- *Yarbay* sözcüğü *yar* ve *bay* sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetilmiştir. *Yar* sözcüğü için cetvelde yapılan açıklamada “yardım” sözcüğünde mündemiç olduğu belirtilmiştir. *Yarbay* sözcüğünün de yardımcı kumandan anlamına geldiği ve alayda alay kumandanına (yeni adıyla albay) yardım eden kaymakam rütbesinin karşılığı olduğu ifade edilmiştir. *Yardım* sözcüğünün kökeni ile ilgili yapılan çalışmalarda M. Räsänen, G. Clauson, F. Steingass ve Hasan Eren gibi araştırmacılar sözcüğün Farsçadan türetilmiş olduğunu ifade ederken Kutadgu Bilig, Atabetü’l-Hakayık vb. Batı Türkçesinin eski metinlerinde sözcüğünün kökü varsayılan ve yardım anlamına gelen *yarı* sözcüğünün kullanılması sözcüğün Türkçe kökenli bir sözcük olma ihtimalini güçlendirmektedir. Mustafa Öner de sözcüğün Türkçe bir sözcükten türetilmiş olduğunu belirterek *yarı* sözünün *yar-* fiilinden “ikiye yarılmış, yarık; yarım” anlamlarına sahip olduğunu ve *yarı* “yarım” sözünün metaforik yolla “yardım” anlamına geçtiğini ifade etmektedir (Öner, 2008: 72). *Yarbay* sözcüğünü türetenlerin ise bu tartışmalardan ziyade çağdaş Türk lehçelerdeki kullanımlardan yola çıkarak bu sözcüğü kullandıkları görülmektedir. Çünkü Eski Türkçe *yarı* “yardım” sözünün Çağdaş Türk lehçelerinde kısaltılmış biçimdeki yansıması olan “yardım” anlamındaki *yar* sözcüğü Yeni Uygurcada kullanılmaktadır (Schwarz, 1992: 779). *Bay* sözcüğü de tıpkı subay sözcüğünü meydana getiren Eski Türkçedeki (E.T.) *bay* sözcüğünden alınmıştır. *Yarbay* rütbesine benzer bir şekilde türetilen *yarsubay* rütbesinin *yar-* kökü ve *subay* sözcüğünün birleştirilmesiyle oluşturulduğu söz konusu cetvelde yer almaktadır. Harbiye mektebinden mezun olanlara verilen ve günümüzde kullanılmayan bir rütbenin karşılığıdır.

10- *Albay* sözcüğünün, *al+* kökü ve *bay* sözcüğünün birleştirilmesi ile oluşturulduğu belirtilir. Cetvelde *alay* sözcüğü için de *al+* kökü ile *+ay* ekinin birleştirilmesiyle oluşturulduğu açıklanmıştır. Ancak *alay* sözcüğü Rumcadan alıntı bir sözcüktür (Eren, 1999: 8). *Albay*, Güneş Dil Teorisi’ndeki alıntı sözcüklerin kökenini Türkçeleştirme çabasının bir sonucu olarak *alay* sözcüğünün *al* sözcüğünden türetilmiş varsayımı üzerine *al+* kökü ve *+ay* ekinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Aynı varsayıma göre *al+* kökü ile E.T. *bay* sözcüğü birleştirilerek *albay* türetilmiştir.

11- *Tuğbay*, E.T. *tuğ* ve *bay* sözcüklerinin birleştirilmesiyle albay, yarbay, subay sözcükleriyle uyumlu şekilde türetilen bir rütbedir. Cetvelde, alem, sancak, mızrak ucuna takılan simge anlamlarına gelen Türkçe kökenli

tuğ'un eski ve yeni diyalektlerde geçtiği ve orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada *tuğ* olarak kullanıldığı belirtilir. Çağdaş diyalektlerde de karşımıza çıkan bu sözcüğün tarihte büyük rütbe ve makam alameti olduğu ve bir tuğlu, iki tuğlu, üç tuğlu vezirler bulunduğu bilgisi verilir. Tuğbayın tuğ sahibinin kumandasındaki kuvveti ifade eden sözcük olarak liva sözcüğünün yerine türetildiği açıklanır. Bu rütbe bir tugayı yöneten albayın karşılığıdır. Ancak günümüzde kullanılmamaktadır.

12- *Tugay*, birlik ihtiyaçlarına göre beş bin kişiden oluşan askerî birliğe verilen addır. Tuğ sözcüğü ile Türkçenin eski bir türetme eki olan +Ay ekinin birleşmesiyle türetilmiştir (Korkmaz, 2009: 35). Tugayları yönetenlerin makam karşılığı *tuğgeneral*dir. *Tuğgeneral*, *tuğ* sözcüğü ile İngilizce "general" sözcüğünün birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir rütbedir.

13- *Tümen* on bin kişiden oluşan askerî birliğe verilen addır. Sözcükle ilgili yapılan açıklamada "tamam, tekml, umum" anlamlarına gelen tüm sözcüğüne +en eki getirilerek çokluktan teşekkül etmiş bir cüzümata olduğu belirtilmiştir. Bu açıklamada da Güneş Dil Teorisi'nden yararlanılmıştır. Clauson ise tümen sözcüğünün Toharca *tmān* veya *tumane* sözcüğüne, Pullayblank ise Çince on bin anlamındaki *wan* sözcüğüne dayandığını söyler (Clauson, 1972: 507). İlk alıntı sözcüklerden sayılabilecek bu sözcük en eski yazılı edebi metinlerimiz olan Tonyukuk ve Kültigin kitâbelerinde "on bin kişiden oluşan askerî birlik" mânasında kullanılmıştır. Alıntı sözcüğün kökünün tüm kökünden türetilmesi Dil Devrimi'ndeki etimolojik açıklamalardan yararlanıldığını göstermektedir. Tümgeneral sözcüğünün açıklamasında ise tümen sözcüğünün kökü tüm ile general sözcüğünün birleştirilmesiyle oluşturulduğu ifade edilmiştir. Ancak iki alıntı sözcüğün birleştirilmesiyle oluşturulmuş yeni bir rütbe adıdır.

14- *Kolordu*, üç ya da dört tümenin bir araya gelmesiyle oluşan askerî birliklerdir. Fransızca *colonne*'nin kısaltması *kol* ve *ordu* sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir sözcüktür. Osmanlı ordusunun günün savaş gerçeklerine uygun bir şekilde düzenlenmesini sağlamak amacıyla 1883 yılında Kurmay Yarbay von der Goltz başkanlığında toplanan Alman subaylar tarafından yapılan teşkilat düzenlemesiyle dilimize girmiş ve sadece sefer zamanı için kolordu teşkili oluşturulmuştur (TSK Tarihi, 1973: 211-212). II. Meşrutiyete kadar da Kolordu Komutanlıkları kâğıt üzerinde kalmış askerî birlikler olarak Osmanlı ordusunda yerini almıştır. Bu birliği yöneten generale ise ferik-i evvel ya da birinci Ferik (korgeneral) denmiştir. Korgeneral adı *kol*, *ordu* ve *general* sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulduğu belirtilse de Fransızca *Corps* sözcüğünün telaffuzu *kor* şeklinde yapıldığından Fransızca "kolordu" anlamına gelen *général de corps d'armée* sözcüğünden de türetme konusunda yararlanıldığı görülmektedir.

15- *Ordu*, bir devletin silahlı kuvvetlerinin tümünü ifade etmesinin yanında dört ila altı kolordunun birleşmesiyle oluşan bir askerî teşkilatın adıdır. *Or* kökü eski Türklerin yerleştikleri "yüksek yer, kale, şehir" manasını taşımaktadır. Bu kök daha sonra *orda* ~ *ordu* "şehir, devlet" sözünde devam etmiştir (Öner, 1993: 198). Göktürk Yazıtları'nda "kağanın karargâhı", Divanı Lügati't-Türk'te "hakanın oturduğu şehir, otağının kurulduğu yer" anlamlarında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde düzenli askerî teşkilatın kurulmasından sonra günümüzdeki anlamını kazanmıştır. Bu birliği yöneten ve yeni türetilen orgeneral sözcüğü *ordu* sözcüğünün kısaltması olan *or* ve *general* sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetilmiştir.

16- *Komut* sözcüğü için cetvelde yapılan açıklamada Divanı Lügati't-Türk'te "çoşturmak, heyecana getirmek" anlamındaki *komut-* fiilinden yararlanılmadığı ve sözcüğe "kumanda" anlamının yüklendiği belirtilmiştir. Bu kökün üzerine -a ekinin getirilerek komuta "kumanda etmek" sözcüğünün türetildiği ve *komu-* fiilinin "alakadar olmak" anlamına da geldiği bu yüzden sözcüğün "kumanda etmek, kumandanlık" anlamlarını taşıdığı açıklanmıştır. *Komut-* fiilinin ismi failinin komutan sözcüğünün olduğu ve bu sözcüğün Fransızca *commandant* sözcüğünü karşıladığı ifade edilmiştir. Komutan sözcüğüne +lık eki getirilerek komutanlık sözcüğü oluşturulmuştur. Ayrıca komutan sözcüğünün başına general sözcüğünde olduğu gibi *tuğ*, *tüm*, *kor* ve *or* getirilerek hiçbir zaman kullanılmayan *tuğkomutan*, *tümkomutan*, *korkomutan* ve *orkomutan* sözcükleri türetilmiştir. Cetvelde Türkçe "baş" ve "buğ" sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulduğu belirtilen "baş kumandan" anlamındaki *Başbuğ* sözcüğü de Silahlı Kuvvetlerde kullanılmayan unvanlardandır.

17- *Grup* sözcüğüyle ilgili cetvelde yapılan açıklamalarda "cem etmek, tesis etmek, teşkil etmek" manalarına gelen *kur-* fiilinden türetildiği belirtilmiştir. Bu fiile Türkçede /l/ ve /n/ ile biten kökleri uzatarak yeni anlam yaratan +p ekinin getirildiği ifade edilmiş ve bu durumu *al-* fiiline +p eki getirilerek *alp* "yiğit" sözcüğünün yapılması örnek gösterilmiştir. Bu örneğe benzer şekilde *kur-* fiiline getirilen -up ekiyle *kurup* sözcüğü türetilmiştir. Sözcüğün yazılışı aynı olan *kurup* sözcüğü ile karıştırılmaması için k>g değişikliği yapılmış ve ahenk maksatlı olarak ilk hecedeki /u/ sesi düşürülmüş ve *grup* sözcüğü ortaya çıkmıştır. Sözcükle ilgili yapılan bu açıklamanın Güneş Dil Teorisi çerçevesinde yapıldığı ve amacın yabancı bir sözcüğün Türkçe olduğunu ispatlamak olduğu görülmektedir. Bu sözcükle komutan sözcüğünün birleştirilmesiyle oluşan *grup komutanı*

ifadesi “çeşitli sınıf veya birliklere bağlı elemanların, belirli bir taktik görevi gerçekleştirmek üzere teşkil edilen kıta topluluğunun komutanı” anlamına gelmektedir. Bu söz öbeği bir rütbe adı olmayıp görev unvanı olarak silahlı kuvvetlerde kullanılmaktadır.

18- *Zabitan* yerine *subaylar* kullanılmaya başlanmıştır. *Üst* ve *subaylar* sözcüğünün birleştirilmesiyle oluşturulan *üstsubaylar* sözcüğü *ümera*'nın yerine yani binbaşından generale kadar olan subayları ifade etmek için türetilmiştir. *Erkân* yerine ise yine alıntı olan *generaller* sözcüğü tercih edilmiştir.

19- *Kurmay* sözcüğü rütbenin önünde kullanılan unvanlardandır. Belirli bir hizmet yılını tamamlayan subaylardan yapılan askerî ve genel kültür sınavları sonucunda başarılı olanlar kurmay eğitime tabi olur ve eğitimlerini başarıyla tamamlayanlar kurmay subay olarak orduya hizmet etmeye devam eder. Subayların general olmasında kurmaylık en önemli aşamalardandır. Bu unvan için yapılan açıklamalarda sözcüğün Fransızca karşılığının *état-major* şeklinde iki sözcükten meydana geldiği belirtilerek *état* sözcüğünün insan topluluğunun yerini ve biçimini gösteren *sit* sözcüğünden türetildiği ve bu sözcüğe karşılık olarak topluluğun asıl oluş anlamını ifade eden Türkçe *kur-* kökünün tercih edildiği belirtilmiştir. *Kurmak*, *kurultu*, *kurultay* gibi örneklerde de görülen bu kökün “topluluk, cemiyet ve birlik” anlamını taşıdığı, ikinci sözcüğün büyüklük anlamına gelen *majör* olduğu ve Türkçede *majör* ile aynı anlama gelen *may-* kökünün tercih edildiği cetvelde açıkça belirtilir. *Kurmay* birleşik sözcüğünün *état-major* ile aynı anlamı karşıladığı ifade edilir. Bu sözcükte amaç yeni bir sözcük üretmek şeklinde olmamış doğrudan yabancı bir sözcüğün etimolojisi yapılarak Türkçedeki tam karşılığı bulunmaya çalışılmıştır.

Kurmay sözcüğünden “*orkurmay*, *korkurmay* ve *tümkurmay*” sözcükleri de türetilmiştir. Bu sözcükler birliklerde görev yapan kurmay başkanlarının yerlerine önerilmişlerdir. *Kurmay başkanı*, askerî birliklerde karargâh yönetiminde komutandan sonra gelen en yetkili personeldir. Bu unvanlar da askerî teşkilatın büyüklüğüne göre verilmiş fakat kullanılmamışlardır. Günümüzde bu kavramları karşılan tek unvan Kurmay Başkanı sözcük öbeğidir.

Genel ve *kurmay* sözcüklerinin birleştirilmesinden meydana gelen *genelkurmay* sözcüğü de *Büyük Erkân-ı Harbiye*'nin yerine tercih edilmiştir. Ancak on yedi yıl kullanılan *genelkurmay* sözcüğü, 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı yasayla Anayasa dilinde yapılan değişiklik nedeniyle kaldırılmış, 27 Mayıs 1960 tarihine kadar olan 8 yıllık süreçte eski hali olan *Büyük Erkân-ı Harbiye* tekrar kullanılmıştır (TEK TMK, 1952). Dönemin İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 arkadaşının verdiği bir önergeyle yapılan bu değişiklik; Dil Devrimi döneminde türetilen sözcükleri uydurma olarak niteleyen, onları kuşaklar arasında kopukluk yaratmakla suçlayan, "yaşayan Türkçe" adı altında "Osmanlıcacılık" tezini savunanlar tarafından gerçekleştirilmiştir (Karlıklı, 1999: 57-58).

20- Cetvelin kısımlarında *başgedikli* rütbesi ile manga komutanı, takım komutanı, bölük ve tabur komutanı unvanlarına da yer verilmiş; ancak Osmanlı Dönemi'nde de kullanıldığı için bu sözcüklerle ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Yeni türetilen rütbe adları ise 10 Haziran 1935 tarihli 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu ile yasallaşmış ve günümüze kadar askeriyedeki rütbe sisteminin temelini bu yeni adlar oluşturmuştur (ODHK, 1935).

Tablo 4. 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'na Göre Rütbeler

RÜTBE	KATEGORİ	RÜTBE	KATEGORİ
Onbaşı	Erbaşlar	Tuğgeneral	Generaller
Çavuş			
Üstçavuş			
Başçavuş			
Başgedikli			
Yarsubay	Asubaylar	Mareşal	Amiraller
Asteğmen			
Teğmen			
Yüzbaşı			
Binbaşı	Üstsubaylar	Tuğamiral	
Yarbay			
Albay			

Kaynak: 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu.

Timurtaş'ın Dil Devrimi'nde yeni türetilen sözcüklerle ilgili yazdığı sözlük incelendiğinde, Türkçe açısından doğru teşkil edilmiş olan sözcüklerin *er ve albay*; yanlış ve uydurma olan sözcüklerin *komut ve komuta*; şekil veya mana bakımından yanlış oldukları halde, fazla yayılmış ve dolayısıyla yerleşmiş olan galat-ı meşhur sayılacak kelimelerin ise *erat, komutan, komutanlık, subay, teğmen, tugay, tuğbay, tuğgeneral* olduğunu belirtir (Timurtaş, 1979: 69). Ancak şimdiki kullanım durumlarına bakıldığında yeni türetilen *tuğbay* sözcüğü hariç diğer yeni türetilen sözcüklerin her birinin Güneş Dil Teorisi etkisiyle yanlış bir şekilde türetilseler de rütbe adı olarak benimsendiği görülür.

IV. SONUÇLAR

Yeni rütbe adı olarak türetilen sözcüklerin kökeni ile ilgili etimolojik sözlükler incelendiğinde Dil Devrimi'nde yeni türetilen sözcüklerle yapılan açıklamaların farklılık gösterdiği göze çarpmaktadır. Cumhuriyetin ilk yılları yakın bir geçmiş olmasına rağmen Dil Devrimi'nde türetilen yeni sözcüklerin kökeniyle ilgili disiplinler arası bir şekilde tarihten yararlanarak arşiv belgelerinde yer alan metinlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu belgeler, sözcüklerin türetim aşamalarında nasıl bir yol izlendiğinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır.

Günümüzde kullanılan rütbelerin büyük bir çoğunluğu Mustafa Kemal Atatürk'ün öncüsü olduğu Dil Devrimi döneminde türetilmiştir. Yeni rütbe adları türetilirken mesleğinde uzman subaylar ile Dil Cemiyetinin görüşlerinden yararlanılmış ve Askerî Şura imzalı bir kararname ekindeki bir cetvel yardımıyla gösterilmiştir. Bu belgede yeni rütbe adlarıyla ilgili etimolojik açıklamalar ilk elden yapılmıştır. Bu açıdan belgedeki etimolojik açıklamalar son derece değerli bilgileri içermektedir. Rütbe adlarında yapılan değişikliklerin bir kısmı, bilimsel bir açıklaması ve temeli bulunmayan Güneş Dil Teorisi bağlamında yapılmıştır. Bu yüzden bazıları alıntı olmasına rağmen Türkçe bir sözcükmüş gibi değerlendirilmiş, bazıları da Türkçenin doğal sözcük türetim yollarına aykırı bir şekilde oluşturulmuştur. Söz konusu cetvellerde yer alan açıklamalarda *asker, alay, albay, tümen, grup* gibi sözcüklerin kökenleriyle ve türetimleriyle ilgili yapılan açıklamaların yanlış olduğu ve dönemin dil zihniyetinin bu sözcüklere yansıtıldığı görülmüştür. *Kolordu, komut, komutan, kurmay* gibi sözcükler türetilirken alıntı sözcüklerden yapılan çağrışımların etkisi ağır basmıştır. Başka bir dilden örneksemeyle türetilen bu sözcüklerin yapım aşamasında alıntı sözcükler temel alınarak Türkçede ses veya anlam açısından benzer sözcükler tercih edilmiştir. Bunun için de dilin tarihi dönemlerinden yararlanılarak günümüzde kullanım alanı bulunmayan eski sözcükler kullanılmaya çalışılmıştır. *Er, erbaş, üstçavuş, teğmen, önyüzbaşı, yarbay, tugay, tuğbay, ordu* gibi sözcüklerin oluşturulmasında ise Türkçenin tarihi dönemlerinden yararlanılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde toplumun bütün kesimlerinde önemli yenilikler yapılmıştır. Dile de olumlu şekilde yansıyan bu reform hareketleri günümüzde kullanılan birçok sözcüğün oluşturulmasını sağlamıştır. Dönemin zihniyeti gereği yanlış olarak türetilen sözcükler de halkın diline yerleşmiş ve yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Alıntı bir sözcüğün kullanılmasıyla yanlış türetilen bir sözcüğün dile yerleştirilmesi arasında değer farkı bulunmaktadır. Zaman kısıtının bulunduğu ve köklü değişimlerin yaşandığı dönemde dilin Türkçeleşmesi için yapılan müdahaleler dildeki Türkçeleşme oranına bakıldığında başarıyla sonuçlanmıştır. Dil Devrimi'nde türetilen bazı sözcükler, dilin kurallarına riayet edilmeden yanlış bir yolla türetilseler de Türkçeyi başka dillerin etkisinden kurtarmak maksadıyla yapılmıştır. Ancak Türkçeleştirme adı altında bazı sözcükleri türetirken Batı kaynaklı başka dillerin etkisi altında kalındığı görülmektedir. Çelişki yaratan bu durum, Batı medeniyetlerine yakınlaşma isteğinin bir göstergesi olarak rütbe adlarına yansımıştır.

KAYNAKLAR

- Akalm, Ş. H.** (2002). Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu, *TÜRK DİLİ Dil ve Edebiyat Dergisi*, (607), 1-58.
- Arat, R. R.** (2007). *Yusuf Has Hacip- Kutadgu Bilig I: Metin*, 5. Baskı, TDK Yayınları.
- Arat, R. R.** (1985). *Yusuf Has Hacip- Kutadgu Bilig II: Çeviri*, 3. Baskı, TTK Yayınları.
- Arat, R. R.** (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*, Yayına Hazırlayanlar: K. Eraslan, & O. F. Sertkaya, & N. Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Caferoğlu, A.** (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Yayınları.
- Clauson, G.** (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Calderon Press.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, Askeri Rütbelerin Karşılıklarını Göstermek Üzere Hazırlanan Cetvelin Tasdiki., Kutu/Gömlek/Sıra No 53/25/11.
- Eker, S.** (2004). Türk Kara Kuvvetlerinde Kullanılan Birlik ve Rütbe Adlarının Art Zamanlı İncelenmesi, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, TDK Yayınları, 841-861.
- Eker, S.** (2006). Subay, Astsubay; Er, Erat/Erbaş Terimleri Üzerine, *Türk Dili Dergisi*, (658), 327-340.
- Eren, H.** (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, M.** (1996). *Orhun Abideleri*, 20. Baskı, Boğaziçi Yayınları.
- Geçer, K. T.** (2012). XIX Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Rütbe Terfi Uygulamaları ve 1870 Tarihli Terfi' - i Rütbe Nizâmnamesi, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, (19), 1-42.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı** (1973) *TSK Tarihi*. II. Cilt 5'inci Kısım, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları.
- Gülensoy, T.** (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yayınları.
- İmer, K.** (1976). *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Karlıkl, Y.** (1999). Türk Anayasaları ve Dil, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (20), 56-60.
- Kasalak, K.** (1999). Kara Ordusunda Subay Rütbeleri (1826-1961), *Yedinci Askerî Tarih Semineri*, Gnkur. ATASE Yayınları.
- Korkmaz, Z.** (1972). Dilde Doğal Gelişme ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi, *Türkoloji Dergisi*, 4(1), 97-114.
- Korkmaz, Z.** (1992). *Atatürk ve Türk Dili – Belgeler*, TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z.** (2005). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I. Cilt*, TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z.** (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yayınları.
- Mahmut K.** (1999). *Divanü Lugat-it-Türk: Tercümesi ve Dizini*, 4, Çeviren: Besim Atalay, 4. Baskı, TDK Yayınları.
- Mengi, M.** (1995). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Tarihi-Metinler)*, Akçağ Yayınları.
- Öner, M.** (1993). Or ~ Tor ~ Çor Sözlere Hakkında, *EÜ Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (7), 179-185.
- Öner, M.** (2008). Türkçede Yardım Sözü Köken Bilgisi ve Kavram Alanları, *TDAY Belleten*, 56(2008/2), 69-75.
- Önler, Z.** (2019). Bir Askerî Terim Olan Erat Sözcüğü Üzerine, *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, 23(2), 245-254.
- Özalp, K., & Özalp, T.** (1992). *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özkan, Ö.** (1997). *Erat Sözü Hakkında*, *Türk Dili Dergisi*, (552), 520-524.

Resmî Gazete (7 Ekim 1920). 5997 sayılı 491 sayılı *Teşkilâtı Esasiye Kanununun (TEK) Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun (TMK) (1952)*. [Erişim: 25.11.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8297.pdf>]

Resmî Gazete (29 Kasım 1934). 2590 sayılı *Efendi, Bey, Paşa (EBP) gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun (LUK) (1934)*. [Erişim: 25.11.2021, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2590.pdf>]

Resmî Gazete (18 Haziran 1935). 2771 sayılı *Ordu Dâhili Hizmet Kanunu (ODHK) (1935)*. [Erişim: 26.11.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3031.pdf>]

Schwarz, H. G. (1992). *An Uyghur-English Dictionary*, Western Washington.

Tankut, H. R. (1936), *Güneş Dil Teorisine Göre Toponomik Tetkikler İkinci Kitap*, Devlet Basımevi.

TDK (2021). *Tarihçe*, (2019). [Erişim: 03.12.2021, [<https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>]]

Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg Yayınları.

Tekin, T. (1988). *Orhun Yazıtları*, TTK Yayınları.

Timurtaş, F. K. (1979). *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Umur Kitapçılık.

Turan, F. (2018). Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askerî Rütbe ve Unvanlar, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58(1), 155-173.

Ünlü, S. (2012). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi.

Yıldızlı, M. E., & Pekaçar, Ç. (2017). Güneş Dil Teorisinin Gelişim Süreci, *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 423-429.

TBMM (1926) 863 sayılı *Ordu Zabitan Heyetine Mahsus (OZHM) Terfî Kanunu (TK) (1926)*. [Erişim: 28.11.2021, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c025/tbmm02025109ss0177.pdf>]

Bilecik Hamsu Vadisi Kültür Miras Yönetimi İçin Yeni Bir Proje Önerisi

A New Proposal Project for Management of Bilecik Hamsu Valley Cultural Heritage

Mustafa Erkan FİDAN^{1*} & Erdal MEAN² & Funda Didem MEAN³

Geliş / Received: 23/12/2021

Revize / Revised: 24/01/2022

Kabul / Accepted: 27/01/2022

Özet

Bilecik, konumu itibarıyla tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetler içerisinde Bilecik için en önemlisi kuşkusuz Osmanlı Devleti'dir. En uzun soluklu devletlerden biri olan ve 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, Bilecik sınırları içerisinde kurulmuştur. Osmanlı yerleşiminin hayat bulduğu Hamsu Vadisi ise bu bütün içinde ayrı bir öneme sahiptir. Bu makale, Bilecik ili merkez ilçede yer alan Hamsu Vadisi içerisindeki Osmanlı Yerleşimi'nin kültürel olarak sürdürülebilirliğinin sağlanması için hazırlanan bir proje taslağını konu almaktadır. Söz konusu taslağın yanı sıra, alanın çevresel etkenlerden korunması için yapılan koruma çatıları ile bu alanın ziyaretçi sunumuna yönelik uygulamalar çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu öneri projeye arkeolojik sit alanının nasıl daha verimli kullanılacağı, eğitim, bilim ve turizm açısından değerlendirilmesinin yanı sıra alanın gelecek kuşaklara aktararak hem arkeopark hem de kent belleği açısından sürdürülebilirliğinin nasıl sağlanacağı konusu ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Kültür, Kültürel Miras, Bilecik Hamsu Vadisi, Arkeopark, Açık Hava Müzesi.*

Abstract

Throughout history, Bilecik hosted several different civilisations due to its location. Ottoman Empire is undoubtedly the most important of these civilisations for Bilecik. Hamsu valley in Bilecik has special importance for the Ottoman Empire as the first Ottoman settlement was established within the Hamsu valley in Bilecik. From a humble beginning to being one of the longest-standing empires, the Ottomans reigned from the 13th century to the 20th century and is one of the longest-standing empires in history. This article is about a project proposal for ensuring the cultural continuance and sustainability of the Ottoman settlement in the Hamsu valley. In addition, several suggestions are made for protecting the area from environmental factors and potential applications for opening the area for visitors. With this proposal, we discussed how to use the archaeological site in Hamsu Valley more efficiently, including evaluating the area in terms of education, science, and tourism. In particular, regarding protecting the artefacts of the Ottoman settlement in the valley by starting an archeopark project to ensure the safe deliverance of the cultural values present in Hamsu valley to future generations.

Keywords: *Culture, Cultural Heritage, Bilecik Hamsu Valley, Archeopark, Open Air Museum.*

^{1*}Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, erkan.fidan@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6777-927X>).

² Müze Araştırmacısı, Eskişehir Müze Müdürlüğü, erdalmean@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8799-5797>).

³ Mimar, didem@di-artmimarlik.com, (<https://orcid.org/0000-0001-7735-1392>).

I. BİLECİK TARİHİ

Bilecik, Batı Anadolu'da ilk kez evcilleştirme, tarım faaliyetlerinin yapıldığı ve kalıcı köy hayatının başladığı Neolitik olarak bilinen döneme, diğer bir deyişle günümüzden 9000 sene öncesine dayanan geçmişe sahiptir (Fidan 2020: 29-38). Aynı zamanda bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, Bilecik'in Kalkolitik ve Tunç çağlarında da yerleşim gördüğü bilinmektedir (Sarı, 2017:331-346), (Efe, vd., 2014:495-504), (Fidan, 2016: 1620-1630).

Bilecik tarihte, Agrilion (Umar, 1999: 27), Justiniano Polis Mela, Justiniano Polis Gordi (Ramsay, 1887: 501), Belekome ve Belocome (Emecen, 1992: 154) gibi farklı isimlerle anılmıştır. Bilecik il sınırları içerisinde kalan topraklar her ne kadar dönem dönem farklılıklar gösterse de genel olarak Antik Çağ'ın Bithynia Bölgesi'ne dahil edilmiştir (Sevin, 2013:29). Bizans Dönemi'nde ise Belekoma adıyla bilinen kent, bugünkü şehir merkezinin doğusunda, Hamsu ve Tabakhane (Debbağane) deresi arasında yer alan kayalık alan üzerinde inşa edilen Belekoma Kalesi olarak bilinen kalenin çevresinde kurulmuştur. Kent, günümüzde Belekoma Kalesi'nin sadece birkaç duvar örüntüsü dışında günümüze ulaşmamıştır.

Osmanlıların Söğüt ve çevresine yerleştikleri 13. yüzyılda Bilecik, Selçuklu Devleti ile Bizanslılar arasında uç bölgesi konumundaydı. Osman Gazi'nin Bilecik'i fethetmesi ile birlikte Bilecik bir merkez haline gelmiştir. Bilecik önceki dönemlerde olduğu gibi Bursa-Eskişehir güzergâhında, konum itibarı ile önemli bir konaklama merkezi vasfını devam ettirmiştir. Osmanlı kuvvetleri doğu yönüne doğru olan seferlerinde bu güzergâhı kullanmıştır (Bilgin, 2015: 8-9). Bilecik, Bursa'nın fethinden sonra başkentin buraya taşınmasından sonra kuruluşun merkezi olma vasfını, bir süre daha devam ettirmiştir. Timur'un 1402 yılında Yıldırım Beyazıd'ı yenmesi sonucu Bilecik iki ay Timur'un egemenliğinde kalmıştır. Çelebi Mehmet tarafından tekrar Osmanlı topraklarına katılmıştır (Demiryürek, 2005: 5).

16.yüzyılda Bilecik, Eskişehir ve civarını da içine alan ve Osmanlı'nın ilk sancağı olan Sultanönü sancağının bir kazası durumundaydı. Bölge arazisinin engebeli olması nedeniyle kent açısından bir gelişme göstermeyen Bilecik, XVI. yüzyıl başlarında Kadı, Emir, Dere, Pazar, Hisar, Börkçüler adında Müslüman mahalleler ile gayrimüslim cemaatten meydana gelen küçük bir kasaba konumundaydı ve kasabanın nüfusu 700 civarında olup nüfusun 70 kadarını Hıristiyan nüfusu oluşturuyordu. (Arıkan, 2019: 20-21) Bilecik, 1885 yılında gerçekleşen idari düzenleme sonucunda Ertuğrul ismi ile Hüdavendigar vilayetine bağlı sancak haline gelmiştir. 1915 tarihli nüfus kaydına göre Bilecik kazasında, 60.218 Müslüman, 9.756 Rum, 465 Katolik, 7.649 Ermeni ve bunun yanında 184 Protestan olmak üzere toplam 78.272 kişi yaşıyordu (Demiryürek, 2005: 114-117) (Resim-1) Kurtuluş savaşı sırasında Bilecik üç defa işgale uğramıştır. Yunan ordusu, Kurtuluş Savaşı sırasında Bilecik'ten çekilirken, kente büyük maddi zararlar vermiştir. 2115 ev, 17 resmi daire, 500 dükkân, 429 ahır ve samanlık, 15 cami, 5 mescit, 6 medrese, 16 okul, 6 türbe, 9 adet çiftlik ve 2 değirmen harap olmuştur (Özcan, 2003: 206). Eski yerleşim alanının tamamen tahrip olması nedeniyle Cumhuriyet Dönemi ile birlikte mevcut yerleşim alanı tercih edilmemiş olup yerleşim bugünkü kentin olduğu alana kaymıştır.

II. HAMSU VADİSİ

Hamsu Vadisi, bugünkü kent merkezinin hemen güneyinde, doğu-batı yönünde uzanan, Eskişehir-İstanbul karayolunun kuzeyinde, içinde Hamsu ve Debbağane (Tabakhane) dereleri geçen ve alanı fiziki olarak ikiye ayıran derin bir vadidir. Hamsu Vadisi'nin orta bölümünden geçen, Hamsu çayı, Bilecik Merkez, Ulupınar Köyü'nün güneybatısından doğmakta ve kuzeydoğuya doğru buklüm yaparak Selöz Köyü'nden geçerek Bilecik merkezde güneybatı yönünde akmakta olup Adabayır Tepe'nin güneyinde Karasu'ya karışmaktadır. Söz konusu Hamsu Vadisi litolojik bir yapıya sahip, tektonizma ve bunları etkileyen süreçlere bağlı olarak, Orta Miyosen'den beri gelişimini sürdürerek bugünkü görünümünü kazanmıştır⁴ (Resim 1).

Bilecik Hamsu Vadisi'nde Osmanlı arkeolojisine yönelik 2001 ve 2002 yıllarında Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Aşağı Mahalle olarak adlandırılan alanda yapılan kazı çalışmasında; Büyük Kervansaray, Pazarcı Hanı, İpekçi Hanı, Pirinççi Hanı, dükkânlar, kahvehane ve Kadı Evi ile söz konusu mekânlar arasında yollar ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca 2008-2009 yıllarında, Bilecik

⁴ Hamsu Vadisi ile ilgili bu makaleye konu olan proje, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2021 yılında sanat tarihçisi Erdal Mean tarafından Doç. Dr. Erkan Fidan danışmanlığındaki bir yüksek lisans kapsamında hazırlanmıştır. Bilecik tarihi ve arkeolojisiyle ilgili yapılan çalışmalar ile detaylı proje için bakınız. Mean, E., 2021 Bilecik Hamsu Vadisi Kültür Mirası Yönetimi. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bilecik.

Müzesi Müdürlüğü Başkanlığında Akkaldırım Camii, Emirler Hamamı, Emirler Camii, Karacalar Camii, Süleyman Paşa Hamamı ve Osmangazi Camii'nde kazı çalışması gerçekleştirilmiştir (Resim 2). Dar alanda yapılan kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkartılan hanlar, dükkânlar, konut mimarisi ile seramik ve sikke gibi buluntular Osmanlı Dönemi hakkında önemli bilgiler sunması açısından önemlidir. Özellikle Orhangazi İmaret ve çevresindeki kazılar sonucunda ortaya çıkartılan bir adet mezar ise çok dikkat çekicidir. Keçi ile birlikte bulunan bir gömü, imareti kullanan topluluğun "Heteredoks" İslami bir topluluk olduğu fikrini akla getirmesi açısından önemli bir buluntudur (Altınsapan ve Deveci, 2002: 209-215).

Ayrıca Hamsu Vadisi'ndeki Osmanlı yerleşim alanında dar alanda yapılan kazıda bulunan buluntulara bakıldığında, vadideki yerleşimin Doğu Roma Dönemi'nden başlayarak ve Erken Osmanlı Dönemi'nden Kurtuluş Savaşı'na kadar iskân gördüğü ortaya konulmuştur. Daha geniş alanda kazılar yapılmadığından Doğu Roma Dönemi'nden önce alanın iskan görüp görmediği hakkında net bir bilgi mevcut değildir.

Hamsu Vadisi'nde dar alanda yapılan bu kazı çalışmaları alanın bütününde yapılmadığından, alanın tarihçesi ve dokusu hakkında daha net somut bilgiler sunulamamaktadır. Ancak alanın bir bütünlük olarak algılanması için alanda arkeolojik kazıların yapılması gerekmektedir. Bu alan içerisindeki özel mülkiyete ait parsellerin varlığı (kamulaştırma maliyeti), alanın topoğrafyasından dolayı lokal bölgelerde meydana gelen toprak kayması gibi faktörlerin yanı sıra yaklaşık 500 metre genişliğinde ve 1300 metre uzunluğundaki bu alanın büyüklüğü de kazı çalışmaları için zorlu bir süreç olacağı hususu unutulmaması gerekir.

III. PROJE

Projeye Hamsu Vadisi ve çevresinde bazı düzenlemeler ve yeni yapılar önerilmektedir. Bunlar konaklama tesisleri, karşılama binası, zaman köprüsü ve yürüyüş güzergâhlarından oluşmaktadır (Çizim 1).

Konaklama Tesisleri: Hamsu Vadisi'ne bakan Merkez İstiklal Mahallesi, 46, 47 ve 794 ada içerisinde yer alan konutların, konaklama ve tesis alanı olarak tasarlanmıştır. Osmanlı Yerleşim Alanı'na bakan Merkez İstiklal Mahallesi'ndeki ada içerisinde yer alan ve sağlıklı bir gelişme göstermeyen çarpık yapılaşma yerine, tarihi, kültürel ve doğal değerlere uygun bir dönüşüm planlanmıştır. Modellenen bu yapıların batı giriş bölümünde otobüs durağı, güneyindeki güzergâhta ise trafiğe kapalı olacak şekilde yaya yolu tasarlanmıştır. Yaya yolunun güneyi tamamen vadiyi gördüğü için yaya yolunun kendisi aynı zamanda bir seyir terasına dönüşmektedir. Yolun kuzey yönünde yer alan geleneksel Türk Evi, Bilecik İli içerisinde görülen örnekleri temel alınarak tasarlanmış otel yapıları ile sınırlanmıştır. Yapıların yaya yoluna bakan cephelerindeki zemin katları, restoranlar ve hediyelik eşya satış dükkânları gibi ticari mekânlara ayrılmıştır. Yaya yolunun ortasında yer alan yarım daire planlı oturma alanı mevcuttur. Bu oturma alanının tam karşısında yer alan açıklıklardan üst kotta önerilen ve otel girişlerinin yer aldığı araç yoluna ulaşım, rampa ve merdivenlerden sağlanmaktadır Alan içinde yer alan merdivenler, rampalar ve küçük boşluk alanlarında, Bilecik bej mermeri kullanılacaktır. Yaya yolunun döşemesi, Arnavut kaldırım taşı ve alan içindeki bütün istinat duvarlarının taş duvar olarak yapılması önerilmiştir (Resim 3).

Karşılama Binası: Yaya yolunun devamında, "Gnomon⁵'a" öykünerek tasarlanmış ve aynı zamanda buluşma noktası şeklinde yapılmış bir karşılama binası tasarlanmıştır. Söz konusu binanın gelecekte kent hafızasında, simgesel bir buluşma noktası (Landmark) olması hedeflenmiştir. Projenin tasarımı, alanın ruhuna uygun, zaman ve mekân kavramları üzerine kurgulanmıştır (Çizim 3-4).

Karşılama binası, Şeyh Edebali Türbesi yolunun olduğu vadinin kuzey yamacında, tamamıyla kayalık bir alanda yer almakta olup, aynı zamanda III. (Üç) Derece Doğal Sit Alanı içerisinde kalmaktadır. Karşılama binası, zaman kavramı üzerinde kurgulanmış 28 metre çapında, 615 m² lik oturma alanına sahip dairesel planlı ve dört katlı olarak önerilmiştir. Projesinin en temel gereksinimi olan karşılama binası, yol kotunun altında vadiye ulaşan bir nokta (an) üzerinden oluşturulan dikey sirkülasyon aracı olarak tasarlanmıştır. Yol kotundan ulaşılan meydan, yapının üst örtüsünü oluşturur ve bu küçük meydan yani üst örtü, zamana vurgu yapan bir güneş saati formundadır. Bu nedenle meydan, güneş meydanı olarak isimlendirilmiştir. Kotlara ulaşımı sağlayan merdiven ve asansör kulesinin üstünde yer alan güneş saatinin mili, "Gnomon", sirkülasyon kulesi, yapının dairesel formu noktaya (an'a) öykünür. Güneş meydanı üzerinde yer alan "Gnomon" un, güneşin hareketi ile ortaya çıkan devinim sonucunda oluşan gölgelerin izlerinin oluşturduğu boşluklar, birer aralık oluşturmaktadır (Resim 4).

Eğimli bir topoğrafyaya sahip arazide, yol kotundan tarihi alana ulaşımı sağlayan köprü kotuna kadar 16.40 metre kot farkı mevcuttur. Özellikle bu kot farkı, dairesel plan şemasına sahip karşılama binası ile

⁵ Grekçe'de gösterge anlamına gelmektedir. Güneş saati kadranı veya güneş saatinde gölgeyi taban kısmına aktaran cisimdir.

geçilmektedir. Karşılama binası, dört katlı, taşıyıcı sistemi çelik olup, dış cephesi ahşap görünümlü kompozit panel kaplama olarak önerilmiştir. Arazi üzerinde nokta izi olarak kurgulanan yapıda, dairesel form lu merdiven ve asansör kulesi, yapının ana unsurudur. Bu kulenin üstünde daha küçük bir nokta izi olan 40 cm çapında ve 14 metre yüksekliğe sahip "Gnomon" yer alırken, dairesel sirkülasyon kulesine eklenen dairesel form lu yapı lekelerini oluşturur. Yol kotu ile aynı kotta olan yapının üst örtüsü, güneş meydanı olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda güneş saatinin zemini olan meydana, merdiven ve asansöre ulaşılır. Güneş meydanının zemini, Bilecik bej mermeri ile kaplanması önerilirken, zemin üzerindeki boşluklar cam ile kaplanacaktır.

Dört katlı olarak tasarlanan karşılama binası, ziyaretçilerin bu alandan üst düzeyde faydalanmasını sağlayacak şekilde ve kendi içerisinde çeşitli donanımlara sahip modern bir tesis niteliğindedir. Zemin katın altındaki söz konusu toplam dört bodrum katında çeşitli sergi mekanları, etkinlik salonları, fuaye, kafeterya alanları ile idari ofis, kütüphane, atölye, depo, tesisat ve servis odaları yer almaktadır.

Zaman Köprüsü: Karşılama binasının tam karşısında tarihi Emirler Camii bulunmaktadır. Bu iki yapı arasında kuru dere (Hamsu Deresi) yatağı mevcut olup yaklaşık 20 metre kot farkı bulunmaktadır. Karşılama binasından alana geçiş, bu noktada Emirler Camii'ne ulaşan bir köprü ile sağlanmaktadır. Köprü, iki yakayı birbirine bağlayan bir geçiş elemanıdır. Proje kapsamında, vadi içerisinde yer alan toprak altında var olan arkeoloji katmanlarına (kent katmanı) ait izler, yatayda vücut bulmuş izdüşümünü oluşturan bir geçiş ögesi olarak adeta bir zaman tüneli görevi üstlenecektir. Projesinin önemli bir ayağını oluşturan, karşılama binasından Emirler Camii'ne kadar uzanan, taşıyıcısı çelik konstrüksiyon ile çözülecek olan zaman köprüsü, 4,50 metre genişliğinde, 3 metre iç yüksekliğinde, 102 metre uzunluğunda ve yerden 20 metre yüksekliğindedir (Çizim 5). Köprü, tamamen çelik malzeme ile üretilecektir. Köprü'nün ayakları da çelik olup köprü döşeme kaplaması ahşaptır. Köprü, başlangıç ve sonunda açık olup başından ve sonundan 25. metrelerden itibaren kapalı alana dönüşmektedir. Köprü'nün korkulukları, köprüde ilerledikçe yükselen kemerler ile bir tonozla dönüşerek köprü'nün üzerini kapatmaktadır. Zaman köprüsünün 50 metrelik kapalı alanında, köprü'nün mimarisine uygun ve görüntü olarak ziyaretçiye rahatsız etmeyecek zamana uygun panolara yer verilecektir. Bu panolarda; Bilecik arkeolojisine dair prehistorik dönemden başlayarak Doğu Roma Dönemi'ne kadar olan dönemlerin, kronolojik bir şekilde panolar halinde sergilenmesi önerilmiştir. Aynı zamanda bu bilgi panolarında, Bilecik sınırları içerisinde yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen yerleşim alanları ile kazısı yapılmış alanların tanıtımları da panolarda yer verilecektir. Yapılacak bu çalışma ile ziyaretçiye yönelik ve toplumun bütün kesimlerine hitap edecek ve uzak geçmişimizden kalan, bir anlamda geçmişe yolculuk yapabileceğimiz bir alana dönüştürülmesi ile öneri projesine ayrı bir değer katacaktır. Zaman köprüsündeki panolarda yer alacak bilgiler sayesinde, farklı yaş gruplarındaki ziyaretçilerin keyif almalarını, geçmişe farklı bir gözle bakmaya başlamalarını ve buranın bir parçası olarak kendilerini iyi hissetmelerini sağlanacaktır. Genel bir çerçevede özetlenirse, panolarda verilecek bu bilgiler ışığında insanlığın ortak geçmişini temsil eden değerlerin ve geçmişe ait bilgi kaynaklarının varlığı, ziyaretçilerin geçmişle bağ kurmalarında önemli bir husus olacaktır (Resim 5).

Yürüyüş Yolu Güzergâhı: Yürüyüş yolu güzergâhı, proje önerisinde sunulan karşılama binasından başlayarak, zaman köprüsünden geçilerek, alandaki bir diğer dini yapı olan Emirler Camii'ne ulaşacaktır. Arkeolojik sit alanı içerisinde bulunan, günümüzde mevcut stabilize yol, yürüyüş yolu güzergâhı olarak planlanmış olup yaklaşık 1 kilometre uzunluğundadır. Emirler Camii'nden itibaren, Emirler Hamamı, Karacalar Camii, 2001-2002 yılları arasında yapılan kazı alanına, Büyük Kervansaray ile Süleymanpaşa Hamamı'ndan Şeyh Edebali Külliyesi içerisinde yer alan tarihi Orhangazi Camii önündeki alana çıkılacaktır. Süleymanpaşa Hamamı ile Şeyh Edebali Külliyesi arasında 20 metre kot olan bir yamaç mevcuttur. İki yapı arasındaki ulaşım, bu yamaç üzerinde ortalama % 15 eğimle ve yaklaşık 200 metre uzunluğunda dönerek çıkan rampa ile sağlanmaktadır. Bu rampa, araziye fazla bir müdahalede bulunulmadan araziye uygun ahşap malzeme kullanılarak yapılması önerilmiştir. Bu alanda yer alan Şeyh Edebali Türbesi, alandaki heyelan tehlikesi nedeniyle taşınması önerilen Orhangazi İmaret, Tabakhane Hamamı ile günümüzde yapılan Tarihi Padişahlar Şeridi ile gezi güzergâhı sonlanacak ve otopark alanına ulaşım sağlanmış olacaktır (Resim 6).

IV. KÜLTÜR MİRAS YÖNETİMİ

Ziyaretçi Yönetimi: Günümüzde doğal ve kültürel kaynak değerleri bakımından zengin olan ve halka ekonomik fırsatlar sunan alanlar gün geçtikçe önem kazanmakta ve talep edilmektedir. Bu sebeple ziyaretçi yönetimi için sivil toplum kuruluşları, merkezi ve yerel yönetimlerinin diğer paydaşlarının ortak bir çalışma yürütmesi gerekir. Ziyaretçi yönetimine dair plana konu olan arkeolojik alanın tanımı (coğrafi, arkeolojik, yasal durum, sosyo-ekonomik yapı vb.), farklı kılan değerlerin belirlenmesi, risk etki analizinin belirlenmesi (deprem, sel, tarım vb.), alanın kullanıcı ve ziyaretçileri için strateji planının belirlenmesi, sunuma yönelik düzenlemeler, koruma ve restorasyon çalışmalarını içeren teknik stratejiler, ziyaretçi yönetimi (ulaşım, otopark, giriş ücreti vb.) gibi temalar, alan yönetimi planının oluşturulmasındaki aşamalardandır (Kortanoğlu 2012: 175). Ziyaretçi planı aynı zamanda, toplumun gereksinimlerine uygun ve mali açıdan da uygulanabilir mahiyette olması gerekmektedir.

Alana Ulaşılabilirlik: Hamsu Vadisi içinde yer alan Osmanlı Yerleşim Alanı'nın, bugünkü kent merkezine yakın olması, ziyaretçilerin alana ulaşımı açısından bir avantaj sağlamaktadır. Alan, kent merkezine yaklaşık 10 dakikalık bir yürüme mesafesinde olup hem ticari hem de özel araçlarla ulaşım rahatlıkla ulaşılabilmektedir. Ziyaretçiler, alanda gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra proje önerisinde karşılama binasından başlayan, zaman köprüsü ve yürüme yollarıyla tanımlanan rota ile alanın her kesimine ulaşmaktadır. Bu bölüme yapılan düzenlemeler, engellileri de dikkate alarak oluşturulmuştur.

Bilgilendirme ve Eğitim: Projenin amaçlarından bir tanesi gezi güzergâhlarındaki panolarda, bilimsel veriler ile ziyaretçinin anlayabileceği sade bir içerikle alanın anlatılmasının sağlanmasıdır. Alanı gezecek olan ziyaretçilerin farklı meslek, eğitim ve yaş düzeyinde olabileceklerinden dolayı, güzergâhlarda yer alacak panolardaki içerik ile birlikte daha sade ifade şekillerine ve görsellere ihtiyaç duyulacaktır. Alan dışında karşılama binasında ayrıca kent tarihini ve mimarının anlattığı film gösterileri, daha önce kazı sırasında bulunan buluntuların replikaları, mimari kalıntıların maketleri ilgi çekecek ve alanın daha rahat bir şekilde algılanmasını sağlayacaktır. Ayrıca ilk girişte, alanın gezi güzergâhını gösteren harita konularak ziyaretçiye alanı kolaylıkla gezme olanağı sunulmalıdır. Şehir merkezindeki müzelere gelen ziyaretçilerin ilgilerini bu alana yönlendirecek bilgilendirmelerin yapılması, kent ve alanın önemini anlatan Türkçe ve İngilizce tanıtım broşürlerinin dağıtılması, ziyaretçinin ilgili alana yönlendirilmesini sağlayacaktır. Bütün eğitim kurumlarında düzenlenecek hem Osmanlı Yerleşim Alanı hem de kentin diğer kültür varlıklarını içeren tanıtıcı ve bilgilendirici seminerlerin verilmesi, kültür varlıklarına karşı farkındalık yaratabilir. Bilecik'teki kültür varlıkları ile ilgili daha geniş kapsamlı tanıtıcı ve bilgilendirici bir web sayfası yapılarak geniş kitlelere ulaşım sağlanabilir.

Güvenlik: Burada öneri olarak sunulan tesislerin yapılması durumunda, alan ve tesislerde insan faktöründen kaynaklı olabilecek zararların önlenmesi için güvenlik görevlilerinin görevlendirilmesi gerekmektedir. Bu hem tesislerin güvenlik kontrolünün sağlanması hem de alanı ziyaret eden ziyaretçilerin alanda daha rahat gezmeleri açısından önem arz etmektedir. Ayrıca alanda farklı noktalara kamera sisteminin konumlandırılması da güvenlik zafiyetini ortadan kaldıracaktır.

Koruma ve Bakım: Hamsu Vadisi içerisindeki Osmanlı Dönemi Eski Yerleşim Alanı'nda yer alan yapı kalıntıları üzerinde, (cami, hamam, han, imaret ve sokak döşemeleri vb.) hem insan faktörü hem de doğal sebeplerden dolayı aşındırıcı tahribatlar meydana gelebilmektedir. Söz konusu tahribatları minimum seviyede tutabilmek amacıyla, yapıların sürekli gözlemlenerek koruma amaçlı tedbirlerin alınması gerekmektedir. Alınacak bu tedbirler sonucunda ise yapıların periyodik olarak gerekli bakım ve onarımının yapılmasıyla yapıların devamlılığı sağlanabilir. Bu yapılara uygulanacak koruma yönteminin ilkelerinden en önemlisi yapı duvarlarına müdahale etmeden ve yapıların görünürlüğünü bozmayacak şekilde ziyaretçilerin yapıları maksimum ölçüde görebileceği hafif çatı sistemleri ile uzun süreli koruma amaçlanarak yapılmalıdır. Vadi içerisinde yapıların rüzgâr sirkülasyonundan etkilenmediğinden kenar koruması yapılarak görüş açısını kapatmamalıdır. Yapıların özelliğine göre metal çubukların sayısı belirlenerek ve her tarafa çıkma yapabilecek eternit tarzı hafif malzeme ile üzerleri kapatılarak koruma altına alınması sağlanabilir. (Çizim 6), (Resim 7)⁶. Bu örtü sistemi gerektiği yerlerde daha büyük parçaları da örtebilir niteliktedir. Üst örtüyü taşıyacak direklerin statik uzmanların görüşü doğrultusunda hesaplanarak arkeolojik kazı toprağına gömülmeden beton ayaklar üzerinde boru direkler şeklinde yapılmalıdır. Yapılacak koruma çatısının yüksekliği de hesaplanarak yağışların içeri girmesinin engellenmesi ve aynı zamanda güneş ışınlarından da korunması sağlanmalıdır. Bu örtü sistemi, zemine müdahale edilmeden, kolay şekilde

⁶ Görsel sadece örnek amaçlı olup, proje kapsamında taşınmaz kültür varlıklarının doğal şartlardan etkilenmemesi tamamının aynı yöntemle üst çatı örtüsüyle kaplanması önerilmektedir.

eklenerek, yeni açılacak alanlara göre çatının büyütüleceği, kolay sökülebilir ve yenilebilir bir özelliğe sahip olduğu ve aynı zamanda geçici bir örtü olduğundan dolayı ekonomik olmasına dikkat edilmiştir.

Ziyaretçilerin koruma çatısı altındaki yapıyı çıplak gözle görmesi ve yapıların etrafında dolaşımının rahat olabilmesi için gezi güzergâhının düzenlenmesi gerekmektedir. Yapıların bulunduğu alanın topoğrafyasından dolayı gezi güzergâhı kademeli ve engelli vatandaşlarının da rahatlıkla gezebileceği şekilde düzenlenmelidir. Yapıların etrafında yapılacak gezi güzergâhlarının sonraki dönemde yapılacak kazı çalışmalarını engellemesi için kaldırılabilir malzemeden seçilmesi önemlidir.

Turizme Katkısı: Bilecik'in geçmiş dönemlerde olduğu gibi günümüzde de farklı bölgeleri birbirine bağlayan ulaşım ağıyla birbirine bağlantılı bölgeler arasında yer alması ile askeri, dini ve ticari amaçlı kullanılan bir yer olma konumunu devam ettirmiştir. Bilecik ilinin "Kuruluş ve Kurtuluş Şehri" olarak nitelendirilmesi hem kültürel hem de inanç turizmi açısından büyük bir getirisi bulunmaktadır. Özellikle Bilecik gibi turizm potansiyeline sahip olan yerlerin, fiziksel açıdan doğru bir şekilde değerlendirilip yönetildiğinde, o ilin sosyal, kültürel ve özellikle ekonomik açıdan olumlu bir katma değer yarattığı bilinmektedir. Bir bölgenin turizm konusunda gelişmesi için turistik açıdan ziyaretçiye belli konularda imkân sunması gerekmektedir. Bunların başında ise ulaşım ve konaklama merkezlerinin yeterliliği, yeme-içme mekânlarının kalitesi, ören yeri- müze gibi cazibe yerleri ile eğlence ve dinlenme alanlarının varlığı gibi konular gelmektedir.

Hamsu Vadisi'nde Osmanlı Dönemi Yerleşim Alanı içerisinde yer alan mevcut kültür varlıklarının doğru bir şekilde korunması, tanıtılması ve ziyaretçilere yönelik gerekli tesis benzeri imkânların sağlanması ile bölgenin turizme katkısı önemli oranda artacaktır. Söz konusu alan, hem Bilecik kenti açısından hem de tarihi noktada çok önemli bir yerleşim alanıdır. Bu bağlamda bir yerin turizm kapsamına girmesi ve turizme katkı sağlaması için alanda geçirilen süre çok önemlidir. Günümüzde Hamsu Vadisi'ndeki alanı ziyaret eden ziyaretçilerin, alanda kalma süresi yaklaşık 30-45 dakika arasındadır. Alanın turizme katkısının olabilmesi için ziyaretçilerin alandan faydalanması ve kalış süreleri doğru orantılı olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda, alanda öneri tesislerinin yapılması, alanda gerekli yürüyüş güzergâhların düzenlenmesi, belli başlı yapıların işlevlendirilerek ziyaretçiye sunulması büyük önem arz etmektedir.

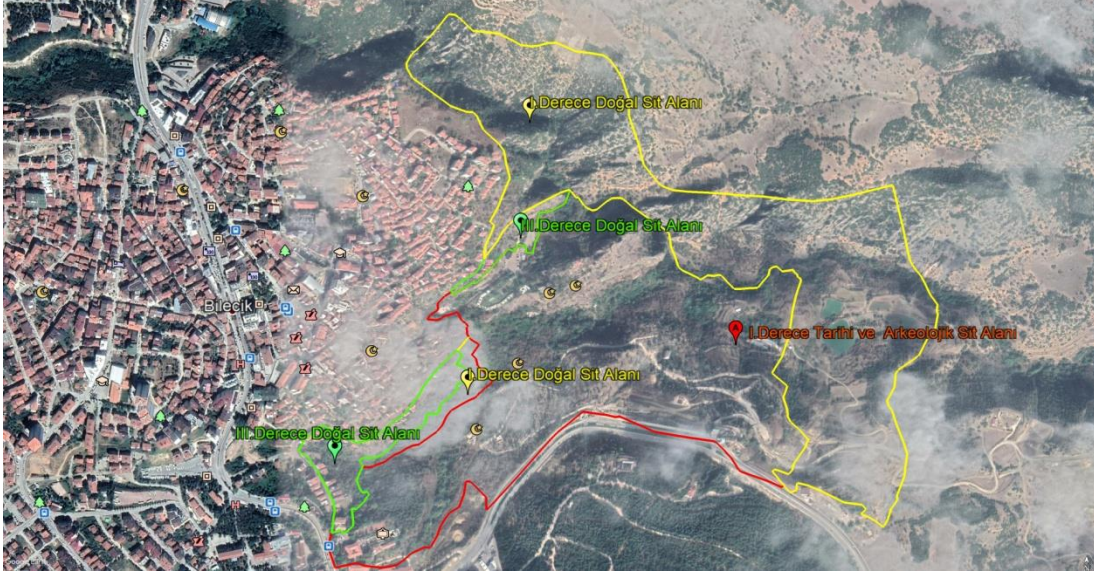
V. SONUÇ

Geçmişte büyük bir kültür ve ticaret yolu üzerinde yer alan Hamsu Vadisi'nin günümüzde de önemini koruduğu aşikârdır. Vadi'nin kültürel miras bağlamında daha verimli bir şekilde sürdürülebilirliğini sağlamak önemlidir. Ayrıca bu kültür olgusunu her yaş grubuna aşılama için, geçmişin her noktasını her türlü bilgi ve bulguyu doğru biçimde okuyarak değerlendirmek ve geçmiş ile geleceği sentezleyerek aktarmak gereklidir.

Hamsu Vadisi'nde Anadolu Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü tarafından dar alanda yapılan, 2001-2002 yılındaki kazı çalışmaları ile Bilecik Müzesi Müdürlüğü denetiminde yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkarılan lokal alanlar dışındaki alanların da kazılarak açık hava müzesi/arkeopark olarak ziyaretçilere sunulması gerekmektedir. Vadi içerisinde özellikle kervan yolları üzerindeki yollar, cadde-sokaklar, ticarethaneler, kervansaraylar, imarethane gibi yapıların kısmi olarak restorasyon ve konservasyon gibi çalışmalar neticesinde ayağa kaldırılarak hem kültürel mirasın yaşatılması sağlanacak hem de turizm açısından önemli bir güzergâh noktası konumuna getirilecektir. Bu noktada geçmişin en net şekilde anlaşılması, kültürel miras anlamında ortaya çıkarılacak bulguların doğru bir şekilde değerlendirilerek insanlara sunulması gerekmektedir.

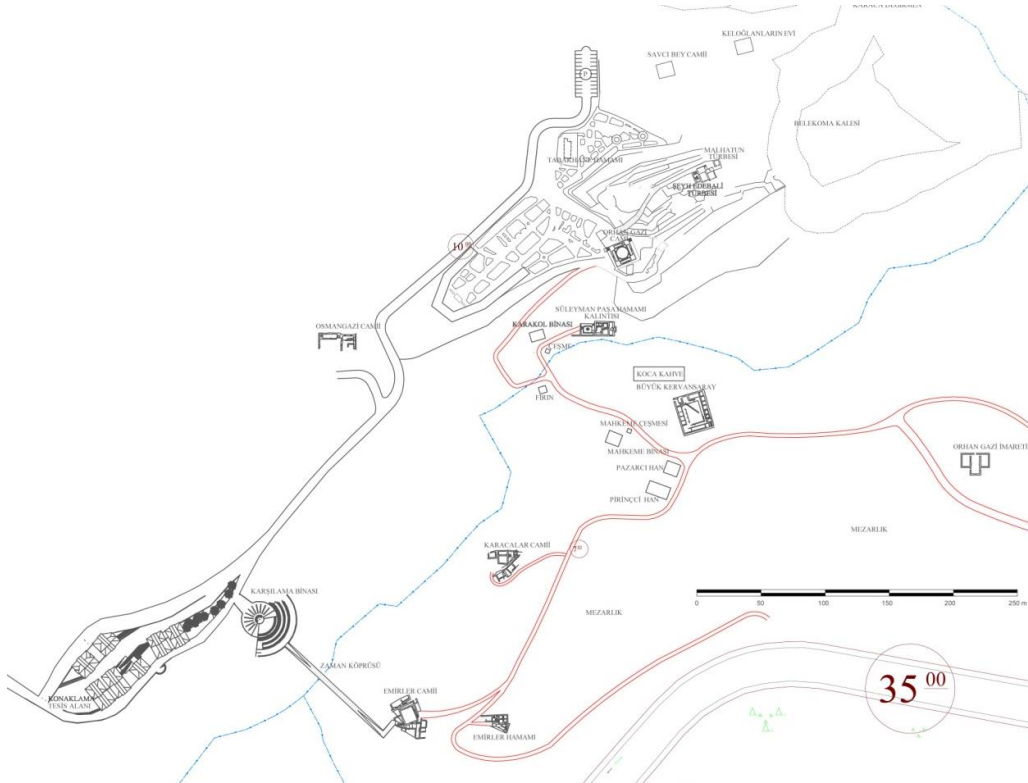
Osmanlı Yerleşim Alanı'na yönelik olarak yüksek lisans tezi kapsamında projelendirilen konaklama tesisleri, karşılama binası ve zaman köprüsü, alanın ruhuna uygun, zaman ve mekân kavramları üzerinde durularak kurgulanmıştır. Bu kurgu ile ziyaretçilerin, geçmiş ve gelecek arasındaki bağı kuvvetlendirmesi hedeflenmiştir. Hem farklı kültürlerin bir arada yaşadığı hem de Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde düşünce ve inanç merkezinin olduğu bu yerleşim yerinin, yeniden araştırılarak kültürel dokunun ortaya çıkarılması, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması kültür mirası açısından önemli olacaktır. Ayrıca Hamsu Vadisi'nin arkeolojik, kültürel, inançsal ve turistik özellikler gibi mekanizmalarının bir arada değerlendirilmesiyle de Bilecik İli'ne ayrı bir değer katılmış olacaktır. Dolayısıyla alanda ziyaretçiye yönelik yapılacak gerekli tesisler, buraya gelecek yerli ve yabancı ziyaretçilerin, alan ve mekânlarda vakit geçirmekten keyif almalarını, geçmişe farklı bir gözle bakmalarını ve buranın bir parçası olarak kendilerini hissetmelerini sağlayarak aidiyet duygusunu geliştirmiş olacaktır.

İlk defa bu kadar kapsamlı bir projenin hazırlandığı Bilecik Hamsu Vadisi'nde Osmanlı Yerleşim Alanı'nın bir açık hava müzesi olarak düzenlenmesi ve Bilecik ilinin kültür turizmi açısından hak ettiği değeri görmeye başlaması en büyük dileğimizdir.

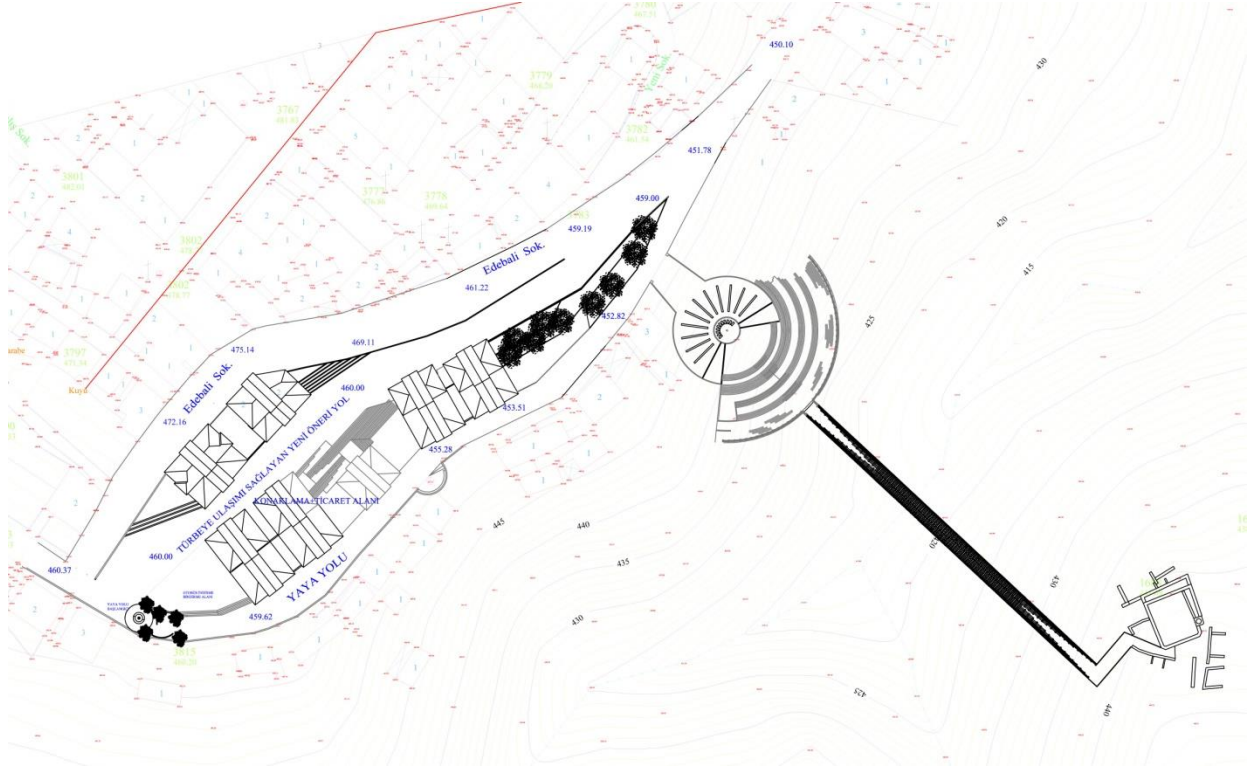

Resim 1. Osmanlı Eski Yerleşim Alanı, sit sınırlarının Google Earth Görüntüsü (düzenlenmiş).

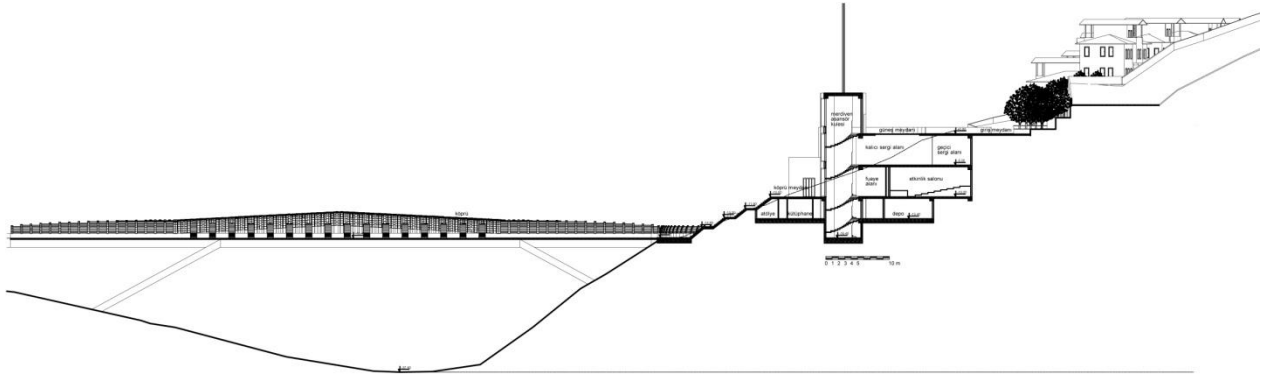
Kaynak: (Google Earth 2020).

Çizim 1. Hamsu Vadisi'ne öneri projelerin işlenmiş olduğu bütüncül vaziyet planı.

Çizim 2. Öneri projelerinin bütüncül vaziyet plan.

Çizim 3. Öneri projelerinin kuzeydoğudan kesit.

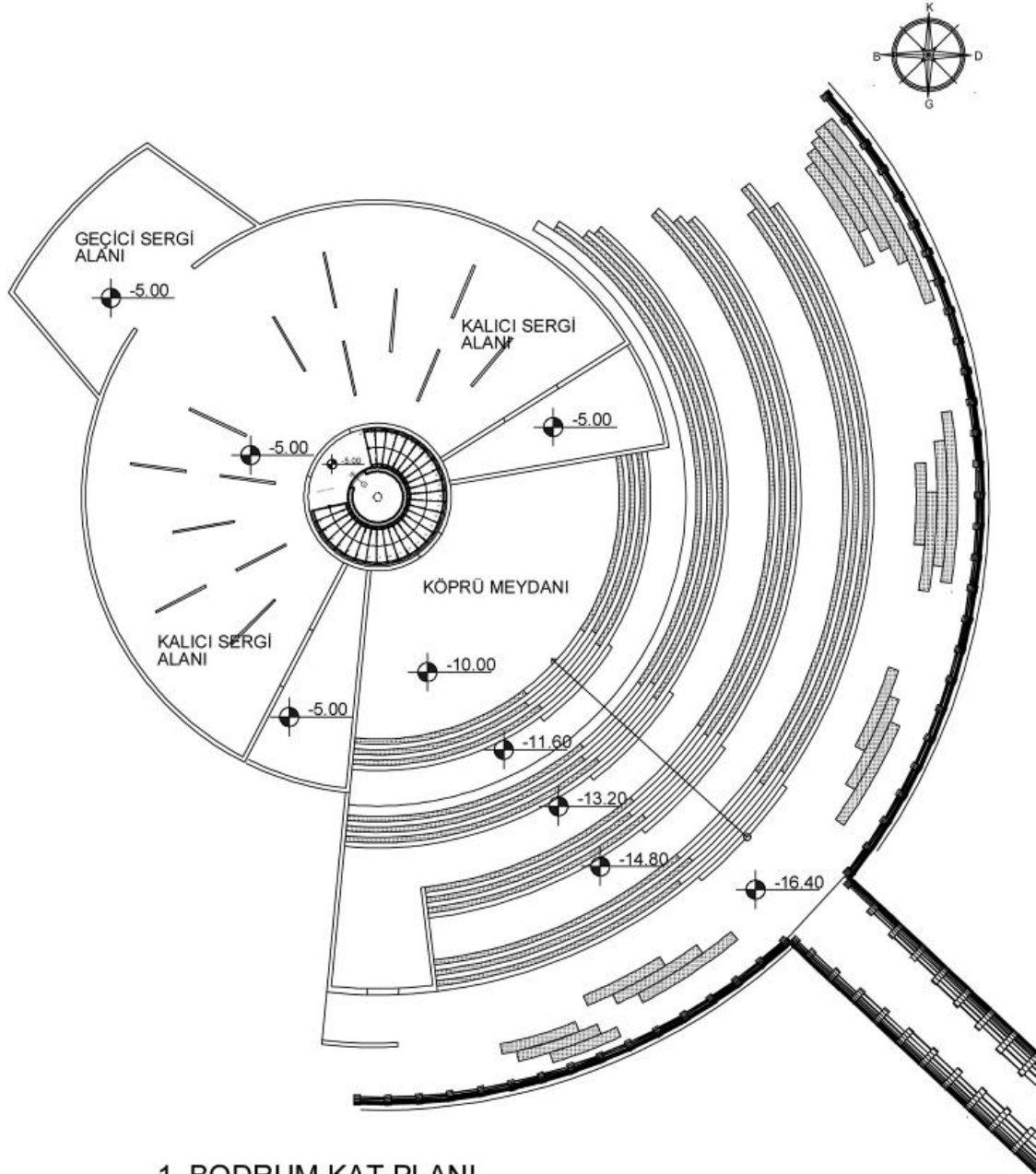

Resim 2. 2001-2002 yılları ile 2008-2009 yılları arasında Hamsu Vadisinde yapılan kazı çalışmaları

Kaynak: Bilecik Müzesi Kazı Arşivi.

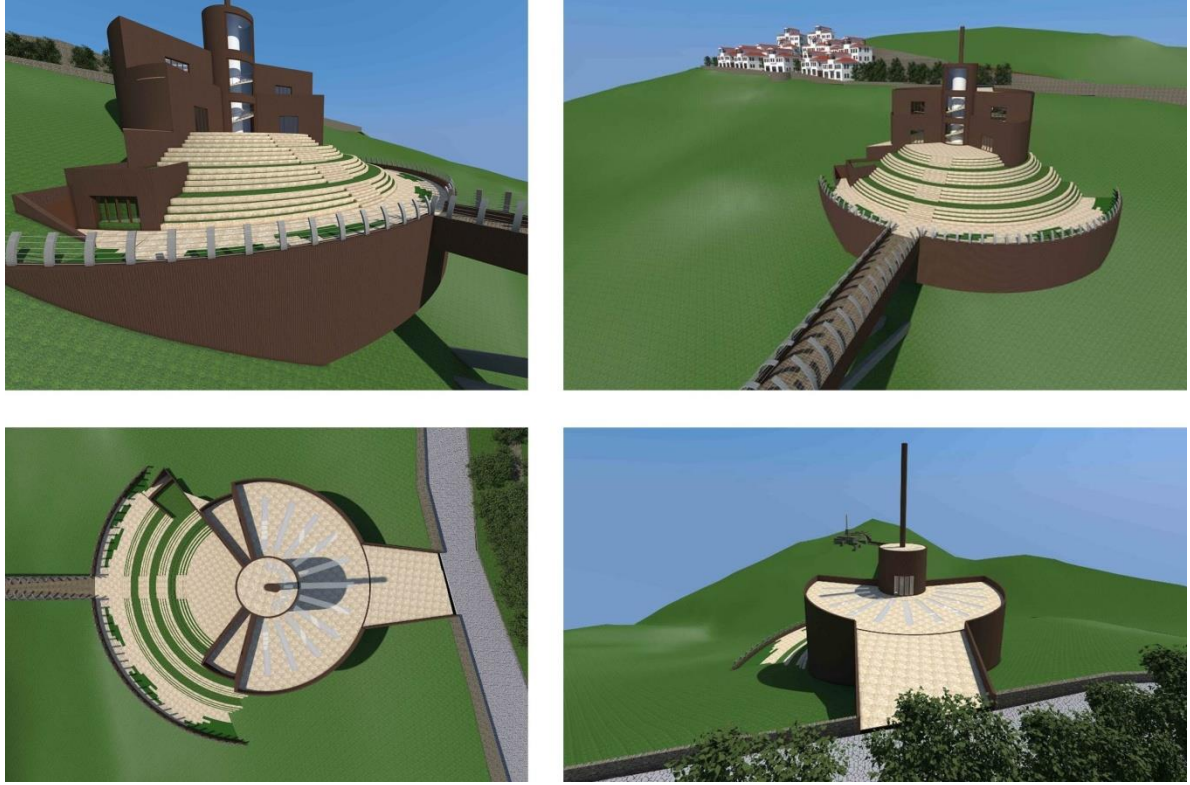

Resim 3. Öneri projesinde konaklama ve tesis alanı olarak önerilen yapıların güneyden üç boyutlu genel görünümü.

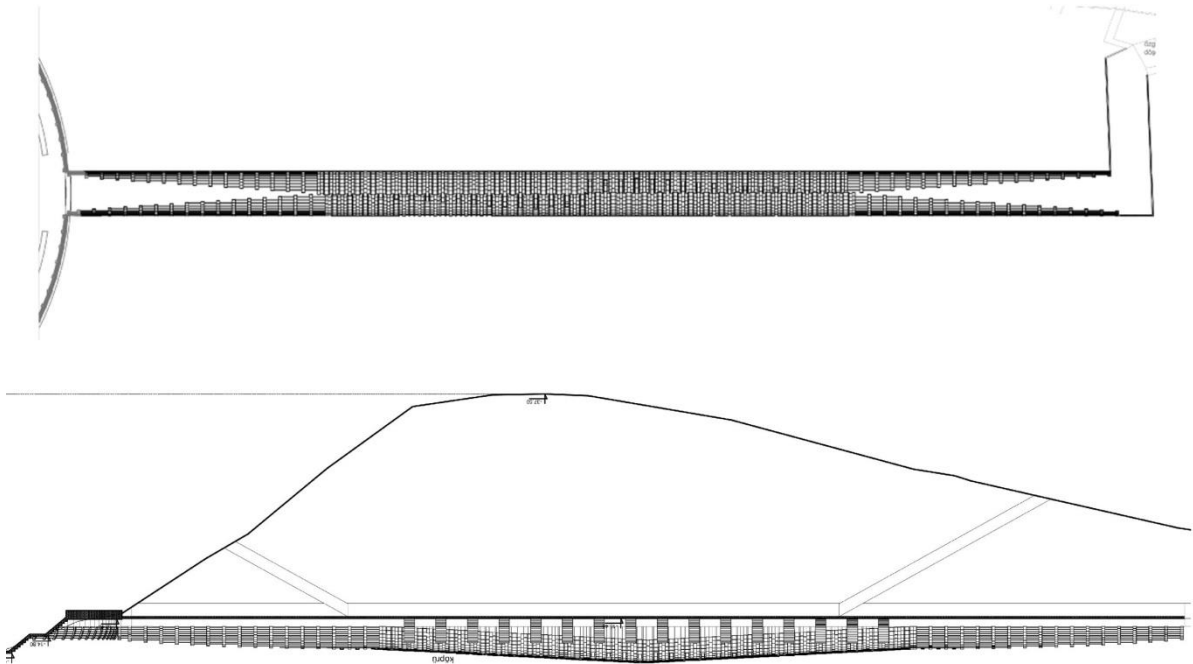

-1. BODRUM KAT PLANI

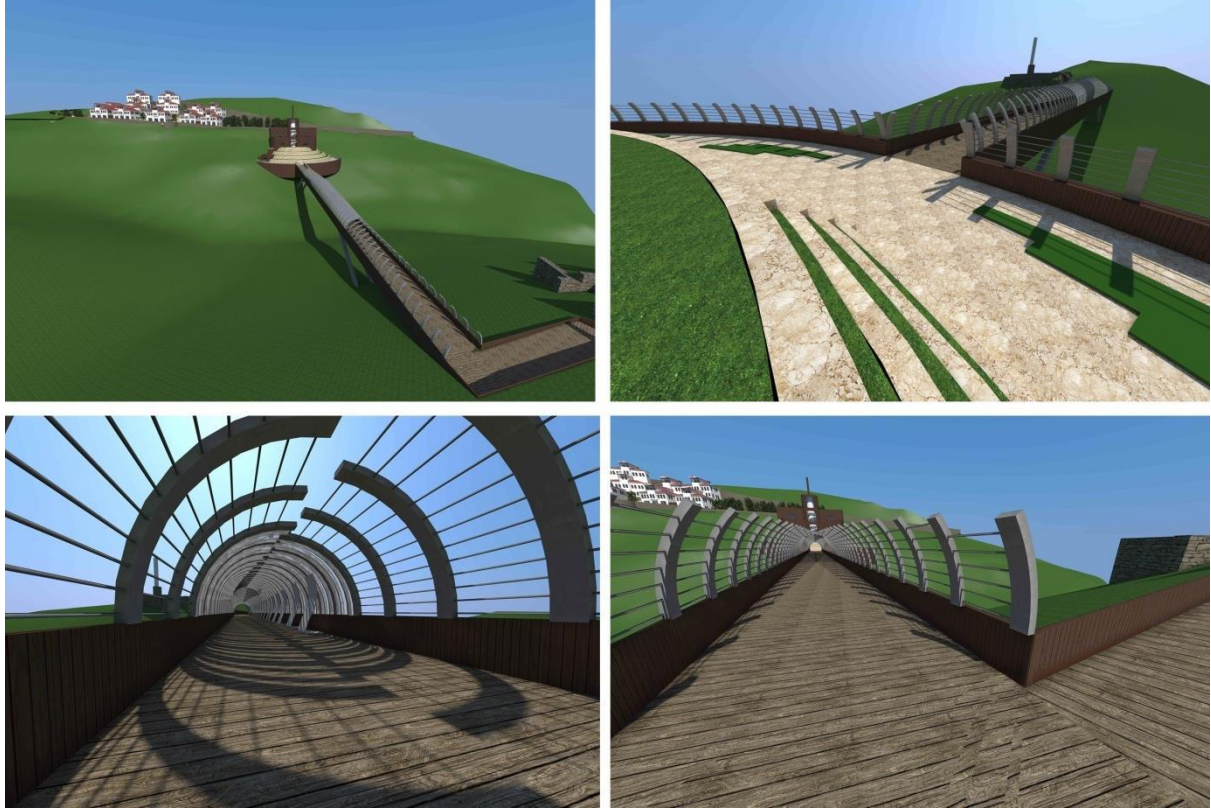
Çizim 4. Karşılama binasının planı.

Resim 4. Karşılama binasının 3 boyutlu görünümü.

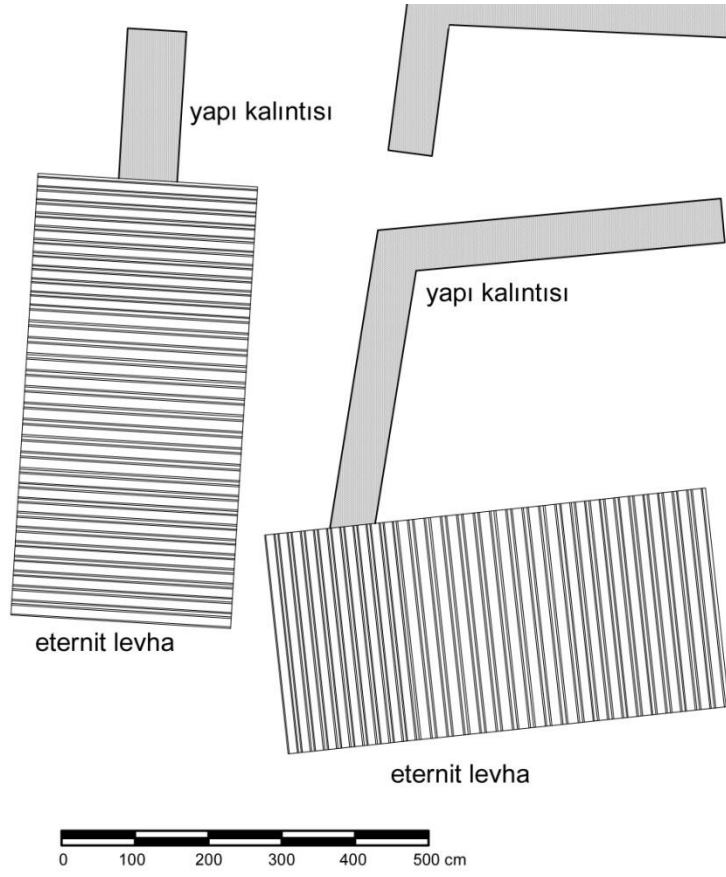
Çizim 5. Köprü plan ve kesiti.

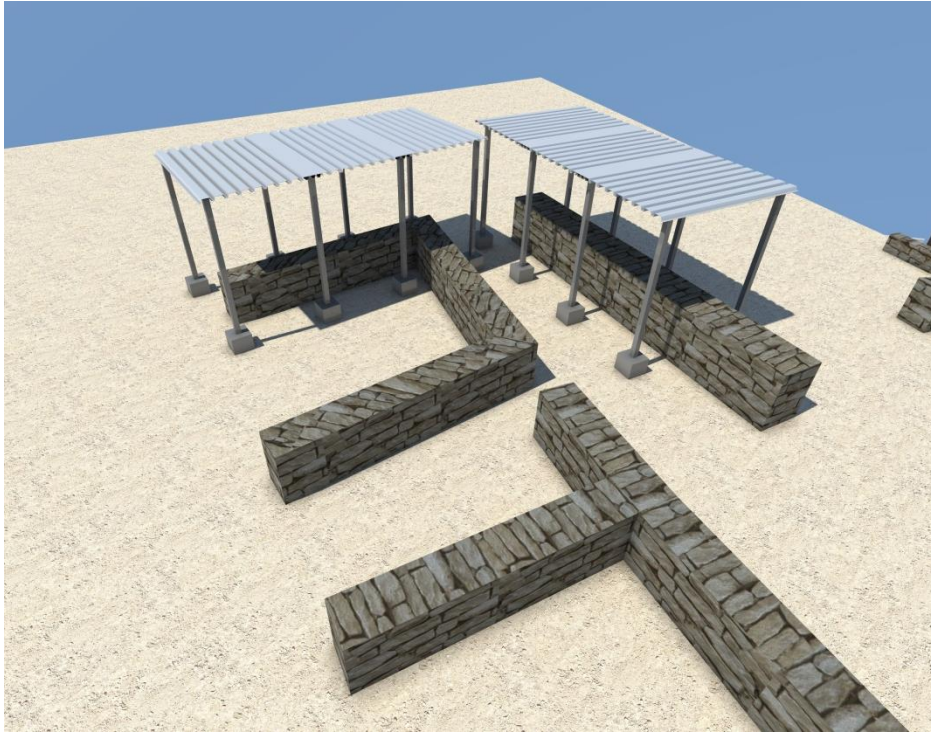
Resim 5. Zaman köprüsünün farklı açılardan 3 boyutlu görünümü.

Resim 6. Öneri projesinin Osmanlı Eski Yerleşimi üzerindeki konumu.

Resim 6. Koruma çatısının görünüşü.

Çizim 5. Koruma çatısının üst örtü planı.

KAYNAKLAR

- Altınsapan, E., & Devenci, A.** (2002)2001 Yılı Bilecik Orhangazi İmareti ve Eski Pazar Mahallesi Çarşı Alanı Kazısı. 24.Kazı Sonuçları Toplantısı 2, 209-215.
- Arıkan, R.** (2019). *1840-1841 Nüfus Defterine Göre Bilecik*. Bilgin, Taner ve Yücel, Mustafa Serhan (Ed.), Babiali Kültür yayıncılığı, 20-21, İstanbul.
- Bilgin, T.** (2015). *Milli Mücadele Döneminde Bilecik*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları. 15, 8-9, Bilecik.
- Demiryürek, H.** (2005). *Ertuğrul Sancağı*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları. 12, 5-117, Bilecik.
- Efe, T., Türkteki, M., Sarı, D., & Fidan, E.** (2014). *Bilecik ili 2013 Yılı Yüzey Araştırması*. 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1, 495-504, Ankara.
- Emecen, F.** (1992). *Bilecik*. İslam Ansiklopedisi. 6, 154.
- Fidan, E.** (2016). Tarih Öncesi Dönemlerde Bilecik, *Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, s. 1620-1630, Bilecik.
- Fidan, E.** (2020). *Fikirtepe Kültürü ve Öncesi: Bilecik Bahçelievler Kurtarma Kazısı'nın İlk Sonuçları*. Arkeoloji ve Sanat, 163, 29-38.
- Özcan, M.** (2003). *Tarih Işığında Yunan Mezalimi*. IQ Yayıncılık, 206, İstanbul.
- Ramsay, W. M.** (1887). *The Cities and Bishoprics of Phrygia*. The Journal of Hellenic Studies, 501.
- Sarı, D.** (2017). *Bilecik ili 2016 Yılı Yüzey Araştırması*. 35. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1, 331-346, Bursa.
- Savrum Kortanoğlu, M.** (2012). *Türkiye'de Höyük Yerleşmelerinin Korunması, değerlendirilmesi ve Devamlılığın sağlanması sorunu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sevin, V.** (2013). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Türk Tarih Kurumu, 29, Ankara.
- Umar, B.** (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*. İnkılap Kitapevi, 27, İstanbul.

Araştırma Makalesi- Research Article

Erken Çocukluk Döneminde Okuma Yazmaya Hazırlık Becerilerinin Matematik Becerileri Üzerindeki Rolüne Yönelik Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi¹

Examining Teachers' Views on The Role of Early Literacy Skills on Mathematics Skills in Early Childhood

Tuba MUMCU^{2*} & Yasemin AYDOĞAN³

Geliş / Received: 11/11/2021

Revize / Revised: 18/02/2022

Kabul / Accepted: 04/03/2022

ÖZ

Araştırmada, çocukların okuma yazmaya hazırlık becerilerinin matematik becerileri üzerindeki rolüne ilişkin okul öncesi öğretmenlerinin görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda okul öncesi öğretmenlerinin erken çocukluk döneminde matematik öğretimi, çocuklara matematik becerileri kazandırmadaki sorumlulukları, çocukların matematik becerilerini desteklemeye yönelik çalışmaları, çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde matematik dışındaki diğer etkinlik türlerinin etkileri, matematik ve okuma yazmaya hazırlık becerilerini desteklemedeki yeterlilikleri ve çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının rolü hakkındaki görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden Odak grup (Focus group) görüşmesi kullanılmıştır. Çalışma grubunu, Bilecik İl Millî Eğitim Müdürlüğüne bağlı okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan sekiz kadın okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Görüşme, moderatör başkanlığında ve bir gözlemci eşliğinde, 60 dakikalık bir oturumda gerçekleştirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde içerik analizi yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda okul öncesi öğretmenlerin okuma yazmaya hazırlık becerilerinin matematik becerilerini desteklediği görüşünde oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, öğretmenler çocukların bu becerileri elde etmesinde ailenin ve çevrenin kilit bir role sahip olduğunu vurgulamışlardır. Fakat, okul öncesi öğretmenlerinin okuma yazmaya hazırlık becerileri, etkinliklerin kapsamı, matematik ve diğer etkinliklerle bütünleştirilmesi noktasında yeterli bilgiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Okul öncesi öğretmenlerinin okuma yazmaya hazırlık çalışmaları ile matematik etkinliklerini bütünleştirmeyi istemelerine rağmen bu yetersizlik sebebiyle uygulamada tam anlamıyla gerçekleştiremedikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler- Okuma Yazmaya Hazırlık, Matematik Becerileri

ABSTRACT

In the study, it has been aimed to reveal the views of preschool teachers about the role of children's early literacy skills on mathematics skills. In this context, preschool teachers' mathematics teaching in early childhood, their responsibilities in providing children with mathematical skills, their efforts to support children's mathematical skills, the effects of activities other than mathematics on supporting children's mathematical skills, their competencies in supporting mathematics and early literacy skills, and their views on the role of early literacy activities in supporting children's mathematical skills has been tried to determine. Focus group interview, one of the qualitative research methods, has been used in the study. The study group consists of 8 female preschool teachers working in kindergartens affiliated to Bilecik Provincial Directorate of National Education. The interview

* Bu çalışma için Gazi Üniversitesinden etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Bu çalışma, Tuba MUMCU'nun Prof. Dr. Yasemin AYDOĞAN danışmanlığında yürütülen doktora tezinden üretilmiştir.

^{2*} Sorumlu Yazar, Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, tuba.erfidan@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2769-5706>)

³ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, yaseminaydogan@gazi.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9802-7820>)

has been held in a 60-minute session under the chairmanship of the moderator and accompanied by an observer. Content analysis approach has been used in the evaluation of the data. As a result of the research, the idea that preschool teachers' early literacy skills support children's math skills has emerged. In addition, teachers have emphasized that family and environment have a key role in children's acquisition of these skills. However, it has been determined that preschool teachers do not have sufficient knowledge about early literacy skills, the scope of these activities and their integration with mathematics and other activities. It has been determined that although preschool teachers want to integrate early literacy activities and mathematics activities, they cannot fully perform them in practice due to this inadequacy.

Keywords- Early Literacy Skills, Mathematics Skills

I. GİRİŞ

Erken çocukluk dönemindeki deneyimler, ilerideki akademik başarılar için kritik öneme sahiptir (Duncan ve ark., 2007). Bu dönemde kazanılan becerilerden biri de erken akademik becerilerdir. Okuma yazmaya hazırlık ve matematik becerileri de okul öncesi dönemde erken akademik beceriler arasında yer almaktadır (Uyanık & Kandır, 2010). Ayrıca bu iki beceri, diğer akademik becerilerin kazanılmasında temel oluşturmaktadır (Brown & Murray, 2005).

Erken okuryazarlık becerileri, yazı farkındalığı, sözcük bilgisi ve anlama, alfabe ve harf bilgisi ve fonolojik farkındalık; sözcük farkındalığı, uyak farkındalığı, hece farkındalığı ve ses birimi (fonem) farkındalığı olmak üzere dört temel başlık altında toplanmaktadır (Parpucu & Dinç, 2019). Çocukların ilkokula geçişlerini kolaylaştırma ve hazırbulunuşluk düzeylerini artırma amacıyla hazırlanan okuma yazmaya hazırlık çalışmaları kapsamında; görsel algı, işitsel algı, dikkat ve hafıza, temel kavram, problem çözme ve tahmin, kalem kullanma ve el becerisi, öz bakım becerilerini geliştirme, güven ve bağımsız davranış geliştirme, sosyal ve duygusal olgunluk geliştirme, okuma yazma farkındalığı ve motivasyon geliştirme, duyu eğitimi ve nefes-ritim çalışmaları yapılmaktadır (MEB, 2013).

Erken matematik becerileri ise; sayı kavramı, sayı ilkeleri ve sayma becerileri, geometri ve uzaysal düşünme, ölçme, karşılaştırma, işlem, eşleştirme, gruplandırma, sıralama ve grafik oluşturmayı içermektedir (Smith, 2009). National Council of Teachers of Mathematics (NCTM) ve National Association for the Education of Young Children (NAEYC) üç-altı yaş aralığındaki çocuklar için yüksek kaliteli, ilgi çekici ve erişilebilir matematik eğitiminin, çocukların gelecekteki matematik öğrenimleri için hayati bir temel oluşturduğunu belirtmektedir (NCTM, 2000). Watts, Duncan, Siegler ve Davis-Kean (2014), matematik bilgisinin ileri akademik başarı adına gerekli olan matematik ve okuma becerileri için güçlü yordayıcı olduğunun altını çizmişlerdir. Bu bağlamda, okul öncesi dönemde verilen matematik eğitimi, çocukların ilerideki matematik başarıları için son derece önemli bir değere sahiptir.

Erken okuryazarlık becerileri ile matematik becerileri birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla bu becerilerden birinde zorluk yaşayan bir çocuğun diğerinde de zorluk yaşama ihtimali çok yüksektir (Barbarese, Katusic, Colligan, Weaver & Jacobsen, 2005). Bu konuda yapılan bir çalışmada hem okuma hem de matematik güçlüğü yaşayan çocukların, sadece matematik güçlüğü yaşayan çocuklardan daha yavaş bir oranda matematik becerileri geliştirdikleri belirlenmiştir (Jordan, Hanich & Kaplan, 2003). Yine bir araştırmada, erken okuryazarlık ve matematik becerileri arasındaki ilişkinin yüzdeleri ortaya koyulmuştur. Okuma problemi olan çocukların %11'i ile %56'nın matematik problemi yaşadığı ve matematik problemi olan çocukların %17'si ile %70'nin okuma problemi yaşadığını belirtmişlerdir (Landerl & Moll, 2010). Hooper, Roberts, Sideris, Burchinal ve Zeisel (2010), ortaokul ve lisede bile erken matematik ve okuma becerilerinin birbirini ön gördüğünü söylemektedirler. Bunlara ek olarak, daha sonraki matematik becerilerinin edinimi ve geliştirilmesinde belirli okuryazarlık becerilerinin rolü olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır (Jordan, Hanich & Kaplan, 2003). Ayrıca, yapılan çalışmalarda matematik ve okumanın belirleyici faktörlerinin aynı olduğu tespit edilmiştir (Cirino, Child & Macdonald, 2018). Fonolojik farkındalık ile ilgili daha az çalışma olmakla birlikte, dil becerilerinin matematik performansı ve aynı zamanda daha sonraki matematik performansının öngörüsü ile de ilişkili olduğu bulunmuştur (Hooper, Roberts, Sideris, Burchinal & Zeisel, 2010). Unutkan (2006)'a göre, okul öncesi dönemde çocuklara uygulanan temel akademik beceri eğitimiyle çocukların ilköğretime hazırbulunuşluk düzeyleri artmakta ve ileri akademik becerilerinde çok daha başarılı olmaları sağlanmaktadır. Sonuç olarak, çocukların erken matematik becerileri ile erken okuryazarlık becerilerinin birlikte desteklenmesinin sadece erken matematik ve erken okuryazarlık becerilerine değil, diğer akademik alanlara da katkı sağlayacağı varsayılabilir. Bu nedenle okul öncesi dönemde erken matematik ve erken okuryazarlık becerisinin geliştirilmesi kritik bir öneme sahiptir (Mumcu & Aydoğan, 2021:136).

Çocukların yaşamında son derece önemli olan okuma yazmaya hazırlık ve matematik becerileri ele alındığında hem bu becerilerin birbirleriyle olan ilişkileri hem de bu becerilerin kazanılmasında öğretmenlerin görüşleri ile ilgili ulusal düzeyde sınırlı çalışmanın olduğu görülmüştür. Ayrıca, bilinenin aksine, okuryazarlık becerilerinin kazanılması ile ilgili yapılan araştırmalarda sınırlı çalışma, okul öncesi dönem çocuklarının erken matematik becerileri için hangi yeteneklerinin belirleyici olduğuna odaklanmıştır (Kleemans, Segers & Verhoeven, 2011; Krajewski & Schneider, 2009; Lefevre vd., 2010). Bu becerilerin erken yaşta ediniminin ileriki dönemler için bir temel oluşturduğu ve temel inşa edilirken öğretmenlerin rollerinin önemi düşünüldüğünde, erken çocukluk döneminde okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının çocukların matematik becerilerine etkisi hakkındaki öğretmen görüşlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu sebeple, çalışmada okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının çocukların matematik becerilerine etkisi üzerine öğretmen görüşlerinin incelenmesi hedeflenmiştir.

Araştırmada erken çocukluk döneminde okuma yazmaya hazırlık becerilerinin matematik becerileri üzerindeki rolüne ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda okul öncesi öğretmenlerinin erken çocukluk döneminde matematik öğretimi, çocuklara matematik becerileri kazandırmadaki sorumlulukları, çocukların matematik becerilerini desteklemeye yönelik çalışmaları, çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde matematik dışındaki diğer etkinlik türlerinin etkileri, matematik ve okuma yazmaya hazırlık becerilerini desteklemedeki yeterlilikleri ve çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının etkisi hakkındaki görüşleri incelenmeye çalışılmıştır.

II. YÖNTEM

A. Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel yöntemlerden betimsel tarama modelindedir. Odak grup, çok sesli bir ortam oluşturularak katılımcıların gerçek düşüncelerini saklama gereği duymayacağı, ortak özelliklere sahip çoğunlukla 4-12 katılımcı ve bir moderatör eşliğinde gerçekleştirilen, veri toplama amaçlayan bir tekniktir (Gülcan, 2021). Bu çalışma okul öncesi öğretmenlerinden oluşan katılımcıların kendi görüşlerini özgürce ifade edebilecekleri ve moderatör bulunan çok sesli bir ortamda gerçekleştirilmiştir.

B. Çalışma Grubu

Odak grup ve derinlemesine görüşme gibi nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü tartışılan bir konu olmakla birlikte, odak grup çalışmaları için katılımcı sayıları en az 6 en fazla 12 olmalıdır (Onwuegbuzie & Leech, 2007). Bu çalışmaya sekiz kadın okul öncesi öğretmeni katılmıştır. Çalışmaya katılan öğretmenlerin üçü özel, beşi ise devlet okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapmaktadırlar. Çalışma grubuna dahil edilen öğretmenlerden biri sosyal hizmet bölümü olmak üzere dördü ön lisans, diğer dördü ise okul öncesi lisans mezunu; mesleki kıdemleri açısından ise en az 2, en çok 20 yıl çalışma deneyimi olan öğretmenlerin ortama kıdem süreleri yaklaşık 11 yıldır. Okul öncesi öğretmenlerden biri dört-beş yaş grubunda, diğerleri ise beş-altı yaş grubunda görev yapmaktadır. Öğretmenler kolay ulaşılabilir amaçlı örneklem yoluyla seçilmiş ve gönüllü olarak katılmışlardır.

C. Veri Toplama Aracı

Şahin, Suher ve Bir (2009)'a göre odak grup görüşmesi eğitilmiş bir moderatör yönetiminde, küçük bir grupta, yapılandırılmamış ve doğal bir şekilde yapılan görüşmedir. Bu çalışmada görüşme öncesinde katılımcılara yöneltilmek üzere taslak soru listesi hazırlanmış ve erken okuryazarlık ve erken matematik becerileri alanında çalışan uzmanlardan görüş alınmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda düzenlemeler yapıldıktan sonra, üç ana başlık altında toplanan sorular, odak grup görüşmesi için hazır hale getirilmiştir. Görüşmeler moderatör yönetiminde ve bir gözlemci eşliğinde sekiz katılımcı ile 60 dakikalık tek oturumda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye başlamadan önce katılımcılardan izin alınmıştır. Katılımcılara görüşmenin amacı açıklandıktan sonra, önceden hazırlanan açık uçlu sorular yöneltilmiş ve aktif katılım sağlanmasına özen gösterilmiştir. Bu çalışma için Gazi Üniversitesinden etik kurul onayı alınmıştır. Görüşme formunda yer alan genel soru başlıkları aşağıda belirtilmiştir.

1. Erken çocukluk döneminde çocukların matematik becerilerinin desteklenmesi neden önemlidir? Matematik becerileri nasıl desteklenebilir? Eğitimci, aile ve çevredeki diğer bireylerin rolleri nelerdir?

2. Okul öncesi eğitim kurumlarında çocukların matematik becerilerini desteklemek için hangi ortamlar kullanılabilir? Çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde matematik dışındaki diğer etkinlik türlerinin etkileri nasıldır?

3.Okuma yazma hazırlık çalışmaları nasıl olmalıdır? Hangi tür okuma yazmaya hazırlık çalışmaları yapıyorsanız? Çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının rolünü nasıl değerlendirirsiniz? Çocukların matematik becerilerinin desteklemeye yönelik yapmış olduğunuz okuma yazmaya hazırlık çalışmalarından örnek verebilir misiniz?

D. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analiz edilmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda soru formundaki üç boyut analiz düzeyi olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular literatür doğrultusunda tartışılarak yorumlanmıştır. Onwuegbuzie, Dickinson, Leech ve Zoran (2009)'a göre odak grup görüşmesinin tarihçesi 80 yılı aşmasına rağmen verilerinin analizine ilişkin uzlaşmış kesin bir kanı yoktur. Creswell (2003), araştırmalarda bulguların doğruluğunu kontrol etmek için, inanırılık, güvenilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabilirlik stratejilerinden bir ya da birden fazlasının belirtilmesini önermektedir. Çalışmanın güvenilirliğinin artırılması için birden fazla araştırmacı süreç ve sonuçları incelemiştir (Guba & Lincoln, 1982). İç geçerlilik ve objektifliğin sağlanması için, araştırmacı ön yargıları azaltılmış ve araştırmacı üçgenlemesi yapılmıştır. Araştırmacı önyargılarının azaltılarak objektifliğin sağlanması ve çalışmanın onaylanabilirliğini göstermek için de bulgularda araştırmacı ön yargıları ya da görüşleri yerine katılımcıların kendi ifadelerine yer verilmiştir (Lincoln & Guba, 1985; akt. Başkale, 2016). Araştırmacı üçgenlemesi için, verilerin toplanması, analizi ve yorumlanmasında birden fazla araştırmacı yer almıştır. Dış geçerliliğin oluşması için ise, çalışma grubu amaçlı örnekleme seçilmiş, ortam ve katılımcılar ayrıntılı olarak tanımlanmıştır (Houser, 2015). İnanırılığı sağlamanın yollarında biri uzman görüşüdür (Creswell, 2003). Bu çalışmada görüşme soruları alanında uzman kişilerce incelenmiş ve araştırmanın amacına uygun şekilde son halini almıştır.

III. BULGULAR VE TARTIŞMA

Erken çocukluk döneminde okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının, matematik becerilerine etkisine yönelik öğretmen görüşlerinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen araştırmada elde edilen bulgular üç temel başlık altında ele alınmıştır.

A. Öğretmenlerin Erken Çocukluk Döneminde Matematik Becerilerinin Desteklenmesine İlişkin Görüşleri

Öğretmenlere “çocukların matematik becerilerinin desteklenmesi neden önemlidir?” sorusu sorulduğunda, öğretmenler matematik öğretiminin erken yaşta başlaması gerektiğini, matematiğin somutlaştırılarak, günlük yaşamla ilişkilendirilerek ve materyal kullanımıyla desteklenerek verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca erken yaşta matematik öğretimin çocuğun ileri dönemlerdeki matematik başarısına olumlu etkisinin olduğunu, beynin farklı bölgelerinin çalışmasını sağlayarak yaratıcı, farklı ve analitik düşünmeyi sağladığını ve problem çözme becerisini geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Bu konuda elde edilen bazı öğretmen görüşleri aşağıdaki gibidir.

“Küçük yaşta oyunla ve eğlenerek öğretme önemli. 0-6 yaş çok kritik. Somut işlemler döneminde olduğu için eğlenerek daha çok oyunla rakamları, kavramları vs öğretirsek ilerideki yaşamına katkı sağlar. Okul öncesinde matematik kavramları, basit toplama işlemleri ... verilirse, kendi kızımdan da gözlemlediğim kadarıyla ilkokulda daha kolay kavrayabiliyor. Okul öncesinde hiç verilmezse daha zor oluyor.” (Ö-1)

“Küçük yaşta kızımı 3 yaşından itibaren matematik konusunda çok destekledim. Şu an matematiği çok iyi seviyede. Evden (uzaktan eğitim) olmasına rağmen beni hiç yormadı. Temelini bütün etkinliklerde sağlam atarsanız sonra ekmeğini yiyorsunuz.” (Ö-3)

Beynin farklı bölgelerinin çalışmasını sağlamakta, farklı ve yaratıcı düşünmeyi kolaylaştırmaktadır. Çocukların problem çözme becerisini geliştirmektedir. Matematik öğretimi anaokulundan başlanmalı ve somutlaştırılarak öğretilmelidir. (Ö-8).

Bu konuda yapılan benzer çalışmalar incelendiğinde okul öncesi dönemin, gelişimin en hızlı olduğu, çocukların temel kavramları aktif bir şekilde öğrendiği ve aynı zamanda pek çok matematik kavramının temellerinin atıldığı kritik yıllar olduğu belirtilmiştir (Akman, 2002; Polat-Unutkan, 2007). Gross ve Rossbach (2011), okul öncesi eğitimcilerin matematiksel etkinliklerin günlük yaşam deneyimlerine yerleştirilmesi gerektiğini vurgulayabileceklerini ifade etmişlerdir (akt. Vogt, Hauser, Stebler, Rechsteiner & Urech, 2018). Oktay (2007), okul öncesi dönemde çocukların edindiği matematik ile ilgili bilgi ve deneyimlerin çocukların ileri dönemdeki matematik başarılarına ve matematiğe karşı bakış açılarına olumlu etkiler yaptığını belirtmiştir.

Özellikle okul öncesi dönemde yaşadıkları olumlu deneyimler, teorik olarak ilk matematik bilgisiyle karşılaştıkları ilkökul yıllarında matematiğe karşı olumlu tutum kazanmalarını desteklemektedir. Onların bu görüşüne paralel olarak, çalışmaya katılan öğretmenler matematik öğretiminin günlük yaşamla ilişkilendirilerek ve erken dönemde verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Öğretmenlere çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde eğitimcinin rolünün neler olduğu sorulduğunda; eğitimcinin rolünün matematiği eğlenceli hale getirme, somutlaştırma, oyunlaştırma ve günlük yaşam deneyimlerini öğrenme fırsatına dönüştürme olarak belirtmişlerdir. Bazı öğretmenler bu konudaki görüşlerini aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir.

“Öğretmenin öncelikle görevi bir şeyi oyunla öğretmek olmalı. Balonları patlatarak toplama-çıkarma işlemi yapma, matematiği öğrenmeyi daha eğlenceli hale getirme. Evde okulda matematik, e-twinning projesi. Somutlaştırma, oyunla, eğlenerek, çocuğu sıkmadan çalışma, matematikten korkutmadan. Eğer bu şekilde olursa daha kalıcı bir öğrenme olur” (Ö-1)

“Eğitimci matematik öğretimini farklılaştırmalı. Dikkatlerini çekecek şekilde etkinlikler yapmalı. Tabii ailenin de öğrenmeyi pekiştirmesi önemli. Eksiltme çalışmasını balık kraker ve mandalina ile yaptım. Sürekli tahtada değil oyuncakla, top ile, yiyeceklerle. Sadece kağıda bağlı kalarak çalışmak yeterli olmaz.” (Ö-2)

Bu konu ile ilgili yapılan benzer çalışmalarda da çocuklara matematiği kazandırmada, eğitimcilerin somutlaştırma ve anlamlandırma görevlerinin olduğu belirtilmiştir. Richardson (2004), öğretmenlerin yaptıkları çalışmaların çocuklara anlamlı gelip gelmediğini kontrol etmek için çocuklarla her zaman etkileşim halinde olunması gerektiğini, aksi durumda çocukların matematik etkinliklerini anlamadan performans sergilemelerinin, onların matematiksel gelişimine olumsuz etki edeceğini ifade etmiştir (akt. Nes & Lange, 2007).

Birçok araştırmacı ise örgün eğitimin başlangıcında çocukların önceki sezgisel bilgileri ile okuldaki öğrenme fırsatları arasında gözlemlenen boşluk hakkında uyarıda bulunmaktadır (Griffin & Case, 1997; Hughes, 1986; Murphy, 2006; akt. Nes & Lange, 2007). Doğası gereği içerdiği kavram ve tanımlar açısından matematik soyut kalmakta ve anlaşılması zor hale gelmektedir. Bu yüzden çocuğun yaşı, çevre koşulları ve düzeyi dikkate alınarak konuların somutlaştırılması ve yaparak yaşayarak öğrenmelerine imkan verilmesi büyük önem taşımaktadır (Dursun & Dede, 2004). Nes ve Lange (2007)'e göre, küçük çocukların matematik eğitimindeki kilit nokta, matematik eğitiminin çocukların günlük yaşam deneyimleri ve ilgileriyle iç içe olması ve matematik eğitiminin kaynak noktasının bu deneyim ve ilgilerden oluşmasıdır.

Ayrıca, öğretmenlere çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde ailenin ve çevredeki diğer bireylerin rollerinin neler olduğu sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin çoğunluğu çocukların matematik becerilerini desteklemede çevrenin ve ailenin önemli etkilerinin olduğunu ifade etmişlerdir.

“Çocuklar çok yönlü gelişmeli. Sadece matematik değil. Hikayeye de önem veriyorum. Matematik etkinliği ağırlıkta olsun diyen velim var. Çevrenin bir kanısı var. Matematikte çocuk başarılıysa birçok konuda başarılıdır diye. İnsanlar matematiğin öneminin farkında. Birçok velim matematiğe önem verilmesini, temelinin atılmasını istiyor. İnsanlar matematik zekasının diğer zeka türlerinden üstün olduğunu düşündükleri için matematiğe önem veriyorlar... Benim gözümde de birçok velinin gözünde de matematik önde. Bunda çevrenin ve eğitim sisteminin de etkisi var.” (Ö-6)

“Aileler önce matematik demelerinde çok haklılar. Sistem bunu gerektiriyor. Hepsi olmalı ama bence matematik bir tık önde her alanda. Bunda çevrenin ve eğitim sisteminin etkisi var.” (Ö-8)

Bu konuda yapılan benzer çalışmalarda da çocuklara matematik öğretiminde, ailenin ve çevrenin kritik öneme sahip olduğu tespit edilmiştir. Ailelerin çoğu, çocuklarının matematikte başarılı olmasını istemektedir (Dursun & Dede, 2004). Thomson, Lokan, Stephen ve Ainley (2003), matematik öğretimini etkileyen faktörleri öğretmen, öğrenci ve okul olmak üzere üç ana başlık altında toplamışlardır. Öğrenci ile ilgili faktörler incelendiğinde; cinsiyet, bireysel yetenekler, öğrencinin gelişim özellikleri, ailenin yapısı, ihtiyaçları, sosyoekonomik düzeyi, matematiğe ilişkin tutumu ve aile içi ilişkilerin çocuğun matematik öğreniminde etkili olduğu belirtilmiştir. Öğretmenin yaşı, cinsiyeti, mesleki eğitimi, matematik öğretimi hakkındaki düşüncesi ve matematiğe bakış açısı, matematik öğretimini etkileyen öğretmen kaynaklı etmenler arasında ele alınmaktadır. Öğretim teknolojileri, fiziksel kaynaklar ve sosyal ortam ise, matematik öğretimini etkileyen okul temelli faktörler arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda araştırmada, öğretmenlerin matematik öğretiminde aile ve çevreye dair düşüncelerinin literatürle paralel olduğunu söylemek mümkündür.

Bunlara ek olarak, öğretmenler çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde aileye düşen görevlerden bahsetmişlerdir.

“Annenin çocuğa hadi matematik öğretelim gibi çabası olmamalı. Hadi oğlum bana iki tane çorap getir. Gel çorapları eşleyelim. Bak bu iki tane. Hadi gel kaşıkları alalım, beş tane. Oğlum masayı kuruyor. Kaç kişiyiz diyorum. Dört diyor ve dört tane kaşık alıyor. Günlük yaşantılarla ve günlük becerilerle çocuklar matematiği öğrenebilir. Başka çabaya gerek yok. Keşke annelerimiz buna dikkat etse ve bilinçli olsa. Aslında hiç zorluk yaşanmaz. Çocuk temelini evde almış olur.” (Ö-1)

“Matematik becerilerinin desteklenmesinde, aile bilinçli olacak. Altı yaşına gelmiş öğrencim var bu sene. Biri, ikiyi, üçü hiçbir şekilde tanımıyor. Hiç mi kumandada, asansörde basmamış üçe? Yani ne bileyim hiç mi sormadı anne bu kaç diye? Bir, iki, üç diye hiç mi saymadı? Altı yaşına gelen çocuk yani. Bence aile çok önemli. Okuldan, öğretmenden önce aile.” (Ö-8)

“İlk eğitim ailede başlıyor sonuçta. Zaten ailede verilen temel belli oluyor. Ben hep söylüyorum okulda ‘çocuk ailenin aynasıdır’ diye.. Çocukla ilgilenildiği, neler verildiği çocukta belli ediyor...Çocuklara sorumluluk verilmeli. İlk aileler eğitilmeli ki onlar da çocuğuna yansıtılsın.” (Ö-1)

Öğretmenlerin bu konudaki görüşleri incelendiğinde, öğretmenlerin çocuğun matematik öğrenmesinde aileyi önemsedikleri ve ailenin günlük yaşam deneyimlerini öğrenme fırsatına çevirmesine vurgu yaptıkları görülmektedir. Yayla ve Bangir-Alpan (2019)’da yaptıkları çalışmada, öğretmenlere göre öğrencilerin matematikte zorlanma nedenlerini incelediklerinde, bu sebepler arasında aile desteğinin eksikliği ve konuları günlük yaşamla ilişkilendirememeleri olduğunu saptamışlardır. Tabuk, İnan ve Tabuk (2018)’a göre de çocukların matematik becerilerinin gelişmesinde çevrenin özellikle ailenin katkısı çok fazladır. Okul öncesi dönemde çocukların okula başlamadan önceki eğitim ortamları kendi evleridir. Çocuklar evlerinde zamanlarının büyük bir bölümünü aileleriyle, özellikle de anneleriyle geçirirler. Dolayısıyla çocukların öğrenme ortamları ve deneyimleri aileleri tarafından şekillendirilir (Cannon ve Ginsburg, 2008). Bu kapsamda araştırmada, öğretmenlerin çocukların matematik becerilerini kazandırmada ailenin sorumluluklarına ilişkin ortaya çıkan görüşlerinin literatür ile benzerlik gösterdiği görülmektedir.

B. Öğretmenlerin Çocukların Matematik Becerilerini Desteklemeye Yönelik Öğrenme Ortamlarına ve Etkinlik Türlerine İlişkin Görüşleri

Öğretmenlere, okul öncesi eğitim kurumlarında çocukların matematik becerilerini desteklemek için hangi ortamların kullanıldığına ilişkin bir soru yöneltilmiştir. Öğretmenler bu konuda eğitim ortamlarının sınırlandırılmaması gerektiğini, mutfak, okul bahçesi, sokak ve market gibi tüm ortamların matematik öğretiminde kullanılması gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca öğretmenler, ortam konusunda olduğu gibi materyal konusunda da sınırlandırma yapılmaması gerektiğini ve bu konuda ailenin ya da eğitim veren kişinin donanımlı olmasının daha önemli olduğunu belirtmişlerdir. Konuya ilişkin elde edilen görüşlerin bazıları aşağıdaki şekildedir.

“Bütün ortamlar değerlendirilir. Bir yerle sınırlandıramayız. Mutfak, okul bahçesi, sokak, market. Matematik hayatımızın her alanında var. Amaç ailenin ya da kişinin donanımlı olup onu çocuğa aktarması. Eğitim veren kişinin donanımlı olması gerekiyor. İlla sınıfta verelim, kağıt kalemle verelim diye bir şey yok. Somut olarak veriyoruz. Bütün ortamları değerlendirebiliriz. Pazarda meyve ve sebze sayabiliriz, kilosunu tartabiliriz, bankada sırada bekleyebiliriz.” (Ö-5)

“Çocukların matematik becerilerini desteklemede her ortam kullanılmalı. Okul bahçesini de kullanıyorum. Okul bahçesinde rakamları çizip seksek oynadık. Okulumuzda kozalak çok fazla. Kozalaklarla matematik etkinliği yaptık. Sınırlama olmamalı, çünkü matematik her alanda var.” (Ö-7)

Yapılan araştırmalar da göstermektedir ki öğrenme sürecine etki eden zaman, mekan, alt yapı ve psiko-sosyal faktörlerin etkileşimiyle oluşan ortamlar, öğrenme ortamını oluşturmakta ve bunların tümü çocukların matematik öğrenimine etki etmektedir (Acat, 2005). Dolayısıyla, öğrenme ortamının sadece sınıf ya da fiziksel koşullarla sınırlı kalmadığı, bunun çok daha ötesinde olduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan, eğitimcinin de çocuğun geldiği çevrenin koşullarını iyi analiz ederek, ona uygun bir şekilde eğitim vermesi, rehberlik etmesi çok önemlidir (Öztürk & Güven, 2012).

Öğretmenlerden çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde matematik dışındaki diğer etkinlik türlerinin etkisi hakkında görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Bu bağlamda öğretmenler, çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde sadece bir etkinlik türüne bağlı kalmayıp matematik etkinliklerini Türkçe, okuma

yazmaya hazırlık, oyun, hareket, sanat ve müzik gibi farklı etkinliklerle bütünleştirdiklerini belirtmişlerdir. Öğretmenlerden bazılarının görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

“Matematik, oyun etkinliği ile birleştirilebilir. Hem eğlenerek hem aktif katılım sağlayarak. Seksek çizerek hem oyun hem sayıları öğrenme. Bir parkur kuruyoruz. İki tane blok aldık, iki tane daha blok aldık. Kaç blok oldu? Zıplama ve hoplama yapıyoruz. Hem çocukları hareketlendiriyor, eğlendiriyor hem de çocuk hiç matematik mi demeden öğreniyor bence.” (Ö-8)

“Genelde müzik etkinliğiyle birleştiriyorum matematiği. İlla sayıları kapsayan bir şarkıyla değil de orff eğitimiyle, iki kez alkışlayalım, üç kez vuralım şeklinde. Sanat etkinliğiyle birleştirebiliyorum. Oyunla verebiliyorum. Türkçeye de bütün etkinliklere dahil edebilirim. Verilecek etkinliğe, çocukların yaş grubu, düzeyine göre değişir... Öğretmenin yeteneğine, yaratıcılığına bağlı. Hayatımızın her alanında var. Gün içinde olan tüm etkinliklerle verebilirim.” (Ö-5)

Araştırmaya katılan öğretmenlerden biri matematik becerilerinin desteklenmesinde okuduğunu anlama yeteneğinin önemine vurgu yapmış ve bu anlamda Türkçe etkinliklerinin ve okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin kilit bir değere sahip olduğunu vurgulamıştır.

“Bence matematik eğitiminde Türkçe etkinlikleri çok önemli. Çünkü matematik yapabilmek için önce okuduğunu anlamak lazım. Çocuğum okumayı çok seviyor. İlkokul öğretmeni çocuğunuz çok mu kitap okuyor demişti. Çocuğun matematik başarısı kitap okumayla orantılıdır. Çocuk okuduğunu anlayacak ki matematik yapabilsin... Okuma yazma etkinlikleri evet önemli ama ben yine hikaye diyeceğim, yine hikaye diyeceğim. Bence Türkçe etkinliklerinin çok büyük etkisi var matematiğe. Okuduğunu anlamazsa problem çözemez. O yüzden okuduğunu anlamak diyorum ben. Bana göre ilk etapta Türkçe etkinliklerinin matematiğe katkısı olur diye düşünüyorum... Özellikle bir etkinliğe bağlatmıyorum. Bağlamaya gerek duymuyorum açıkçası.” (Ö-6)

Literatürdeki benzer çalışmalar da göstermektedir ki okuma yazmaya hazırlık çalışmaları çocukların erken matematik becerilerini olumlu yönde etkilemektedir (Anders, Rossbach, Weinert, Ebert & Kuger, 2012; Lefevre, Kwarchuk, Smith-Chant, Fast, Kamawar & Bisanz, 2009; Manolitsis, Georgiou & Tziraki, 2013; Melhuish ve ark., 2008). Purpura, Hume, Sims ve Lonigan (2011), erken okuryazarlık becerilerinin, erken matematik becerileri üzerinde bir etkisinin olup olmadığını incelemek amacıyla yaptıkları araştırma sonucunda, erken okuryazarlık becerileri ile erken matematik becerileri gelişimi arasında güçlü bir bağlantı olduğunu ortaya koymuşlardır.

C. Öğretmenlerin Okuma Yazmaya Hazırlık Çalışmalarıyla Çocukların Matematik Becerilerinin Desteklemesine İlişkin Görüşleri

Öğretmenlere okuma yazmaya hazırlık çalışmaları planlarken nelere dikkat ettikleri ve hangi tür okuma yazmaya hazırlık çalışmaları uyguladıkları sorulmuş ve öğretmenlerden okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini matematik etkinlikleri ile bütünleştirme hakkındaki görüşleri alınmıştır. Öğretmenler okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının somuttan soyuta doğru gitmesi ve sadece masa başı etkinlikleriyle kısıtlanmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu konuda elde edilen görüşlerin bazıları aşağıdaki şekildedir.

“Okuma yazmaya hazırlık çalışmaları masa başında değil oyunlaştırılarak verilmeli. Tabi ki masa başı etkinlikleri önemli ama önce oyunla sevdirilip, sonra masa başı etkinliklerine geçilebilir.” (Ö-7)

“Örüntüyü, okuma yazmaya hazırlık çalışması olarak yapıyoruz. Ama onu ilk etapta kağıtla değil legolarla, boncuklarla yapıyoruz. Önce somut malzeme. Taş, boncuk, ağaç gibi. Dokunarak, yaparak, yaşayarak öğrenme.” (Ö-8)

Yılmaz-Bolat (2019), okul öncesi öğretmenlerin okuma yazmaya hazırlık çalışmaları hakkındaki görüşlerini incelediği araştırmasında, öğretmenlerin etkili ve verimli bir okuma yazmaya hazırlık çalışması için önerilerinin en çok doğal ve somut materyallerin kullanılması olduğunu belirtmiştir. Coşkun ve Deniz (2017)'de okul öncesi öğretmenlerin okul öncesi dönem çocuklarının okuma yazmaya hazırlık becerilerini desteklemeye yönelik yaptıkları uygulamaları belirlemek amacıyla 20 öğretmenle nitel bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmanın sonucunda çocukların okuma yazmaya hazırlık becerilerinin gelişmesi için, öğretmenlerin hem çevre ile ilgili gerekli düzenlemeleri yapması hem de çocuklara materyaller sunması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla araştırmanın sonucunun literatürle benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Öğretmenlere hangi tür okuma yazmaya hazırlık çalışmaları yaptıkları sorulduğunda, okuma yazmaya hazırlık becerilerine (yazı farkındalığı, sözcük bilgisi ve anlama, alfabe ve harf bilgisi, fonolojik farkındalık vb.) hakim olmadıkları görülmüştür. Bu konudaki bir öğretmenin verdiği cevap aşağıdaki gibidir.

“Patik projesi. Patikle başla, kitapla yaşa. Patik giyen her bebeğe kitap okunabileceğini anlatmak ve bebelere kitap okumanın önemini duyurmak için başlatılan bir proje. Doğar doğmaz kitap okunmalı. Kitapla haşır neşir olmalı. Matematikte olduğu gibi her şeyin temeli ailede başlıyor. Nitelikli kitap okumak önemli. Öğrencilerim bana ‘öğretmenim bunun yazarı kim? Kaçınıcı baskı?’ gibi sorular soruyor. Çocuklarla felsefe yapıyoruz. Bu tarz etkinliklere yer verince çocuklar okuma yazmayı daha kolay öğreniyorlar. Haftada üç gün farklı kitap alıyorum. Sadece kitapla da sınırlandırmıyorum. Bahçede de okuyorum. Materyal de hazırlıyorum. Çocukların dil gelişimi de çok gelişti.” (Ö-5)

Hangi tür okuma yazma çalışmaları yapıldığı sorulduğunda, öğretmenin verdiği cevaptan da anlaşılacağı üzere, okuma yazmaya hazırlık becerileri ile ilgili etkinlik türleri hakkında sınırlı bilgilerinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, öğretmenlerin okuma yazmaya hazırlık becerilerinden biri olan fonolojik farkındalık çalışmalarına (hece farkındalığı) yer verdikleri fakat bu becerilerin ismi ve o beceriyle ilgili etkinlik türleri hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadıkları gözlenmiştir. Bu konu ile ilgili olarak bir öğretmen, hece farkındalığı ile ilgili yaptığı çalışmayı *“be ba.. Bununla başlayan şeyleri bulma çalışması dergiden.” (Ö-2)* şeklinde, etkinliğin türünü söylemeden ifade etmiştir.

Yukarıda verilen cevapta da görüldüğü gibi hece farkındalığı çalışmaları ya da benzer heceyi fark etme çalışması şeklinde tanımlanmadığı ve genel bir ifadeyle açıklandığı görülmüştür. Yine benzer şekilde çalışmaya katılan bir öğretmen yaptığı okuma yazmaya hazırlık çalışmaları sorulduğunda aşağıdaki gibi ifade etmiştir.

“Eskiden sessiz harfleri vermiyorduk. Sessiz harflerin telaffuzları mesela be diyoruz ce diyoruz. Çocuklar çok zorlanıyordu. Ama şimdi /b/, /c/ şeklinde verebileceğimizi öğrendim.” (Ö-5)

Bennett-Armistead, Duke ve Moses (2005), harf isimlendirme ile harfin ses bilgisi kavramlarını açıklamışlardır. Harf isimlendirme, harf gösterildiğinde sesinin değil isimlendirilmesinin yapılmasıdır. Örneğin, “c” harfi gösterilip bu hangi harf diye sorulduğunda sesini değil, isimlendirmesi olan “ce” denilmesidir. Her harfin bir sesle eşleştiğinin farkına varma becerisi ise harfin ses bilgisi olarak tanımlanmaktadır. Örneğin “c” harfi için “/c/” çıkarılmasıdır (Parpucu & Dinç, 2019).

Çalışmaya katılan öğretmenlerden biri ses birimi/fonem farkındalığı çalışmalarına yer verdiğini aşağıdaki gibi belirtmiştir.

“Harf türetme ve kelime bulmaca etkinliklerinde çocuklar daha çok eğleniyorlar. Mesela d harfi. Demet öğretmenim var. Derinalp var Derinsu var, Damla var. Bu şekilde ilk etapta sınıfta olanların isimleri, sonra eşyalar ve daha sonra hayvanlar şeklinde ilerliyorum.” (Ö-4)

Bu bilgiler ışığında öğretmenlerin vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde; hece farkındalığı, alfabe, harf bilgisi ve ses birimi/fonem farkındalığı çalışmalarına da yer verdikleri fakat bu konuda gerek becerinin ismi gerek hangi etkinliğin hangi beceriye ait olduğu noktasında daha yüzeysel bilgilere sahip oldukları saptanmıştır. Parlakyıldız ve Yıldızbaş (2004), okul öncesi öğretmenlerinin okuma yazma çalışmalarına yönelik bilgilerini ve uygulamalarını incelemek amacıyla bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda, okul öncesi öğretmenlerin okuma yazmaya hazırlık çalışmalarında, çocukların ilköğretime hazırbulunuşluk düzeyine ulaşmasına yönelik bilgi ve becerilerinin ve bu konudaki beceri eksikliklerini tamamlama, geliştirme, yeni teknolojiyi kullanma ve geliştirmede beklenen verimliliği gösteremediklerini belirlemişlerdir (akt. Yılmaz-Bolat, 2019).

Öğretmenlere okuma yazmaya hazırlık çalışmaları hakkındaki bilgi düzeylerine yönelik sorular sorulduktan sonra, öğretmenlerden okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının çocukların matematik becerilerini desteklemedeki rolü sorularak örnekler vermeleri istenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük çoğunluğu okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının çocukların matematik becerilerine önemli ölçüde katkı sağladığını belirtmişlerdir. Öğretmenlerden bazılarının ifadelerine aşağıda yer verilmiştir.

“Şarkıya uygun çizgi çalışması vardı. Hem matematiğe giriyor hem okuma yazmaya giriyor...İsminde kaç harf var çalışması yapmıştım. Sanat, matematik, okuma yazmaya hazırlık” (Ö-5)

“Topu atıp isim heceleme. Kesme-sanat-rakam eşleştirme. Uzun kısa kavramını ise kalemle veriyorum. Küçük yaş olduğu için kavramlarla matematiği birleştiriyorum...Kodlama çalışması. Sağ-sol-yukarı-aşağı kavramları, yürüyerek, iki kere sağ, üç kere sol, matematik. Sonra kağıt üzerinde.” (Ö-1)

“Alkışla ritim tutma, bedenini kullanma üç kere, ismin üç heceli. Müzik, hareket, matematik.” (Ö-7)

Öğretmenlerin çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde görsel algı çalışmaları, işitsel algı/fonolojik farkındalık, dikkat ve hafıza çalışmaları, temel kavram çalışmaları, nefes ve ritim çalışmaları gibi Okul Öncesi Eğitim Programında yer alan okuma yazmaya hazırlık çalışma çeşitlerine yer verdikleri görülmektedir (MEB, 2013). Ayrıca öğretmenlerin muzogram tekniği (müziğin içindeki ritmik ve melodik hareketlerle eş güdümlü olarak yapılan çizgi çalışmaları) gibi yeni tekniklerden haberdar oldukları ve uyguladıkları belirlenmiştir. Öte yandan, okuma yazmaya hazırlık çalışmaları ile matematik etkinliklerini bütünleştirme konusunda uygulamada eksikliklerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu eksikliğin okuma yazmaya hazırlık becerilerinin kapsamı noktasındaki bilgi yetersizliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

IV. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Erken çocukluk döneminde okuma yazmaya hazırlık becerilerinin matematik becerileri üzerindeki rolüne ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi amacıyla yapılan çalışma sonucunda; öğretmenlerin matematik öğretimine erken yaşta başlanması gerektiğine, matematiğin somutlaştırılarak, günlük yaşamla ilişkilendirilerek ve materyal kullanımıyla desteklenerek öğretilmesi gerektiğine, çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde eğitimcinin rolünün; matematiği eğlenceli hale getirme, somutlaştırma, oyunlaştırma ve günlük yaşam deneyimlerini öğrenme fırsatına dönüştürme olduğuna, çocukların matematik becerilerin desteklenmesinde eğitim ortamlarının ve materyallerinin sınırlandırılmaması gerektiğine, mutfak, okul bahçesi, sokak ve market gibi her alanın kullanılması gerektiğine ve bu konuda ailenin ya da eğitim veren kişinin donanımlı olmasının daha önemli olduğuna inandıkları belirlenmiştir.

Ayrıca çalışmaya katılan öğretmenler, okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının somuttan soyuta doğru olması ve masa etkinlikleriyle sınırlandırılmaması gerektiğini ve okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının çocukların matematik becerilerinin gelişimine önemli ölçüde katkı sağladığını belirtmişlerdir. Öğretmenler, çocuklara matematik becerilerini kazandırmada çevrenin ve ailenin önemli bir yeri ve sorumlulukları olduğunu vurgulamışlardır. Bronfenbrenner (1976) ekolojik sistemler kuramında çocuğun en yakın çevresi olan ailesinin ve ailesinin toplumda etkileşim içinde olduğu faktörlerin çocuğun üzerinde büyük etkilerinin olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, çocukların sadece matematik becerilerini değil tüm becerileri kazanmasında aile ve öğretmenle birlikte, çevresinin de önemli bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan, Ergel ve Aydoğan (2021), erken çocukluk döneminde erken matematik becerilerini kazandırmaya yönelik ebeveyn görüşlerini inceledikleri araştırmalarında, ebeveynlerin çocuklarının matematik becerilerini destekleme konusunda istekli oldukları fakat bu konuda kendilerini yetersiz hissederek eğitim almak istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenler, her ne kadar okuma yazmaya hazırlık çalışmalarına yer verdiklerini ifade etseler de öğretmenlerin okuma yazmaya hazırlık becerilerinin neler olduğu (yazı farkındalığı, sözcük bilgisi ve anlama, alfabe ve harf bilgisi ve fonolojik farkındalık), hangi becerinin hangi etkinlik kapsamında ele alınması gerektiği gibi konularda yeterli bilgiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Bu yetersizliğin de okuma yazmaya hazırlık çalışmaları ile matematik becerilerinin bütünleştirilmesini olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Çalışmada çocukların matematik becerilerinin desteklenmesinde öğretmenlerin; görsel algı çalışmaları, işitsel algı/fonolojik farkındalık, dikkat ve hafıza çalışmaları, temel kavram çalışmaları, nefes ve ritim çalışmaları gibi Okul Öncesi Eğitim Programında yer alan okuma yazmaya hazırlık çalışma çeşitlerine (MEB, 2013) ve muzogram tekniği (müziğin içindeki ritmik ve melodik hareketlerle eş güdümlü olarak yapılan çizgi çalışmaları) gibi yeni öğretim tekniklerine yer verdikleri belirlenmiştir. Fakat, okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının çeşitliliği, içeriği, matematik ve diğer etkinliklerle bütünleştirilmesi noktasında öğretmenlerin desteğe ihtiyaç duydukları belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Öğretmenlere okuma yazmaya hazırlık becerilerinin kapsamı, bu kapsamdaki etkinlik türleri ve bu becerilerin matematik ve diğer etkinlik türleriyle bütünleştirilmesi konusunda eğitimler verilebilir.

Yüksek öğretim kurumlarında öğretmen adaylarına verilen matematik eğitimi ve okuma yazmaya hazırlık derslerinde bu etkinlik türlerinin içeriği ve bütünleştirilmeleri vurgulanarak daha detaylı bilgiler sunulabilir.

Öğretmenlerin ailelerle iş birliği içinde olması, sınıfta yapılan etkinliklere ailelerin dahil edilmesi ve sınıfta öğrenilenlerin evde aileler tarafından tekrarlanması sağlanabilir.

Çocukları henüz okul öncesi eğitim kurumuna başlamadan önce ailelere evde yapılabilecek matematik ve okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri konusunda bilgilendirici çalışmalar, atölyeler, seminerler ve programlar düzenlenebilir.

Halk eğitim merkezlerinde, ailelere çocuklarının matematik ve okuma yazmaya hazırlık becerilerini geliştirmeye yönelik evde yapabilecekleri etkinlikler ve yaşamın her anını öğrenme fırsatına nasıl dönüştürebilecekleri konusunda eğitimler verilebilir.

Hem günümüz teknolojisinin değişmesi hem de covid-19 pandemisi sebebiyle bu eğitimlerin çevrimiçi programlarla gerçekleştirilmesi ve desteklenmesi yaygınlaştırılabilir.

Erken matematik becerileri ve okuma yazmaya hazırlık becerileri hakkında literatürde çeşitli çalışmalar bulunmasına rağmen erken çocukluk döneminde okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının çocukların matematik becerileri üzerindeki rolü, bu becerileri kazanmada öğretmenlerin ve özellikle de ailelerin rolüne ilişkin az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Farklı yaş gruplarına yönelik, aileleri de içine alan etkileşimli okuma yazmaya hazırlık programları hazırlanıp uygulanarak çocukların matematik becerilerinin desteklenmesi sağlanabilir.

TEŞEKKÜR

Çalışmaya katılan değerli öğretmenlerimize katkılarından dolayı teşekkür ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Acat, B.** (2005). *Öğrenci merkezli eğitimde öğrenme ortamı boyutlarının düzenlenmesi*. V. Uluslararası Eğitim Teknolojileri Sempozyumunda sunulan bildiri, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Akman, B.** (2002). Okul öncesi dönemde matematik. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23), 244-248.
- Anders, Y., Rossbach, H. G., Weinert, S., Ebert, S., Kuger, S., Lehrl, S., & von Maurice, J.** (2012). Home and preschool learning environments and their relations to the development of early numeracy skills. *Early Childhood Research Quarterly*, 27(2), 231–244.
- Barbaresi, W., Katusic, S., Colligan, R., Weaver, A., & Jacobsen, S.** (2005). Math learning disorder: incidence in a population-based birth cohort, 1976-82, Rochester, Minn. *Ambulatory Pediatrics : The Official Journal of the Ambulatory Pediatric Association*, 5(5), 281–289.
- Başkale, H.** (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *DEUHFED*, 2016(1), 23–28.
- Bennett-Armistead, V., Duke, N., & Moses, A.** (2005). *Literacy and the youngest learner: Best practices for educators of children from birth to 5*. Scholastic.
- Brown, F. E., & Murray, E. T.** (2005). Essentials of Literacy: From A Pilot Site at Davis Street School To District-Wide Intervention. *Journal of Education for Students Placed at Risk (JESPAR)*, 10(2), 185–197.
- Cannon, J., & Ginsburg, H. P.** (2008). “Doing the math”: Maternal beliefs about early mathematics versus language learning. *Early Education and Development*, 19(2), 238–260.
- Cirino, P. T., Child, A. E., & Macdonald, K. T.** (2018). Longitudinal predictors of the overlap between reading and math skills. *Contemporary Educational Psychology*, 54, 99–111.
- Coşkun, L., & Deniz, Ü.** (2017). Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların okuma yazmaya hazırlık becerilerini desteklemeye yönelik uygulamaları (Teksas eyaleti örneği). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 233-260.
- Duncan, G. J., Dowsett, C. J., Claessens, A., Magnuson, K., Huston, A. C., Klebanov, P., Pagani, L. S., Feinstein, L., Engel, M., Brooks-Gunn, J., Sexton, H., Duckworth, K., & Japel, C.** (2007). School Readiness and Later Achievement. *Developmental Psychology*, 43(6), 1428–1446.
- Dursun, Ş. & Dede, Y.** (2004). Öğrencilerin matematikte başarısını etkileyen faktörler: Matematik öğretmenlerinin görüşleri bakımından. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 24(2), 217–230.
- Ergel, A., & Aydoğan, Y.** (2021). Erken çocukluk döneminde matematik becerilerini kazandırmaya yönelik ebeveyn görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(77), 761-768.
- Gülcan, C.** (2021). Bir veri toplama aracı: Odak (focus) grup tekniğinin uygulanışı ve geçerliliği üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, 4(2),94-109.

- Hooper, S. R., Roberts, J., Sideris, J., Burchinal, M., & Zeisel, S.** (2010). Longitudinal predictors of reading and math trajectories through middle school for African American versus caucasian students across two samples. *Developmental Psychology*, 46(5), 1018–1029.
- Jordan, N. C., Hanich, L. B., & Kaplan, D.** (2003). A longitudinal study of mathematical competencies in children with specific mathematics difficulties versus children with comorbid mathematics and reading difficulties. *Child Development*, 74(3), 834.
- Kleemans, T., Segers, E., & Verhoeven, L.** (2011). Cognitive and linguistic precursors to numeracy in kindergarten: Evidence from first and second language learners. *Learning and Individual Differences*, 21(5), 555–561.
- Krajewski, K., & Schneider, W.** (2009). Exploring the impact of phonological awareness, visual-spatial working memory, and preschool quantity-number competencies on mathematics achievement in elementary school: Findings from a 3-year longitudinal study. *Journal of Experimental Child Psychology*, 103(4), 516–531.
- Landerl, K., & Moll, K.** (2010). Comorbidity of learning disorders: prevalence and familial transmission. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(3), 287–294.
- Lefevre, J. A., Fast, L., Skwarchuk, S. L., Smith-Chant, B. L., Bisanz, J., Kamawar, D., & Penner-Wilger, M.** (2010). Pathways to mathematics: Longitudinal predictors of performance. *Child Development*, 81(6), 1753–1767.
- Lefevre, J. A., Kwarchuk, S. L., Smith-Chant, B. L., Fast, L., Kamawar, D., & Bisanz, J.** (2009). Home numeracy experiences and children's math performance in the early school years. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 41(2), 55–66.
- Manolitsis, G., Georgiou, G. K., & Tziraki, N.** (2013). Examining the effects of home literacy and numeracy environment on early reading and math acquisition. *Early Childhood Research Quarterly*, 28(4), 692–703.
- MEB.** (2013). *Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitimi Programı*.
- Melhuish, E. C., Phan, M. B., Sylva, K., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B.** (2008). Effects of the Home Learning Environment and Preschool Center Experience upon Literacy and Numeracy Development in Early Primary School. *Journal of Social Issues*, 64(1), 95–114.
- NCTM.** (2000). *Principles and Standards for School Mathematics: The National Council of Teachers of Mathematics*. www.nctm.org
- Nes, F. Van, & Lange, J. De.** (2007). Mathematics education and neurosciences : Relating spatial structures to the development of spatial sense and number sense. In *The Montana Mathematics Enthusiast*. 4(2), 210-229.
- Öztürk, T., & Güven, B.** (2012). *Etkili bir matematik öğrenme ortamının sahip olması gereken özelliklerine ilişkin öğretmen görüşleri*. X.Ulusal Fen ve Matematik Alanlar Eğitimi Kongresinde sunulan bildiri.
- Polat Unutkan, Ö.** (2007). Okul öncesi dönem çocuklarının matematik becerileri açısından ilköğretime hazır bulunuşluğunun incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32 (2007), 243-254.
- Purpura, D. J., Hume, L. E., Sims, D. M., & Lonigan, C. J.** (2011). Early literacy and early numeracy: The value of including early literacy skills in the prediction of numeracy development. *Journal of Experimental Child Psychology*, 110(4), 647–658.
- Şahin, Ş., Suher, H. , & BİR, A. A.** (2009). Odak Grup Yönetimi: Uygulamacılar Açısından Bir Değerlendirme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 11, 51–74.
- Smith, S. S.** (2009). Early childhood mathematics. United State of America: Pearson.
- Tabuk, M., İnan, M., & Tabuk, M.** (2018). *Examining the Mathematical Skills in Preschool Children in Terms of Some Variables*. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20(1), 184-201.
- Thomson, S., Lokan, J., Stephen, L., & Ainley, J.** (2003). *Lessons from the Third International Mathematics and Science Study*. Retrieved August 15, 2021, from https://research.acer.edu.au/timss_monographs/9
- Uyanık, Ö., & Kandır, A.** (2010). Okul Öncesi Dönemde Erken Akademik Beceriler. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 3(2), 118–134.

- Vogt, F., Hauser, B., Stebler, R., Rechsteiner, K., & Urech, C.** (2018). Learning through play – pedagogy and learning outcomes in early childhood mathematics. *European Early Childhood Education Research Journal*, 26(4), 589–603.
- Watts, T. W., Duncan, G. J., Siegler, R. S., & Davis-Kean, P. E.** (2014). What's Past Is Prologue: Relations Between Early Mathematics Knowledge and High School Achievement. *Educational Researcher*, 43(7), 352–360.
- Yayla, Ö., Bangir-Alpan, G.** (2019). Öğrencilerin matematikte zorlanma nedenlerine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 401-425.
- Yılmaz-Bolat, E.** (2019). Okul öncesi öğretmenlerinin okuma yazmaya hazırlık çalışmaları konusunda görüşleri: Mersin ili örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(2), 271-286.

Araştırma Makalesi- Research Article

Algılanan Nepotizmin Örgütsel İntikam Üzerine Etkisi: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma¹

The Effects of Perceived Nepotism on Organizational Revenge: A Study on Public Officer

Nuri KARACA² & Ali AKSOY³

Geliş / Received: 02/03/2022

Revize / Revised: 26/04/2022

Kabul / Accepted: 28/04/2022

ÖZ

Küreselleşen rekabet ortamında, örgütlerin rekabet gücünde belirleyici bir faktör haline geldiği bilinen insan kaynağının; motivasyon, etkinlik ve verimliliğinde, örgütsel adalet algısı önem arz etmektedir. Yöneticilerin, sahip oldukları güç kaynaklarını kullanarak kayırmacılığa başvurmaları, akrabalarına; terfi, ödül, işlem, ceza ve istihdamda imtiyaz tanınmaları, diğer çalışanlar tarafından adaletsizlik olarak algılanabilmektedir. Diğer çalışanlar da adalet için; kayırana, kayırılana ve bu duruma zemin hazırlayan örgüte karşı intikam cevabını verebilmektedirler. Bu çalışmada; algılanan nepotizmin örgütsel intikam üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Konuyla ilgili yapılan literatür taramasında, nepotizmin, intikam veya örgütsel intikama etkisini kamu kurumları bazında inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Özel sektörde ise nepotizmin intikam üzerine etkisinin incelendiği görülmüştür. Bu bakımdan çalışmamız kamu kurumunu örneklem alması nedeniyle özgünleşmekte; keşifsel ve öncü bir özellik taşımaktadır. Araştırmanın örneklemini olarak bir büyükşehir belediyesinin çalışanları seçilmiş ve araştırmaya konu olmuştur. Anket soruları belediyenin ana hizmet binasında bulunan büro çalışanları tarafından cevaplanmıştır. Araştırma sonuçları, algılanan nepotizmin örgütsel intikamı pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler- *Kayırmacılık, Nepotizm, Örgütsel İntikam, Kamu Çalışanları.*

ABSTRACT

In the globalizing competitive environment, the perception of organizational justice is important in the motivation, effectiveness and efficiency of human resource, which are known to have become a determining factor in the competitiveness of organizations. It may be perceived as unfair by other employees that managers who resort to favoritism by using their power resources give their relatives privileges in promotion, reward, transaction, punishment and employment. Other employees can also respond to favoritism and the organization that paved the way for this situation with revenge in order to ensure justice. In this study, the effects of perceived Nepotism on organizational revenge were investigated. In the literature review on the subject, no study has been found that examines the effect of Nepotism on revenge or organizational revenge by taking public institutions as a sample. In the private sector, the effect of nepotism on revenge has been studied. From this point of view, because our study takes the public institution as a sample, it is unique, and has an exploratory and pioneering feature. Employees of a metropolitan municipality were chosen as the sample of the research and became the subject of research. The survey questions were answered by the office workers in the main service building of the municipality. The results of the research show that perceived Nepotism positively affect organizational revenge.

Keywords- *Favoritism, Nepotism, Organizational Revenge, Public Officer.*

¹ Bu çalışma, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalında ve Prof. Dr. Ali AKSOY danışmanlığında yürütülen “Algılanan Nepotizm, Kronizm ve Partizanlığın Örgütsel İntikam Üzerine Etkisi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^{2*} Sorumlu Yazar, Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, nuri.karaca@inonu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6735-9574>)

³ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ali.aksoy@inonu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6234-0631>)

I. GİRİŞ

Günümüz modern dünyasında iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte dünyanın küçük bir köy haline gelmesi, örgütler arasındaki rekabet şiddetinin artmasına ve insan kaynağının örgütlerin rekabet gücünde belirleyici olmasına neden olduğu bilinmektedir. Örgütlerde meydana gelen birçok sorun, insan kaynaklarının motivasyonunu, etkinliğini, verimliliğini, performansını, iş tatminini olumsuz etkileyebilmektedir (Nordhall ve Knez, 2018; Oren vd., 2013; Sökmen vd., 2013; Tziner vd., 2020; Ugaddan ve Park, 2019). Bu olumsuzlukların ve sorunların temelini; adaletsizliği, eşitsizliği ve mağduriyeti bünyesinde barındıran kayırmacılık ve ona verilen intikam cevabı oluşturabilmektedir.

Kayırmacılığın insanlık tarihi kadar eski olduğu, temellerinin çok eskiye dayandığı düşünülmektedir. Milattan önce 400 yıllarında “Sümer Okulları Günleri” adlı bir Sümer tabletinde (Çetinkaya ve Sanioğlu Tanış, 2017: 609) ve Orta Çağ döneminde kiliselerde kayırmacılığın izlerine rastlanılmaktadır. Görüldüğü gibi kayırmacılık kavramının temelleri çok eskiye dayansa da ilk olarak 1828 yılında ABD başkanlık seçimini kazanan ve ülke tarihinin yedinci başkanı olan (Yıldız, 2017: 431) General Jackson döneminde kamuya memur alımında meydana gelen istismarlar neticesinde; politika, siyaset ve yönetim literatüründe yerini almıştır (Çetinkaya vd., 2017: 123). Kayırmacılık ve ona bağlı olarak komisyonculuk nedeniyle acı olaylar da meydana gelmiştir. ABD başkanı Garfielda ve Şikago Belediye başkanı Harris, kayırmacılık sisteminin kurbanı olmuştur (Uz, 2011: 73-75). 1997 yılında meydana gelen, ülkeleri ve örgütleri olumsuz etkileyen Asya krizinin nedeni olarak da kayırmacılık gösterilmektedir (Khatrı ve Tsang, 2003: 289-291).

Kayırmacılık, yöneticilerin sahip oldukları güç kaynaklarını kullanarak biyolojik veya sosyal bağa sahip oldukları akrabalarına, arkadaşlarına veya sisyasi yandaşlarına; işe alma, terfi, işlem, ödül, disiplin, ücret, ceza veya işten çıkarmada imtiyaz gösterilmesi olarak tanımlanabilmektedir (Akuffo ve Kivipold, 2019; Büte, 2011a; Lokaj, 2015; Oktay, 1983; Özkanan ve Erdem, 2014; Vveinhardt ve Sroko, 2020). Bu imtiyazlar diğer çalışanlar tarafından kötünün iyiye tercih edilmesi veya liyakatsiz kişilerin kritik pozisyonlara getirilmesi olarak algılanabilmekte ve yöneticilerin yapmış olduğu kayırmacı eylemler örgütün tamamına atfedilebilmektedir. Bu durum örgütler tarafından bilinçli bir şekilde ele alınmadığında, sessiz kalındığında ve örgüt politikaları evrensel ilkeler olarak nitelendirilen liyakat, eşitlik, adalet kavramlarına göre düzenlenmediğinde; çalışanlar olumsuz etkilenebilmekte, eşitliğin ve adaletin örgüt tarafından sağlanamayacağını düşündükleri takdirde ise tepki olarak intikamcı davranışlara başvurabilmektedirler (Polatçı ve Özçalık, 2015; Arslaner vd., 2014; Yavuz ve Güçer; Karacaoğlu ve Yörük, 2012). Bu tepki sorumlu tutulan kişilere veya örgüte verilebilmektedir. Sonuç olarak örgütün; faaliyetlerini etkin ve verimli yürütememesine, küreselleşen rekabet ortamında zayıf kalmasına, sahip olduğu sermayeleri ve özellikle insan kaynağını rasyonel kullanamamasına, kaynaklarının israf edilmesine yol açabilmektedir.

Örgütlerde meydana gelen adaletsiz uygulamalar çalışanların intikam niyetlerini tetikleyebilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda örgütsel adalet ile örgütsel intikam arasında negatif yönlü (Polatçı ve Özçalık, 2015; Arslaner vd., 2014; Yavuz ve Güçer, 2021; Karacaoğlu ve Yörük, 2012), nepotizm ile üretkenlik karşıtı iş davranışları arasında pozitif yönlü (Malisetty ve Kumari, 2017; Özüren, 2017) bir ilişki tespit edilmiştir. Buradan hareketle örgütlerde meydana gelen ve adaletsizliği bünyesinde barındıran kayırmacı uygulamaların, çalışanların eşitlik ve adalet algılarını olumsuz etkileyebileceği hem kayıran ve kayırılana hem de örgüte karşı intikamcı davranışlarda bulunabilecekleri düşünülebilir araştırılmaya karar verilmiştir. Araştırma sonucunun; örgütlerin daha sağlıklı yönetilmesinde, çalışanların daha huzurlu ortamda çalışmasında, verilen hizmetin daha kaliteli olmasında ve insan kaynaklarının politikasının belirlenmesinde kılavuzluk edebileceği düşünülmektedir. Bu çerçevede araştırma, algılanan nepotizmin örgütsel intikam üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatür taraması yapıldığı dönemde nepotizmin intikam üzerine etkisinin özel sektörde araştırıldığı görülmüştür (Dalkıran, 2018). Yapılan çalışma kamu kurumunu örneklem alması nedeniyle özgünleşmekte ve literatürdeki boşluğu doldurmaya yönelik katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bir büyükşehir belediyesi çalışanları, araştırmanın örneklemi olarak seçilerek araştırma konusu olmuştur. Anket soruları belediyenin ana hizmet binasında bulunan büro çalışanları tarafından cevaplanmıştır. Belediye yönetimlerinin genellikle yerel seçimlerle birlikte değişmesi ve işe alım, terfi, işlem, ödül, ceza veya işten çıkarma uygulamalarının evrensel ilkelerle oluşturulmuş politikalardan ziyade daha çok yönetimin inisiyatifinde olması, belediyenin örneklem olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan Bülbül (2018), yapmış olduğu çalışmada kamuda, özel sektöre göre daha fazla kayırmacılık yapıldığını tespit etmiştir. Bu durum da bir kamu kurumunun örneklem olarak seçilmesinde etkili olmuştur.

II. KURAMSAL ÇERÇEVE

A. Eşitlik Teorisi Çerçevesinde Nepotizmin Örgütsel İntikam ile İlişkisi

John Stacy Adams (1963) tarafından geliştirilen “Eşitlik Teorisi”ne göre bireyler kendi girdi (çalışanların bir iş için yapmış olduğu katkılar) / çıktı (çalışanların yapmış oldukları bir işin sonucunda elde ettikleri ödül veya ceza) oranlarını diğerlerinin girdi / çıktı oranları ile karşılaştırmaktadırlar (Bolino ve Turnley, 2007: 29-31; Griffeth ve Gaertner, 2001: 1017; Disley vd., 2009: 57). Karşılaştırma neticesinde uyum tespit edildiğinde eşitlik yaşanmakta (Disley vd., 2009: 57) ve bireyler adaletli bir durum olduğunu algılamaktadırlar (Bakker vd., 2000: 250). Uyumsuzluk durumunda ise eşitsizlik yaşanmakta, bireyler adaletsiz bir durum olduğunu algılamakta ve bu durum gerilime, öfkeye neden olabilmektedir. Gerilim ve öfke bireyleri eşitsizliği azaltmaya veya ortadan kaldırmaya motive edebilmekte (Griffeth ve Gaertner, 2001: 1017; Disley vd., 2009: 57) ve bireylerin eşitliği sağlamak için psikolojik veya davranışsal eylemlerde bulunmalarına yol açabilmektedir (Bolino ve Turnley, 2007: 31).

Çalışanlar; ödülleri, cezaları, terfileri, işlemleri, ücretleri ve diğer durumları diğer çalışanlarla karşılaştırmaktadırlar. Bu karşılaştırma neticesinde yöneticilerin akrabalarına; ödülde, cezada, terfide, ücrette ve diğer iş ve işlemlerde öncelik verdiklerini algıladıklarında eşitsizlik ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda çalışanlar; eşitsizliği, adaletsizliği azaltmak veya ortadan kaldırmak için (Griffeth ve Gaertner, 2001: 1017; Disley vd., 2009: 57) intikamcı davranışlarda bulunabileceklerdir. Nitekim yapılan araştırmalarda örgütsel adalet ile örgütsel intikam arasında negatif yönlü (Polatçı ve Özçalık, 2015; Arslaner vd., 2014; Yavuz ve Güçer, 2021; Karacaoğlu ve Yörükcü, 2012), Nepotizm ile üretkenlik karşıtı iş davranışları arasında pozitif yönlü (Malissety ve Kumari, 2017; Özüren, 2017) bir ilişki tespit edilmiştir. Yöneticilerin adaletli davranmamaları, çalışanların katkılarında ziyade akrabalık derecesine bakılarak; ödüllerin, cezaların, işlemlerin, ücretlerin, terfilerin dağıtılması, diğer çalışanların intikam niyetlerini motive edebilmekte ve intikamcı davranışlar sergilemelerine yol açabilmektedir. Buradan hareketle örgütlerde meydana gelen ve adaletsizliği bünyesinde barındıran kayırmacı uygulamaların, çalışanların eşitlik ve adalet algılarını olumsuz etkileyebileceği hem kayıran ve kayırılana hem de örgüte karşı intikamcı davranışlarda bulunabilecekleri düşünülerek araştırmaya karar verilmiştir.

B. Kayırmacılık

“Yağma sistemi”, “ganimet sistemi” (Özkanan ve Erdem, 2015: 9), “adam kayırma” ve “kollama” kavramlarıyla eş anlamlı olan kayırmacılık (Çetinkaya vd., 2017: 123), Türk Dil Kurumuna göre; bir kimseyi başkalarının veya işin zararına dahi olsa haksız yere başarılı olmasını sağlamak, himaye etmek ve elinden tutmaktır (www.tdk.gov.tr). İngilizcede ise kayırmacılık “favoritizm” ile ifade edilmektedir. Favoritizmin kökeni; kayırmak, iyilik etmek, yakınlık, dostça davranış, uygun görmek, lütfetmek, iltimas etmek anlamına gelen “favour” sözcüğünden gelmektedir (www.seslisozluk.net). Çalışanların bir gruba dâhil olması ve bu grubun içerisinde olanların kayırılması, başka bir ifade ile kayırılanın isteklerinin yerine getirilmesi, kayıranın ise ödüllendirilmesi “favoritizm” olarak ifade edilmektedir (Uncu ve Şalvarcı Türeli, 2017: 526).

Kayırmacılık “bir grup insana verilen özel önem ve ilişkiler sistemi” olarak da ifade edilmektedir (Vveinhardt ve Sroka, 2020: 2). Nitekim bir çalışanın veya bir grubun yönetime yakınlığı, aralarındaki çarpık ilişkiler veya biyolojik ve sosyal bağlar tercih edilmelerinin nedeni olabilmektedir. Diğer çalışanların bu ilişkilerden veya bağlardan yoksun olmaları, adaletsizliği ve eşitsizliği hak etmelerine neden olabilmektedir (Özkanan ve Erdem, 2015: 9).

Kamuya personel alımlarında, bireylerin liyakati dikkate alınmadan yönetime yakın olan bireylere ve gruplara veya siyasetçi ve bürokratların yakın çevresindeki bireylere öncelik verilebilmekte (Kaygısız vd., 2018:2999), tercih edilebilmekte, haksız ve yasa dışı bir biçimde imtiyazlar tanınabilmektedir. Bu imtiyazları sağlayan en önemli kıstas ise yakınlıktır (Özkanan ve Erdem, 2014: 181-182). Yakınlığın; karar vericilerin iradesini ve tercihini etkilemesi, karar verme sürecinin yozlaşmasına ve kamu kurumunda çıkan sorunların temelini oluşturmasına neden olabilmektedir (Özkanan ve Erdem, 2015: 8).

Arnold (2013) kayırmacılığı, ayrıcalıklı bir çalışana veya gruba karşı ön yargı gösterme eylemi; Ramachander (2013), işverenin sosyal bağlara sahip olduğu çalışanlara tercihlili muamele göstermesi olarak ifade etmiştir (Yusuf ve Puteh, 2017: 18). Nitekim sosyal bağlar, örgütün çıkarlarının önüne geçebilmektedir (Vveinhardt ve Sroka, 2020: 1). Oktay (1983) sosyal bağların neden olduğu kayırmacılığı “kabilecilik” olarak nitelendirmiştir. Kabilecilik, örgütün kendi içerisinde veya dış çevre ile olan ilişkilerinde aynı okuldan mezun

olma, aynı yörelin insanı olma, aynı siyasi düşünceyi paylaşma (Oktay, 1983: 209), aynı sendikaya üye olma ve aynı etnik kökenden gelme gibi faktörlerin dikkate alınarak evrensel ölçütlerin ise geri plana itilmesi olarak ifade edilmektedir (Ravetti vd., 2017: 13). Büyüklü (1976) ise, devlet kadrolarının hizmet aracı olarak değil; eşe-dosta, akrabaya, siyasi yandaşa iş bulma aracı olarak kullanılmasını “*kulüpçülük*” olarak nitelendirmiştir (Özkanan ve Erdem, 2014: 184). Akrabalık bağları, eş-dost ilişkisi, siyasi yandaşlık gibi ölçülerin birer sihirli anahtar olduğunu ifade eden Büyüklü (1976), bu anahtarın; istihdamda, terfide, ücrette her kapıyı açabileceğini belirtmiştir (Oktay, 1983: 209).

Yöneticiler; sahip oldukları güç ve yetki aracılığı ile bir gruba mensup veya takdir edilen başka bir özelliğe sahip olan bireyleri, işin gerektirdiği görev ve sorumlulukları en iyi şekilde yerine getirebilecek niteliklere sahip olup olmadıklarına bakmadan; onurlandırabilmekte, ödüllendirebilmekte, terfi veya istihdam ettirebilmektedirler (Akçin, 2019: 1332; Safina, 2015: 631). İşin niteliklerine uygun oldukları hakkında soru işaretleri olan bireylerin terfilerinin yapılması, birtakım ilişkiler neticesinde gerçekleşebilmektedir (Yıldız, 2017: 432). Bu ilişkiler; eş-dost, arkadaşlık veya akrabalık gibi maddi değeri olmayan ilişkilerdir (Meriç ve Erdem, 2013: 468). Aynı zamanda yöneticiler, kişisel çıkarlarını gerçekleştirmek için nepotizm, kronizm ve partizan gibi kayırmacı uygulamalara başvurabilmektedirler (Tytko, 2020: 164). Kayırmacılık üst düzey yöneticilerin, örgütün genel çıkarları yerine kişisel çıkarlarını yerine getirmek için kullandıkları etik dışı bir davranış olarak ifade edilmektedir. Örgütlerde görülen ve dar görüş olarak ifade edilen bu durum, yolsuzluğun ülke çapında gelişmesine yol açabilmektedir (Akuffo ve Kivipold, 2019: 371).

Kayırmacılık; farklı ekonomik yapıya sahip ülkelerde, sektörlerde veya modern iş dünyasında görülebilmektedir (Vveinhart ve Sroka, 2020: 1). Bu durum, kayırmacılığın evrensel olduğunu ve hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde kayırmacılığa rastlanılabileceğini göstermektedir (Kavasoglu ve Yenel, 2018: 2510). Sonuç olarak kayırmacılığın etkili olduğu ülkelerde veya sektörlerde; belli bir partinin üyesi değilseniz, etkili kimseleri tanımiyorsanız veya işverenin akrabası değilseniz büyük ihtimalle bir iş sahibi olamayacaksınız (Lokaj, 2015: 9).

C. Nepotizm

“İşe göre adam bulmak”tan ziyade “adama göre iş bulmak” felsefesini benimseyen nepotizm (Özkanan ve Erdem, 2014:186); İtalyancada “*Nepotisma*”, Fransızca “*Nepotisme*” ve İngilizcede “*Nephew*” olarak ifade edilmektedir (Tunçbilek ve Akkuş, 2017: 172). Türk Dil Kurumu nepotizmi: “*Akraba ve yakın arkadaşlarını kayırma*” (www.tdk.gov.tr.13.12.2019), Oxford İngilizce Sözlüğü ise, üst düzey yöneticilerin akrabalarına özel destek vermesi şeklinde tanımlamıştır (Özkanan ve Erdem, 2014: 187).

Nepotizm, Latince “*yeğen*” anlamına gelen “*nepos*” kelimesinden türetilmiştir. Orta Çağ döneminde Papaların yeğenlerini, kilisede önemli görevlere atamalarıyla birlikte nepotizm kavramı fark edilmiştir (Kavasoglu ve Yenel, 2018: 2510). 17.yy’da papalar, genellikle evlenmemeye yemin ettikleri için öz evlatları olmazdı ve bu yüzden üst düzey görevlere yeğenlerini getirmeye çalışırlardı (Lokaj, 2015: 9). Papalık makamının yeğenlere iş kapılarını açması, nepotizm kavramının olumsuz olarak algılanmasına yol açmış ve kilisenin etkinliğine zarar vermiştir (Büte, 2011a: 386).

Nepotizm, bireylerin makamlarını akrabalarına ayrıcalık sağlama aracı olarak kullanmasıdır (Özkanan ve Erdem, 2014: 187). Başka bir ifade ile nepotizm, bir aile üyesi tarafından diğer aile üyelerine verilen gerçek destek ve algılanan tercihtir (Jones ve Stout, 2015: 2). Bireyin; becerisine, yeteneğine, bilgisine, deneyimine, eğitimine, işin niteliğine bakılmaksızın sadece akrabalık bağının esas alınarak; terfide, ödülde, ücrette veya çalışma koşullarında imtiyaz gösterilmesidir (Özler vd., 2007: 438).

Bir etnik gruba mensup bireyler, birbirlerini kayırma ve bir çatışma durumunda birbirlerini destekleme eğilimindedirler. Bunun nedeni kendi grubuna mensup bireylerle daha fazla ilişki içinde olmalarıdır (Vanhanen, 1999: 57).

Bireyler arasındaki kan bağı, “*sahiplik duygusu*” ve “*akraba ırkçılığı*” besleyebilmekte (Biber, 2016: 26) ve bireyler arasındaki akrabalık derecesi arttıkça tercih edilme şansları da artabilmektedir (Vanhanen, 1999: 56). John Maynard Smith tarafından “*Kin Selection*” kavramıyla da tanımlanan bu durum (Vanhanen, 1999: 56), insanlarda doğuştan var olabilecek bir içgüdü olarak kabul edilmektedir. Bazı biyologlara göre bu içgüdü hayvanlarda da (özellikle karınca ve arı kolonilerinde) mevcuttur. Sosyal bilimlerde yer alan biyolojik ve ekolojik yaklaşımlar nepotizmi, rasyonel davranışlar sınıfı içerisinde değerlendirmekte (Özler vd., 2007: 438); akla uygun,

bilinçli ve seçilmiş bir davranış olarak tanımlamakta (Özüren ve Paksoy, 2019: 211) ve yaygın olarak görülmesini doğal olarak görmektedir (Bolat vd., 2017: 159).

Nepotizm, özellikle geleneksel bağların güçlü olduğu, aile içi yardımlaşmanın ve çıkar bilincinin öne çıktığı (Erdem vd., 2013: 176), “biz” duygusunun hâkim olduğu (İlhan ve Aytaç, 2010: 74), piyasa ekonomisi kurallarının yerleşmediği, aile-iş ilişkilerinin iç içe geçtiği az gelişmiş ülkelerde (Özüren ve Paksoy, 2019: 211) ve gelişmiş ülkelerin aile şirketlerinde daha sık görülebilmektedir (Özler vd., 2007: 438). Geleneksel bağların ve ilişkilerin daha çok önemsendiği az gelişmiş ülkelerde, kayırmacı eylemlerde bulunan bireyler, toplum tarafından itibar görebilmekte ve takdir edilebilmektedir. Bu durum nepotizmin daha sık görülmesine neden olabilmektedir (Özsemerci, 2003: 20-21).

Bazı araştırmalar, az gelişmiş ülkelerde nepotizmin ülke yönetimine de yansıtıldığını göstermektedir ve ülke yönetimine sadece bir aile egemen olmaktadır (Erdem vd., 2013: 176). Aile üyeleri yönetimi elinde tutmak ve iktidarını sürdürmek için nepotizmi bir strateji olarak kullanabilmektedirler (Özler vd., 2007: 439).

D. Örgütsel İntikam

Arapça kökenli “*intikam*” sözcüğünün Türkçe karşılığı olan “*öç*”, Türk Dil Kurumu tarafından; “*Kötü bir davranışı veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve işi, intikam*” olarak tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr.18.02.2020). Temel insani bir dürtü, sosyal davranışın güçlü bir motivasyonu ve saldırganlığın birincil sebebi olan intikam (Şener, 2015: 53), bireylerin yanlış olarak algıladıkları bir davranışın karşılığı olarak, yanlış yapan kişiye planlı bir şekilde zarar vermesi ve acı çektirmesi olarak ifade edilir (Taşkın, 2019: 86).

İntikamın karakteristik yapısında; öfke, kızgınlık ve nefret olduğu söylenebilir. İntikam, her şeyden önce geçmiş odaklıdır (Şener, 2015: 67) ve bazı duyguların etkisinde kalan bireylerin; mağduriyetlerini ve itibar kayıplarını gidermek, adaleti sağlamak için; kötülüğe ve adaletsizliğe karşı vermiş oldukları önlenemez bir cevaptır (Karaca vd., 2017: 196). İntikam duygusunu tetikleyen unsurlar arasında yanlışın bilişsel olarak değerlendirilmesi vardır. Kurbanlar yapılan yanlış göz önünde bulundurarak sorumlu tutukları kişileri suçlarlar. Suçlunun eylemleri kurban tarafından; adaletsizlik, yanlış, suç ve tehdit olarak algılanması halinde kurbanın öfke duygusu tetiklenebilmektedir (Zdaniuk ve Bobocel, 2012: 640-641). Kurban kendisine karşı yapılan adaletsizliğin karşılıksız kalacağına inandığı takdirde ise tepki olarak adaletsizliğe yol açan kaynağa karşı intikama başvurabilmektedir. Kurban, kendisine verilen zarar için faili ne kadar suçlarsa öfkesi ve intikam arzusu da o kadar artabilecektir (Bedi ve Schat, 2017: 636-638). Bireyler, uyarılmamış bir adalet arzusu olan intikam aracılığıyla öfkelerini azaltmayı ve rahatlamayı amaçlamaktadırlar (Tatarlar ve Güneri Çangarlı, 2018: 592).

Sosyal bilişsel bir kavram olan “*Ahlaki Düşünce ve Eylem*” teorisine göre bireyler kendilerini haklı görmedikleri sürece intikam gibi zararlı davranışlara başvurmazlar. Bu teoriye göre bireyleri haklı çıkaran unsur, suçu suçlu ile ilişkilendirmek ve mağduriyetten suçluyu sorumlu tutmaktır. Bireyler, ahlaki açıdan yanlış olan bir eylemin “bilerek” yapıldığına karar verildiklerinde, eylemi gerçekleştiren bireyleri suçlamaya başlarlar ve onlara karşı öfke duyarlar. Bu durum, intikam için bilişsel ve duygusal arzu oluşturabilmektedir ve intikamın ahlaki bir amaca hizmet edebileceği düşünülmektedir (Bedi ve Schat, 2017: 638).

Örgütlerde eşitlik kuramının ihlal edilmesi çalışanların, intikam niyetlerini arttırabilmekte ve eşitlik kuramını ihlal edenleri cezalandırmak için harekete geçmelerine neden olabilmektedir. Çalışanlar, adaletsiz durumlara karşı duyarlı olabilmektedirler ve adaleti tekrar sağlayabilmek ve haklarını almak veya haksızlık duygularını azaltmak için intikamı bir misilleme aracı olarak kullanılabilmektedirler (Cheng vd., 2020: 1741). Çalışanlar, kendilerine zarar veren bireylerden veya örgütten, intikam alındığı takdirde adaletin ve eşitliğin tekrar sağlanabileceğini düşünebilmektedirler (Akın vd., 2012: 79).

İntikamın temel amacı, bir tür geri bildirim elde etmek, suçlu ile eşit duruma gelmek, suçlunun cezasız kalmamasını sağlamak ve “*orantisallık*” ilkesini yerine getirmektir. Mağdur, aynı veya benzer mağduriyetlerin suçlunun da yaşamasını isteyebilmekte, bekleyebilmekte ve suçluyla ancak bu şekilde eşitliği sağlayabileceğini düşünebilmektedir (Yılmaz, 2014: 91).

III. YÖNTEM

A. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, algılanan nepotizmin örgütsel intikam üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı tespit etmektir.

B. Araştırmanın Evreni, Yöntemi ve Kısıtları

Bu araştırmanın evreni bir büyükşehir belediyesinin ana hizmet binasında bulunan 400 büro çalışanından oluşmaktadır. Örneklem seçilirken tüm çalışanların çalışmaya dâhil edilmesi amaçlanmıştır fakat zaman, maliyet ve katılımcılarla birebir görüşme imkânları; geniş kapsamlı alan araştırmalarını sınırlamaktadır. Ayrıca Covid-19 salgınından dolayı 60 yaş üstü (yöneticiler hariç) ve kronik hastalığı bulunan çalışanların idari izinli sayılmaları nedeniyle 250 tane anket formu dağıtılabilmektedir. 25.10.2020- 25.11.2020 tarihleri arasında dağıtılan bu anket formlarından 219 tanesi geri toplanabilmektedir. Toplanan anket formlarından 15 tanesi güvenilir ve tam olarak doldurulmadığı için örneklem dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak anket formunu dolduran 204 kişi çalışmanın örneklemine oluşturmuştur.

Yapılan hesaplamalarda örneklem %95 güven aralığı ($\sigma=0.05$), örneklem hatası $H=\pm 0.05$ ve oranlar $p=0.5$; $q=0.5$ için 196 olarak belirlenmiştir. Anketi dolduran 204 çalışanın evreni temsil yeterliliğine sahip olduğu değerlendirilmektedir. Verilerin toplanmasında basit tesadüfi ve yüz yüze anket yöntemiyle çalışanlara anket formları dağıtılmıştır. Katılımcılara bilgilerin gizli tutulacağı ve sadece akademik çalışma için kullanılacağı hem sözlü hem de anket formuna yazılarak ifade edilmiştir.

C. Araştırmada Kullanılan Ölçekler, Model ve Hipotez

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmış olup, ölçekte bulunan sorular 5'li Likert yöntemiyle (1) kesinlikle katılmıyorum ile (5) kesinlikle katılıyorum aralığında derecelendirilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formu toplam 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, çalışanların demografik özelliklerini belirlemek için toplam 8 sorudan oluşmaktadır. Bu sorular; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, kurumdaki çalışma süresi, toplam çalışma süresi, kurumdaki birim ve kurumdaki pozisyondan oluşmaktadır. Katılımcılar, "kurumdaki biriminiz" ve "kurumdaki pozisyonunuz" sorularını, bazı birimlerde tek bir pozisyonun olması veya bazı pozisyonların tek bir birimde olması ve katılımcının dolaylı olarak kimliklerinin ortaya çıkacağı endişesiyle boş bırakmışlardır. Bu nedenlerden dolayı bu iki madde analiz sürecinde değerlendirmeye alınmamıştır.

İkinci bölümde, çalışanların intikam niyetlerini belirlemek için toplam 5 sorudan oluşan, Wade (1989) tarafından geliştirilen ve Akın ve arkadaşları (2012) tarafından Türkçeye uyarlanıp, geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılan İntikam Ölçeği kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde, çalışanların nepotizm algılarını ölçmek için toplam 13 sorudan oluşan, Asunakutlu ve Avcı (2010)'nın, Ford ve McLaughlin (1985) ile Abdalla, Maghrabi ve Raggad (1998)'dan Türkçeye uyarladığı, Turhan'ın (2016) kendi çalışmasında kullanıp geçerlilik ve güvenilirlik analizi yaptığı Nepotizm Ölçeği kullanılmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Hipotez;

H1: Nepotizmin örgütsel intikama etkisi vardır.

D. Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizi

Geçerlilik analizi, bir ölçme aracının ölçülmek istenen özelliği doğru bir şekilde ölçebilme derecesidir (İslamoğlu ve Almaçık, 2016: 157). Güvenirlilik analizi ise bir ölçüm aracının ne derece tutarlı ölçüm yaptığını göstermektedir. Kullanılan ölçüm aracının çeşidine bağlı olarak farklı güvenirlilik analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerde en fazla iç tutarlılık güvenirliliği üzerinde durulmaktadır. İç tutarlılık güvenirliliği, ölçme aracında yer alan maddelerin kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediğini test etmek için kullanılmaktadır (Gülbüz ve Şahin, 2018: 331). Bu kapsamda önceki çalışmalarda kullanılmış, geçerlilik ve güvenirlilik analizleri yapılmış Nepotizm Ölçeğinin ve İntikam Ölçeğinin doğrulunu teyit etmek için, Doğrulamalı Faktör Analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları, Ortalama Açıklanan Varyans (AVE), Bileşik Güvenirlilik (CR) ve Cronbach Alpha (α) Değerleri

Değişkenler	χ^2 / (df)	RMSEA	TLI	GFI	CFI	α
Algılanan Nepotizm	2,279	,078	,936	,874	,969	,954
Örgütsel İntikam	1,132	,018	,995	,981	,985	,839

Tablo 1’de yer alan sonuçlar incelendiğinde, algılanan nepotizmin kabul edilebilir uyum indeks değerlerine sahip olduğu görülmektedir [Kabul edilebilir düzeydeki uyum indeks değerleri: χ^2 /df \leq 4-5; RMSEA = 0,06-0,08; TLI = 0,90-0,94; GFI = 0,85-0,89; CFI \geq 0,95; (Byrne, 2016; Meydan ve Şeşen, 2015:37)]. Örgütsel intikamın ise iyi uyum indeks değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir [İyi uyum indeks değerleri, sırasıyla: χ^2 /df = \leq 3; RMSEA = \leq 0,05; GFI \geq 0,90; TLI \geq 0,95; CFI \geq 0,97 (Byrne, 2016; Meydan ve Şeşen, 2015: 37)]. Algılanan nepotizme ilişkin elde edilen cronbach alpha (α) değeri; 0,954 örgütsel intikamın ise 0,839’dur.

E. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Anket çalışmasına katılım gösteren çalışanların yaş dağılımına bakıldığında; %3,4’ünün 18-25 yaş aralığında, %11,8’inin 26-30 yaş aralığında, %23’ünün 31-35 yaş aralığında, %30,9’unun 36-40 yaş aralığında, %18,1’inin 41-45 yaş aralığında, %8,3’ünün 46-50 yaş aralığında, %2,5’inin 51-55 yaş aralığında ve %2’sinin 56 ve üzeri yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Anket çalışmasına katılım gösteren çalışanların cinsiyet dağılımına bakıldığında %27,5’inin kadınlardan, %72,5’inin de erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Diğer taraftan medeni durumlarına bakıldığında %70,6’sının evli, %29,4’ünün bekâr olduğu görülmektedir. Öte yandan eğitim durumlarına bakıldığında; %3,9’unun ilk ve ortaöğretim, %32,4’ünün lise, %18,6’sının ön lisans, 36,8’inin lisans, %7,8’inin yüksek lisans ve %0,5’inin doktora mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlarla birlikte kurumdaki çalışma sürelerine bakıldığında; %24’ünün 0-5 yıl, %33,3’ünün 6-10 yıl, %24’ünün 11-15 yıl, %10,3’ünün 16-20 yıl, %7,4’ünün 21 ve üzeri yıllarda kurumda çalıştıkları görülmektedir. Son olarak toplam çalışma sürelerine bakıldığında; %12,7’sinin 0-5 yıl, %27’sinin 6-10 yıl, %27 yedisinin 11-15 yıl, %18,1’inin 16-20 yıl, %11,8’inin 21-25 yıl ve %3,4’ünün 26 ve üzeri yıl iş tecrübesine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Korelasyon Analiz Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
1.Yaş	1							
2.Cinsiyet	,017	1						
3.Medeni Durum	-,442**	-,085	1					
4.Eğitim Durumu	-,182**	-,124	-,032	1				
5.Kurumdaki Çalışma Süresi	,563**	,065	-,253**	-,215**	1			
6.Toplam Çalışma Süresi	,684**	,114	-,365**	-,088	,775**	1		
7.Algılanan Nepotizm	,095	-,006	-,136	-,105	,019	,049	1	
8.Örgütsel İntikam	,096	-,092	-,069	-,091	,077	,074	,490**	1

Basit korelasyon analizi ile nepotizm ile örgütsel intikam arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığı analiz edilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde nepotizm ile örgütsel intikam arasında pozitif yönlü orta düzey (**,490****) bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: Örgütsel İntikam	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	B	Standart Hata	β	t	P
Bağımsız Değişken: Algılanan Nepotizm	,490*	,240	,236	63,765	,482	,060	,490	7,985	,000

Nepotizmin örgütsel intikam üzerindeki etkisini belirlemek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablo 3 incelendiğinde nepotizm, örgütsel intikamdaki toplam varyansın %24'ünü açıklamaktadır ve örgütsel intikamın %24'ünün nepotizme bağlı olduğu görülmektedir. Nepotizm değişkeninde meydana gelecek 1 birimlik değişimin örgütsel intikam değişkeninde .482'lik bir değişime neden olacağı söylenebilmektedir. Bu durumda **H1** hipotezi desteklenmektedir.

IV. SONUÇ VE ÖNERİLER

Güç kaynaklarını elinde bulunduran yöneticilerin akrabalarına; istihdam, terfi, ödül, ceza, öncelik verme gibi işlemlerde ayrıcalık tanımları adaletsizliğe yol açabilmektedir. Nitekim diğer çalışanların hakları bir takım ilişkiler vasıtasıyla kayırlan çalışanlara aktırılabilir. Bu aktarıma şahitlik eden diğer çalışanlar; hayal kırıklığına uğrayabilmekte, güçsüz olduğunu hissedebilmekte ve adaletsizliğe uğradığını düşünebilmektedir. Buna bağlı olarak intikam duyguları tetiklenebilmektedir.

İntikam duygusu tetiklenen çalışanlar, kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilmektedirler; örgütün çıkarlarına, yasalara, normlara, değerlere, müşterilere, çalışma arkadaşlarına, malzemelere, ürünlere bilinçli bir şekilde zarar verebilmektedirler. Bunların yanında; kurallara uymayarak, işleri bilerek yanlış yaparak, kayıran ve kayırlan hakkında yıkıcı konuşmalarda bulunarak kayırmacılığa örtülü bir şekilde tepki verebilmektedirler. Çalışanlar bunları yaparken kendilerini haklı ve yaptıklarının meşru olduğunu görebilmektedirler.

Yapılan araştırmada çalışanların kayırmacılık algılarının yüksek olduğu görülmüştür. Nitekim Nepotizm Ölçeğinin frekans analizi incelendiğinde, araştırmaya katılım gösteren çalışanların %51,7'si terfilerde, %51'i eleman alım sürecinde ve %52'si ise eleman alım sürecinde örgüt dışından gelen referanslarla akraba kayırmacılığı yapıldığını ifade etmişlerdir. Bu durum, örgütün; terfi, istihdam ve yöneticilerin tercih politikasında akraba kayırmacılığının büyük oranda belirleyici olduğunu göstermektedir. Örgütte veya örgüt dışında yetkili kimselerin akrabası olan bireylerin; terfi, istihdam ve tercih edilme şansları artabilmektedir. Diğer çalışanların bu biyolojik bağdan yoksun olmaları bazı haklardan yoksun kalmalarına neden olabilmektedir.

Analiz sonuçları, nepotizmin örgütsel intikamı pozitif yönde etkilediği göstermiştir. Bu sonuç, örgütsel intikamın bünyesinde barındırdığı adaletsizlik ve üretkenlik karşıtı iş davranışları ile ilgili yapılan çalışmaların bulguları benzerlik göstermektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda örgütsel adalet ile örgütsel intikam arasında negatif yönlü (Polatçı ve Özçalık, 2015; Arslaner vd., 2014; Yavuz ve Güçer, 2021; Karacaoğlu ve Yörük, 2012) bir ilişki tespit edilirken, nepotizm ile üretkenlik karşıtı iş davranışları arasında pozitif yönlü (Malisetty ve Kumari, 2017; Özüren, 2017) bir ilişki tespit edilmiştir. Yöneticilerin akrabalarına; işe alımlarda, terfilerde, işlemlerde, cezalarda veya ödüllerde ayrıcalık tanımları, diğer çalışanlar tarafından adaletsizlik olarak algılanabilmekte, intikam niyetlerini tetikleyebilmekte, üretkenlik karşıtı iş davranışlarına başvurmalarına yol açabilmekte ve dolayısıyla örgütten intikam almaya çalışabilmektedir. Bunlarla birlikte nepotizm çalışanların işten ayrılma niyetini arttırabilmekte, kariyer düzleşmesi yaşamalarına yol açabilmekte (Bolat vd., 2017), iş stresine neden olabilmekte, iş tatminini azaltabilmekte (Büte, 2011b), örgütsel muhalefete yol açabilmekte (Özüren ve Paksoy, 2019), örgüte olan güveni azaltabilmekte ve örgütsel güven boyutlarından en çok kuruma olan güveni azaltabilmektedir (Alper Ay ve Oktay, 2020). Örgüte güveni azalan çalışanlar üretkenlik karşıtı iş davranışlarında bulunabilmektedirler (Gerçek, 2017). Başka bir ifade ile örgüte güven duymayan çalışanların örgütsel intikam davranışlarında bulunabilmektedirler. Bunlarla birlikte örgütlerde istirmacı yönetim anlayışının benimsenmesi çalışanların intikam niyetini arttırabilmektedir (Seçkin, 2021). Dolayısıyla örgütlerde, adaletsizliği bünyesinde barındıran akraba kayırmacılığı gibi uygulamaların görünmesi; örgütlerin refahını ve diğer çalışanları olumsuz etkileyebilmektedir. Diğer çalışanları; kayırandan, kayırlıdan ve bu ortamı hazırlayan örgütten intikam almaya yöneltebilmektedir. Bu durumdan; örgüt, yöneticiler, çalışanlar olumsuz olarak etkilendiği gibi dolaylı olarak toplum da sosyal ve ekonomik olarak etkilenebilmektedir. Ayrıca örgütlerin küreselleşen rekabet ortamında zayıf kalmasına, sahip olduğu kaynakları ve özellikle insan kaynağını verimli ve etkili bir şekilde kullanamamasına, müşterilerin ihtiyaç ve isteklerine zamanında ve istenilen seviyede cevap verememesine yol açabilmektedir.

Örgütlerin ve toplumun bu tür sorunlarla karşılaşmaması için şu önerilerde bulunabilir:

- İşe alımlarda etkin ve şeffaf sınav yöntemi kullanılmalı; İŞKUR, özel istihdam büroları veya üniversiteler gibi profesyonel kuruluşlardan yardım alınmalıdır. Çalışanların akrabalık derecesinden ziyade bilgi, beceri ve birikimleri ölçülmelidir.
- Örgütler kurumsallaşmaya önem vermeli ve profesyonel yöneticiler istihdam etmelidirler.
- Tüm çalışanlara; işlem, kaynak, yetki, ödül, ceza veya işten çıkarmalarda eşit davranılmalıdır. Akrabalık bağından veya referanslardan ziyade liyakat, performans ve deneyim belirleyici olmalıdır.
- Yasal düzenlemelere ek olarak örgütler yazılı veya yazılı olmayan kurullarla kayırmacılığın önüne geçmelidir.
- Toplum, yöneticiler ve çalışanlar; kayırmacılık hakkında bilgilendirilmeli, hak ve ahlak kavramlarına zarar verdiği ifade edilmelidir.
- Yöneticiler, belediyelerde yerel seçimlerle birlikte yönetimin değişebileceği veya başka bir siyasi partiye geçebileceği dikkate almalı ve kayırmacılığa başvurmamalıdır. Aksi takdirde bugün kayırılan akrabalar, yönetimin değişmesiyle birlikte mağdur pozisyonuna geçebilir. Bu durum siyasi kan davasına dönüşebilir ve her yönetim veya siyasi parti değiştiğinde kayırılan ve mağdur yer değiştirebilir.

Bütün araştırmalarda olduğu gibi bu çalışma da bazı kısıtlara sahiptir. Alan araştırması maliyet ve zaman gerektirdiğinden bir büyükşehir belediyesi ile sınırlandırılmıştır. Yöneticilerin farklı yönetim tarzlarından, yerel yönetimdeki siyasi ve bölgesel farklılıklardan dolayı araştırmamız genelleştirilememektedir. Bu nedenle bundan sonraki çalışmalar farklı belediyelerde veya özel sektörde faaliyet gösteren farklı örgütlerde yapılabilir. Bunlarla birlikte; psikolojik sermayenin, zorunlu vatandaşlık davranışlarının, örgütsel dışlanmanın ve örgütsel muhalefetin örgütsel intikam üzerine etkisi incelenebilir.

KAYNAKLAR

- Akçin, K. (2019).** Kronizm, Örgütsel Sapma Davranışını Tetikler mi? Bir Yerel Yönetim Çalışması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1330-1345.
- Akın, M., Özdevecioğlu, M., & Ünlü, O. (2012).** Örgütlerde İntikam Niyeti Ve Affetme Eğiliminin Çalışanların Ruh Sağlıkları ile İlişkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 77-97.
- Akuffo, I., & Kivipöld, K. (2020).** Influence of Leaders' Authentic Competences on Nepotism-Favouritism and Cronyism. *Management Research Review*, 43(4), 369-386.
- Alper Ay, F., & Oktay, S. (2020).** Etik çöküşe yol açan nepotizm ve uygulamalarının örgütsel güvene etkisi: Bir üniversite hastanesinde hekimler ve hemşireler üzerine araştırma. *İş Ahlakı Dergisi*, 13(1), 135-168.
- Arslaner, E., Erol, G., & Boylu, Y. (2014).** Konaklama İşletmelerinde Nepotizm Ve Örgütsel Adalet Algısı Üzerine Bir Araştırma. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 62-77.
- Asunakutlu, T., & Avcı, U. (2010).** Aile İşletmelerinde Nepotizm Algısı ve İş Tatmini İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 93-109.
- Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Demerouti, E., Janssen, P. P., Van Der Hulst, R., & Brouwer, J. (2000).** Using equity theory to examine the difference between burnout and depression, *13(3)*, 247-268.
- Bedi, A., & Schat, A. (2017).** Employee Revenge Against Uncivil Customers. *Journal of Services Marketing*, 31(6), 636-649.
- Biber, M. (2016).** *Kamunun Etik Çıkmazı: "Kayırmacılık"*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Bolat, O., Bolat, T., Seymen, O., & Katı, Y. (2017).** Otellerde Nepotizm (Akraba Kayırmacılığı) ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Kariyer Düzleşmesinin Aracılık Etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 157-180.
- Bolino, M. C., & Turnley, W. H. (2008).** Old faces, new places: Equity theory in cross-cultural contexts. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 29(1), 29-50.
- Bryne, B. M. (2016).** *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming*. 3rd edition, New York: Routledge
- Bülbul, G. (2018).** *Kayırmacılığın Çalışanlar Üzerindeki Etkisinin Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması Üzerinden İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, Ankara.

Büte, M. (2011a). Kayırmacılığın Çalışanlar Üzerine Etkileri İle İnsan Kaynakları Uygulamaları İlişkisi: Türk Kamu Bankalarına Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 383-404.

Büte, M. (2011b). Nepotizm ve iş tatmini ilişkisinde iş stresinin aracı rolü var mıdır?. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 175-184.

Cheng, B., Guo, G., Tian, J., & Shaalan, A. (2020). Customer Incivility and Service Sabotage in The Hotel Industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(5), 1737-1754.

Çetinkaya, A., & Sanioglu Tanış, Z. (2017). Örgütlerde Kayırmacılığın İş Yükü Algısına Etkisi: Konya Kamu Kurumları Araştırması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 607-618.

Çetinkaya, F. F., Şener, E., & Korkmaz, F. (2017, Aralık). Aile İşletmeleri Ve Kayırmacılık: Nitel Bir Araştırma. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 3(4), 119-133.

Dalkıran, B. (2018). Örgütlerde Nepotizm İle İntikamcı Davranış Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.

Disley, P., Hatton, C., & Dagnan, D. (2009). Applying equity theory to staff working with individuals with intellectual disabilities. *Journal of intellectual and developmental disability*, 34(1), 55-66.

Erdem, B., Ceylan, U., & Saylan, U. (2013). Aile İşletmelerinde Nepotizm ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Kütahya'da Faaliyet Gösteren Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 171-197.

Gerçek, M. (2017). Etik İklim Ve Örgütsel Güvenin Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 10(51), 953-963.

Griffeth, R. W., & Gaertner, S. (2001). A Role for Equity Theory in the Turnover Process: An Empirical Test 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 31(5), 1017-1037.

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe- Yöntem- Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İlhan, S., & Aytaç, Ö. (2010). Türkiye'de Kayırmacı Eğilimlerin Oluşmasında Toplumsal Ve Kültürel Yapının Rolü. R. Erdem (Ed.), *Yönetim Ve Örgüt Açısından Kayırmacılık Kitabı İçinde* (s. 61-84). İstanbul: BETA.

İslamoğlu, A. H., & Alnıaçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: BETA Yayınevi.

Jones, R., & Stout, T. (2015). Policing Nepotism and Cronyism Without Losing the Value of Social Connection. *Industrial and Organizational Psychology*, 8(1), 2-15.

Karaca, M., Çakı, C., & Doğan, H. (2017). Yerel Medya Çalışanlarının Örgütsel İntikam Davranışları Üzerine Nitel Bir Çalışma: Malatya Örneği. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 193-216.

Karaca, N. (2021). *Algılanan Nepotizm, Kronizm ve Partizanlığın Örgütsel İntikam Üzerine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Malatya.

Karacaoğlu, K. (2012). Çalışanların nepotizm ve örgütsel adalet algılamaları: Orta Anadolu Bölgesinde bir aile işletmesi uygulaması. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(3), 43-64.

Kavasoğlu, İ., & Yenel, İ. (2018). Hakemlerin Gözünden Futbolda Kayırmacılık. *International Journal of Human Sciences*, 15(4), 2458-9489.

Kaygısız, E. G., Çelik, A., & Kaplan, M. (2018). Aile İşletmelerinde Kayırmacılığın Bilgi İfşa Üzerine Etkisi: Konya İlinde Bir Araştırma. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(27), 2997-3005.

Khatri, N., & Tsang, E. (2003). Antecedents and Consequences of Cronyism in Organizations. *Journal of Business Ethics*, 43, 289-303.

Lokaj, A. (2015). Nepotism as a Negative Factor in Organization Performance. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 14(2), 9-13.

Malisetty, S., & Kumari, K. V. (2017). Detention, Nepotism and Truancy as Predictors of Workplace Deviance in Service Organizations: India's Experience. *Indian Journal of Public Health*, 8(4), 1-6.

Meriç, E., & Erdem, R. (2013). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Algılarına Göre Okul Yönetiminde Kayırmacılık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi (Educational Administration: Theory and Practice)*, 19(3), 467-498.

Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi: AMOS Uygulamaları*. 2.basım, Detay Yayıncılık, Ankara

Nordhall, O., & Knez, I. (2018). Motivation and Justice at Work: The Role of Emotion and Cognition Components of Personal and Collective Work Identity. *Frontiers in Psychology*, 15, 1-12.

Oktay, C. (1983). *Yükselen İstемler Karşısında Türk Siyasal Sistemi Ve Kamu Bürokrasisi*. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.

Oren, L., Tziner, A., Nahshon, Y., & Sharoni, G. (2013). Relations Between OCBS, Organizational Justice, Work Motivation and Self- Efficacy. *Amfiteatru Economic Journal*, 15(34), 505-516.

Özkanan, A., & Erdem, R. (2014). Yönetim Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(20), 179-206.

Özkanan, A., & Erdem, R. (2015). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar Üzerine Nitel Bir Çalışma. *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 7-28.

Özler, H., Ergun Özler, D., & Eren Gümüştekin, G. (2007). Aile İşletmelerinde Nepotizmin Gelişim Evreleri Ve Kurumsallaşma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(17), 437-450.

Özsemerci, K. (2003). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*. T.C. Sayıştay Başkanlığı. Ankara: Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü.

Özüren, Ü. (2017). *Tekstil işletmelerinde nepotizm uygulamalarına bağlı olarak üretkenlik karşıtı davranışlar ve sonuçları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özüren, Ü., & Paksoy, M. (2019). İşgörenlerin Nepotizm Algılarının Örgütsel Muhalefet Tutumları Üzerindeki Etkisi: İstanbul'da Çorap Sanayi Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(41), 210-219.

Ravetti, C., Sarr, M., Swanson, T., & Munene, D. (2017). *Discrimination and favouritism among workers: union membership and ethnic identity* (No. 57-2017). Centre for International Environmental Studies, The Graduate Institute.

Safina, D. (2015). Favouritism and Nepotism in an Organization: Causes and Effects. *Procedia Economics and Finance*, 23, 630-634.

Seçkin, Ş. N. (2021). İstismarcı Yönetim ve İntikam Niyeti: Mağduriyet Algısının Aracı, Sürekli Öfkenin Düzenleyici Rolü. *İnönü University International Journal of Social Sciences (INIJOSS)*, 10 (1), 135-151.

Sökmen, A., Bilsel, M. A., & Erbil, C. (2013). Örgütsel Adaletin Çalışan Motivasyonu ve Performansı Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 43-62.

Şener, E. (2015). *Örgütsel İntikam*. İstanbul: Beta.

Taşkın, P. (2019). Eğitim Örgütlerinde İstismarcı Yönetim ve Örgütsel Öç Alma Davranışı Arasındaki İlişki. *Yaşadıkça Eğitim*, 33(1), 85-99.

Tatarlar, C., & Güneri Çangarlı, B. (2018). İntikam mı Affetme mi? Örgütsel Yaşamda Çok Bilinmeyenli Bir Denklem. *Ege Akademik Bakış*, 18(4), 591-603.

Tunçbilek, M., & Akkuş, A. (2017). Nepotizm (Akraba Kayırmacılığı) Ve İş Tatmini Arasındaki İlişki Ve Safranbolu Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(3), 169-197.

Turhan, R. (2016). *Nepotizm, Kronizm ve Patronaj Eğilimlerinin Kurumsallaşma Algısı Bağlamında Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Tytko, A., Smokovych, M., Dorokhina, Y., Chernenko, O., & Stremenovsky, S. (2020). Nepotism, Favoritism and Cronyism as a Source of Conflict of Interest: Corruption or Not? *Amazonia Investiga*, 9(29), 163-169.

Tziner, A., Fein, E. C., Kim, S.-K., Vasiliu, C., & Shkoler, O. (2020). Combining Associations Between Emotional Intelligence, Work Motivation, and Organizational Justice With Counterproductive Work Behavior: A Profile Analysis via Multidimensional Scaling (PAMS) Approach. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-18.

Ugaddan, R. G., & Park, S. M. (2019). Do Trustful Leadership, Organizational Justice, and Motivation Influence Whistle-Blowing Intention? Evidence From Federal Employees. *Public Personnel Management*, 48(1), 56-81.

Uncu, F., & Şalvarcı Türel, N. (2017). Küçük Ve Orta Büyüklükteki Hizmet İşletmelerinde Kayırmacılık Algısı: Isparta İli Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 524-541.

Uz, A. (2011). Anayasal Bir Hak Olarak Kamu Hizmetine Girme Hakkı Ve Liyakat İlkesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 59-94.

Vanhanen, T. (1999). Domestic Ethnic Conflict and Ethnic Nepotism: A Comparative Analysis. *Journal of Peace Research*, 36(1), 55-73.

Vveinhardt, J., & Sroka, W. (2020). Nepotism and Favouritism in Polish and Lithuanian Organizations: The Context of Organisational Microclimate. *Sustainability*, 1-23.

Yavuz, H., & Güçer, E. (2021). Nepotizm-Örgütsel Adalet Algısı İlişkisinde Rekreatif Aktivite Tercihlerinin Rolü. *Journal of Recreation and Tourism Research/JRTR*, 8(3), 355-372.

Yıldız, G. (2017). Siyaset Sosyolojisi Boyutuyla Türkiye'de Siyasal Kayırmacılık. *Akademik Bakış Dergisi*(62), 429-439.

Yılmaz, Ö. (2014). Algılanan Mağduriyetin Affetme Eğilimi Ve İntikam Niyeti Üzerindeki Etkisi: Konaklama İşletmeleri Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *AKÜ İİBF Dergisi*, 16(1), 87-105.

Yusof, S., & Puteh, F. (2017). Favoritism and Job Performance in Family-Owned Business: Effect of Leadership Style. *International Social Sciences Academic Conference (ISSAC 2017)* (s. 18-23). Jakarta: MNNF Publisher.

Zdaniuk, A., & Bobocel, D. (2012). Vertical Individualism and Injustice: The Self-Restorative Function of Revenge. *European Journal of Social Psychology*, 42, 640-651.

Araştırma Makalesi – Research Article

Hayat-Dışı Sigorta Şirketlerinin Performanslarının CRITIC Tabanlı MARCOS Yöntemi ile Değerlendirilmesi

Evaluation of the Performances of Non-Life Insurance Companies with the CRITIC Based MARCOS Method

Gözde KOCA^{1*} & Mimar Sinan BİNGÖL²

Geliş / Received: 20/04/2022

Revize / Revised: 29/04/2022

Kabul / Accepted: 29/04/2022

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye’de hayat dışı branşta yer alan 26 sigorta şirketinin performansları Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan CRITIC ve MARCOS yöntemleri ile 2016-2020 yılları arasında incelenmiştir. Sigorta şirketlerinin piyasa performansları Türkiye Sigorta Birliği’nin sitesinden alınan finansal göstergelerle (personel giderleri, yazılan primler, özsermaye, toplam aktifler, ödenen tazminat ve teknik karşılıklar) değerlendirilmiştir. CRITIC yöntemi ile ele alınan finansal göstergeler ağırlıklandırılmış, MARCOS yöntemi ile ise sigorta şirketlerinin performansları değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, en önemli finansal gösterge “ödenen tazminat ve teknik karşılıklar” olarak belirlenmiştir. Ele alınan yedi yıl içerisinde en yüksek performans gösteren ilk üç şirket, Allianz Sigorta AŞ, Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi, Euler Hermes Sigorta AŞ olup; en düşük performans gösteren son üç şirket ise Gulf Sigorta AŞ, Unico Sigorta AŞ, Generali Sigorta AŞ’dir. Elde edilen sonuçlar, şirketlerin sektörel payları ile tutarlılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler- *CRITIC, MARCOS, Performans Sıralama, Hayat Dışı Sigortacılık, Çok Kriterli Karar Verme.*

ABSTRACT

In this study, the performances of 26 insurance companies in the non-life branch in Turkey were examined between 2016 and 2020 with the CRITIC and MARCOS methods, which are among the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods. Market performances of insurance companies are evaluated with financial indicators (personnel expenses, written premiums, equity, total assets, paid compensation and technical provisions) taken from the website of the Insurance Association of Turkey. Financial indicators handled with the CRITIC method were weighted, and the performances of insurance companies were evaluated with the MARCOS method. As a result of the study, the most important financial indicator was determined as “compensation paid and technical provisions.” The top three companies with the highest performance in the seven years discussed are Allianz Sigorta AŞ, Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi, Euler Hermes Sigorta AŞ; the last three companies with the lowest performance are Gulf Sigorta AŞ, Unico Sigorta AŞ, and Generali Sigorta AŞ. The results obtained are consistent with the sectoral shares of the companies.

Keywords- *CRITIC, MARCOS, Performance Ranking, Non-Life Insurance, Multi-Criteria Decision Making.*

^{1*} Sorumlu Yazar, Doç. Dr, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, gozde.koca@bilecik.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6847-6812>)

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı, Bankacılık ve Sigortacılık Tezli Yüksek Lisans Programı, msinanbingol@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-0040-3371>)

I. GİRİŞ

Sigorta, müşteri ile sigorta şirketi arasında görünmeyen risklere karşı güvence sağlayan finansal bir teminat olarak görülebilir. Bu durum, belirli rolleri olan iki taraf arasındaki sözleşmeye dayanmaktadır. Bu sözleşme ile müşteri, çeşitlilik ve koruma elde edebilir; sigorta şirketi ise finansal performansını ve rekabet avantajını geliştirmek için müşterinin borç paralarını kullanabilir (Bawa ve Chatta, 2013). Sigorta, kişinin güvenliğini sağlayarak kişinin huzurunu ve refahını artırabilir. Böylelikle de sigorta sektörü, imalat veya hizmet sektörünün risklerini paylaşarak temel finans sektörü olarak önemli bir rol oynamaktadır (Cummins ve Weiss, 2014). Sigorta şirketleri, sigorta primi toplayarak bir ülkenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olarak, bu primlerin bir kısmı müşterilerin kazalarına karşı tazminat olarak tutulabilirken, çoğu karşılıklı tahvillere yatırılmaktadır (Turgutlu ve diğerleri, 2007).

Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere kıyasla, sigortacılık sektörünü bankacılığın yanı sıra finansal aracı olarak da etkin bir şekilde kullanmaktadır. Sigorta sektörü sayesinde bir yandan ekonomik riskler ve belirsizlikler azaltılırken diğer yandan ekonomik kalkınma için fon sağlanmaktadır (Vadlamannati, 2008). Müşteri açısından bakıldığında, gelişmekte olan ülkelerde sigortacılığın gelişmiş ülkelere göre sevilmediği ve müşterilerin sigortayı finansal güvenlikleri için bir gereklilik olarak görmedikleri görülmektedir (Özcan, 2011).

Bir şirketin rekabet gücünün sürdürülebilirliği, maliyetlerin düşürülmesi, karlılığın ve hizmet kalitesinin artırılmasına bağlıdır (Klumpes, 2004). Daha az girdi ile aynı karlılığı elde etmek veya aynı girdi miktarıyla daha fazla çıktı üretmek için etkin bir performans ölçüm sistemine ihtiyaç vardır. Bir şirketin varlığını sürdürebilmesi için rakipleri arasındaki konumunu görmesi ve verimli olanları kıyaslaması gerekmektedir (Altan, 2010).

Sigorta şirketlerinin karşılaştırılmasının iki ana faydası vardır. İlk fayda, şirketlerin kendi organizasyonlarını geliştirmelerine yardımcı olmaktır. Sektörde başarısız olan firmalar, başarılı firmaların faaliyetlerini kıyaslayarak performanslarını geliştirmek istemektedirler. Ancak başarılı girişimlerin tek bir kriter üzerinden belirlenmesi karşılaştırma zafiyeti yaratmaktadır. Birçok kriterin değerlendirilmesi sonucunda elde edilen başarılı sıralama, şirket yöneticileri için bir referans niteliğindedir. İkinci fayda, müşterilerin sigorta şirketi seçimlerini desteklemektir. Müşteriler, sigorta ihtiyaçları için en iyi hizmeti sunan firmaları tercih etmek isterler. Bu nedenle birden fazla kriterin bir arada analiz edilmesinin müşterinin tercihinin kalitesini artıracığı düşünülmektedir (Akyüz vd., 2020).

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri, çok farklı alanlarda yaygın olarak kullanıldığı gibi sigorta sektöründe de çok fazla kullanıldığı görülmüştür. Özellikle de literatürde sigorta şirketlerinin finansal verimliliğini ölçülmesinde ve karşılaştırılmasında kullanılmıştır. Belirsiz doğası, talep odaklı ve karmaşık yapısı nedeniyle, sigorta şirketlerinin performansını analiz etmek ve ölçmek için ÇKKV yöntemleri tercih edilmektedir.

ÇKKV yöntemlerinin belirli kriterler çerçevesinde; kriterlerin ağırlıklandırılarak, en iyi alternatifin seçimi / alternatiflerin sıralanması gibi durumların analiz edilmesinde kullanılmaktadır. Bu yöntemler nesnel ve öznel değerlendirmeler olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Nesnel değerlendirmeler ikincil veriler kullanılarak yapılan analizlerde, öznel değerlendirmeler ise kişisel yargıların alındığı analizlerde kullanılmaktadır. Bu şekilde bakıldığında; nesnel ve öznel değerlendirmelere göre tercih edilmesi gereken ÇKKV yöntemleri de değişmektedir. Bazı yöntemler kriter ağırlıklandırmada, bazıları ise alternatif değerlendirmede uygulamaktadır. Bu nedenle, ÇKKV yöntemlerinden hangisinin kullanılacağı ele alınan problemin yapısına göre farklılık göstermektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de hayat dışı branşta yer alan 26 sigorta şirketinin performansları Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan CRITIC ve MARCOS yöntemleri ile 2016-2020 yılları arasında yer alan verilerin ortalaması alınarak incelenmiştir. Bu çalışmanın problem olarak değerlendirilmesinin en önemli nedeni, hayat dışı sigortaların öneminin gün geçtikçe daha da artmasıdır. Bireyler veya kurumlar gerçekleşebilecek bir hasar durumunda sahip oldukları malları korumak adına yaptıkları hayat dışı sigortaları konusunda daha da bilinçlenmişlerdir. Bu durum, çalışılacak sigorta şirketinin seçimi için söz konusu şirketlerin performanslarının incelenmesini gerekli kılmıştır.

Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın genel çerçevesinin değerlendirildiği giriş bölümünden sonra literatür taraması, veri, metot ve uygulama bölümüne ek, son olarak sonuç bölümü yer almaktadır.

II. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda CRITIC ve MARCOS yöntemlerine yönelik literatür taraması (Tablo 1), ikinci kısımda ise ÇKKV teknikleri kapsamında Türk sigorta şirketlerini konu alan literatür taraması (Tablo 2) sunulmuştur.

Tablo 1. CRITIC ve MARCOS Yöntemlerine Yönelik Literatür Taraması

Yazar / Yazarlar	Konu
Gençtürk vd. (2021)	COVID-19 pandemisinin katılım bankaları üzerine etkileri
Çınaroğlu (2021)	Yenilikçi ve girişimci üniversite analizi
Dwivedi vd. (2021)	Çelik endüstrisinin performansının analizi
Arsu ve Ayçin (2021)	OECD ülkelerinin ekonomik, sosyal ve çevresel özellikleri açısından değerlendirilmesi
Stević vd. (2021)	Güney Afrika'da trafik güvenliğinin değerlendirmesi
Simić vd. (2020)	Yolun geometrik parametrelerine dayalı yol kesitlerinin güvenlik değerlendirmesi
Ali (2021)	Katı atık yönetiminin değerlendirilmesi
Stević vd. (2022)	Nakliye firmalarının verimliliğinin değerlendirilmesi
Işık (2021)	AXA Sigorta şirketinin finansal performansının analizi

Tablo 2. ÇKKV Teknikleri Kapsamında Türk Sigorta Şirketlerini Konu Alan Bazı Çalışmalar

Yazar / Yazarlar	Kullanılan Yöntem	Dönem
Aydın (2021)	SV (Statistical Variance) ve EDAS	2013-2019
Işık (2019)	CRITIC, TOPSIS ve MULTIMOORA	2009-2017
Bülbül ve Köse (2016)	PROMETHEE	2010-2013
Aydın (2019)	CRITIC ve TOPSIS	2015, 2016 ve 2017
Işık (2021)	AHP, CRITIC, WEDBA TOPSIS, MARCOS, CoCoSo ve MAIRCA	2011-2020
Ünal (2019)	Entropi ve EDAS	2017
Altan ve Yıldırım (2019)	Entropi ve TOPSIS	2012-2016
Tayyar vd. (2018)	Reference Ideal Method (RIM)	2015-2017
Çakır (2016)	AHP-VIKOR	2014
Demir ve Arslan (2021)	LBWA, PIV, WASPAS, TOPSIS, COPRAS, MABAC, WEDBA ve SAW	2019
Acar (2019)	TOPSIS	2008-2017
Pala (2022)	CRITIC ve MULTIMOORAL	2019 ve 2020
Akyüz ve Kaya (2013)	TOPSIS	2007-2011
Kula vd. (2016)	Gri İlişkisel Analizi	2013
Dinler (2021)	Gri İlişkisel Analizi	2020
Köse ve Dikme (2021)	TOPSIS	2013-2017
Demir (2022)	PSI-SD TABANLI MABAC METODU MARCOS, CoCoSo, MAUT, WEDBA, SAW	2013-2020
Akyüz vd. (2020)	BEST-WORST ve TOPSIS	2016

Tablo 1 incelendiğinde CRITIC ve MARCOS yöntemlerinin çok çeşitli alanlarda uygulandığı görülmüştür. Işık (2019) tarafından yapılan çalışmada, her iki yöntem de bir arada kullanılarak bir Türk sigorta şirketi konu olarak alınmıştır. Tablo 2 incelendiğinde ise ÇKKV yöntemlerinin kullanılarak Türk sigorta şirketlerinin değerlendirildiği çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, çeşitli sigorta alanlarında, çeşitli yöntemlerle ve çeşitli yıllarda incelenmiştir.

Hayat dışı branşındaki 26 sigorta şirketinin 2016-2020 yılları arasındaki piyasa performansının değerlendirildiği bu çalışmanın mevcut literatüre katkısı ise; i) çok sayıda sigorta şirketini içermesi, ii) yıllar itibarıyla ayrı ayrı olmayıp, söz konusu yıllar arasındaki verilerin ortalamasının alınarak değerlendirilmesidir.

III. VERİ

Bu çalışmada hayat dışı branşındaki 26 sigorta şirketinin 2016-2020 yılları arasındaki piyasa performansının ölçülmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu yıllar arasında sürekli aktif olan şirketlerle çalışmak amacıyla 2016 sonrasında açılan 14 şirket ve 2020 öncesinde kapanan 12 şirket uygulama dışı bırakılmıştır. Çalışmada ele alınan 26 sigorta şirketine dair bilgiler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Analize alınan Sigorta Şirketleri

Sigorta Şirketleri	Kod
Aksigorta AŞ	S1
Allianz Sigorta AŞ	S2
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	S3
Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi	S4
Atradius Crédito y Caucción S.A. de Seguros y Reaseguros, İstanbul Şubesi	S5
Axa Sigorta AŞ	S6
BNP Paribas Cardif Sigorta AŞ	S7
Coface Sigorta AŞ	S8
Dubai Sigorta AŞ	S9
Ethica Sigorta AŞ	S10
Euler Hermes Sigorta AŞ	S11
Eureko Sigorta AŞ	S12
Generali Sigorta AŞ	S13
Groupama Sigorta AŞ	S14
Gulf Sigorta AŞ	S15
HDI Sigorta AŞ	S16
Magdeburger Sigorta AŞ	S17
Mapfre Sigorta AŞ	S18
Neova Sigorta AŞ	S19
Orient Sigorta AŞ	S20
Ray Sigorta AŞ	S21
Sompo Sigorta AŞ	S22
Türk Nippon Sigorta AŞ	S23
Türk P&I Sigorta AŞ	S24
Unico Sigorta AŞ	S25
Zurich Sigorta AŞ	S26

Analiz kapsamında incelenen sigorta şirketlerinin piyasa performansının ölçülmesi amacıyla literatüre dayalı olarak belirlenen piyasa performans göstergeleri Türkiye Sigorta Birliği'nin sitesinden derlenmiş olup, bu göstergelere ilişkin bilgiler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Ele Alınan Performans Kriterleri ve Özellikleri

Performans Kriteri	Amaç	Kod
Personel Giderleri	Minimum	K1
Yazılan Primler	Maksimum	K2
Öz sermaye	Maksimum	K3
Toplam Aktifler	Maksimum	K4
Ödenen Tazminat ve Teknik Karşılıklar	Minimum	K5

Tablo 4'ten de anlaşıldığı gibi ele alınan performans kriterleri beş adettir. Bunlar; personel giderleri, yazılan primler, öz sermaye, toplam aktifler, ödenen tazminat ve teknik karşılıklardır. Personel giderleri ile ödenen tazminat ve teknik karşılıklar amaç minimum, diğerlerinde maksimumdur.

IV. METOT

Bu çalışmada CRITIC ve MARCOS yöntemleri kullanılmıştır. Bu kısımda önce CRITIC yöntemine, daha sonra MARCOS yöntemine yer verilecektir.

A. CRITIC Yöntemi

CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemi ÇKKV problemlerinde kriterlerin nesnel ağırlıklarını belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. CRITIC yönteminin adımları aşağıda sunulmuştur (Diakoulaki vd., 1995: 765, Işık, 2019: 548- 549):

Adım 1. Karar matrisinin oluşturulması: İlk adımda karar matrisi tesis edilir. Eşitlik (1)'de görüldüğü gibi karar problemi m tane karar alternatifini n tane değerlendirme kriteri içermektedir.

$$x = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2. Normalize karar matrisinin oluşturulması: Fayda nitelikli kriterlerin normalizasyonu Eşitlik (2) ile maliyet nitelikli normalizasyonu ise Eşitlik (3) kullanılarak gerçekleştirilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (3)$$

Adım 3. Kriterler arasındaki korelasyon düzeylerinin belirlenmesi: Eşitlik (4) yardımı ile hesaplanır. Eşitlikte yer alan \bar{r}_j j. kritere ait ortalama değeri ifade etmektedir.

$$P_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (4)$$

Adım 4. Bilgi miktarı değerlerinin (C_j) hesaplanması: Kriterlere ait bilgi miktarı (C_j) Eşitlik (5) yardımı ile saptanır. Bu eşitlikte yer alan σ_j ifadesi j. kritere ait standart sapma değeridir ve Eşitlik (6) ile hesaplanmaktadır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^m (1 - P_{jk}) \quad (5)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (6)$$

Adım 5. Kriter ağırlıklarının saptanması: Son adım her bir kritere ait C_j değerinin tüm kriterlerin C_j değerleri toplamına oranlanması ve ilgili kriter için ağırlık değerinin saptanmasını içermektedir. Bu işlem Eşitlik (7) ile ifade edilmiştir.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^2 C_k} \quad (7)$$

B. MARCOS Yöntemi

MARCOS (Measurement Alternatives and Ranking according to Compromise Solution) yöntemi alternatifler ve referans değerler (ideal ve anti-ideal alternatifler) arasındaki ilişkiyi ifade etmeye dayanmaktadır. Yöntemin uygulama adımları aşağıda verilmiştir (Stevic vd., 2020):

Adım1. M tane alternatif ile n tane kriter içeren karar matrisi Eşitlik (1)'deki gibi tesis edilir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{matrix} AAI & \begin{bmatrix} X_{aa1} & X_{aa1} & \cdots & X_{aa1} \\ X_{11} & X_{12} & \cdots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \cdot & X_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ X_{m1} & X_{m2} & \cdot & X_{mn} \\ AI & X_{ai1} & X_{ai2} & \cdots & X_{ain} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (8)$$

Adım 2. Bu adımda başlangıç karar matrisine ideal(AI) ve anti-ideal (AAI) çözümlerin eklenmesi ile Eşitlik (8)'de yer alan genişletilmiş başlangıç matrisi oluşturulur. Anti-ideal çözüm(AAI) en kötü alternatif iken ideal çözüm(AI) en iyi alternatiftir. AAI ve AI kriterin niteliğini esas alarak Eşitlik (9) ve Eşitlik (10) kullanımı ile tanımlanır. Burada F fayda kriterleri grubunu, M maliyet kriterleri grubunu temsil etmektedir.

$$AAI = \min_i X_{ij} \text{ eger } j \in F \text{ ve } \max_i X_{ij} \text{ eger } j \in M \quad (9)$$

$$AI = \max_i X_{ij} \text{ eger } j \in F \text{ ve } \min_i X_{ij} \text{ eger } j \in M \quad (10)$$

Adım 3. Bu adım genişletilmiş başlangıç matrisinin normalizasyonu adımdır. Normalize matris $[n_{ij}]_{m \times n}$ Eşitlik (11) ve Eşitlik (12) yardımı ile tesis edilmektedir. Burada x_{ij} ve x_{ai} X matrisinin öğelerin i temsil etmektedir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ai}}{x_{ij}} \text{ eger } j \in M \quad \dots \dots \dots$$

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{ai}} \text{ eger } j \in F \quad (12)$$

Adım 4. Bu adımda normalize matris ile kriter ağırlık değerlerinin Eşitlik (13)'de gösterildiği şekilde çarpımı sonucu ağırlıklı matris $v = [v_{ij}]_{m \times n}$ elde edilir.

$$v_{ij} = n_{ij} * w_j \quad (13)$$

Adım 5. Alternatiflerin fayda derecelerinin K_i hesaplanması adıdır. Bir alternatifte ait fayda derecesi Eşitlik (14) ve Eşitlik (15)'de gösterildiği şekilde anti ideal ve ideal çözümler esas alınarak belirlenmektedir.

$$K_i^- = \frac{S_i}{S_{aai}} \quad (14)$$

$$K_i^+ = \frac{S_i}{S_{ai}} \quad (15)$$

Yukarıda kullanılan S_i ($i=1,2,\dots,m$) değeri Eşitlik (16)'da gösterildiği gibi her alternatif için ağırlıklı matris elemanlarının toplamını ifade etmektedir.

$$S_i = \sum_{j=1}^m v_{ij} \quad (16)$$

Adım 6. Alternatiflerin faydafonksiyonlarının $f(K_i)$ belirlendiği aşamadır. Fayda fonksiyonu ilgili alternatifin ideal ve anti-ideal çözüme göre uzlaşması olarak düşünülebilir. Alternatiflerin fayda fonksiyonu Eşitlik (17) ile tanımlanmaktadır.

$$f(K_i) = \frac{K_i^+ + K_i^-}{1 + \frac{1 - f(K_i^+)}{f(K_i^+)} + \frac{1 - f(K_i^-)}{f(K_i^-)}} \quad (17)$$

Bu eşitlikte yer alan $f(K_i^-)$ ve $f(K_i^+)$ anti-ideal ve ideal çözüme göre fayda fonksiyonlarını ifade etmektedir. Anti-ideal ile ideal çözümlere ilişkin fayda fonksiyonlarının hesabı Eşitlik (18) ve Eşitlik (19) yardımı ile gerçekleştirilmektedir.

$$f(K_i^-) = \frac{K_i^+}{K_i^+ + K_i^-} \quad (18)$$

$$f(K_i^+) = \frac{K_i^-}{K_i^+ + K_i^-} \quad (19)$$

Adım 7. Alternatifler fonksiyon değeri büyük olan küçük olana doğru sıralanır.

V. UYGULAMA

Çalışma iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada performans kriterlerinin değerlendirilmesinde CRITIC yöntemi, sigorta şirketlerinin değerlendirilmesinde MARCOS yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemlerin sonuçları aşağıda sunulmuştur.

A. CRITIC Yöntemi uygulama sonuçları

CRITIC yönteminin ilk adımında 26 sigorta şirketinin 5 değerlendirme kriterinin 2016-2020 yılları arasındaki uç değerler içermeyen verilerinin ortalaması alınarak oluşturulan başlangıç karar matrisi aşağıda Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Başlangıç Karar Matrisi

Şirketler	K1	K2	K3	K4	K5
S1	96.271.227	3.538.834.960	754.309.292	3.739.752.782	906.276.384
S2	267.470.213	6.355.467.161	2.665.736.059	9.511.366.444	3.065.938.286
S3	194.565.852	5.895.877.130	1.894.816.500	8.550.725.064	3.227.637.218
S4	13.876.545	508.329.212	164.698.729	678.589.763	208.122.392
S5	6.044.203	55.030.345	26.079.105	106.184.937	20.255.093
S6	124.500.921	3.721.355.850	1.414.698.050	7.183.975.173	3.404.457.870
S7	6.270.260	142.199.796	107.636.582	284.130.890	8.186.119
S8	9.840.024	93.433.902	40.602.003	119.582.189	15.956.199
S9	16.986.627	239.021.059	50.334.782	250.767.216	50.141.646
S10	13.333.073	941.481.045	170.787.933	1.008.408.023	259.027.508
S11	9.034.644	78.959.200	36.175.446	91.027.863	6.083.179
S12	104.125.656	1.487.791.088	680.523.477	1.947.729.255	453.283.871
S13	33.336.871	236.561.110	135.516.633	447.427.244	151.277.316
S14	53.476.217	1.026.148.962	371.412.989	1.598.299.841	663.017.648
S15	46.473.379	631.793.634	262.005.092	841.274.296	240.152.521
S16	84.032.960	2.055.313.073	584.443.403	2.755.464.108	903.680.916
S17	4.445.721	121.935.480	20.679.207	150.082.598	56.174.700
S18	119.496.428	2.695.232.938	781.370.030	3.562.088.633	1.108.794.360
S19	36.673.848	1.385.612.862	397.055.435	1.943.924.415	742.462.450
S20	7.202.706	137.696.380	44.507.227	193.433.636	62.023.017
S21	39.795.170	1.023.872.843	224.697.269	1.062.645.095	220.039.186
S22	94.013.765	2.740.699.188	1.211.368.191	4.161.642.229	1.469.685.426
S23	13.042.010	583.777.960	105.922.937	636.570.823	220.051.547
S24	5.738.368	78.743.405	18.606.488	66.654.534	9.427.448
S25	29.926.181	524.747.023	71.495.406	701.065.049	272.079.615
S26	51.518.603	699.131.444	374.049.881	1.345.337.762	371.598.636

Normalizasyon için Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) kullanılarak Tablo 6'da normalize karar matrisi verilmiştir.

Tablo 6. Normalize Karar Matrisi

Şirketler	K1	K2	K3	K4	K5
S1	0,6509	0,5529	0,2779	0,3889	0,7351
S2	0,0000	1,0000	1,0000	1,0000	0,0996
S3	0,2772	0,9271	0,7088	0,8983	0,0520
S4	0,9641	0,0719	0,0552	0,0648	0,9405
S5	0,9939	0,0000	0,0028	0,0042	0,9958
S6	0,5436	0,5819	0,5274	0,7536	0,0000
S7	0,9931	0,0138	0,0336	0,0230	0,9994
S8	0,9795	0,0061	0,0083	0,0056	0,9971
S9	0,9523	0,0292	0,0120	0,0195	0,9870
S10	0,9662	0,1407	0,0575	0,0997	0,9256
S11	0,9826	0,0038	0,0066	0,0026	1,0000
S12	0,6210	0,2274	0,2501	0,1992	0,8684
S13	0,8902	0,0288	0,0442	0,0403	0,9573
S14	0,8136	0,1541	0,1333	0,1622	0,8067
S15	0,8402	0,0915	0,0919	0,0820	0,9311
S16	0,6974	0,3175	0,2138	0,2847	0,7359

Tablo 6. Normalize Karar Matrisi (Devamı)

Şirketler	K1	K2	K3	K4	K5
S17	1,0000	0,0106	0,0008	0,0088	0,9853
S18	0,5626	0,4191	0,2881	0,3701	0,6755
S19	0,8775	0,2112	0,1430	0,1988	0,7833
S20	0,9895	0,0131	0,0098	0,0134	0,9835
S21	0,8656	0,1538	0,0779	0,1055	0,9370
S22	0,6595	0,4263	0,4506	0,4336	0,5693
S23	0,9673	0,0839	0,0330	0,0603	0,9370
S24	0,9951	0,0038	0,0000	0,0000	0,9990
S25	0,9031	0,0746	0,0200	0,0672	0,9217
S26	0,8210	0,1022	0,1343	0,1354	0,8924

Kriter çiftleri arasındaki ilişkinin göstergesi olarak hesaplanan Pearson korelasyon katsayısı değerleri için Eşitlik (4) kullanılmıştır. Bu değerler Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Kriterler Arası Korelasyon Katsayıları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5
K1	1	0,9594	0,9732	0,9527	0,8856
K2	-0,9594	1	0,9671	0,9831	0,9296
K3	-0,9732	0,9671	1	0,9801	0,9337
K4	-0,9527	0,9831	0,9801	1	0,9776
K5	0,8856	0,9296	0,9337	0,9776	1

Kriterlerin bilgi miktarları ve hesaplanan kriter ağırlık değerleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Bilgi Miktarları ve Kriter Ağırlıkları

	K1	K2	K3	K4	K5
c _j	1,4752	1,0967	0,9785	1,1131	1,7705
w _j	0,2292	0,1704	0,1520	0,1730	0,2751

Performans kriterlerinin ağırlıklarına bakıldığında; en önemli kriterin “ödenen tazminat ve teknik karşılıklar” olduğu belirlenmiştir.

B. MARCOS Yöntemi Uygulama Sonuçları

Şirketlerin performansı açısından sıralanması için MARCOS yöntemi kullanılmıştır. Başlangıç karar matrisi Tablo 9’da gösterilen anti-ideal çözüm ve ideal çözüm değerleri belirlenmiştir.

Tablo 9. Anti-ideal (AAI) ve ideal (AI) çözüm değerleri

	Personel Giderleri	Yazılan Primler	Özsermaye	Toplam Aktifler	Ödenen tazm. ve Teknik karşı.
AAI	267.470.213	55.030.345	18.606.488	66.654.534	3.404.457.870
AI	4.445.721	6.355.467.161	2.665.736.059	9.511.366.444	6.083.179

Karar matrisinin normalizasyon işlemi sonrasında CRITIC yöntemi ile ulaşılan kriter ağırlık değerleriyle çarpımı sonucu Tablo 10’daki ağırlıklı normalize karar matrisine ulaşılmıştır.

Tablo 10. Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi

Şirketler	K1	K2	K3	K4	K5
S1	0,0106	0,0949	0,0430	0,0680	0,0018
S2	0,0038	0,1705	0,1521	0,1730	0,0005
S3	0,0052	0,1581	0,1081	0,1555	0,0005
S4	0,0735	0,0136	0,0094	0,0123	0,0080
S5	0,1686	0,0015	0,0015	0,0019	0,0826
S6	0,0082	0,0998	0,0807	0,1307	0,0005
S7	0,1626	0,0038	0,0061	0,0052	0,2045
S8	0,1036	0,0025	0,0023	0,0022	0,1049
S9	0,0600	0,0064	0,0029	0,0046	0,0334
S10	0,0765	0,0253	0,0097	0,0183	0,0065
S11	0,1128	0,0021	0,0021	0,0017	0,2752
S12	0,0098	0,0399	0,0388	0,0354	0,0037
S13	0,0306	0,0063	0,0077	0,0081	0,0111
S14	0,0191	0,0275	0,0212	0,0291	0,0025
S15	0,0219	0,0169	0,0149	0,0153	0,0070
S16	0,0121	0,0551	0,0333	0,0501	0,0019
S17	0,2293	0,0033	0,0012	0,0027	0,0298
S18	0,0085	0,0723	0,0446	0,0648	0,0015
S19	0,0278	0,0372	0,0227	0,0354	0,0023
S20	0,1415	0,0037	0,0025	0,0035	0,0270
S21	0,0256	0,0275	0,0128	0,0193	0,0076
S22	0,0108	0,0735	0,0691	0,0757	0,0011
S23	0,0782	0,0157	0,0060	0,0116	0,0076
S24	0,1776	0,0021	0,0011	0,0012	0,1776
S25	0,0341	0,0141	0,0041	0,0128	0,0062
S26	0,0198	0,0188	0,0213	0,0245	0,0045
AAI	0,0038	0,0015	0,0011	0,0012	0,0005
AI	0,2293	0,1705	0,1521	0,1730	0,2752

Alternatiflerin ideal olmayan çözüme göre fayda dereceleri K_i^- ile fayda fonksiyonları alan $f(K_i^-)$ ve ideal çözüme göre fayda dereceleri K_i^+ ile fayda fonksiyonları $f(K_i^+)$ belirlenmiştir. Bu değerlere Tablo 11 içerisinde yer verilmiştir.

Tablo 11. Alternatiflerin K_i^- , K_i^+ , $f(K_i^-)$, $f(K_i^+)$ değerleri

Şirketler	K_i^-	K_i^+	$f(K_i^-)$	$f(K_i^+)$
S1	27,1228	0,2184	0,0080	0,9920
S2	62,0807	0,4999	0,0080	0,9920
S3	53,0919	0,4275	0,0080	0,9920
S4	14,5137	0,1169	0,0080	0,9920
S5	31,8134	0,2562	0,0080	0,9920
S6	39,7230	0,3199	0,0080	0,9920
S7	47,4588	0,3822	0,0080	0,9920
S8	26,7606	0,2155	0,0080	0,9920
S9	13,3168	0,1072	0,0080	0,9920
S10	16,9201	0,1363	0,0080	0,9920
S11	48,9069	0,3938	0,0080	0,9920
S12	15,8508	0,1276	0,0080	0,9920
S13	7,9299	0,0639	0,0080	0,9920
S14	12,3402	0,0994	0,0080	0,9920

Tablo 11. Alternatiflerin K_i^- , K_i^+ , $f(K_i^-)$, $f(K_i^+)$ Değerleri (Devamı)

Şirketler	K_i^-	K_i^+	$f(K_i^-)$	$f(K_i^+)$
S15	9,4503	0,0761	0,0080	0,9920
S16	18,9470	0,1526	0,0080	0,9920
S17	33,0652	0,2663	0,0080	0,9920
S18	23,8060	0,1917	0,0080	0,9920
S19	15,5508	0,1252	0,0080	0,9920
S20	22,1368	0,1783	0,0080	0,9920
S21	11,5281	0,0928	0,0080	0,9920
S22	28,5994	0,2303	0,0080	0,9920
S23	14,7832	0,1190	0,0080	0,9920
S24	44,6531	0,3596	0,0080	0,9920
S25	8,8318	0,0711	0,0080	0,9920
S26	11,0341	0,0889	0,0080	0,9920

Son adımda alternatiflerin fayda fonksiyonları hesaplanmış Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. $f(K_i)$ değerleri ve sıralama sonuçları

Şirketler	$f(K_i)$	Sıralama
S1	0,2184	10
S2	0,4999	1
S3	0,4275	2
S4	0,1169	19
S5	0,2562	8
S6	0,3199	6
S7	0,3821	4
S8	0,2155	11
S9	0,1072	20
S10	0,1362	15
S11	0,3938	3
S12	0,1276	16
S13	0,0639	26
S14	0,0994	21
S15	0,0761	24
S16	0,1526	14
S17	0,2662	7
S18	0,1917	12
S19	0,1252	17
S20	0,1782	13
S21	0,0928	22
S22	0,2303	9
S23	0,1190	18
S24	0,3595	5
S25	0,0711	25
S26	0,0888	23

Sonuçlar; 2016-2020 yılları arasında bulunan verilerin ortalaması alınarak yapılan değerlendirmede, Allianz Sigorta AŞ, Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi ve Euler Hermes Sigorta AŞ performansı açısından önde gelen şirketler olduklarını göstermiştir.

VI. SONUÇ

Hayat dışı sigortalıların önemi gün geçtikçe daha da artmaktadır. Bireyler veya kurumlar gerçekleştirebilecek bir hasar durumunda sahip oldukları malları korumak adına yaptıkları hayat dışı sigortalı konusunda geçmişe nazaran daha bilinçlenmişlerdir. Bu durum çalışılacak sigorta şirketinin seçimi için performanslarının incelenmesini gerekli kılmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'deki hayat dışı sigorta şirketlerinin performansları CRITIC ve MARCOS kullanılarak analiz edilmiştir. CRITIC, kriter ağırlıklarını hesaplamak için kullanılmıştır. MARCOS yöntemi ile ise şirketler performanslarına göre sıralanmıştır.

Performans kriterlerinin ağırlıklarına bakıldığında; en önemli kriterin “ödenen tazminat ve teknik karşılıklar” olduğu belirlenmiştir. İkinci sırada “personel giderleri”, üçüncü sırada “toplam aktifler”, dördüncü sırada “yazılan primler” ve son sırada ise “özsermaye” yer almaktadır. Ele alınan beş yıllık verilerin ortalaması alınarak oluşturulan karar matrisinin analiz edilmesi sonucunda en yüksek performans gösteren ilk üç şirket, Allianz Sigorta AŞ, Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi ve Euler Hermes Sigorta AŞ olup; en düşük performans gösteren son üç şirket ise Gulf Sigorta AŞ, Unico Sigorta AŞ ve Generali Sigorta AŞ'dir. Elde edilen sonuçlar, şirketlerin sektörel payları ile tutarlılık göstermektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma sigorta şirketlerinin yöneticilerine kendi kurumlarını geliştirebilmeleri için referans olacaktır. Sektörde başarısız olan kurumlar, başarılı kurumlarla kendilerini kıyaslayarak performanslarını değerlendirebileceklerdir. Ayrıca müşterilerin sigorta şirketi seçimlerini destekleyebilecektir.

Çalışmanın kısıtlarını performans kriteri sayısı başta olmak üzere kullanılan yöntemler ve ele alınan yıllar oluşturmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda daha farklı kriterler ilave edilerek, çok sayıda ÇKKV yöntemi ile inceleyerek ve ele alınan yıllar değiştirilerek değerlendirmeler yapılabilir. Aynı zamanda bu çalışmada olduğu gibi verilerin ortalaması alınmayıp, yıllar itibarıyla ayrı ayrı da incelenebilir.

KAYNAKLAR

Acar, M. (2019). Finansal Performansın Belirlenmesinde ve Sıralanmasında Topsis Çok Kriterli Karar Verme Yönteminin Kullanılması: Bist Sigorta Şirketleri Uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11 (21), 136-162.

Akyüz, G., Tosun, Ö., & Aka, S. (2020). Performance Evaluation of Non-Life Insurance Companies with Best-Worst Method and Topsis. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16 (1), 108-125.

Akyüz, Y., & Kaya, Z. (2013). Türkiye'de Hayat Dışı ve Hayat/Emeklilik Sigorta Sektörünün Finansal Performans Analiz ve Değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (26), 355-371.

Ali, J. (2021). A novel score function-based CRITIC-MARCOS method with spherical fuzzy information. *Computational and Applied Mathematics*, 40 (8), 1-27.

Altan, İ. M., & Yıldırım, M. (2019). Sigorta Sektörünün Hayat Dışı Branşının Finansal ve Teknik Performanslarının Analizi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4 (7), 36-46.

Altan, M. S. (2010). Türk sigortacılık sektöründe etkinlik: Veri zarflama analizi yöntemi ile bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 185-204.

Arzu, T., & Ayçin, E. (2021). Evaluation of OECD Countries with Multi-Criteria Decision-Making Methods in terms of Economic, Social and Environmental Aspects. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 4 (2), 55-78.

Aydın, Y. (2019). Türkiye'de hayat/emeklilik sigorta sektörünün finansal performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 107-118.

Aydın, Y. (2021). Bütünleşik Bir ÇKKV Modeli ile Sigorta Şirketlerinin Piyasa Performansının Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (32), 53-66.

Bawa, S. K., & Chattha, S. (2013). Financial performance of life insurers in Indian insurance industry. *Pacific Business Review International*, 6 (5), 44-52.

Bülbül, S. E., & Köse, A. (2016). Türk sigorta sektörünün PROMETHEE yöntemi ile finansal performans analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38 (1), 187-210.

Cummins, J. D., Weiss, M. A., Xie, X., & Zi, H. (2010). Economies of scope in financial services: A DEA efficiency analysis of the US insurance industry. *Journal of Banking & Finance*, 34 (7), 1525-1539.

Çakır, S. (2016). Türk sigortacılık sektöründe çok kriterli karar verme teknikleri (ÇKKV) ile performans ölçümü: BIST uygulaması. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 127-147.

Çınaroğlu, E. (2021). CRITIC Temelli MARCOS Yöntemi ile Yenilikçi ve Girişimci Üniversite Analizi. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 10 (1), 111-133.

Demir, G. (2022). Hayat Dışı Sigorta Sektöründe Kurumsal Performansın PSI-SD Tabanlı MABAC Metodu ile Ölçülmesi: Anadolu Sigorta Örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 112-136.

Demir, G., & Arslan, R. (2021). Türkiye’de Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Performansının LBWA-PIV ÇKKV Modeliyle Analizi. *3. International Baku Scientific Research Congress* October 15-16, 2021 / Baku, Azerbaijan.

Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. *Computers & Operations Research*, 22 (7), 763-770.

Dinler, S. (2021). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Gri İlişkisel Analizi ile Performansının Değerlendirilmesi. *Oltu Beşerî ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 200-212.

Dwivedi, R., Prasad, K., Jha, P. K., & Singh, S. (2021). An Integrated CRITIC-MARCOS Technique for Analysing the Performance of Steel Industry. In *Data-Driven Optimization of Manufacturing Processes* (pp. 115-127). IGI Global.

Gençtürk, M., Senal, S., & Aksoy, E. (2021). COVID-19 Pandemisinin Katılım Bankaları Üzerine Etkilerinin Bütünleşik CRITIC-MARCOS Yöntemi ile İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (92), 139-160.

Işık, Ö. (2019). Türkiye’de hayat dışı sigorta sektörünün finansal performansının CRITIC tabanlı TOPSIS ve MULTIMOORA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7 (1), 542-562.

Işık, Ö. (2021). AHP, CRITIC VE WEDBA Yöntemlerini İçeren Entegre Bir ÇKKV Modeli ile AXA Sigorta Şirketinin Finansal Performansının Analizi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5 (2), 892-908.

Klumpes, P. J. M. (2004). Performance benchmarking in financial services: Evidence from the UK life insurance industry. *The Journal of Business*, 77 (2), 257-273.

Köse, A., & Dikme, B. (2021). Türk Sigorta Sektöründe Hayat Dışı Branşlarda Faaliyet Gösteren Şirketlerin Performanslarının Değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13 (24), 171-188.

Kula, V., Kandemir, T., & Baykut, E. (2016). Borsa İstanbul’da işlem gören sigorta ve BES şirketlerinin finansal performansının gri ilişkisel analiz yöntemi ile incelenmesi. *AKÜ İİBF Dergisi*, 18 (1), 37-53.

Mitrović Simić, J., Stević, Ž., Zavadskas, E. K., Bogdanović, V., Subotić, M., & Mardani, A. (2020). A novel CRITIC-Fuzzy FUCOM-DEA-Fuzzy MARCOS model for safety evaluation of road sections based on geometric parameters of road. *Symmetry*, 12 (2006), 1-28.

Özcan, A. İ. (2011). Türkiye’de hayat dışı sigorta sektörünün 2002-2009 dönemi itibariyle etkinlik analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 61-78.

Pala, O. (2022). BIST Sigorta Endeksinde CRITIC ve MULTIMOOSRAL Tekniklerine Dayalı Finansal Analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, 37 (1), 218-235.

Stević, Ź., Das, D. K., & Kopic, M. (2021). A Novel Multiphase Model for Traffic Safety Evaluation: A Case Study of South Africa. *Mathematical Problems in Engineering*, <https://doi.org/10.1155/2021/5584599>.

Stević, Ź., MiŐkić, S., Vojinović, D., Huskanović, E., Stanković, M., & Pamučar, D. (2022). Development of a Model for Evaluating the Efficiency of Transport Companies: PCA–DEA–MCDM Model. *Axioms*, 11 (140), 1-33. <https://doi.org/10.3390/axioms11030140>.

Tayyar, N., Yapa, K., Durmuş, M., & Akbulut, İ. (2018). Referans İdeal Metodu ile Finansal Performans Analizi: BİST Sigorta Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 2490-2509.

Turgutlu, E., Kök, R., & Kasman, A. (2007). Türk sigortacılık Şirketlerinde etkinlik: Deterministik ve Őans kısıtlı veri zarflama analizi. *İktisat İŞletme ve Finans*, 22 (251), 85-102.

Ünal, E. A. (2019). Bütünleşik Entropi ve EDAS Yöntemleri Kullanılarak Bist Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (4), 555-566.

Vadlamannati, K. C. (2008). Do insurance sector growth and reforms affect economic development? Empirical evidence from India. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 2 (1), 43-86.

Araştırma Makalesi–Research Article

Adana Vilayetinde Nicel Açısından Suç ve Suçlular (1912-1919)

Quantitative Crimes and Criminals in Adana Province (1912-1919)

İbrahim Yılmaz^{1*}

Geliş / Received: 27/12/2021

Revize / Revised: 13/05/2022

Kabul / Accepted: 17/05/2022

ÖZ

Suç ve suçlu hem sıradan insanların hem de bilim dünyasının daima ilgisini çekmiştir. Devletler ise bu konuya kamu düzenini sağlama açısından yaklaşmaktadır. Devletlerin suçla mücadele edebilmeleri için meydana gelen suçların nedenlerini, sonuçlarını, miktarını kayıt altına alarak bu verilere göre tedbirler geliştirmeleri gerekmektedir. Osmanlı Devleti de bu amaçla suç verilerini kayıt altına almıştır. Bu çalışma 1912-1919 yılları arasında kapsamakta olup Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ile ikinci el kaynaklardan faydalanılmıştır. Dönemin Adana vilayeti genelinde işlenen suçlar ile bu suçların faileri üzerinde durulmaktadır. Aylık olarak meydana gelen suç miktar ve çeşitlerinin, bu suçların vilayet genelindeki dağılımlarının, aydınlatılma oranlarının ortaya çıkarılması ve diğer vilayetlerle karşılaştırılması hedeflenmektedir. Failler ise yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi özellikleri bakımından incelenmektedir. Çalışmanın sonunda Adana vilayetinde, karşılaştırılan bazı vilayetlere göre daha fazla oranda suç işlendiği, suç sayılarının yılın aylarına göre değişmekle birlikte yaz aylarında daha yoğun olduğu, bu suçların büyük oranda aydınlatıldığı, failerin çok büyük kısmının yakalanarak adli makamlara teslim edildiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler- *Osmanlı, Adana, Asayiş, Suç, Fail*

ABSTRACT

Crime and criminals have always attracted the attention of both ordinary people and the scientific world. States, on the other hand, approach this issue in terms of maintaining public order. In order for the states to be able to fight crime, it is necessary to record the causes, consequences and amount of crimes and develop measures according to these data. The Ottoman Empire also recorded crime data for this purpose. This study covers the years 1912-1919, and the documents of the Presidency State Archives, Ottoman Archives, and second-hand sources were used. The crimes committed throughout the Adana Province of the period and the perpetrators of these crimes are emphasized. It is aimed to reveal the amount and types of crimes that occurred monthly, the distribution of these crimes throughout the province, the rates of the crimes solved and compare them with other provinces. The perpetrators, on the other hand, are examined in terms of their characteristics such as age, gender, education level. At the end of the study, it is revealed that more crimes are committed in the Adana province compared with some other provinces; the number of crimes are more intense in the summer months, although it varies according to the months of the year, these crimes are largely clarified, and most of the perpetrators are caught and handed over to the judicial authorities.

Keywords- *Ottoman, Adana, Public Order, Crime, Perpetrator*

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: ibrahim.yilmaz70@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-5332-1663>)
Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye

I. GİRİŞ

Adana vilayeti, XX. yüzyıl başlarında Adana, Mersin, Cebel-i Bereket, Kozan ve İçil sancaklarından oluşmakta ve toplam 21 kazası bulunmaktaydı (Nasrullah, Mehmet ve Mehmet 2003: 58,59). Oldukça geniş bir yüzölçümü olan vilayet, güneyde Akdeniz, doğuda Halep, kuzeyde Sivas, Ankara ve Konya, batıda ise yine Konya vilayetiyle çevriliydi (1318 Adana Salnamesi, s. 62). Vilayet etnik ve dini olarak Müslüman, Rum, Ermeni, Katolik, Protestan ve Süryanilere ev sahipliği yapmakta olup (1320 Adana Salnamesi s. 293) 1914 itibarıyla toplam nüfusu 411.023'tü (Karpat, 2010: 361).

Böyle geniş bir coğrafyaya yayılmış olan, dini ve etnik açıdan farklı gruplara ev sahipliği yapan ve dönemin şartlarına göre önemli miktarda nüfus barındıran vilayette önemli miktar ve çeşitlilikte suç işlenmesi beklenen bir sonuçtur. Suç ve suçlu, birey ve toplumlar üzerinde en çok merak uyandıran konulardandır. Sıradan insanlarla birlikte yazar ve düşünürler de konuyla ilgilenerek değişik açılardan incelemişlerdir. Bu açıdan suç ve suçlu değişik bilim dallarının kapsamına giren ve üzerinde çokça çalışma yapılan bir alandır. Kriminoloji ve ceza hukuku, konuyla ilgilenen temel bilim dalları olup diğerleri ise psikoloji, sosyoloji, viktimoloji (mağdur bilimi) gibi bilim dallarıdır (Sokullu-Akıncı, 2020: 32, 33, 37).

1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu suçları cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üç sınıfa ayırmaktadır. Bu sınıflandırma, suçlara öngörülen cezalar esas alınarak yapılmıştır. Bunlardan cinayet suçu, idam, kürek, kalebentlik, sürgüne gönderme, müebbeden memuriyetten atma ve rütbesini geri alma ile medeni haklardan mahrumiyet cezalarından birisini gerektiren suçlardı. Cünha suçu bir haftadan fazla hapis, geçici olarak sürgüne gönderme ve memuriyetten el çektirme veya para cezasını gerektiren suçlar; kabahat ise isminden de anlaşılacağı üzere bir haftaya kadar hapis veya 100 kuruşa kadar para cezası gerektiren hafif suçlardı (Ceza Kanunname-i Hümayunu, madde 2-5).

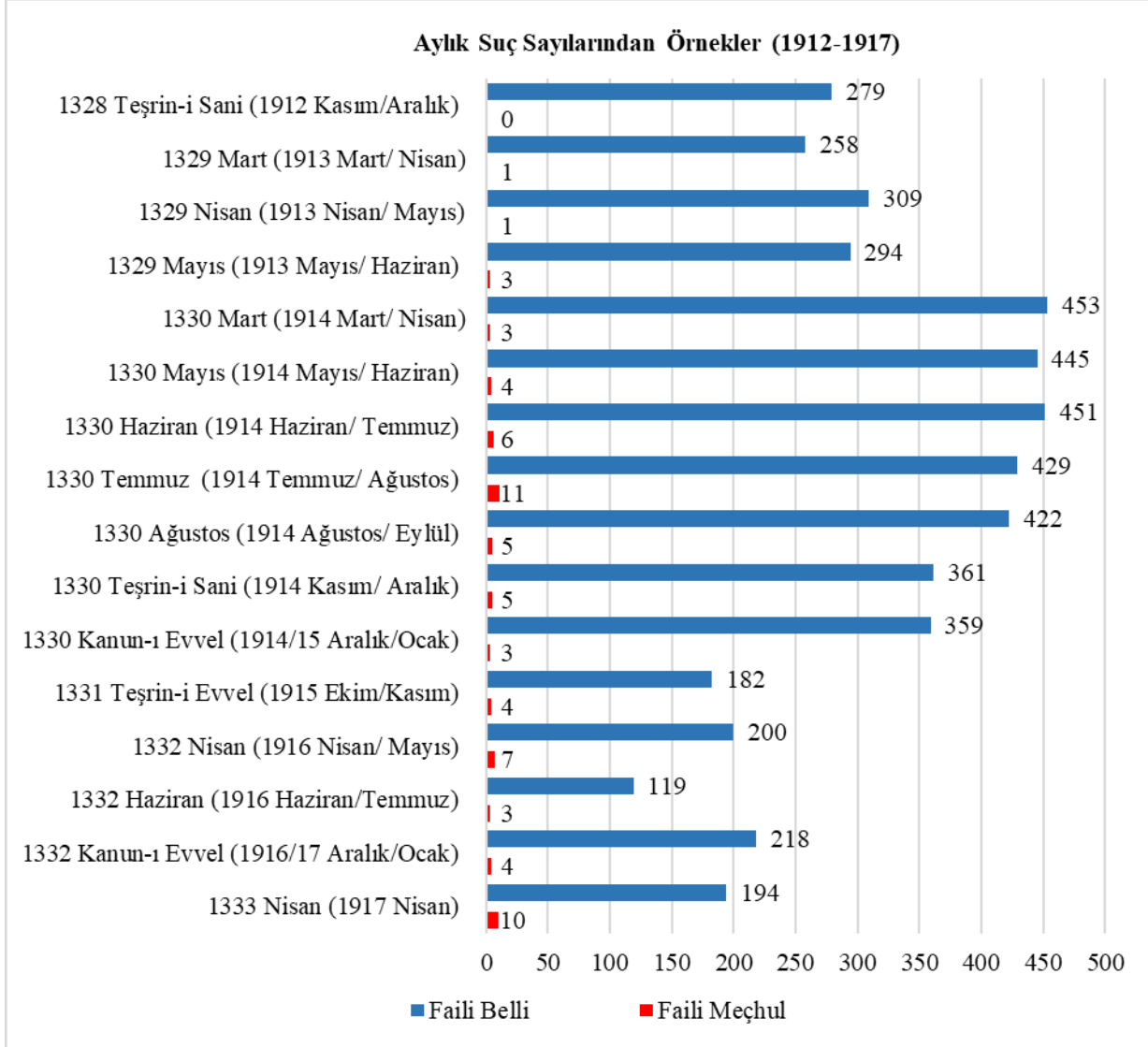
Osmanlı Devleti'nde 1878 yılından itibaren vilayetlerde meydana gelen suçların istatistikleri tutularak merkeze bildirilmekteydi (Gül, 2013:6). Bu istatistikler şehir veya kırsal bölge ayrımı yapılmadan tüm vilayet sınırlarını kapsayacak şekilde olduğundan polis ve jandarmanın sorumluluk alanlarını birlikte göstermekte, dolayısıyla vilayet genelini kapsamaktaydı (Yılmaz, 2017: 159). Fakat bu istatistikler takip edilerek bir vilayette işlenen tüm suçlara ulaşma imkanı yoktur. Çünkü kolluk kuvvetleri sadece, haberdar oldukları suçları takip ederek istatistiklerine alabilmişlerdir. Bunun dışında birçok suç çeşitli sebeplerle devlete yansımadağından kayıtlara girmemiştir. Bu durum tarihte böyle olduğu gibi günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir. Resmi istatistiklerin yanı sıra kriminolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkan verilerin de bir bölgedeki tüm suçları gösterme imkanı yoktur (Dönmezer, 1967: 23, 24).

Suçların eksiksiz olarak kayıtlara girmemesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Kabahat cinsinden olup önemli sonuçlar doğurmayan birtakım suçlar, toplum ileri gelenleri tarafından, uzlaştırma yoluyla çözülmekte böylece devlete yansımamaktadır. Özellikle ulaşım imkanlarının yetersiz olduğu coğrafya ve dönemlerde mağdurlar suçu kabullenerek şikayetçi olmamaktadır. İlaveten, adli süreçlerin uzunluğunu göz önüne alan veya süreç sonunda istediği sonucu alacağından şüphe duyan mağdurlar da şikayetten kaçınmaktadırlar (Yılmaz, 2017: 157). Bazı suçlar da doğası gereği, işlendiği halde şikayetçisi olmadığı için sıklıkla kayıtlara girmez. Bu tür suçlardan olan kumar oynamak, uyuşturucu kullanmak gibi fiillerin ortaya çıkarılması genellikle kolluk kuvvetlerinin çabasına kalmaktadır (Sokullu-Akıncı, 2020: 94, 95). Tüm suçların kayıtlara girmemesinin bir başka sebebi de başarısız görünmek istemeyen kolluk kuvvetlerinin özellikle faili meçhul suçları kayıtlara almaktan kaçınmalarıdır (Yılmaz, 2017: 158).

Bu çalışmada, 1912-1919 yılları arasında Adana vilayetindeki suç ve suçlular incelenmekte olup, suçların neden ve sonuçlarına girmeden, vilayet genelinde işlenen suç sayıları ile bu suçları işleyen failerin özellikleri üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın zaman olarak sınırları, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nin ilk yıllarına tekabül etmektedir. Doğal olarak bu süreçlerin neden olduğu karmaşa ve asayişsizlik suç sayılarını etkilemiştir. Çalışmanın temel kaynaklarını dönemin kolluk kuvvetleri istatistikleri oluşturmaktadır. Çalışmanın sonunda, vilayet genelinde işlenen suç sayılarının, bu suçların şehir ve kırsal bölgeler arasındaki dağılımının, suçların aydınlatılma oranlarının, vilayetin suç sayıları bakımından diğer vilayetlerle karşılaştırıldığında ne durumda olduğunun ortaya konulması hedeflenmektedir. Ayrıca failer, tabiiyetleri, cinsiyetleri, yaş aralıkları, eğitim düzeyleri, şehir veya köy olarak ikamet yerleri gibi özellikleri açısından incelenmektedir.

II. ADANA VİLAYETİNDE SUÇLAR

Adana vilayetindeki suçları ayrıntılı olarak incelemeye geçmeden önce aylık olarak vilayet genelinde işlenen suç sayılarından örneklere bakmak faydalı olacaktır. Şekil 1'de 1912-1917 yılları arasındaki çeşitli aylarda vilayet genelinde işlenen suç sayıları ile bunlardan aydınlatılanlar ile faili meçhuller görülmektedir.

Şekil 1. Adana Vilayetindeki Aylık Suç Sayılarından Örnekler (1912-1917)

Kaynak: (BOA,DH.EUM.THR. 86/31; BOA,DH.EUM.EMN.28/22; BOA,DH.EUM.MTK.27/7, 42/19, 45/5, 54/7, 60,38, 71/11, 72/12, BOA, DH.EUM.ADL. 16/40, 26/12, 26/20, 32/40, 36/10).

Şekil 1'de görüldüğü gibi 1910'lu yıllarda Adana vilayeti genelindeki aylık suç sayıları oldukça değişkendir. En çok suç R.1330 Haziran (M.1914 Haziran /Temmuz) ayında (457) görülürken, en az suç ise R.1332 Haziran (1916 Haziran/ Temmuz) ayında (119) görülmektedir. En çok ve en az suç sayısının haziran/temmuz ayında görülmesi dikkat çekicidir. Özellikle suç sayısının önemli miktarda düşüş gösterdiği aylarda suç istatistiklerinin zayıf yönlerini oluşturan ve yukarıda söz edilen etmenlerden bir veya birkaçının etkin olması muhtemeldir. İstatistiklere göre kolluk kuvvetleri suçların aydınlatılmasında oldukça başarılı gözükmekte olup 16 aylık sürede işlenen toplam 5.043 suçun sadece 70'i (%1,38) faili meçhul kalmıştır. Bu suçların bir kısmının da istatistiklerin hazırlanmasından sonraki süreçlerde aydınlatılmış olabileceği düşünüldüğünde başarı oranı daha da artacaktır.

Vilayet genelindeki suç sayılarına genel olarak baktıktan sonra, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, hangi suçlar ne kadar işlenmekte ve bunlardan ne kadarının failleri yakalanıp adli makamlara teslim edilmektedir gibi sorulara cevap aramak gerekmektedir. Tablo 1’de 1330 yılı Haziran ayı suç istatistiği görülmektedir.

Tablo 1. Vilayet Genelinde Aylık Olarak İşlenen Suçlar ve Bu Suçların Failleri. Örnek 1. (R.1330 Haziran, M.1914 Haziran/Temmuz).

Suçun Cinsi	Olay Sayısı		
	Faili Meçhul	Faili Bilinen	Toplam
Yol kesme ve gasp	1		1
Kasten öldürme	1	6	7
Öldürmeye teşebbüs		3	3
Tecavüz		7	7
Zorla kız kaçırmak		13	13
Tehdit		3	3
Çocuk düşürme		1	1
Meskun mahalde duvar delerek veya kapı kırarak hırsızlık		11	11
Korkutmak amacıyla silah teşhiri		5	5
Kolluk kuvvetlerine veya askere hakaret		8	8
Piyasaya sahte para sürme		1	1
Darp ve yaralama	1	131	132
Fuhşa tahrik ve alenen fuhuş		7	7
Yalan şahitlik ve yemin		1	1
Kötü söz söyleme		2	2
Küfür ve iftira etme		2	2
Dolandırıcılık		4	4
Adiyen hırsızlık	2	53	55
Yankesicilik		5	5
Adiyen hayvan hırsızlığı	1	5	6
Emniyeti su-i istimal		2	2
Kumarhane ve piyango kurma		9	9
Mühür bozma, resmi evrakı mülkiyetine geçirme		1	1
Eski eserleri tahrip		1	1
Serserilik		1	1
Sarhoşluk		87	87
Çeşitli küçük suç ve kabahatler		82	82
Toplam	6	451	457

Kaynak: (BOA, DH.EUM.MTK.45/5).

Tablo 1’de görüldüğü gibi R.1330 Haziran (M.1914 Haziran/Temmuz) ayında vilayet genelinde 457 adet suç işlenmiş olup Tablo 1’de görünmese de bunlardan 317’si (%69) şehirlerde, 140’ı (%31) ise kırsal bölgelerde meydana gelmiştir (BOA, DH.EUM.MTK.45/5). İstatistiğin kaynağını oluşturan belgede toplam 55 suç kalemi bulunmasına rağmen söz konusu ayda işlenmemiş olan 28 adet suç, Tablo 1’e alınmamıştır. Bir aylık sürede 27 suç cinsinden işlenen 457 suçtan sadece 6’sının (% 1,3) faili tespit edilememiştir. En çok işlenen suç, darp ve yaralama olmuştur. Hayat hakkını sona erdirdiği için en önemli suç sayılabilecek olan öldürme (toplamda kaç kişinin hayatını kaybettiği bilinmese de) bir aylık sürede 7 kez işlenmiş olup 3 kez de öldürmeye teşebbüs suçu işlenmiştir. Adiyen hırsızlık, adiyen hayvan hırsızlığı, meskün mahalde duvar delerek veya kapı kırarak hırsızlık şeklinde tasnif edilen hırsızlık suçları ise toplam 72 kez işlenmiştir. Ayrıca hırsızlıkla birlikte mala karşı işlenen suçlar sınıfından olan dolandırıcılık, yankesicilik ve gasp suçları ise toplamda 10 kez işlenmiştir. Böylece mala karşı işlenen suçların sayısı 82 olmaktadır. Cinsel suçlar sınıfına dahil edilebilecek olan tecavüz, zorla kız kaçırmak, fuhşa tahrik ve alenen fuhuş suçları ise toplamda 27 kez işlenmiştir.

Darp ve yaralama suçundan sonra en çok işlenen suç ise sarhoşluk olarak görülmektedir. Osmanlı klasik döneminde alkollü içki üretmek, ticaretini yapmak ve tüketmek gayrimüslimlere belli kurallar çerçevesinde serbest iken Müslümanlara yasaktı. Tanzimat Döneminin temel ilkelerinden olan kanun önünde eşitlik prensibi gereğince bu konuda birtakım değişiklikler olmuştur. 1840'ta çıkarılan ceza kanununda Müslümanların içki içmesinin suç teşkil edip etmeyeceğine dair bir hüküm bulunmamaktaydı. Fakat kanundaki, şer'i hükümlerin ve toplumsal kuralların da geçerli olduğu vurgusu Müslümanların eskiden bu yana geçerli olan kurallara da uymak zorunda oldukları şeklinde yorumlanmaktaydı. Bu babdan olmak üzere 18 Ocak 1841'de yayınlanan bir buyruğuda çarşı ve pazarlarda sarhoş olarak taşkınlık yapan Müslümanlara uygulanacak cezalar belirlenmişti. Görüldüğü gibi devlet, insanların sarhoş olup olmadıklarıyla değil, kamu düzenini bozup bozmadıklarıyla ilgilenmektedir. Bu tavır 1851'de çıkarılan yeni ceza kanununda da devam ederek toplumsal alanlarda nara atmak, sarkıntılık yapmak gibi eylemlerde bulunan sarhoşlara cezalar öngörülmüştü. 1858'de çıkarılan ceza kanununda ise Müslümanların içki içmesi bir suç olarak tanımlanmamış, 1851 tarihli ceza kanunundaki sarhoşlukla ilgili bölüm de metinden çıkarılmıştır. Böylece müslim, gayrimüslim arasında alkollü içki bakımından bir fark kalmamış, devlet konuya asayiş temelli yaklaşarak kamu düzenini bozup bozmadığıyla ilgilenmeye başlamıştır (Erdinçli, 2020: 7, 19, 20). Dolayısıyla Tablo 1'de görülen sarhoşluk suçu bu şekilde değerlendirilerek 87 kişinin sarhoş olarak kamu düzenini bozduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1'de bir aylık sürede 1 adet de serserilik suçu işlendiği görülmektedir. *Serseri ve Mazanne-isü' Eşhas Hakkında Kanun* isimli düzenlemeyle, hiçbir geçim vasıtası bulunmayan, çalışmaya gücü olduğu halde en az iki aylık süre zarfında bir işle meşgul olmayan ve bu süre zarfında iş bulmak için çaba sarf ettiğini ispat edemeyen kişiler *serseri* olarak vasıflandırılmaktaydı. Kanunun 2. maddesinde, yapılacak tahkikat sonucunda serseri olduğu anlaşılan kişilerin yakalanarak savcılığa teslim edilmesi gerektiği hüküm altına alınmaktaydı. Yine bu kanuna göre savcılık, bu kişinin yarı ücretle belediye veya diğer kurumlarda 4 aya kadar istihdamına, bu mümkün olmadığı takdirde memleketine veya iş bulabileceği bir başka yere gönderilmesine karar verebilecekti. İstihdam edilip de çalışmaktan imtina eden veya firar eden yahut bir sene zarfında mükerreren aynı suçu işleyenler bir seneye kadar sürgüne gönderilebileceklerdi. Devamlı olarak şüpheli mahallerde dolaşarak şüpheli hareketlerde bulunan serseriler ise bir haftadan altı aya kadar hapis cezasına çarptırılacaklardı (*Serseri ve Mazanne-isü' Eşhas Hakkında Kanun*, madde.1-9; Yılmaz, 2017: 165, 166). Bu düzenleme ve uygulamalar, Osmanlı'nın, kamu düzenini sağlarken sadece işlenmiş suçlara müdahaleye değil önleyici zabıta faaliyetlerine de önem verdiğinin göstergesidir.

Tablo 1'de vilayet geneliyle ilgili olarak haziran/temmuz ayına ait bir aylık suç cetveli incelendikten sonra ikinci olarak kış aylarından bir örnek seçilerek aralık/ocak ayına ait veriler incelenmiştir. Tablo 2'de R.1330 Kanun-ı Evvel (M.1914/1915 Aralık/Ocak) ayına ait suç istatistikleri görülmektedir.

Tablo 2. Vilayet Genelinde Aylık Olarak İşlenen Suçlar ve Bu Suçların Failleri. Örnek 2. (R.1330 Kanun-ı Evvel, M.1914/1915 Aralık/Ocak).

Suçun Cinsi	Olay Sayısı		
	Failli Meçhul	Failli Bilinen	Toplam
Devletin dahili emniyetini ihlal	1		1
Yol kesme ve gasp	1		1
Kasten öldürme	4		4
Kasıt olmaksızın öldürme	3		3
Katl-i füru' (altsoydan birini öldürme)	1		1
Öldürmeye teşebbüs	1		1
Tecavüz	11		11
Tecavüze teşebbüs	5		5
Zorla kız kaçırmak	5		5
Kalpazanlık	1		1
Kundakçılık	1		1
İzinsiz olarak yanıcı ve patlayıcı madde imal ve satışı	1		1
Geceleyin toplu olarak yolda hırsızlık	1		1
Meskun mahalde duvar delerek veya kapı kırarak hırsızlık	1		1
Korkutmak amacıyla silah teşhiri	7		7

Kolluk kuvvetlerine veya askere hakaret	1	1	
Darp ve yaralama	95	95	
Fuhşa tahrik ve alenen fuhuş	1	1	
Kötü söz söyleme	3	3	
Küfür, hakaret ve iftira etme	1	1	
Dolandırıcılık	3	3	
Adiyen hırsızlık	3	50	53
Yankesicilik	3	3	
Adiyen hayvan hırsızlığı	9	9	
Emniyeti su-i istimal	3	3	
Kumarhane ve piyango kurma	4	4	
İnsanların mal, emlak ve erzakını yakma, telef etme	1	1	
Mesken masuniyetini ihlal	1	1	
Serserilik	1	1	
Sarhoşluk	43	43	
Çeşitli küçük suç ve kabahatler	96	96	
Toplam	3	359	362

Kaynak: (BOA, DH.EUM.MTK.72/12)

Adana vilayet genelinde R.1330 Haziran (M.1914 Haziran/Temmuz) ayında 457 suç işlendiği Tablo 1’de kayda geçirilmiştir. Bu sayının aynı yılın aralık/ocak ayında 362’ye düştüğü Tablo 2’de görülmektedir. Sayısal olarak en büyük düşüş, doğal olarak en çok işlenen suç olan darp ve yaralamada meydana gelmiş olup 132’den 95’e düşmüştür. Tablo 2’de görülmesi de suçların 257’si şehirlerde, 105 ise kırsal bölgelerde işlenmiştir (BOA, DH.EUM.MTK.72/12). İşlenen suçların sadece 3’ü (% 0,8) faili meçhul kalmış olup bu alandaki başarı devam etmektedir. En çok, çeşitli suç ve kabahatler işlenmiş olup (96) ikinci sırada ise darp ve yaralama gelmektedir (95). Söz konusu ayda 8 öldürme, 1 öldürmeye teşebbüs suçu işlenmiştir. Çeşitli şekillerde işlenen hırsızlık suçlarında ise Tablo 1’e göre az da olsa bir azalma görülerek 64’e düşmüştür.

Tablo 1 ve Tablo 2’deki öldürme ve öldürmeye teşebbüs suçları birlikte değerlendirildiğinde, iki aylık sürede 15 öldürme ve 4 öldürmeye teşebbüs suçu işlendiği görülmektedir. Ayrıca yine Adana vilayeti genelinde, 1328 Teşrin-i Sani (1912 Kasım/Aralık) ayında 3 öldürme (BOA, DH.EUM.THR.86/31), 1329 Mart (1913 Mart/Nisan) ayında 4 öldürme, 2 öldürmeye teşebbüs (BOA, DH.EUM.EMN.28/22), 1330 Mart (1914 Mart/Nisan) ayında 13 öldürme, 2 öldürmeye teşebbüs (Yılmaz, 2020: 742), 1332 Kanun-ı Evvel (1916/17 Aralık/Ocak) ayında 1 öldürmeye teşebbüs (BOA, DH.EUM.ADL.32/40), 1333 Nisan (1917 Nisan) ayında 6 öldürme (BOA, DH.EUM.ADL.36/10) olayı meydana gelmiştir. Bu durumda 1910’lu yıllardaki değişik aylardan oluşan 7 aylık sürede toplam 41 öldürme ve 9 öldürmeye teşebbüs suçunun işlendiği anlaşılmaktadır. Bu veriler esas alındığında Adana vilayetinde aylık ortalama 5,8 öldürme, 1,2 öldürmeye teşebbüs suçu işlendiği görülmektedir. Bağdat, Bitlis, Erzurum, İstanbul, Selanik, Konya ve Trabzon vilayetlerinin her birinden, 1911-1918 yılları arasındaki birer aylık sürelerden oluşan toplam 7 aylık dönemde 68 öldürme ve 4 öldürmeye teşebbüs suçu işlenmiştir (Yılmaz, 2020: 742, 743). Bu sayılar göz önüne alındığında söz konusu 7 vilayette aylık ortalama 9,7 öldürme ve 0,5 öldürmeye teşebbüs suçu işlenmiş olmaktadır. Bu durumda, Adana vilayetinde, diğer 7 vilayete göre öldürme suçunun daha az oranda, öldürmeye teşebbüs suçunun ise daha yüksek oranda işlendiği sonucuna varılmaktadır.

Adana vilayetindeki suç sayılarını doğru olarak değerlendirebilmek için farklı vilayetlerde işlenen suç sayılarıyla kıyaslamak gerekmektedir. Fakat bu kıyaslama yapılırken suç sayılarında, nüfus miktarı, ekonomik seviye, etnik yapı, eğitim ve sosyo-kültürel düzey vb. birçok etmenin etkili olabileceğini göz önünde tutmak gerekir. Suç sayılarında değişimlere sebep olabilecek olan bu faktörlere Adana vilayetine, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Hatay, Maraş, Niğde, Sivas, Konya, Kayseri gibi bölgelerden gelen ve sayıları zaman zaman 40.000’i bulan mevsimlik tarım işçilerini de (Çanak, 2017:507) eklemek şarttır. Fakat farklı değişkenlerin kıyasa tabi tutulan diğer vilayetler için de geçerli olabileceği gerçeğinden hareket ederek tüm bu etmenler göz ardı edilip sadece kayıtlı nüfus sayıları ile suç sayılarından hareket ederek bir takım sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Aşağıdaki tablolarda 1330 yılı Kanun-ı Evvel ve Haziran aylarında Adana vilayetindeki suç sayıları farklı vilayetlerin suç sayılarıyla karşılaştırılmaktadır.

Tablo 3. Adana Vilayetindeki Suç Sayılarının Diğer Vilayetlerle Karşılaştırılması. Örnek 1. (R.1330 Kanun-ı Evvel, M.1914/1915 Aralık/Ocak)

Vilayet	Nüfus	Suç Sayısı	10.000 Kişiye Düşen Suç Sayısı
Adana	411.023	362	8,8
Bitlis	437.479	62	1,4
Hüdavendigar	616.227	301	4,8
Kastamonu	767.227	182	2,3
Konya	789.308	381	4,8

Kaynak: (Karpat, 2010: 396, 397; BOA, DH.EUM.ADL.3/6; BOA, DH.EUM.MTK. 66/8, 69/35, 72/12, 72/58).

Tablo 4. Adana Vilayetindeki Suç Sayılarının Diğer Vilayetlerle Karşılaştırılması. Örnek 2. (R.1330 Haziran, M. 1914 Haziran/Temmuz)

Vilayet	Nüfus	Suç Sayısı	10.000 Kişiye Düşen Suç Sayısı
Adana	411.023	457	11,1
Aydın	1.608.742	1.048	6,5
İstanbul	909.978	1.176	12,9
Konya	789.308	511	6,4
Sivas	1.169.443	482	4,1
Ma'muretü'l-aziz	538.227	264	4,9
Trabzon	1.122.947	253	2,2

Kaynak: (Karpat, 2010: 396, 397; BOA, DH.EUM.ADL.2/24; BOA, DH.EUM.MTK. 43/2, 45/5, 48/23, 48/43, 51/2, 66/8)

Adana vilayetinin 10.000 kişiye düşen suç sayısı açısından listelenen vilayetler arasında Tablo 3'te birinci sırada, Tablo 4'te ise İstanbul'dan sonra ikinci sırada olduğu görülmektedir. Bu veriler, Adana vilayetindeki suç oranlarının karşılaştırılan vilayetlere göre yüksek olduğunu göstermektedir. Listelenen vilayetlerin birbir uyuşmadığı göz ardı edilerek Tablo 3 ve Tablo 4'ün karşılaştırılmasından çıkarılacak bir sonuç da (en azından söz konusu vilayetler için) yaz mevsiminde işlenen suç miktarının kış aylarına göre yüksek olduğudur. Kanun-ı Evvel ayının esas alındığı Tablo 3'te incelenen 5 vilayette 10.000 kişiye ortalama 4,26 suç düşerken, Haziran ayının esas alındığı 7 vilayette yine 10.000 kişiye ortalama 6,39 suç düşmektedir. Her iki tabloda da bulunan Adana ve Konya vilayetlerinde de benzer şekilde haziran ayında daha çok suç işlendiği görülmektedir. Tarımsal ve ekonomik faaliyetlerin arttığı, insanların daha çok hareketli olduğu yaz aylarında suçların artması beklenen bir sonuçtur (Yılmaz, 2020: 743). Şekil 1'de incelenen 16 aylık sürede Adana vilayeti genelinde en çok suç işlenen 5 ayın 1914 yılı yaz aylarına rastlaması, ayrıca Aydın vilayetinde 1913'te en çok suçun haziran, temmuz, ağustos ve eylül aylarında işlenmesi (Arslan, 2008: 43) bu sebepten kaynaklanıyor olmalıdır.

Suç sayıları bu şekilde incelendikten sonra bu suçların vilayetteki dağılımları önem kazanmaktadır. Aşağıda, Haziran 1919'da işlenen suçların vilayet genelindeki dağılımı görülmektedir.

Tablo 5. Vilayet Geneli Suç Dağılımı (Haziran 1919)

	Adana Merkez	Mer sin	Tars us	Koz an	Cebel-i Bereket	Ceyh an	Yumur talık	Karais alı	Topl am
Öldürme	9			1	4	1	3		18
Darp, yaralama	16	10	2	4		3	8		43
Önemli hırsızlıklar	5	2		3			2	3	15
Adiyen hırsızlık	34	10	5	4		2		2	57
Adiyen hayvan hırsızlığı	9					9	2	3	23
Gasp	2	1			1	1	2	1	8
Eşkiyalık	1				2	1		3	7
Sahtekârlık	1						1		2
Tecavüz	7		3	2	1			3	16
Silah teşhiri	5								5
Kolluk kuvvetlerine hakaret	8					1			9
Serserilik	3								3
Diğer suçlar	49	9	2	4		2	4		70
Toplam	149	32	12	18	8	20	22	15	
Genel toplam						276			

Kaynak: (BOA, DH.EUM.AYŞ.27/143)

Tablo 5'te görüldüğü gibi vilayette bir aylık sürede işlenen 276 suçun 149'u (%53,9) vilayet merkezinde işlenmiş olup, ikinci sırada Mersin sancağı gelmektedir. Vilayet genelindeki suçların yarıdan çoğunun Adana şehir

merkezinde işlenmiş olması beklenen bir sonuçtur. Şehrin, kırsal bölgelere göre kozmopolit yapısı bu sonucu doğrulamıştır. En az suç ise Cebel-i Bereket sancak merkezinde işlenmiştir.

III. ADANA VİLAYETİNDE FAİLLER

Fail suçun mütemmim cüzü olup suç fail vasıtasıyla var olur. Dolayısıyla bir bölgedeki suç olgusunu doğru tanımlayabilmek için o suçları işleyen faillerin yaş, cinsiyet, sosyo-kültürel yapı, eğitim seviyesi vb. özelliklerinin bilinmesi şarttır (Yılmaz, 2017: 180). Tablo 1'deki suçları işleyen faillerle ilgili bazı bilgiler Tablo 6'da görülmektedir.

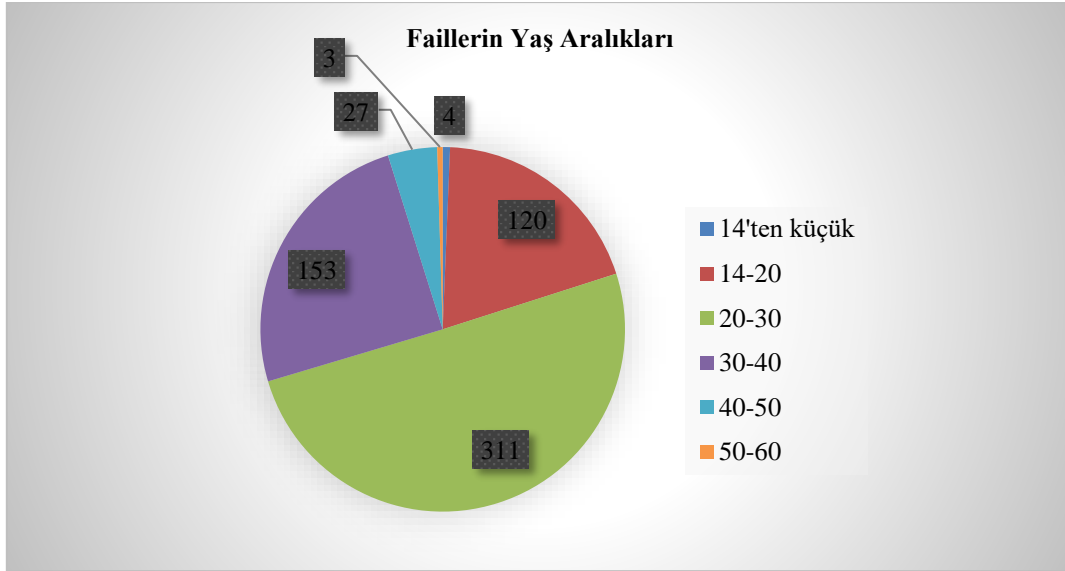
Tablo 6. Vilayet Geneli Fail İstatistiği, Örnek 1. (R.1330 Haziran, M.1914 Haziran/Temmuz).

Suçun cinsi	Suç Sayısı	Fail Sayıları			
		Yakalan an	Fira r	Erkek	Kad in
Kasten öldürme	7	12	6	18	
Öldürmeye teşebbüs	3	4		4	
Tecavüz	7	15	1	15	1
Zorla kız kaçırmak	13	15	2	17	
Tehdit	3	3		3	
Çocuk düşürme	1	1			1
Meskun mahalde duvar delerek veya kapı kırarak hırsızlık	11	24	2	25	1
Korkutmak amacıyla silah teşhiri	5	4	3	7	
Kolluk kuvvetlerine veya askere hakaret	8	15		12	3
Piyasaya sahte para sürme	1	1		1	
Darp ve yaralama	132	188	7	177	18
Fuhşa tahrik ve alenen fuhuş	7	12		8	4
Yalan şahitlik ve yemin	1	1		1	
Kötü söz söyleme	2	2		2	
Küfür ve iftira etme	2	2		2	
Dolandırıcılık	4	5	1	6	
Adiyen hırsızlık	55	68		65	3
Yankesicilik	5	7		7	
Adiyen hayvan hırsızlığı	6	7		7	
Emniyeti su-i istimal	2	2		2	
Kumarhane ve piyango kurma	9	9		9	
Mühür bozma, emanet eşya veya resmi evrakı mülkiyetine geçirme	1	1		1	
Eski eserleri tahrip	1	1		1	
Serserilik	1	1		1	
Sarhoşluk	87	98		97	1
Küçük suç ve kabahatler	82	98		94	4
Toplam	457	596	22	582	36

Kaynak: (BOA, DH.EUM.MTK.45/5).

R.1330 Haziran, (M.1914 Haziran/Temmuz) ayında işlenen 457 suçtan 6'sının faillerinin belirlenememiş olduğu Tablo 1'de kayda geçirilmişti. Söz konusu ayda aydınlatılan 451 suçu 618 failin işlediği ve bu faillerden 22'sinin (% 3,5) istatistik tarihi itibarıyla yakalanamadığı Tablo 6'da görülmektedir. 618 failin 36'sı (% 6,1) kadınlardan oluşmaktadır. En çok fail, doğal olarak en çok işlenen suçta bulunmakta olup bir aylık sürede 132 kez işlenen darp ve yaralama suçuna 18'i kadın olmak üzere 195 fail katılmıştır. Serserilik ve çeşitli suç ve kabahatler 98'er faille ikinci sırada yer almakta olup üçüncü sırada ise 68 faille adiyen hırsızlıklar yer almaktadır.

Tablo 6’da görülmesine de failer hakkında başka bilgilere de ulaşılabilmektedir. Buna göre; 618 failden 422’si şehirlerde, 196’sı ise köylerde yaşamaktadır. Bu kişilerden 616’sı Osmanlı tabiiyetinden şahıslar olup bir Alman ve bir İranlı darp ve yaralama olayına karışarak failer arasında yer almıştır. 618 failin eğitim durumlarına bakıldığında ise 92’sinin okuryazar, 526’sının okuma yazma bilmeyen kişilerden oluştuğu, yüksek tahsilli failin bulunmadığı görülmektedir (BOA, DH.EUM.MTK.45/5). Tablo 6’da görülen faillerin yaş aralıkları ise Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. R.1330 Haziran (M.1914 Haziran/ Temmuz) Ayındaki 618 Failin Yaş Aralıkları

Kaynak: (BOA, DH.EUM.MTK.45/5).

Şekil 2’de görüldüğü üzere bir aylık sürede suça karışan 618 failden 311’i (% 50,3) 20-30 yaş, 153’ü ise (% 24,7) 30-40 yaş arasındadır. Bu durumda, suçların % 75’i 20-40 yaş arası insanlar tarafından işlenmektedir. Bu yaş grubu insanlar sosyal ve ekonomik hayatın en aktif üyeleri oldukları için bu sonuç ortaya çıkmış olmalıdır. Ay içerisinde en az fail ise 50-60 yaş aralığında olmuştur. Belgede, 60 yaş üstü failer de listelenmiş olmasına rağmen bu yaş grubunda insanlar söz konusu ayda karışmadıklarından Şekil 2’ye alınmamışlardır. Tablo 2’de görülen suçların failleriyle ilgili istatistikler ise Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7. Vilayet Geneli Fail İstatistiği, Örnek 2. (R.1330 Kanun-ı Evvel 1914/1915 Aralık/Ocak).

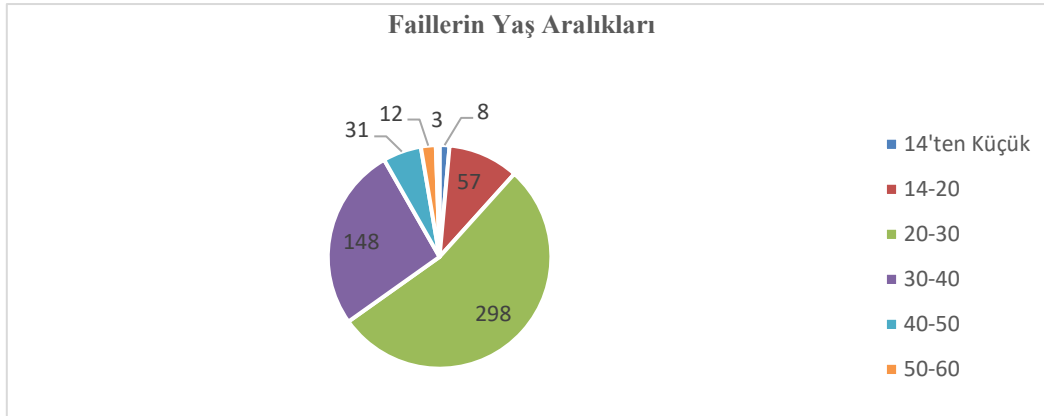
Suçun Cinsi	Suç Sayıları		Fail Sayıları		
			Yakalanan	Fırat	Erkek Kadın
Devletin dahili emniyetini ihlal	1	1	1		1
Yol kesme ve gasp	1			6	6
Kasten öldürme	4	3	2	4	1
Kasıt olmaksızın öldürme	3		3	3	
Katl-i füru’ (altsoy öldürme)	1	1		1	
Öldürmeye teşebbüs	1	1		1	
Tecavüz	11	14	3	16	1
Tecavüze teşebbüs	5	7		7	
Zorla kız kaçırmak	5	10	1	10	1
Kalpazanlık	1	1		1	
Kundakçılık	1	5		5	
İzinsiz olarak yanıcı ve patlayıcı madde imal ve satışı	1	1	2	3	
Gece toplu olarak yolda hırsızlık	1	3		3	

Mesken mahalde duvar delerek veya kapı kırarak hırsızlık	1		3	3	
Korkutmak amacıyla silah teşhiri	7	7	11	14	4
Kolluk kuvvetlerine veya askere hakaret	1	1		1	
Darp ve yaralama	95	141		127	14
Fuhşa tahrik ve alenen fuhuş	1	6		4	2
Kötü söz söyleme	3	3		3	
Küfür, hakaret ve iftira etme	1	1		1	
Dolandırıcılık	3	2	2	4	
Adiyen hırsızlık	53	72	6	75	3
Yankesicilik	3	4		4	
Adiyen hayvan hırsızlığı	9	14		14	
Emniyeti su-i istimal	3	4		4	
Kumarhane ve piyango kurma	4	17		17	
İnsanların mal, emlak ve erzakını yakma, telef etme	1	1		1	
Mesken masuniyetini ihlal	1	1		1	
Serserilik	1	2		2	
Sarhoşluk	43	50		50	
Küçük suç ve kabahatler	9	136	9	137	8
Toplam	362	519	38	523	34

Kaynak: (BOA, DH.EUM.MTK.72/12)

Tablo 2’de kaydedildiği üzere R. 1330 Kanun-ı Evvel (M.1914/1915 Aralık/Ocak) ayında işlenen 362 suçun sadece 3’ü faili meçhul kalmıştır. Söz konusu dönemde aydınlatılan 359 suçun 557 fail tarafından işlendiği ve bunlardan 34’ünün (%6,1) kadınlardan oluştuğu Tablo 7’de görülmektedir. Tablo 6 ve Tablo 7’nin her ikisinde de bir aylık sürelerde suça karışan faillerin %6,1’inin kadınlardan oluşması ilginçtir. 1913 ile 1917 arasından her yıldan bir ayın failleri alınarak Tablo 6 ve Tablo 7’deki faillerle birleştirildiğinde oluşan 7 aylık havuzda bulunan 3.064 failden 184’ü (%6) kadınlardan oluşmaktadır (BOA, DH.EMN.28/22, BOA, EUM.MTK.27/7, 45/5, 72/12; BOA, DH.EUM.ADL.16/40, 26/20, 36/10). Bu durumda Adana vilayetindeki faillerin ortalama %6’sını kadınların oluşturduğu söylenebilir. Tablo 6 ve Tablo 7 birlikte değerlendirilerek kadınların en çok hangi suçları işlediklerine bakıldığında ise ilk dört sırada, darp ve yaralama, küçük suç ve kabahatler, hırsızlık, fuhşa tahrik ve alenen fuhuş suçlarının olduğu görülmektedir. Devamında ise silah teşhiri, kasten öldürme, zorla kız kaçırma, sarhoşluk, kolluk kuvvetlerine veya askere hakaret gibi suçları da işledikleri anlaşılmaktadır (BOA.DH.EUM.MTK, 45/5, 72/12). Bu suçlardan darp ve yaralama ile küçük suç ve kabahatler komşuluk vb. ilişkilerden doğan önemsiz suçlar olarak addolunsa bile kadınların daha önemli sonuçlar doğuracak suçlara da karışmakta oldukları sonucuna varılmaktadır.

Tablo 7’den bir aylık sürede suça karışan 557 failden 38’inin yakalanamadığı anlaşılmaktadır. En çok fail 145 kişiyle küçük suç ve kabahatlerde bulunmakta olup ikinci sırada 141 kişiyle darp ve yaralama, üçüncü sırada ise 78 kişiyle adiyen hırsızlık failleri yer almaktadır. Tablo 7’de görülmesi de 557 failden 342’si şehirlerde, 215’i ise köylerde ikamet etmekte olup bu kişilerin hepsi Osmanlı tabiiyetindedir. 557 failin 129’u okuryazar, 428’i okuma yazması olmayan kişilerden oluşmakta olup aralarında yüksek tahsilli kişi bulunmamaktadır (BOA, DH.EUM.MTK.72/12). Söz konusu 557 failin yaş grupları Şekil 3’te gösterilmektedir.

Şekil 3. R.1330 Haziran (M.1914 Haziran/ Temmuz) Ayındaki 618 Failin Yaş Aralıkları

Kaynak: (BOA, DH.EUM.MTK.72/12).

Şekil 3'te görüldüğü üzere söz konusu aydaki faillerin yaş aralıkları Şekil 2'deki faillerin yaş aralıklarına oldukça benzemektedir. Bir aylık sürede suça karışan 557 failden 298'i (%53,5) 20-30 yaş, 148'i ise (%26,5) 30-40 yaş arasındadır. Bu durumda suçların %80'i 20-40 yaş arası insanlar tarafından işlenmektedir. Ay içerisinde en az fail ise 60-70 yaş aralığında olmuştur.

IV. SONUÇ

Adana vilayetinde 1910'lu yıllardaki bazı aylarda suç sayılarının normalin üstünde değişiklik gösterdiği görülmektedir. Farklı yılların aynı aylarında %75'lere varan bu değişikliklerin oluşmasında kolluk kuvveti istatistiklerinin zayıf yönlerini oluşturan etkenler rol oynamış olmalıdır.

Çeşitli vilayetlerde işlenen suçlar nüfusa göre oranlandığında, Adana'nın, karşılaştırılan vilayetlerden sadece İstanbul'un gerisinde kaldığı, diğer vilayetlere göre daha fazla oranda suç işlendiği anlaşılmaktadır. Vilayet genelinde en çok işlenen suçlar darp ve yaralama, küçük suç ve kabahatler ile sarhoşluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç hayatın akışına da uygundur. Çünkü bu suçlar, hırsızlık, dolandırıcılık, yankesicilik gibi suçu meslek haline getirmiş insanların değil de sıradan insanların karışma ihtimalinin daha yüksek olduğu suçlardır.

Herhangi bir işte çalışmayıp iş de aramayan, suç işleme potansiyeli bulunan ve hukuken *serseri* olarak tanımlanan suç faillerinin de oldukça az sayıda oldukları görülmektedir. Bu faillerin çok az sayıda olmalarına rağmen bu konuda ülke çapında birtakım hukuki düzenlemeler yapılması ve kolluk kuvvetleri marifetiyle takip edilmeleri önleyici polisliğe verilen önemin göstergesidir.

Adana vilayetinde işlenen suçların çok büyük bir kısmı aydınlatılmakta ve faillerin kahir ekseriyeti yakalanarak adli makamlara teslim edilmektedir. Faillerin yaş aralıklarına bakıldığında ise sosyal ve ekonomik hayatın en hareketli üyeleri olan 20-40 yaş arası insanların en çok suça karışan grup olduğu görülmektedir. Kadınlar, faillerin yaklaşık %6'sını oluşturmakta olup daha çok darp ve yaralama, küçük suç ve kabahatler gibi hafif suçlar işlemelerine rağmen kasten öldürme, silah teşhiri, zorla kız kaçırma, kolluk kuvvetlerine veya askere hakaret gibi suçlar da işlediklerine şahit olunmaktadır.

KAYNAKLAR

Arslan, B. (2008). *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Güvenlik*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ceza Kanunname-i Hümayunu, *Düstur 1/1*, s.537-597.

Çanak, E. (2017). *Tarihi, Siyasi, Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Adana (Seyhan) (1923-1956)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Takibat-ı Adliye Kalemi (BOA.DH.EUM.ADL) Dosya/Gömlek No, 2/24, 3/6, 16/40, 26/12, 26/20, 32/40, 36/10

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalemi Belgeleri, (BOA.DH.EUM.AYŞ) Dosya/Gömlek No, 27/143

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Emniyet Şubesi (BOA.DH.EUM.EMN). Dosya/ Gömlek No, 28/22

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti Evrakı, (BOA.DH.EUM.MTK), Dosya/ Gömlek No, 27/7, 42/19, 43/2, 45/5, 48/23, 48/43, 51/2, 54/7, 60/38, 66/8, 69/35, 71/11, 72/12, 72/58

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Tahrirat Kalemi Evrakı (BOA.DH.EUM.THR), Dosya/Gömlek No, 86/31,

Dönmezer, S. (1967). *Kriminoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları

Erdinçli, İ. (2020). Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (31), 1-32

Gül, A. (2013). Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919) Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği, *EÜHFD*, cilt: XVII, 1-29

Hicri 1318 Adana Vilayeti Salnamesi, 11.Def'a.

Hicri 1320 Adana Vilayeti Salnamesi, 12. Def'a.

Karpat, H.K. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Timaş Yayınları

Nasrullah, M., Mehmet, R., & Mehmet, E. (2003). *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*, (Yayına Hazırlayanlar, Rahmi Tekin, Yaşar Baş), İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları

Serseri ve Mazanne-i sü' Eşhas Hakkında Kanun, Düstur 2/1 s. 169-173.

Sokullu-Akıncı, R.F. (2021). *Kriminoloji*, (15. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları

Yılmaz, İ. (2017). *Selanik Polis Tarihi (1876-1912)*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, İ. (2020). Osmanlı Son Döneminde Adam Öldürme Suçu ve Soruşturma Usulleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2), 739-762.

Araştırma Makalesi - Research Article

Klasik Türk Şiirinde Depremlerle İlgili Kullanımlar

Uses Related to Earthquakes in Classical Turkish Poetry

Bülent Kaya^{1*}

Geliş / Received: 23/02/2022

Revize / Revised: 05/06/2022

Kabul / Accepted: 08/06/2022

ÖZ

Klasik Türk şiiri, bünyesinde farklı ve zengin konuları barındırır. Bu konuların detaylı tespiti ve tasnifi amacıyla divan tahlilleri ve divan incelemeleri yapılmıştır. Yapılan bu tür çalışmalar sonucunda elde edilen veriler, klasik şairlerin birçok konuda bilgili, geniş ve zengin bir kültürel birikime sahip olduklarını gözler önüne sermiştir. Şairlerin yer verdikleri konulardan biri de depremlerdir. Nitekim depremleri bizzat yaşayan ya da depremin yıkıcı etkilerinden haberdar olan şairler, şiirlerinde depremden de söz etmişlerdir. Tarihte meydana gelmiş depremlere dair depremin özelliklerini ve sonuçlarını kapsayan müstakil risaleler, şiirler ve eserler yazılmıştır. Üstelik bu eserlerle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada ise farklı yüzyıllarda yaşamış şairlerin divanları seçilerek bu divanlardaki şiirlerde deprem konusunun nasıl anlatıldığı ve işlendiği üzerinde durulması amaçlanmıştır. Çalışmada tarihi bir vesika niteliği taşıyan müstakil deprem manzumelerinin tespiti ve tahlilinden ziyade deprem ve depremlerle ilgili kullanılan kelime ve kavramların bağlamsal olarak şiirlerdeki yeri ve işlevi üzerinde durulmuştur. Depremin insan zihninde olumsuz bir çağrışıma sahip olmasının, şiirlerde ne şekilde yansıtıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece klasik Türk şiirinin kendine has estetik kalıpları ve anlatım tarzı noktasında depremin şiirlerde nasıl yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler- *Klasik Türk Şiiri, Doğal Afetler, Deprem*

ABSTRACT

Classical Turkish poetry contains different and rich subjects. In order to determine and classify these subjects in detail, divan analyzes and divan studies were carried out. The materials that emerged as a result of such studies show that the divan poets had knowledge on many subjects and their dominance over a wide and rich cultural accumulation. One of the subjects that poets refer to in their poems is earthquakes. Poets who experienced earthquakes in person or were aware of the devastating effects of earthquakes also mentioned earthquakes in their poems. There are separate epistles, poems, and works written about earthquakes that took place in history, covering the characteristics and results of the earthquake. Many studies have been done on these works. Within the scope of this study, the aim is to choose poet divans from different centuries as a sample and to focus on how the earthquake issue is explained and handled in the poems in these divans. It has been tried to determine what kind of reflections the earthquake has a negative connotation in the human mind when it is reflected in the poems. It has been determined how the earthquake took place in the poems in terms of the unique aesthetic patterns and expression style of classical Turkish poetry. In the study, the place and function of the words and concepts used in the context of earthquakes and earthquakes in the poems are emphasized rather than the determination and analysis of individual earthquake poems, which are historical documents.

Keywords- *Classical Turkish Poetry, Natural Disasters, Earthquake*

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: bulentkaya@kilis.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-7970-5059>)
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Fen Edebiyat Fakültesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis, Türkiye

I. GİRİŞ

Klasik Türk şiiri bünyesinde din, tasavvuf, sosyal hayat, coğrafya, mitoloji gibi çok farklı konu ve alanlarda geniş bir içerik barındırır. Özellikle divan tahlilleri ve incelemelerinde bu konularla ilgili şiirler tespit edilerek konularına göre tasnif edilmiştir. Bu zengin muhteva içerisinde doğal afetler de yerini almıştır. Klasik Türk şiirinde doğal afetlerle ilgili yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Sedat Kardeş'in, "Divan Şiirinde Kıtıkla İlgili Manzumeler" isimli makalesinde kıtlık hadiselerinin örneklerine, Necâti Bey, Lâmi'î Çelebi, Hayretî, Taşlıcalı Yahya, Garâmî, Lebîb, Arpaeminizâde Sâmî, Kuddûsî, Osmanzâde Tâ'ib, Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi, Necmî gibi şairlerin şiirlerinde rastlanıldığından söz edilir. Çalışmada, depremler neticesinde olan kıtlıklara da değinilmiştir (Kardeş, 2019: 497-519). Bunların dışında Abdülkerim Abdülkadiroğlu'nun, "Kültürümüzden Esintiler" kitabında "Sofuzâde'nin Bilinmeyen Sel ve Zelzele Manzumeleri" isimli kısım bu noktada önemlidir (Abdülkadiroğlu, 1997).

Depremle ilgili "âfât-ı 'arziye" (deprem, yangın gibi felaketler), "deprem-zede", "hareket-i 'arz" (deprem), "ihfik" (depremin yer yüzeyinde veya konutlarda oluşturduğu çatlaklar), "recfe" (deprem), "recefât" (depremler), "sallanma", "sarsındı", "tezelsülât" (depremler), "tezelsülî" (depremlerle ilgili), "zelâl" (deprem), "zelzele" (deprem), "zelâzil" (yer sarsıntıları) gibi kelimeler yer almaktadır (Parlatır, 2006). Sözlüklerde depremle ilgili çok sayıda sözcük kullanılsa da klasik şiirimizde yaygın olarak; zelzele, zelâzil, zelâl, depre-, sarsıl- tercih edilmiştir.

1719 İstanbul depreminden sonra Ahmed b. Receb El-Konstantinî tarafından yazılmış, şimdiye kadar bilinen ilk deprem kitabı "Risâle-i Zelzele"dir. Eserde, depremin şiddeti, etkisi, yıkılan binalar vb. konularda bilgi verilmektedir. Ayrıca eser, depremlerin meydana gelişle ilgili halk arasındaki söylentilerden de söz etmektedir. Bu eseri müteakip depremle ilgili yazılan farklı eserler de vardır. Bursalı Gökmenzâde Hacı Çelebi'nin "İşâretnümâ", Ahmet Tevfik Bey'in, "Hareket-i Arz Esbab-ı Zuhuru Hakkında Meşahir-i Erbab-ı Fünundan Bazılarının Akvali", Halil Ethem'in, "Hareket-i Arz'a Dair Birkaç Söz", Salih Paşazâde Abdullah Mazhar'ın, "Hareket-i Arz", Ali Muzaffer Bey'in, "Zelzele Hakkında Malumat" isimli eserleri bunlardan bazılarıdır (Akın, 2011: 6-7). Bunların dışında II. Abdülhamid zamanında kaleme alınan, "ResûlMestî Efendi'nin Siper-i Zelzele" isimli eser mevcuttur (Arslantaş, 2007).

Klasik Türk şiirinde, deprem anlamına gelen zelzele kelimesinin şiirlerde kullanımı ile ilgili yapılmış çalışmalardan biri de, "Geleneğin Ses Tecrübesi ve Zelzelenin Ritmi" isimli çalışmadır (Kaplan, 2012: 289-302). Çalışmamızda klasik Türk şiirinin farklı dönemlerinden şairlerin şiirlerinden örneklemeler seçilerek deprem konusunun şiirlerde estetik açıdan görünüşleri tespit edilmiştir. Tespit edilen manzume parçalarında depremle ilgili sözcük ve kavramlar, vurgulanmak istenen ifadeler kalın/italik gösterilmiştir.

A. Depremle İlgili İnanışlar

Depremler tabii afetler içerisinde önemli bir yere sahip olup insan hayatına doğrudan ya da dolaylı yoldan etki etmiştir. Bu etki neticesinde depremlerle ilgili çeşitli inanışlar ortaya çıkmıştır. Bu inanışların bazıları günümüzde de kabul edilen ilmi temellere dayanırken, bazıları ise halk inanışları çerçevesinde yorumlanmıştır. Klasik Türk şiirinde de bazı beyitlerde depremle ilgili inanışlara temas edilmiş daha çok telmih yoluyla bunlara gönderme yapılmıştır. Beyitlerde depremle ilgili, depremlerin belirli zamanlarda olması, dağların depremin etkisini azalttığı inancı, dünyanın/zeminin öküzü hareketleriyle sarsılması gibi inanışlar göze çarpar.

Aşağıdaki örnek beyitte, telmih yoluyla depremlerin her zaman olmadığı, belirli bir zamanının olduğuna işaret edilmiştir:

Vech-i dil-i 'ârifler olur vaktine merhûn

Her vakt ü her an sâhiredede zelzele olmaz

Ferdî Abdullah Efendi G. 94/2 (Memiş, 2008: 97).

Depremle ilgili inanışlardan biri de dağların depremin etkisini azalttığıdır. Kur'an-ı Kerim'de Enbiyâ Suresi 31. ayette yeryüzündeki dağların işlevlerinden birinin de depremlerdeki sarsıntıyı önleyen sabit dağlar olduğu belirtilir. Aşağıdaki beytin ikinci mısrasında dağların yeryüzünün sakin ve sarsılmaz oluşunu sağlayan yönüne gönderme yapılmıştır. Nasıl ki Allah'ın kün (ol) emri felek için bir sütun ve direk olur ve onu ayakta tutarsa bir nevi dağlar da yeryüzünün sarsılmasını önleyen, onu sağlamlaştıran işleve sahiptirler:

Kâyim olmazdı felek olmasa emr-i kün'amûd

Sâkin olmazdı zemîn olmasa evtâd-ı cibâl

Câmî K. 2/8 (Uzun, 2019: 260).

Dünyanın bir hayvanın üzerinde durduğuna yönelik inanış diğer milletlerde olduğu gibi Türklerde de vardır. (Ögel, 2010: 442). Bu inanca göre öküz herhangi bir nedenle hareket ettiğinde, dünya sallanmakta ve deprem olmaktadır (Uraz, 1994: 19). Bu inanış klasik Türk şiirine de aksetmiş zaman zaman beyitlerde bu inanışa temas edilmiştir. Nefî'nin IV. Murat'ın atlarının övgüsüne dair yazmış olduğu bir kasideden alınan aşağıdaki beyitte IV. Murat'ın atı söz konusu edilerek benzetme amacıyla bu inanışa gönderme yapılmıştır. Depremın müsebbibi olan zemin öküzü, beyitte IV. Murat'ın atının kuvvetli nal darbeleri karşısında aciz bir varlık gibi gösterilmiştir. Mübalağa yoluyla şair, memduhun atının nal darbelerinin zemin öküzünün kemiklerini deprem gibi titrettiğinden söz eder:

Her bir kademde sadme-i pür-zûrinalinin

Gâv-ı zemine zelzele-i üstühân verir

Nefî K. 4/32 (Akkuş, 2018).

Nefî'nin yine IV. Murat'ın atlarını mübalağa yoluyla övdüğü diğer bir kasidesinde, IV. Murat'ın atının ayak darbelerinin dünyanın üstünde durduğuna inanılan zemin öküzünün başını kırdığından söz edilir. Öküzün başını kıran nal darbelerinden çıkan mihlar Süreyyâ yıldızına ulaşır:

Şikest eyler ser-i gâv-ı zemîni sadme-i pâyı

Çıkar şiddetle pertâb ettiği mihl Süreyyâ'ya

Nefî K. 18/14 (Akkuş, 2018).

İzzet Ali Paşa Divanı'ndaki bir tarihte denize indirilen kalyonun deniz yüzeyinde ilerledikçe dünyanın altındaki öküzden gökyüzündeki Cevzâ burcunun tavanına kadar her yeri heybetiyle titrettiği söylenir (Tatlıkatık, 2020: 256):

Cesâmet şöyle kim deryâ yüzindecünbişitdükçe

Tezelzül virmedesevr-i zemînetâk-ı Cevzâ'ya

İzzet Ali Paşa Tar. 13/8 (Aypay, 1998).

Deprem, Allah'tan insanlara gönderilen bir ikazdır. Beyitte, Allah'ın, kullarını, zaman zaman tembih zaman zaman da irşat için dağı, taşı, çölü zelzelesiyle sarstığı, belirtilir. Bu şekilde depremin Allah'tan gelen bir uyarı olduğu inancına telmihte bulunulmuştur:

Kulların gâh tenbîh ile hûşirşâdider

Zelzeleyle dağ u taş sahrâyı dirdir titredür

BenderliCesârî G. 185/3 (Orhan, 2012: 29).

B. Kasidelerde Depremlerin Mübalağa ve Benzetme Unsuru Olarak Kullanımı

Kaside nazım şekliyle yazılmış şiirlerde özellikle de medhiye türündeki kasidelerde ve diğer kasidelerin övgü kısımlarında deprem (zelzele, zelâzil vb.) memduhun yüce vasıflarını överken kullanılan bir unsurdur. Daha çok memduhuyüceltmek ve onun gücünün somut bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bu şiirlerde deprem daha çok benzetme yoluyla memduhun heybetinin, kudretinin bir yansıması olarak düşünülmektedir. Kimi zaman memduhun gücü, kudreti, kimi zaman da onun kahri ve gazabı yeryüzünü deprem gibi titretir. Bazı yerlerde deprem memduhun düşmanlarını yok etmek için kullandığı bir silahken, kimi yerlerde ise kötü durum ve olguları tamir eden bir araç gibi anlatılmaktadır. Bu tür anlatımlarda *guliiv* türünde mübalağalar olduğuna daha çok temas edilmektedir. Memduhun yüceliği, hışmı, düşmana yaptığı hamleler vs. genellikle teşbih yoluyla verilmektedir.

Memduhun kudreti o derece büyüktür ki onun kahrı topunun heybeti zemin çevgânını deprem gibi titretir:

Ey felek-rif'atanun adın komışdur zelzele

Ditretürgü-yı zemînitöp-ı kahrın heybeti

Zâtî K.12/22 (Kurtoğlu, 2017: 67).

Memduhun gazabının zelzelesi hasetçinin yüksek binasını ve köşkünü kahreder. Memduhun çeşmesi varlık dalını (meyvesini) artırır. Beyitte yüksek binaların depremde yıkılma tehlikesinin daha fazla olduğuna işaret edilmiştir. Buradan hareketle çokça haset eden kişilerin ise sonunun hüsrân olduğu vurgulanmıştır:

Kâh-ı hasûdı zelzele-i hısmı kahrider

Sâh-ı vücûda çeşme-i cûdı durur nemâ

Zâtî K. 45/25 (Kurtoğlu, 2017: 149).

Memduhun kuvvetli hamleleriyle zemin sarsılır, bu depremler adeta bir kıyamet habercisidir:

Sarsıldığınca zelzele-i hamleden zemîn

Âşûb-ı rûstehîz-i kıyâmetayân olur

Nefî K. 28/44 (Akkuş, 2018).

Deprem şiiirlerde genellikle yıkıcı, yok edici bir unsur olarak anlatılırken, bazen de memduhun övüldüğü yerlerde yapıcı ve onarıcı bir özelliğe sahip olarak verilir. Memduhun düşmanları deprem sebebiyle sarsıldıka güçten düşer işe yaramaz hâle gelirler. Bu zelzele, memduhun kendi saltanatını sağlamlaştırırken devletini güçlendirir:

Yirleşür yirinde sarsılduk canâ-be-kâr

Zelzeleyle oldı müstahkem esâs-ı devleti

Nevizâde Atayı G. 246/4 (Karaköse, 2017).

C. Aşkın Depremle İrtibatlandırılması

Aşk ile deprem birçok noktada irtibatlandırılmış, mecazen aşkla deprem arasında ilişki kurulmuştur. Âşığın aşk yolunda çektiği çileler depremlerle ilişkilendirilir. Aşk, âşığın bedenini sarsan bir depremdir. Aşk sahrasına düşen âşığın teninden deprem eksik olmaz. Düşkün âşıkların bedenlerinin titremesine şaşırılmamalıdır çünkü onlar aşk çölünün sakinleridir:

Lerze-nâk olsa n'ola tenleri üftâdelerün

Sâkin-i sâha-i 'aşkuz bulunur zelzelemüz

Sa'dî G. 47/5 (Uralçin, 2009: 69).

Klasik Türk şiiirinde genellikle âşık, sevgilisine kavuşmak isteyen, onunla vuslatı arzulayan fakat buna çoğunlukla nail olamayan bir tip olarak anlatılır. Klasik şiiirdeki âşık tipi sevgiliden ayrı olması sebebiyle aynı zamanda acı ve ızdırap çeken bir tiptir. Beyitte, sevgiliden ayrı kalmış âşık için bu ayrılık bir deprem gibidir. Ona acı ve ızdırap vererek cismini titretir ve orada yarıklar açar. Bu ayrılık depreminin açtığı yarıkları tamir etmeye imkan yoktur:

Açıldı rahneler cismimde zilzâl-i firâkundan

Ne âsâyiş bulur ne kâbil-i ta'mirdüryârâ

Nâkâm G. 2/5 (Sağlam, 2010: 60).

Aşk ile depremin ilişkilendirildiği bazı beyitlerde ise *teşhis* ve *kapalı istiâre* yoluyla depreme insan vasıfları yüklenir. Beyitte teşhis yoluyla depreme seslenen şair, depremin aşk ızdırabıyla sarsılan bünyesini görüp onu örnek almasını istemektedir. Depremin sarsıcı yönünü yetersiz bulan şair, bir bakıma kendi bünyesinde olan depremlerin daha sarsıcı olduğunu mübalağa yoluyla anlatmıştır:

Iztrâb-ı 'ışk ile gör deprenişüm her zamân

Zelzeleyle sen de aña göre depren ey zemîn

Emrî Divanı G. 377/2(Saraç, ? : ?).¹

Aşğın bedeninde ve bünyesinde olan depremler kimi zaman aşğın sevgili uğrunda aşk yolunda ettiği âh'a benzetilir. Bu âhlar o derece kuvvetlidir ki, âşık sevgiliye kavuşamadığında ya da ondan ayrı kaldığında yeri göğü titreten bir deprem gibidir:

Hayâlî görsem ol yârı yaşımdan bahr olur âlem

Eğer hecrindeâh etsem zemîn ü âsumân titrer

Hayâlî Bey G. 112/5 (Tarlan, 1945: 178).

Depremler yalnızca âşık değil kimi zaman da sevgiliyle ve onun bazı özellikleriyle irtibatlandırılır. Onun fitneci, velvelecî vasıfları deprem meydana getirir: Sevgili velveyleyle salındığında onun yarattığı depremden kıyamet yeri bile sarsılır:

Dehre bu kadar velvele verince hurâmın

Sarsılsa nola zelzeleden cây-ı kıyâmet

Nefî G. 21/3 (Akkuş, 2018).

Sevgilinin yarattığı zelzele sonucunda aşk arzusuyla aşğın vücut köşkü yıkılmıştır:

Yıkıldı kasr-ı vücûdumhevâ-yı aşk ile

Sebeb bu zelzeleye etdiğin 'itâb oldu

İstanbulî Müfred (Taşdelen, 2014: 486).

Sevgilinin sarhoş edici, nergise benzeyen gözleri aşğın gönül ülkesine velvele salar. Sevgilinin âşığa attığı bakış okları ise âşğın bedenini deprem gibi sarsar, titretir:

Nergis-i mestün ki dil mülkine saldı velvele

Düşdîtür-i gamzen ile cismüme hep zelzele

Münirî G. 255/1(Ersoy, 2017: 343).

Hasta olan aşğın sıtma hastalığında oluşan titremeleri depremle ilişkilendirilir. Sıtma hastalığı nasıl aşğın bedenini deprem gibi titretirse, aynı şekilde bu hastalık gibi sevgilinin aşkı da âşığı titretir:

Âşık-ı bîmârun ey Yahyâvücûdı beytine

'Aşk-ı yârı zelzele olur misâl-i tâb- teb

Taşlıcalı Yahya G. 20/7 (Çavuşoğlu, 1977: 293).

Sevgilinin fattan yan bakışları gönlü titretirken aynı zamanda âleme korku depremleri salar:

'Âlemitutdu yine zelzele-i bîm ü hirâs

Lerze-nâk oldu gönül gamze-i fettânından

Mâhir G. 147/4 (Batğı, 2017: 128).

Genel olarak bakıldığında aşk ve depremin ilişkilendirildiği beyitlerde deprem bir semboldür. Bu sembol daha çok mecaz, teşbih, teşhis, kapalı istiare ve mübalağa sanatları vasıtasıyla verilmiştir. Deprem sembolü aşk hususunda olumsuz bir kavram olarak ele alınır. Mecazen aşkın oluşturduğu depremlerden -ki bu depremlerin müsebbibi sevgilidir- etkilenen, tesiri altında kalan âşıktır.

D. Depremle İlgili Göndermeler

Şiirlerde, özellikle Kur'an-ı Kerim'de adı geçen ve deprem neticesinde helâk edilen kavimlere göndermeler vardır. Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerde Hz. Âdem'den sonra yaşamış kavimlerin depremle helâkından bahsedilir (Saylık, 2017: 138). Helâk edilen kavimlerden biri de 'Ad kavmidir. Örnek beyitte bu

¹Emrî Divanı'nın elektronik ortamda yayımlanmış şekli esas alınmış olup burada herhangi bir tarih ve sayfa belirtilmediği için kaynak gösterimi bu biçimde verilmiştir.

kavmin depremle helak edilmesine telmih yapan şair, kendi âhını 'Âd kavmini helâk eden depremin esintisine benzetmiştir:

Müdâm düşmeni hep vakf-ı ızırâb eyler

Nesîm-i zelzele-i kavm-i 'Âd'dırâhım

Safvetî G. 65/2 (Güzel, 2018: 71).

Kıyamet alametlerinden biri de yeryüzünde depremlerin artmasıdır. Aşağıdaki beyitte bu duruma telmihte bulunan şair, kıyaslama yaparak esas kıyamet alametinin kalbin ve gönlün titremesi olduğundan söz etmiştir:

'Âlem-i 'arziyyedemakbûl iken ra's-ı fu'ad

Rûz-ı haşre ey gönül olmaz 'alâmet zelzele

Hikmetî G. 541/6 (Sona, 2012: 852)

Zaman zaman depremleriyle meşhur şehirlere gönderme yapılır. Nişabur şehri tarihte depremleriyle ünlüdür. Şiirlerde özellikle telmih yoluyla bu durum anlatılır. İzzet Ali Paşa tarafından Mustafa Paşa vasfında yazılan 5. kasideye şair, Paşa'nın temkinini ve ağırbaşlılığını yüklenecek olsa yerkürenin tahammül edemeyip Nişabur gibi titreyeceğini söyler:

Kûh-ı temkîn ü vakârın eylese tahmileger

'Arz-ı Nişâbûr-veşgûy-ı zemînlerzân olur

İzzet Ali Paşa K. 5/44 (Aypay, 1998).

Misâl-i kerre-nây ser-nağmeden inledi ev mutrıb

Rebâb u 'ûdı bu çengî-edâlarlaNişâbürun

Ahmet Vesim G. 163/12 (Tuğluk, 2010).

E. Depremle İlgili Diğer Hususiyetler

Klasik Türk şiirinde depremin olumsuz çağrışımlarından faydalanılarak bazı soyut kavramların depremle ilişkilendirildiği ve ona benzetildiği görülür. Örnek beyitte soyut bir kavram olan fitne depreme benzetilmiştir. Şair memduhuna dua ederken onun süslü köşkünün fitne depremlerinden uzak olmasını arzu eder:

Nite ki ola bu kasr-ı bülend-i halkârî

Gezend-i zelzele-i fitneden emîn ü masun

Nefî K. 58/52 (Akkuş, 2018).

Süleyman peygambere hizmet eden bir kuş olan Hüdühüd, çok uzaklardaki suyu havadan görme ve keşfetme özelliğine sahiptir (Pala, 2002: 227-228). Hüdühüd rüzgar şahının mektubunu saba yelinin iklimine iletince saba iklimine zelzele düşer:

Hüdühüdedip nâmesin ol şâh-ı nesîmin

İklîm-i sabâya erişip zelzele düşdü

İsmail Hikmetî K. 593/21 (Sona, 2012: 911).

Yaşlılık insanın güçten ve takatten düştüğü bir dönemdir. İnsan yaşlandığında eski dinç günlerine özlem duyar. Beyitte şair depremi yaşlılık döneminde ömür binasını yıkan bir unsur gibi düşünmüş, yaşlılıkta olan el vb. titremeleri depremle ilişkilendirmiştir:

Düş olduñâhra 'şe-i pîrîyeVehbiyâ

Bünyân-ı 'ömrü yıkmak içündür bu zelzele

SünbülzâdeVehbî G. 227/5 (Yenikale, 2017: 499).

F. Depremi Konu Alan Müstakil Şiirler

Klasik Türk şiirinde deprem konusu çoğunlukla mecaz ve benzetmeler yoluyla işlenmiştir. Bunların dışında tarihte yaşanmış bir depremden bahseden ve depreme dair değerlendirmeler içeren manzumeler de vardır. Örnek olarak Gelibolulu Sunî Divanı'nda yer alan tarih türündeki bir kıtada şair, Gelibolu'da meydana gelen bir depremden söz eder. Beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla kendi döneminde fitne ve fesadın fazla olduğu, günahkâr insanların sayısının arttığından söz eden şair, kendi bakış açısıyla bütün bunların neticesinde bir ceza olarak zelzele meydana geldiğini söyler:

Dimezler miydi nâsîhler bu halka

Fesâd u fîtneyi Sübhân götürmez

Günâhîş'ol kadar yüklendiler kim

Bu tâg u taş degülmizân götürmez

Yaparlar kasrlarmânend-i gerdûn

Dimezlergünbed-i gerdân götürmez

Gör âhir zelzeleyle yıkdı anı

Bu ululukları sultân götürmez

Bu vakfiñtekyedânlardan birisi

Dimiş târihinisultân götürmez

Gelibolulu Sunî Tar. 5 (Yakar, 2009: 436).

II. SONUÇ

Deprem ve depremle alakalı kelimelerin daha çok kasidelerde, özeldede ise medhiye kasideleriyle diğer kasidelerin övgü kısımlarında yer aldığı görülmüştür. Kasidelerde deprem, memduhun gücünü, heybetini sembolize eden bir unsur olup genellikle benzetme içerisinde mübalağalı olarak verilmiştir. Divanlardaki şiirlerde deprem, hacim olarak geniş yer tutmamaktadır. Taranan bazı divanlarda depremle ilgili kelimelere rastlanmamıştır. Buna rağmen depremin yer aldığı beyitlerde söyleyiş ve anlam noktasında öne çıkan beyitler bulunmaktadır.

Klasik Türk şiirindeki aşk anlayışı ve aşkın anlatıldığı beyitlerde de deprem çoğunlukla bir benzetme unsuru olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Aşk, âşık, maşuk noktasında aşkın deprem oluşturuca özelliklerine değinilip âşık ve sevgili üzerindeki tesirlerinden söz edilir. Deprem konusunun aşk hususundaki beyitlerdeki genel görünümüne bakıldığında mecazen depreme sebebiyet verenin sevgili olduğu, bundan etkilenenin ise âşık olduğu görülmüştür. Aşkın bizzat kendisi ya da sevgili depremin müsebbibi olup âşık üzerinde çoğunlukla olumsuz tesirler meydana getirmiştir.

Klasik şiirimizde deprem en çok zelzele sözcüğü ile karşılanmıştır. Bunun yanında depremle alakalı ya da depremi çağrıştıracak kelimelere de yer verilmiştir. Tespit edilebilen örneklerden anlaşıldığı kadarıyla bazı istisnalar dışında tarihte meydana gelmiş depremlerle ilgili müstakil manzumeler kaleme alınmış olup divanlarda yer alan deprem, daha çok bir metafor olarak kullanılmıştır.

KAYNAKLAR

- Abdülkadiroğlu, A.** (1997). *Kültürümüzden Esintiler*. Akademi Kitabevi.
Akın, L. (2011). İlk Müstakil Deprem Kitabı: Risâle-i Zelzele. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 44, s. 1-81.

- Akkuş, M.** (2018). *Nefî Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. [Erişim: 30.03.2022, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206118/nefi-divani.html>]
- Arslandaş, N.** (2007). "II. Abdülhamit Zamanında Kaleme Alınan Bir Deprem Risâlesi: Resûl Mestî Efendi'nin Siper-i Zelzelesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 33, s.129-168.
- Aypay, A. İ.** (1998). *Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divan ve Nigâr-nâme Tenkitli Metin)*. Bellek Kitabevi.
- Batği, Ö.** (2017). *Numân Mâhir Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. [Erişim: 03.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56156,numan-mahir-divanipdf.pdf?0>]
- Çavuşoğlu, M.** (1977). *Yahyâ Bey Divan Tenkidli Basım*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ersoy, E.** (2017). II. Bayezit Devri Şairlerinden Münîrî ve Dîvânı. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. [Erişim: 31.03.2022, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0>]
- Güzel, Bilal** (2018). *Safvetî Mehmet Çelebi Dîvânçesi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. [Erişim: 03.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58910,safveti-mehmet-celebi-divancesipdf.pdf?0>]
- İpekten, H.** (1970). *Naili-i Kadîm Divanı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, H.** (2012). Geleneğin Ses Tecrübesi ve Zelzelenin Ritmi. *IV. Genç Bilim Adamları Sempozyumu Bildiriler 21-22-23 Mayıs 2012*, s. 289-302.
- Karaköse, S.** (2017). *Ne'îzâde Atâyî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları [Erişim: 29.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>]
- Kardaş, S.** (2019). Divan Şiirinde Kıtlıkla İlgili Manzumeler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 22, s.489-524.
- Kaya, E.** (2018). *Kur'an-ı Kerim'in Âyetleri Işığında Fiziki Coğrafya*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kurtoğlu, O.** (2017). *ZâtîDîvânı Gazeller Dışındaki Şiirler (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. [Erişim: 23.02.2022, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0>]
- Küçük, S.** (2019). *Bâkî Dîvânı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Memiş, N.** (2008). *Ferdî Abdullah Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- Ocak, F.** (2019). *Amasyalı Âkif Divanı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Orhan, M.** (2012). *Benderli Cesârî Dîvânı, Hayâtı, Dîvânındaki Mazmunlar, Dinî-Tasavvufî Kavramlar ve İnsan*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Ögel, B.** (2010). *Türk Mitolojisi I. 1.cilt*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pala, İ.** (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Leyla ve Mecnun Yayıncılık.
- Parlatır, İ.** (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yargı Yayınevi.
- Sağlam, N.** (2010). *Nâkâm Divanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Saraç, M.A.Y.** (?). *Emrî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. [Erişim: 31.03.2022, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10606,giris-emridivanipdf.pdf?0>]
- Saylık, M.** (2017). Kur'an-ı Kerim'de Depremle Helâk Edilen Kavimler. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 19, 2017/2. s.137-159.
- Sona, F.** (2012). *İsmail Hikmetî ve Divanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Tarlan, A. N.** (1945). *Hayâlî Bey Divanı*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Taşdelen, İ.** (2012). *Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî Divanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Tatlıkatık, C.** (2020). *İzzet Ali Paşa Divanı'nın Tahlili*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuğluk, İ. H.** (2010). *Ahmed Vesîm Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Salkımsöğüt Yayınevi.
- Uralçın, S.** (2009). *Sa'dî Divanı (İnceleme-Metin-İndeks)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Uraz, M.** (1994). *Türk Mitolojisi*. 2. baskı. Düşünen Adam Yayınları.
- Uzun, K.** (2019). *Câmî Divanı İnceleme-Metin-İndeks*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yakar, H.** (2020). Kur'an'da Dağların Oluşumu ve İşlevine Dair Ayetlerin Tefsir Kaynakları ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*. 33, s. 103-130.
- Yenikale, A.** (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Araştırma Makalesi - Research Article

Gıda Okuryazarlığı ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Arasındaki İlişki

The Relationship between Food Literacy and Healthy Lifestyle Behaviours

Zeynep Apaydın Demirci^{1*}, Berrin Çelik²

Geliş / Received: 02/03/2022

Revize / Revised: 08/05/2022

Kabul / Accepted: 23/05/2022

ÖZ

Bu çalışmada gıda okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu araştırma kesitsel bir alan araştırması olup çalışmanın örneklemini Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören 210 öğrenciden oluşmaktadır. Verilerin toplanmasında demografik bilgi formu, Algılanan Gıda Okuryazarlığı Ölçeği ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II kullanılmıştır. Bulgular sonucunda öğrencilerin sağlıklı yaşam biçim davranışları ($\bar{x} \pm ss = 133 \pm 11.2$) ve gıda okuryazarlığının ($\bar{x} \pm ss = 92 \pm 6.9$) orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Öğrencilerin cinsiyet, yaş, öğretim kademesi, bölüm ve BKİ hem gıda okuryazarlığı ile hem de sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile önemli ölçüde ilişkili olmadığı bulunmuştur. Ayrıca öğrencilerin gıda okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının zayıf düzeyde pozitif yönde ilişkili ($r = .322, p < .01$) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda gıda okuryazarlığı sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını ($R^2 = .09, p < 0.001$) etkilediği ve regresyon modeline göre gıda okuryazarlığı sağlıklı yaşam biçimi davranışının % 9,9'unu açıkladığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler- *Gıda, Okuryazarlık, Sağlıklı Yaşam Biçimi*

ABSTRACT

In this study, it was aimed to investigate the relationship between food literacy and healthy lifestyle behaviors. This research is a cross-sectional field study and the sample of the study consists of 210 students studying at Bilecik Şeyh Edebali University Faculty of Health Sciences. Demographic information form, Perceived Food Literacy Scale, and Healthy Lifestyle Behaviors Scale II were used to collect data. As a result of the findings, it was found that the students' healthy lifestyle behaviors ($\bar{x} \pm sd = 133 \pm 11.2$) and food literacy ($\bar{x} \pm sd = 92 \pm 6.9$) were moderate. It was found that students' gender, age, education level, department, and BMI were not significantly associated with both food literacy and healthy lifestyle behaviors. In addition, it was concluded that students' food literacy and healthy lifestyle behaviors were weakly positively correlated ($r = .322, p < .01$). As a result of the research, it was found that food literacy affects healthy lifestyle behaviors ($R^2 = .09, p < 0.001$) and according to the regression model, food literacy explains 9.9% of healthy lifestyle behaviors.

Keywords- *Food, Literacy, Healthy Lifestyle*

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: zeynep.demirci@bilecik.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-9788-1585>)

Çocuk Gelişimi Bölümü, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik, Türkiye

²İletişim: berrin.celik@bilecik.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-0509-6913>)

Hemşirelik Bölümü, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik, Türkiye

I. GİRİŞ

Toplumun refah düzeyi, sosyal ve ekonomik açıdan gelişmesi o toplumdaki bireylerin sağlıklı oluşu ile yakından ilişkilidir. Sağlık ise dengeli, yeterli ve sağlıklı beslenme alışkanlığını içermektedir. Sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının ve sağlıklı beslenme alışkanlığının kazanılması ile birçok hastalığın önlenmesi toplum sağlığı açısından büyük önem taşır. Değişen dünyada beklenen yaşam kalitesine ulaşmak; toplumdaki bireylerin dengeli beslenme alışkanlığının kazandırılması ve beslenme bilinci ile mümkündür (Özenoğlu, 2016). Sağlıklı beslenmeyi destekleme hem sağlığı geliştirmek hem de süregelen hastalık riskini azaltmak için çok önemli bir stratejidir. Tüm bunların ışığında son yıllarda ön plana çıkan gıda okuryazarlığı kavramı, sağlığın teşviki ve geliştirilmesinde önemli bir olgu haline gelmiştir (Krause, 2018). Araştırmacılar, gıda okuryazarlığını daha eşit ve sürdürülebilir bir toplumda önemli bir faktör olarak görmektedir (Schnoegl ve ark., 2006; Smith, 2009; Topley, 2013). Günlük yaşamda gıda ve beslenme ile ilgili kararlar alınırken, gıda ürünlerinin sağlıklı olma, besleyicilik, lezzet, doğallık, doyuruculuk, tazelik, alışkanlık, kültürel uygunluk, kalite gibi çeşitli özelliklerine dikkat etmek önemlidir (Aktaş ve Özdoğan, 2006). Sağlığın geliştirilmesi ve korunmasında, yaşam kalitesinin artırılmasında ve beslenmeye bağlı hastalıkların önlenmesinde gıda okuryazarlık düzeyinin artırılması büyük önem arz etmektedir. Bazı araştırmacılar, gıda okuryazarlığını; beslenme bilgisine erişim, bilgiyi yorumlayarak kullanabilme yeteneğini içeren bir sağlık okuryazarlığı alanı olarak tanımlamışlardır (Blitstein ve Evans, 2006; Carbone ve Zoellner, 2012). Gıda okuryazarlığı, bireylerin ihtiyaçlarını karşılama ve gıda alımını belirlemeye yönelik gıdaları seçme, planlama, yönetme, hazırlama ve yeme için gerekli olan beceriler olarak tanımlanabilir (Vidgen ve Gallegos, 2014). Sağlıklı yaşam biçimi davranışları ise, bireylerin sağlıklı olma, onu sürdürebilme ve hastalıklardan korunmaya yönelik inandığı ve uyguladığı davranışların tamamını içerir (Cihangiroğlu ve Deveci, 2011). Yapılan araştırmalarda; gıda okuryazarlığı ile sağlık, esenlik ve beslenme davranışı arasında kavramsal bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Cullen ve ark., 2015; Pendergast ve Dewhurst, 2012; Vidgen ve Gallegos, 2014). Sun'ın (2008) yaptığı araştırmada, sağlık endişesi ve sağlıklı beslenme davranışlarının ilişki olduğu bulunmuştur. Chen'in (2009) yaptığı araştırmada ise; kişinin sağlığı ve çevre için duyduğu endişe organik gıdalar satın almak için en yaygın kullanılan iki önemli motivasyon olduğu, hatta daha önceki çalışmalara göre sağlığın daha da önem kazandığı belirlenmiştir. Araştırma sonuçları, sağlıklı ilgili tutumların yiyecek tercihi etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermektedir (Roininen, 2001; Wardle ve Steptoe, 2003). Gül (2018), Çakıcı ve Yıldız (2017) tarafından yapılan araştırmalarda yetişkin bireylerde sağlık okuryazarlığı ile yeme davranışı arasında istatistiksel açıdan pozitif doğrusal bir etkinin olduğu belirlenmiştir. Toplumda yaşayan her bireyin sağlıklı yaşam biçimini günlük yaşamının bir parçası haline getirmesi ve bunun için sorumluluğunun farkında olması çok önemli olmakla birlikte sağlık çalışanlarının bu konudaki sorumlulukları daha fazladır. Çünkü sağlık alanında hizmet veren bireylerin yaşam biçimleri, toplum tarafından model alınma ihtimalleri açısından büyük önem arz etmektedir (Ayaz ve ark., 2005). Bu konuda sağlık alanında eğitim alan öğrencilere yönelik yapılacak araştırmaların alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada sağlık alanında eğitim alan öğrencilerin gıda okuryazarlığı düzeyini ve bunun, sağlıklı yaşam biçimi ile ilişkisini belirlemek amaçlanmıştır.

II. YÖNTEM

A. Araştırma Modeli

Bu araştırma, gıda okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasındaki ilişkinin araştırılması amacıyla yapılan kesitsel bir alan araştırmasıdır. Kesitsel araştırmalar, belli bir örneklemden uygun yöntemlerle aynı anda birden çok neden ve sonuca ilişkin veri elde edilebilen araştırmalardır (Metintaş ve Atay, 2019).

B. Araştırma Örneklemini

Araştırmanın örneklemini, 2020-2021 Eğitim Öğretim yılı içerisinde Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenimine devam eden 210 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini seçilirken amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Öğrenciler ölçekleri, Google anket üzerinden online olarak doldurmuşlardır. Araştırmaya, 28'si erkek (%13.3), 182'si kız (%86.7) olmak üzere toplam 210 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin yaşlarına bakıldığında, 135'i (%64.3) 18-21 yaş, 54'ü (%25.7) 22-25 yaş ve 21'i (%10) 25 yaş üzerinde olduğu görülmektedir. Bölümlerine bakıldığında, öğrencilerin 69'u (%32.9), Çocuk Gelişimi 114'ü (%54.3) Hemşirelik, 15'i (%7.1) Sosyal Hizmet, 12'si (%5.7) Sağlık Yönetiminde öğrenim gördüğü görülmektedir. Öğretim kademesine bakıldığında, öğrencilerin 72'si (%34.3) 1. sınıf, 49'u (%23.3) 2. sınıf, 49'u (%23.3) 3. sınıf, 40'i (%19) 4. sınıf olduğu görülmektedir. BKİ bakıldığında, öğrencilerin 26'si (%12.4) zayıf, 157'si (%74.8) normal, 27'si (%12.8) hafif şişman olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Demografik Bilgiler

<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Kız	182	86.7
Erkek	28	13.3
<i>Yaş</i>		
18-21	135	64.3
22- 25	54	25.7
25 üstü	21	10
<i>Bölümü</i>		
Çocuk Gelişimi	69	32.9
Hemşirelik	114	54.3
Sağlık Yönetimi	12	5.7
Sosyal Hizmet	15	7.1
<i>Öğretim Kademesi</i>		
1.sınıf	72	34.3
2.sınıf	49	23.3
3.sınıf	49	23.3
4.sınıf	40	19
<i>Beden Kütle İndeksi</i>		
Zayıf < 18,5	26	12.4
18,5< Normal < 25	157	74.8
25 < Hafif Şişman	27	12.8

C. Veri Toplama Araçları

Araştırmannın verileri demografik bilgi formu, Tarı Selçuk ve ark. (2020) “Algılanan Gıda Okuryazarlığı Ölçeği” ile Bahar ve ark. (2008) Türkçeye uyarladığı “Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II” aracılığıyla toplanmıştır.

D. Demografik Bilgi Formu

Bu bölümde cinsiyet, yaş, vücut ağırlığı (kg), boy uzunluğu (cm), bölüm, öğretim kademesine yönelik sorular yer almaktadır. Ayrıca katılımcıların beyanı doğrultusunda boy uzunluğu ve vücut ağırlığı bilgileri ile öğrencilerin beden kütle indeksi hesaplanmıştır. Bireylerin beslenme durumlarının sınıflandırılmasında Beden Kütle İndeksi (BKİ), en pratik yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir. BKİ tüm yaş grupları için kullanılmaktadır. BKİ, vücut ağırlığının boy uzunluğunun metre cinsinden karesine bölünmesiyle elde edilmektedir. Beden kütle indeksi hesaplanmasında; Beden Kütle İndeksi (BKİ)= Ağırlık(kg) / Boy (m²) formülü kullanılır (İlgaz, 2001). Beden kütle indeksi Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) görüşü göz önünde bulundurularak 18,5kg/m² altındaki değerler zayıf, 18.5-24.9 kg/m² arası değerler normal ve 25 kg/m² üzerindeki değerler hafif şişman olarak değerlendirilmektedir (T.C Sağlık Bakanlığı, 2014).

E. Algılanan Gıda Okuryazarlığı Ölçeği

Poelman ve ark. geliştirdiği Self-Perceived Food Literacy-SPFL ölçeğin Tarı Selçuk ve ark. (2020) Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .83 bulunmuş olup alt boyutlar için ise iç tutarlılık değeri 0.610-0.920 arasında değiştiği görülmektedir. Bu ölçek, 8 alt boyuttan ve toplam 29 sorudan oluşmaktadır. Test tekrar-test korelasyon katsayısı 0.80-0.96 aralığında dağılım gösterdiği belirtilmektedir. Bu çalışmada ise ölçeğe ait güvenilirlik analizi sonucu Cronbach's alfa (α) değeri .73 tür.

F. Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II

Bu ölçek Walker ve ark. (1996) geliştirdiği Bahar ve ark. (2008) Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı değeri 0.92 dir. Bu çalışmada ise ölçeğe ait güvenilirlik analizi sonucu cronbach's alfa (α) değeri .91 bulunmuştur. Bu ölçek 52 madde ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek, “hiçbir zaman” 1, “bazen” 2, “Sık sık” 3, “Düzenli olarak” 4 puan verilmesine dayanan dördümlü likert tipi bir ölçektir.

G. Etik Prosedür

Bu araştırma Bilecik Şeyh Edebali Üniversitenin Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır. Katılımcılar, gizliliklerini koruyarak araştırmaya gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcılar Google form üzerinden anketleri doldurmuşlardır.

H. Verilerin Analizi

Araştırma verileri, SPSS 20.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Kullanılan ölçeklerin güvenirlik katsayısı Cronbachalpha (α) değerleri hesaplanmış olup dağılımın normalliği için Skewness ve Kurtosis değerlerine bakılarak normal dağılım gösterdiği tespit edilerek verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Algılanan Gıda Okuryazarlığı İle Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının Ölçeği puanları arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon katsayısı (r) testi kullanılarak değerlendirilmiştir. Öğrencilerinin gıda okuryazarlığının, sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

III. BULGULAR

Tablo 2. Araştırmanın Boyutlarına Yönelik Temel Düzey Analiz Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Ölçekler	Cronbachal pha (α)	Skewness/Std.hata	Kurtosis/ Std.hata	Descriptive Variables		
				$\bar{x} \pm ss$	Sum	Min/Max
Sağlıklı Yaşam Biçimleri	$\alpha = .91$	0.14	0.49	133±11.2	19375	83 / 198
Algılanan Gıda Okuryazarlığı	$\alpha = .73$	-0.38	-0.19	92±6.9	27648	72 / 111

*= p<.001

Orijinal çalışmada Sağlıklı Yaşam Biçim Davranışları Ölçeğinin Cronbach alfa katsayısı 0.92; Algılanan Gıda Okuryazarlığı Ölçeğinin alfa katsayısı ise 0.83 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ölçeklere ve alt boyutlarına ait güvenirlik analizi sonuçları (Cronbach alfa (α) değerleri) Tablo 2’de gösterilmiştir. Yapılan güvenirlik analizinde orijinal çalışmadaki hiçbir ifade ölçekten çıkarılmamıştır. Cronbach’s alfa (α) değerlerine göre Sağlıklı Yaşam Biçim Davranışları Ölçeği (0.91) ve Algılanan Gıda Okuryazarlığı Ölçeği güvenirlik katsayı değeri (0.73) yüksek derecede güvenilir bulunmuştur (Santos, 1999). Ölçeklerin normallik testi için Skewness Kurtosis (standart hataya bölünmesiyle) değerlerine bakılarak dağılımın normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (Karagöz, 2016).

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin sağlıklı yaşam biçim davranışları ($\bar{x} \pm ss= 133\pm 11.2$) ve gıda okuryazarlığının ($\bar{x} \pm ss= 92\pm 6.9$) orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Araştırmanın Boyutlarına Yönelik Korelasyon Sonuçlarına İlişkin Bulgular

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	M	SD
1. Cinsiyet	-							1.1	.34
2. Yaş	-.078	-						21.6	3.2
3. Sınıf	-.070	.493**	-					2.27	1.12
4. Bölüm	.117	-.023	-.001	-				1.64	.84
5. BKİ	.108	-.008	.048	-.007	-			1.02	.503
6. Sağlıklı Yaşam Biçimi	-.014	-.107	-.096	-.097	.116	-		131.6	19.1
7. Gıda Okuryazarlığı	.012	.095	.088	-.057	-.065	.322**	-	92.1	11.1

*= p<001; r= korelasyon katsayısı

Bu çalışmada korelasyon analizinde; öğrencilerin, gıda okuryazarlığının sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile pozitif yönde zayıf düzeyde ($r = .322$, $p < .01$) ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca cinsiyet, yaş, öğretim kademesi, bölüm ve BKİ hem gıda okuryazarlığı ile hem de sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile önemli ölçüde ilişkili olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Gıda Okuryazarlığı İle Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Arasındaki İlişki

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	Standart Hata	t	R ²	Adj. R ²	F	p
Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı	Gıda Okuryazarlığı (Sabit)	49.6	16.7	2.95	.103	.099	23.9	< .001

Bulgulara göre kurulan regresyon modeli anlamlı bulunmuştur (F=23.9; p<0,001). Buna göre gıda okuryazarlığı sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını (R²= .09, β = 49.6, p<0.001) etkilemektedir. Regresyon modeline göre gıda okuryazarlığı sağlıklı yaşam biçimi davranışının % 9,9'unu açıklamaktadır.

IV. TARTIŞMA

Bu araştırma sonucunda öğrencilerin sağlıklı yaşam biçim davranışları ve gıda okuryazarlıklarının orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Özenoğlu ve ark. (2017) yaptığı çalışmada da araştırma sonucunu destekleyen bir şekilde üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ve sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının orta düzeyde olduğu görülmektedir. Çelebi ve ark., (2017), Ertop ve ark. (2012), Özyazıcıoğlu (2011), Şen ve ark.,(2017) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada sağlıklı yaşam biçimi davranışları da orta düzeydedir. Gül'ün (2018) yetişkin bireyler ile yaptığı çalışmada ise araştırma bulgularından farklı olarak yetişkinlerin sağlık algılarının orta düzeyin üzerinde olduğu bulunmuştur. Bunun nedeni üniversite ortamında gıda okuryazarlığını ve sağlıklı yaşam biçimi davranışlarına yönelik yaşanan bireysel, çevresel ve sosyal zorluklar olabilir. Bu zorluklar arasında; fiziksel gıda ortamı, kaynak yetersizliği ve sosyal sorunlar yer alabilir (Malan ve ark., 2020).

Araştırma sonucunda öğrencilerin, gıda okuryazarlığının sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile pozitif yönde zayıf düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bunun nedeni olarak, gıda okuryazarlığı bağlamında üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşama uygun bir şekilde gıda ihtiyaçlarını karşılayabilme adına gıdaları planlamaya, yönetmeye, seçmeye ve hazırlamaya çalıştıkları söylenebilir. Araştırma bulguları ile paralel olarak Cullen ve ark., (2015), Pendergast ve Dewhurst, (2012) Vidgen ve Gallegos, (2014) yaptıkları çalışma sonucu gıda okuryazarlığı ile sağlıklı olmanın ilişkili olduğu bulunmuştur. Gül (2018), Çakıcı ve Yıldız (2017) tarafından yapılan araştırmalarda yetişkin bireylerde sağlık okuryazarlığı ile yeme davranışı arasında istatistiksel açıdan pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yeterli ve dengeli beslendiğini belirten üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları anlamlı oranda yüksek bulunmuştur (Ertop ve ark., 2012). Yapılan araştırma sonucunda öğrencilerin cinsiyet, yaş, öğretim kademesi, bölüm ve BKİ hem gıda okuryazarlığı ile hem de sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile önemli ölçüde ilişkili olmadığı bulunmuştur. Alan yazında bu değişkenlerin sağlıklı yaşam biçimi ve gıda okuryazarlığını etkileyip etkilemediklerine dair çeşitli bulgular bulunmaktadır. Çınar ve ark., (2011) ve Ertop ve ark., (2012) çalışmalarında kız ve erkek öğrencilerin toplam ölçek puanları karşılaştırıldığında sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasında anlamlı bir farka rastlanmazken Bogue vd. (2005) tarafından yapılan çalışmada kadınların besin bilgisi ve sağlık konusunda erkek katılımcılardan daha donanımlı olduğu ve günlük sağlık artırıcı gıda tüketimine dönük tutum bakımından da cinsiyete göre farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Gül (2018) yaptığı araştırmada bireylerin yaş değişkenine göre yeme davranışlarında anlamlı farklılık bulunmazken, yaşın artması ile sağlık okuryazarlığının doğrusal olarak azaldığı belirlenmiştir. Karadeniz ve ark., (2008) araştırmalarında ise üniversite öğrencilerinin sınıflarına göre sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasında anlamlı fark bulunmazken Çelebi ve ark., (2017)lise öğrencileri ile yaptığı araştırmada sınıf değişkeninin sağlıklı yaşam tarzı davranışları üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Ertop ve ark., (2012) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada ise sağlıklı yaşam biçimleri ve beslenme alışkanlıkları açısından bölümler arasında fark görülmemiştir. Üniversite öğrencilerinin BKİ göre beslenme alışkanlık, davranış ve bilgi puanlarında anlamlı bir değişiklik bulunmazken (Şanlıer ve ark., 2009), Can'ın (2021) yaptığı araştırmada ise BKİ ile sağlık inançları arasında anlamlı ilişki olup BKİ arttıkça sağlığın öneminin azaldığı bulunmuştur.

Araştırma sonucunda öğrencilerin gıda okuryazarlığı sağlıklı yaşam biçimi davranışının %9,9'unu açıklamaktadır. Gül'ün (2018) yaptığı araştırmada yeme davranışının, sağlık okuryazarlığı bağımlı değişkenindeki değişimin %20.2'sini açıkladığı bulunurken Çakıcı ve Yıldız'ın (2017) ise yaptıkları araştırmada bireylerdeki sağlık bilinci, sağlıklı yeme davranışının %34,4'ünü açıkladığı bulunmuştur. Daha fazla çalışma gerekli olmakla birlikte, gıda okuryazarlığının sağlık üzerinde koruyucu bir etkisi olabileceğine dair önemli araştırma sonuçları bulunmaktadır (Deer ve ark.,2014).

Bu araştırmada birtakım kısıtlılıklar bulunmaktadır. Amaçlı örnekleme yönteminin kullanılması, araştırma sonuçlarının evrene genellenememesi için önemli bir kısıtlılıktır. Araştırmanın bir diğer kısıtlılığı ise

veri toplama aracının Google formlarda hazırlanması sonucu öğrencilerin anlamadıkları sorular ile ilgili araştırmacılar tarafından gerekli açıklamaların yapılamaması ve araştırmaya katılım düzeyinin az olmasıdır. Ayrıca verilerin katılımcıların beyanına dayalı olarak elde edilmesi ve araştırma verilerinin toplandığı üniversitenin gelişmekte olan bir üniversite olması nedeniyle Sağlık Bilimleri Fakültesinde yeterli örneklem ve bölüm sayısının olmaması araştırmanın sınırlılığıdır.

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, öğrencilerin sağlıklı yaşam biçim davranışları ve gıda okuryazarlıklarının orta düzeyde olduğu, gıda okuryazarlığının sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile pozitif yönde zayıf düzeyde ilişkili olduğu ve öğrencilerin cinsiyet, yaş, öğretim kademesi, bölüm ve BKİ hem gıda okuryazarlığı ile hem de sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile önemli ölçüde ilişkili olmadığı bulunmuştur. Ayrıca araştırma sonucunda öğrencilerin gıda okuryazarlığı sağlıklı yaşam biçimi davranışının %9,9'unu açıklamaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda; öğrencilerinin gıda okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam biçimi davranışları konularında eksiklikleri ya da yetersizlikleri belirlenerek bu alanlarla ilgili eğitim programlarının oluşturulması ve öğrencilerde gıda okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam biçimi eğitim programlarının etkinliğini değerlendirmeye yönelik deneysel çalışmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Aktaş, N., & Özdoğan, Y.** (2006). Gıda ve Beslenme Okuryazarlığı. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 20 (2), 146-153. DOI: 10.29050/harranziraat.259105.
- Ayaz S. vd.** (2005). Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlığı Geliştirme Davranışları. *C.Ü. Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 9, 26-34.
- Bahar, Z. vd.** (2008). Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II'nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(1), 1-13.
- Blitstein, J.L., & Evans, W.D.** (2006). Use of Nutrition Facts Panels Among Adults Who Make Household Food Purchasing Decisions. *J NutrEducBehav*, 38, 360-364.
- Bogue, J. vd.** (2005). Determinants Of Consumers' Dietary Behaviour For Health-Enhancing Foods. *British Food Journal*, 107(1), 4-16.
- Can, A. N.** (2021). *Sağlık İnanç Modeline Göre Obez Bireylerde Sağlık İnançları ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Carbone, E.T., & Zoellner, J.M.** (2012). Nutrition and Health Literacy: A Systematic Review to Inform Nutrition Research and Practice. *J AcadNutrDiet*, 112, 254-265.
- Chambers, R., & Clark, R.** (2012). *An introduction to model-based survey sampling with applications*. Oxford University Press, Newyork.
- Chen, M. F.** (2009). Attitude Toward Organic Foods Among Taiwanese As Related To Health Consciousness, Environmental Attitudes, And The Mediating Effects Of A Healthy Lifestyle. *British Food Journal*, 111(2), 165-178.
- Cihangiroğlu, Z., & Deveci, S. E.** (2011). Fırat Üniversitesi Elazığ Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Etkileyen Faktörler. *Fırat Tıp Dergisi*, 16 (2), 78-83.
- Cullen T. vd.** (2015). Food Literacy: Definition and Framework For Action. *Can J DietPractRes.*, 76(3), 1-6. <https://doi.org/10.3148/cjdpr-2015-010>.
- Çakıcı, C. & Yıldız, E.** (2017). Restoran Müşterilerinin Sağlık Bilincinin Sağlıklı Yeme Davranışına Etkisi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 8 (1), 1-22. DOI: 10.30783/nevsosbilen.338259
- Çelebi, E., Gündoğdu, C., & Kızılkaya, A.** (2017). Determination of Healthy Lifestyle Behaviors of High School Students. *Universal Journal of Educational Research*, 5(8), 1279-1287.
- Çınar N. vd.** (2011). Üniversite Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları. Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar. (UYK-2011), 3. Cilt / Bölüm XVI, sayfa: 2384-9, 27-29 Mayıs, İstanbul.
- Deer, F. vd.** (2014). (Eds.). *Sustainable Well-Being: Concepts, Issues, and Educational Practices*. Winnipeg, MB: ESWB Press; ISBN 978-0-9939534-0-8.
- Ertop, N.G. vd.** (2012). Üniversite Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimleri. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14, 1-7.
- Gül, E.** (2018). *Yetişkin Bireylerde Sağlık Okuryazarlığının Yeme Davranışı ve Sağlık Algısı İle İlişkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- İlgaz Ş.** (2001). *Obezite ve Tedavisi*. Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Karadeniz, G. vd.** (2008). Üniversite Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları. *TAF PrevMedBull*,7, 497-502.
- Karagöz, Y.** (2016). *SPSS 23 and Amos 23 Applied Statistical Analysis*. Ankara: Nobel Academic Publishing.
- Krause, C. vd.** (2018). Just a Subtle Difference? Findings From A Systematic Review on Definitions of Nutrition Lliteracy and Food Literacy. *Health Promotion International*,33(3), 378–389,
- Malan, H. vd.** (2020). Challenges, Opportunities, and Motivators ForD eveloping and Applying Food Literacy in A University Setting: A qualitative study. *J AcadNutrDiet*, 120(1), 33-44. doi: 10.1016/j.jand.2019.06.003.
- Metintaş S, & Atay E.** (2019). Dermatolojik Hastalıklarda Araştırma Yöntemleri. ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi. *Dermatoloji ve Halk Sağlığı Özel Sayısı*, 1-26.
- Özenoğlu, A.** (2016). *Sağlıklı beslenme ilkeleri*. Beslenmenin Esasları ve Sağlığın Korunmasında Beslenme (İçinde). Özenoğlu, A. (Ed). Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- Özyazıcıoğlu, N. vd.** (2011). Hemşirelik Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının Belirlenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 277-332.
- Poelman, M.P. vd.** (2018). Towards the Measurement of Food Literacy with Respect to Health Eating: The Development and Validation of the Self Perceived Food Literacy Scaleamong an Adult Sample in the Netherlands, *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 15 (4).
- Pendergast D., & Dewhurst Y.** (2012). Home Economics and Food Literacy: An International Investigation. *Int J Home Econ.*, 5(2): 245–63.
- Roininen, K.** (2001). Evaluation Of Food Choice Behavior: Development and Validation of Health And Taste Attitude Scales. University Of Helsinki.
- Santos J.R.A.** (1999). *Cronbach's Alpha: A Tool For Assessing The Reliability of Scales*. J Extension.
- Schnoegl S. vd.** (2006). Savoury Dishes for Adult Education and Counselling. Guidelines and Toolbox In BEST Institut für berufsbezogene Weiterbildung und Personal training (ed).
- Smith M. G.** (2009). Unexamined Food Is Not Worth Eating: Food Literacy As The Foundation For Food and Nutrition Courses In Paperpresented at Candian Symposium X Saskatoon (ed).
- Şanher, N. vd.** (2009). Gençlerin Beslenme Bilgi, Alışkanlık ve Davranışları ile Beden Kütle İndeksleri Arasındaki İlişki. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*,29 (2), 333-352.
- Şen, vd.** (2017). Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Etkileyen Faktörler. *Dicle Medical Journal*, 44(1), 1-11.
- Sun, Y. H. C.** (2008). Health Concern, Food Choice Motives, And Attitudes Toward Healthy Eating: The Mediating Role Of Food Choice Motives. *Appetite*, 51(1), 42-49.
- Tarı Selçuk K. vd.** (2019). Algılanan Gıda Okuryazarlığı Ölçeği Türkçe Versiyonunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. III. Uluslararası 21.Ulusal Halk Sağlığı Kongresi 26-30 Kasım Antalya, Türkiye.
- T.C Sağlık Bakanlığı Obezite ile Mücadele Programı.** (2014). Sağlık Bakanlığı Yayın No.773, Kuban Matbaacılık, Şubat 2010, Ankara, (S,17).
- Topley A.** (2013). At theTable: A Case for Food Literacy Coordination Greater Victoria Food Literacy Working Group, Victoria, BC.
- Walker, S.N., & Hill-Polerecky, D.M.** (1996). Psychometric Evaluation of The Health Promoting Lifestyle Profile II. Unpublished manuscript, University of Nebraska Medical Center.
- Wardle, J. & Steptoe, A.** (2003). Socio Economic Differences In Attitudes and Beliefs About Healthy Lifestyles. *Journal of Epidemiology and Community Health*,57(6), 440-443.
- Vidgen H.A., & Gallegos, D.** (2014). Defining Food Literacyand Its Components. *Appetite*.76, 50–9. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.01.010>.

Araştırma Makalesi - Research Article

II. Meşrutiyet (1908-1920) Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Turancılık Konulu Şiirlerin Tematik Açından Karşılaştırılması

Thematic Comparison Between The II. Constitutional Period (1908-1920) and The Republic Period (1923-1950) Poems on Turanism

Hasan Hüseyin Gök^{1*}, Ali Pulat²

Geliş / Received: 09/03/2022

Revize / Revised: 07/05/2022

Kabul / Accepted: 08/05/2022

ÖZ

II. Meşrutiyet dönemi (1908-1920) Osmanlı Devleti'nin büyük toprak kayıpları yaşadığı dönem olmakla birlikte Türkçülük akımının iyiden iyiye güçlendiği siyasi ve sosyo-kültürel alanda boy gösterdiği bir zaman dilimidir. 19.yy'da Macar bilim adamlarının jeopolitik bir tez olarak geliştirdikleri Turancılık fikri, Osmanlı Devleti'nin Türkçü fikir adamları tarafından farklı şekilde anlaşılmış ve Türk birliği olarak değerlendirilmiştir. Turancılık fikrinin II. Meşrutiyet döneminde ilk olarak romantik tarzda geliştiği ve 1923 yılında ise Ziya Gökalp'ın Türkçülüğün Esasları eserinde ilmi boyutta ele alınarak Türkçülüğün uzak mefkûresi olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Turan kavramının toplum nezdinde bilinmesi, kabul görmesi ve meşrutiyet kazanmasında şiir, yazın türü olarak en etkili araç olarak görülmüştür. Bu kapsamda hem II. Meşrutiyet dönemi (1908-1920) hem de Cumhuriyet döneminde (1923-1950) Türk şiirinde Turancılık fikrinin tematik olarak şiire yansımalarının araştırılması kavrama yüklenen anlamları ortaya koymak adına önemli bir görevi yerine getirecektir. Bu düşünceden hareketle çalışmamızda her iki dönemde Turancılık fikrinin işlendiği şiirler tespit edilmiş ve tematik olarak benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler- *Turancılık, II. Meşrutiyet Dönemi, Cumhuriyet Dönemi, Tematik, Karşılaştırma*

ABSTRACT

II. Constitutional Monarchy Period (1908-1920); although the Ottoman Empire experienced great territorial losses, it was a time period in which the Turkism movement became stronger and appeared in the political and socio-cultural field. The idea of Turanism, which Hungarian scientists developed as a geopolitical thesis in the 19th century, was understood differently by the Turkist intellectuals of the Ottoman Empire and evaluated as a Turkish unity. It is understood that it first developed in a romantic style during the II. Constitutional Era, and in 1923, it was discussed in the scientific dimension in Ziya Gökalp's work Türkçülüğün Esasları, and it was defined as the distant ideal of Turkism. Poetry as a literary genre has been seen as the most effective tool for the concept of Turan to be known, accepted and legitimized by the society. In this context, both knowing the thematic reflection of the idea of Turanism in Turkish poetry in the II. Constitutional Period (1908-1920) and the Republican Period (1923-1950) will fulfill an important task in order to reveal the meanings attributed to the concept. Based on this idea, in our

^{1*}Sorumlu yazar iletişimi: tatarlihasan64@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-3837-7132>)

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak Üniversitesi, Uşak

²İletişim: ali.pulat@usak.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-8923-0782>)

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Fen- Edebiyat Fakültesi, Uşak Üniversitesi, Uşak

study, the poems in which the ideas of Turanism were handled in both periods were determined and their thematic similarities and differences were revealed.

Keywords- Turanism, II. Constitutional Period, Republican Period, Thematic, Comparison

I. GİRİŞ

Turancılık fikri, II. Meşrutiyet Döneminde siyasi ve kültürel alanda Osmanlı fikir adamlarının ilgi alanına girmiş, günümüze kadar etkilerini devam ettirmiştir. Felsefi, siyasi ve sosyolojik manada ortaya konan fikirlerin halk nezdinde kabul görmesi ve halka anlatılması konusunda edebiyat önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Edebi türler arasında ise şiir, fikirlerin yayılmasında etkili bir araç haline gelmiştir.

19.yy'da ilk olarak Macarların ortaya attığı Turan kavramı, II. Meşrutiyet Döneminde ilk ortaya çıkışından daha farklı bir anlama bürünür. Cumhuriyet Döneminde de gelişen siyasi şartlara göre Turan kavramının değerlendirilmesi değişir.

Fikirlerin halka ulaşmasında ve halk nezdinde kabul görmesinde önemli bir araç olarak kullanılan şiirde, Turan kavramına yüklenen anlamların ortaya çıkarılması hem edebiyat tarihçiliğine hem de siyasi tarih alanındaki çalışmalara katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada II. Meşrutiyet Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Türk şiirinde Turan kavramının şiire yansımaları, her iki dönemde kavramın şiirde ele alınışının benzer ve farklı yönleri ortaya konmuştur.

A. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1920) Turancılık Fikri

Turan kavramı tarihsel süreç içinde coğrafi bir ad olmakla birlikte bu coğrafyanın üzerindeki toplumların genel adı olarak da kullanılmıştır. Avesta metinlerinde İranlıların savaştıkları göçebe toplulukları "Tura" olarak nitelendirdikleri anlaşılmaktadır (Minorsky, 2001: 107). İran mitolojisinde İran'ın kuzeyinde kalan Hazar Denizi, Aral Gölü, Amuderya ve Siriderya nehirleri arasında kalan bölgeye Turan adı verilmiştir (Demirkan, 2020:33). Firdevsi, Şehname'de bu coğrafyada yaşam süren insanları, İranlı topluluklardan ayırmak için Turanlılar olarak adlandırır (Özdoğan, 2002a: 388-389). Söz konusu eserde İran hükümdarı olan Rüstem ile Turan halkının hükümdarı Efrasiyap arasındaki savaşların anlatıldığı bilinmektedir. Efrasiyap, asıl tarihi kişiliği ile Turan kağanı Alper Tunga'dır (Çetin, 2019).

Turan kavramının 19. yüzyılda siyasi ve doktriner bir tez olarak ilk defa Macarlar tarafından geliştirildiği bilinmektedir. 19.yüzyılda kavramın doktriner ve jeopolitik teze dönüşmesinde etkili olan ilk çalışmalar 1235'li yıllara kadar uzanmaktadır. Macarlı araştırmacıların köklerine dair yapmış oldukları çalışmalar, Macarların Turan halklarından biri olduğunu düşüncesini ön plana çıkarmıştır (Cihangir, 1999:123). Turan kavramı 1839 yılında Kurt Teleki tarafından uzak anayurt ideali anlamında kullanılır (Vurucu, 2011: 14). Max Müller, Castren ve Bunsen'in dil biliminde yaptığı çalışmalar kavramın aynı zamanda kavim ve coğrafi sınırlarından taşarak dil bilimi alanına girmesini sağlamıştır (Önen, 2003: 35). Castren 1862'de Altay dillerini Fin-Ugor, Samoyed, Türk-Tatar, Moğol ve Tunguz dilleri olarak beş gruba ayırırken Turani diller başlığı altında Fin- Ugor ve Ural- Altay olarak iki dil ailesini kabul etmiştir (Cihangir, 1999: 122). Macarların arasında yaygınlaşan milliyetçi akımın neticesinde doktriner bir tez olarak Turancılığın ortaya çıktığı fakat panturanizmin kavram olarak ne ifade ettiğinin Macar ve Türk Turancıları tarafından farklı şekillerde açıklandığı görülmektedir (Önen, 2003: 25). Macarlara göre "Macarlar, Finliler ve Estonyalıları da içine alan Turancılık, pantürkizmi de kapsayan çok daha geniş bir kavramdır" (Landau, 1999: 10). Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında pantürkizmle aynı anlamda kullanılan Turan ise "özel olarak bütün Türki halklar arasında kültürel ya da siyasal bir anlama gelmektedir" (Özdoğan, 2002b: 28-29). Macar Turancıları, kavramı dil ve ırk temelinden çıkarıp coğrafya ve kültür ekseninde farklı bir anlama dönüştürmüştür. Bunun temel sebebi ise Macar araştırmacıların bilimsel düzeyde Turancılık fikrini dil ve ırk birliği kökenini dayandıracak verilere ulaşamamasıdır (Demirkan, 2020:37). Osmanlı Devleti'nde Turancılık fikri üzerine yazıların ortaya çıktığı zaman dilimi Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarıdır. Osmanlı münevverlerinin devletin dağılmasını önlemek amacıyla Doğu'ya yönelişlerikavramın "Türk Dünyasının Birliği" anlamında kullanılmasına sebep olmuştur. Cihangir'e göre bu tanım kavramı asli mecrasından uzaklaştırmıştır (Cihangir, 2011: X).

19. yüzyılda Osmanlı'inde Hüseyinzade Ali Bey'in Tıbbiyede öğrenci iken kaleme aldığı Turan manzumesi edebî alanda ilk eser olarak karşımıza çıkmaktadır (Heyd, 1979: 127). Turan mefkûresini şiirde kaleme alan bir diğer isim Mehmet Emin Yurdakul'dur. Gökalp'a göre Yurdakul, "Ben bir Türküm dinim cinsim uludur" mısraları ile Türk hayatında yeni bir inkılâbın yeni bir hayatın başlangıcına haber vermektedir (Gökalp, akt.

Çalışkan, 2018: 9). 1910 yılında kaleme aldığı Turan manzumesiyle romantik bir duyuş ortaya koyan Gökalp, Turan kavramını ilmi düzeyde açıklayan ona tanım getiren önemli bir isimdir (Hacıeminoğlu, 1981: 216). Fakat bu sistemli açıklama 1923 yılında yayımlandığı Türkçülüğün Esasları adlı eserinde görülecektir. Bu eserde Gökalp, Turan kavramını Türkçülüğün uzak mefkûresi olarak tanımlamaktadır. Dil ve din temelinde ortaya koyduğu millet tanımından hareketle Turan kavramını Türk birliği olarak görmektedir. Bu birliğin içinde Macar, Fin, Ugor gibi milletlerin yer almadığı görülmektedir (Gökalp, akt. Çalışkan, 2018: 24). 1914 tarihli Türk Yurdu dergisinde Gökalp, Turan kavramını “Turan Türklerin efrâdını câmi ve ağıyarını mani olan mefkurevi vatanıdır. Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmuudur” şeklinde açıklamaktadır (Gökalp, 1914a: 240). Kavrama açıklık getiren önemli isimlerinden biri olan Ömer Seyfettin, ‘Turan’ı siyasi düzlemde ele alarak Asya’ daberbirine bitişik olarak yayılmış olan Türk illerini Osmanlı bayrağının gölgesine toplayarak büyük ve kuvvetli bir «İLHANLIK» teşkil etmektedir” olarak tanımlar (Seyfettin, 1980: 21). Turan kavramını pantürkist bir anlayışla değerlendiren Genç Kalemler Dergisinin öncü ismi Ömer Seyfettin’in Turan sınırlarını çizirken esas unsurları dil ve dindir. Seyfettin, Türkçe konuşan Müslümanların ortak vatanı olarak Turan’ı görür (Seyfettin, 1980: 30).

Türk Ocaklarının kuruluşunda yer alan ve bir dönem de bu yapıda başkanlık görevi yapan Ahmet Ferit Tek, Turan kavramını pantürkist bir anlayışla Türk birliği olarak görünürken siyasi ve jeopolitik düzlemde de kavrama açıklık getirmiştir. Tek’in Turan coğrafyasının sınırlarını tayin ederken Japon sularından Norveç Dağlarına, Buzlu Deniz’den Tibet yaylasına, Pekin’den Viyana sularına kadar geniş bir daire çizdiği görülmektedir. Bu sınırların ise geçmişte Cengiz Han tarafından tayin edildiği görüşündedir. Cengiz Han’ın çizdiği bu sınırların Büyük Turan’ın sınırları içinde yer aldığını; Manço, Moğol ve Fin dışında sadece Türk adıyla anılan Baygöl’den- İstanbul, Kunhur Gölü’nden Kazan’a kadar olan bölgenin ise Küçük Turan sınırlarına dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Böylece Turan kavramının coğrafi olarak sınırları ve nüfusu belli bir bölgeyi karşılamakla birlikte sadece adı Türk olan değil aynı dil ailesine mensup olduğu iddia edilen diğer Japon, Kore, Manço, Moğol, Finlilerin dâhil olduğu geniş coğrafya olarak anlaşıldığı görülmektedir (Tek, akt. Gültepe, 1999).

Meşrutiyet Döneminde Turan kavramı hakkında ilmi ve teorik düzlemde çok fazla araştırma yapılmadığı görülmektedir. II. Abdülhamit Döneminin son yıllarında Macar Turancıları ile birlikte Turan kurultayları düzenlenmesi, Enver Paşa’nın Kafkaslar üzerinden Türkistan coğrafyasına yönelme ideali ise kavramın siyasi düzlemde de etkili olduğunu göstermektedir. Romantik tarzda kavramın Türk Edebiyatında yer edinmesinde Ziya Gökalp başta olmak üzere, Mehmet Emin (Yurdakul), Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Enis Behiç (Koryürek) gibi isimlerin önemli katkıları olduğu anlaşılmaktadır.

B. Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Turancılık Fikri

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan süreçte II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük fikrinin dönemin Türkçülerinde etkisi olmakla beraber II. Meşrutiyet Döneminin Türkçü öncülerinde kayda değer bir değişikliğin olduğu da söylenebilir. II. Meşrutiyet Döneminde şiirlerinin önemli bir kısmında Turan kavramına yer veren Yurdakul’un Cumhuriyet Döneminde Turancılığı ve Türk birliğini kavramlarını şiirlerinde kullanmadığı hatta daha önce yazdığı bazı şiirlerinde Turan kavramının vatan kavramıyla değiştirildiği anlaşılmaktadır (Landau, 1999: 114). Yine Yusuf Akçura’nın “*Dünya Savaşına Katılmamız ve İstikbalimiz*” başlıklı makalesinde taarruzî ve emperyalist bir Türk milliyetçiliği yerine demokratik bir Türkçülüğü savunduğunu dile getirmesi kayda değer diğer önemli bir gelişmedir (Ülken, 1979: 390). Cumhuriyet Döneminde Turan kavramını ilmi düzeyde kaleme alan Ziya Gökalp, 1923 yılında çıkardığı Türkçülüğün Esasları eserinde kavramı Türkçülüğün uzak mefkûresi olarak tanımlarken Türkiyecilik idealini ön plana çıkarmıştır. Gökalp, Türkçülüğü üç derecede ele almaktadır. Bu aşamaların ilkinde Türkiyecilik, ikincisinde Oğuzculuk ya da Türkmencilik en son üçüncü derecede ise Turancılık vardır (Gökalp akt. Çalışkan, 2018: 25). Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında Hamdullah Suphi’nin 1925 yılında “*Hitabet*” başlıklı yazısında Türkiye dışındaki Türklere yönelik ifadeleri ve Dünya Türkçülüğünün birliği üzerine ortaya koyduğu fikirlerle kendisinin pantürkçü fikirleri savunduğu anlaşılmaktadır (Hamdullah Suphi, 1925: 104). Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte 1930’lu yıllara kadar Türkçülüğün önemli bir merkezi olan Türk Ocaklarının faaliyetlerine 1927 yılında Ülke sınırları içinde yapılması yönünde bir sınırlandırılma getirilmesi ve 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılarak halkevlerine dönüştürülmesi Cumhuriyet Dönemi Türkçü hareketi farklı bir konuma getirmeye önemli olaylardır. Türk Ocaklarının Türkiye dışındaki Türklere ilgilenmesi, Ocak faaliyetleri kapsamında milliyetçi fikirlerin ırkçılığı ve Turancılığı tetiklediği iddiası, Türk Ocaklarının İttihatçı bir geçmişin izlerini barındırması ve bu özelliği ile Halk Fırkası ve onun kurumlarına rakip olarak görülmesi, Turancı fikirlerin Sovyetler Birliği ile ilişkilere zarar vereceği düşüncesi Türk Ocaklarının kapanmasında temel sebeplerdir (Aydın, 1998: 1-2).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hüseyin Nihal Atsız, 1923 tarihli Yeni Mecmua'ya gönderdiği "Suallerimiz ve Cevapları" mektubunda Dünyadaki 40 milyon Türk'ün 10 milyonunun bağımsız ve müstakil bir vatani olduğunu kalan 30 milyonun ise hala vatanlarının olmadığını belirterek Türkiye dışındaki Türkler konusunda tavrını ortaya koymuştur (Atsız, 1923: 444). Nitekim Türk Ocaklarının kapatılmasının ardından Türkçü hareket Hüseyin Nihal Atsız'ın çıkardığı Atsız Mecmua ile temsil edilmeye başlamıştır. Atsız ve etrafındaki Türkçülerin ortaya koyduğu fikirler dönemin Türkçü fikrini ve Turan anlayışını şekillendirmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülerinden Ağaoglu Ahmet, Mayıs-Haziran 1926 tarihli Türk Yurdu Dergisinde yayımlanan yazısında Osmanlı Türkçü hareketini "vehim ile hayal ile uğraşmaktan ibarettir" sözleriyle değerlendirmektedir (Ağaoglu, 1926: 287).

Dönemin bir diğer öne çıkan ismi Rıza Nur'un ilk baskısı 1924 yılında yapılmış Türk Tarihi eserinde pantürkçü bir yaklaşımla Macarları, Bulgarları, Finleri Türk olarak değerlendirmesi dikkat çekicidir (Nur, 1982: 35).

Atsız Mecmua, başlığında Gökalp'in "Ben, Sen, O yok.. Biz varız..." ve "Bütün Türkler bir ordu.. Katılmayan kaçaktır"sözlerine yer vererek Turancı fikirlerin savunulduğunu ve bu fikirlerin toplum nezdinde belirli bir karşılık bulduğunu ortaya koymasından önemli bir yayın organı olmuştur. Atsız Mecmua'da dış Türkler meselesi ile ilgili yazı kaleme başka isim Abdülkadir İnan'dır. İnan, Sovyet Rusya egemenliği altındakiTürkistan'da bulunan Türklerin nüfuslarını yazı dizisi şeklinde ele almıştır. Atsız Mecmua'nın kapatılmasından sonra Orhun dergisinde "Yirminci Asırda Türk Meselesi I Türk Birliği" başlıklı yazısında dünya üzerindeki bütün Türklerin birleşmesi gerektiğini belirtir. Atsız, sözü edilen makalesinde yeryüzündeki bütün milletlerin yayılmacı politikalarından hareketle Türk birliği ülküsünün gerçek bir ülkü olduğuna vurgu yapar (Atsız, 1934: 143). Bu yazı dizisi derginin muhtelif sayılarında devam edecektir. Orhun dergisinin yazarlarından biri olan Nihat Sami Banarlı, Atsız'ın görüşlerinden farklı bir yaklaşımla Turan idealini değerlendirmektedir. Banarlı, "Büyük Ülküler ve Küçük İdealistler" başlıklı yazısında Turancılık fikrinin gerçekleştirilmesi için ilk önce Türkiye'nin kendi içinde büyüye gelişmesi gerektiğini belirtir. Bu aşama tamamlanmadan Turancılık fikrini gündeme getirmenin Türk milliyetçiliğine bir fayda getirmeyeceği düşüncesindedir (Banarlı, 1943: 3). 1930'lu yılların başında Hüseyin Nihal Atsız ve yakınındaki Türkçülerin başlattığı Türkçü tavır, 1944 İrkçılık-Turancılık davasına kadar gerilimli bir atmosferde varlığı devam ettirmiştir. 1944 İrkçılık- Turancılık olaylarında yargılanan isimlerden İsmet Tümtürk, mahkemeye yaptığı savunmasında Turancılığı Anadolu'nun istiklalini tehlikeye sokmadan milli sınırlar dışındaki Türklerle irtibat halinde olmak, Türk yurtlarındaki bağımsızlık hareketlerini desteklemek, Anadolu ile diğer Türk yurtları arasında kültürel bağları sağlamamak olarak özetlemiştir (Orkun dergisi, 1962: 32). Cumhuriyet Dönemi Turancıları için eleştiri yapan önemli isimlerden Falih Rıfki Atay, Turancılık kavramının bir hayalden ibaret temelsiz bir ülkü olduğunu savunmaktadır. Atay "İrkçi ve Turancı" başlıklı yazısında "Turancı ne demektir? Bu asırda bizim kadar az nüfuslu devlet olmazmış. Dünyanın neresinde Türk ülkeleri var ise bize katmalı imişiz. İkinci korkunç yalan bu!" (Atay, 1944: 1). Atay, Turancılığı savunanların "Türkiye'nin milli ve müstakil tek Türk devletinin tarihine nihayet vermek yolunda" olduklarını düşünmektedir (Atay, 1944: 1). Dönemin diğer bir Türkçü dergisi olan Kür Şad'ta Atsız'ın kaleme aldığı "3 Mayıs 1944" başlıklı yazısında İrkçılık- Turancılık davasında çeşitli kişilerin sorgulamalarından notlar sunulmaktadır. Bu yazıda Atsız, oğluna zengin olmak yerine Turan yolunda savaşmasını ve şehit düşmesini öğütlemektedir (Atsız, 1947: 4). 1950'li yılların başında Atsız Türkçülüğün iki kolunu İrkçılık ve Turancılık olarak açıklamaktadır (Atsız, 1950: 3). Kür Şad dergisinde Turancılık kavramını ele alan Hocaoglu mahlaslı bir başka yazar ise kavramın antiemperyalist yönüne vurgu yaparak Turancılığı dünya üzerindeki 60 milyon Türkün kendilerini sömüren güçlere karşı haklarını savundukları bir dava olarak görmektedir. Turancılığı kültürel boyutta gördüğünü belirten yazarın siyasi sınırlar bağlamında bir Turancılık tanımı yapmadığı anlaşılmaktadır (Hocaoglu, 1947: 12). Abdülkadir İnan ise dünya üzerindeki bütün Türklerin din ve mezhep ayrılıklarına bakılmadan birbirlerini iyi tanımalarını ve aynı kökten türediklerinin farkına vararak sahip oldukları manevi kültüre ve büyük bir vatana bağlı olduklarını öğrenmeleri gerektiğini belirtir (İnan, 1947: 7).

Cumhuriyet Döneminde Turancı hareketler kapsamında bazı dernek ve kuruluşlarının kurulduğu görülmektedir. Bunların başında Muharrem Feyzi Togay 1933 yılında Turan Neşri Maarif ve Yardım Cemiyeti kurulmuştur.

Dönemin Türkçü dergilerinde ve Türkçü düşünceye sahip yazarlarında Turan kavramı "Türk Birliği" ülküsü etrafında şekillenmiştir.

C. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada II. Meşrutiyet (1908-1920) Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Turancılık konulu Türk şiirlerinin tematik açıdan karşılaştırılması yoluyla şu sorulara cevap aranmıştır:

1. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1920) Turan temalı şiirlerde öne çıkan başlıklar nelerdir?
2. Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) dönemlerinde Turan temalı şiirlerde öne çıkan başlıklar nelerdir?
3. Her iki dönemde Turan temalı şiirlerde benzer başlıklar nelerdir?
4. Her iki dönemde Turan temalı şiirlerde farklı başlıklar nelerdir?

D. Araştırmanın Önemi

Yapılan literatür taramasında Türk şiirinde Turan kavramının tematik açıdan incelenmediği tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında kavramın şiire yansması üzerine yapılan bu araştırma, her iki döneme ait Turan temalı şiirlerin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyması bakımından özgün bir çalışmadır. Bu çalışma romantik tarzda ele alınan Turan kavramının farklı başlıklar altında şiir türünde büründüğü anlamları ortaya çıkararak dönemin Turancılık fikrinin ortaya konması bakımından önem taşımaktadır.

E. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın sınırlılığını II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1920) ile Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) yılları arasındaki Turan temalı şiirleri belirlemektedir.

II. YÖNTEM

A. Araştırma Modeli

Çalışma nitel bir araştırma olup verilerin toplanmasında doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmada insanların üzerinde inceleme yapılan konu hakkında ne tür anlam yüklemeleri yaptıkları ortaya konur (Dey, 1993, akt. Özdemir, 2010: 326). Nitel araştırma incelenecek konuya dair öznel görüşleri ortaya koymayı amaçlar. Nitel araştırma modelinde örneklem belirlendikten sonra verilerin toplanması gelmektedir. Bu verilerin toplanması sürecinde araştırma amacına uygun olarak nitel veriler toplanmaktadır (Leech & Onwuegbuzie, 2007, akt. Özdemir, 2010: 327).

B. Veri Toplama Süreci

Doküman incelemesinde veriler birincil kaynaklardan elde edilir. Bu amaçla araştırma konusu için öncelikle gerekli olan dokümanlara ulaşılması, bu dokümanların gözden geçirilmesi, sorgulanması ve en sonunda ise analiz edilmesi gerekir (Özkan, 2019: 2). Çalışmada veri toplama iki aşamada yapılmıştır. İlk olarak II. Meşrutiyet Dönemi Turan temalı şiirler tespit edilmiştir. İkinci aşamada ise Cumhuriyet Dönemi Turan temalı şiirler tespit edilmiştir.

C. Geçerlik Güvenirlik Çalışmaları

Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenirliliği sağlamak amacıyla çeşitli yöntemler uygulanır. Bunlardan biri de uzman incelemesidir. Araştırma sürecinde araştırma deseni ve bu desenin analizi ve sonuçlarına ait tüm dokümanlar bir uzman görüşüne sunulur. Uzman tüm dokümanları inceledikten sonra araştırmacıya geri dönüş yapar (Yıldırım&Şimşek, 2013: 302).

D. Veri analizi

Söz konusu her iki dönemde yer alan tüm şiirler tarandıktan sonra konularına göre sınıflandırılmış ve elde edilen veriler tabloluşturulmuştur. İçerik analizi yöntemi kullanılarak bu şiirlerdeki Turancılık fikri ortaya konmuştur.

III. BULGULAR

A. II. Meşrutiyet Dönemi Türk Şiirinde Turancılık Fikrinin Ele Alınışı

1) **Esir Türk Yurdu: Turan:** Mehmet Emin Yurdakul'un, "Aç Bağrını Biz Geldik" şiirinde Kafkasların Çarlık Rusya hâkimiyeti altında yaşadığı esaret yılları anlatılmaktadır. Turan yurdunun bir parçası olan Kafkasların ırmaklarından kan akmakta ve topraklarında ölüm gülleri bitmektedir:

"Sizler ölüm gülleri biten Turan iline

Irmakları kan olan topraklara gidiniz;

Boyunduruk altında ölenlerin nesline,

O yaralı kalplere bizden selam ediniz" (Yurdakul, akt. Tansel, 1989: 48).

Yurdakul, "Ey Türk Uyan" şiirinde yine Rus egemenliği altındaki Türk topraklarında yaşanan zulmü işlemiştir. Esaret altındaki Turan, kara yaslar bağlamaktadır. Rusya "İslavlık'ın fesadı" kelime grubu ile olumsuzlanmaktadır:

"O güzelim Turan'a kara yaslar bağlatan

İslavlık'ın fesadı kan seliyle yıkansın!" (Yurdakul, akt. Tansel, 1989: 154).

Yurdakul'un "Ey İğnem, Dik" şiirinde Turan yurdu mahkûm olmuştur. Turan yurtlarının hâkimi olan Türklerin zayıf düşmesi Doğu'yu Batı karşısında aciz bıraktırmıştır. Doğu'yu Batı karşısında tekrar ayağa kaldıracak, esir olmuş milletleri koruyup gözeticek kurtarıcı milletin Türkler olduğu vurgulanır:

"Mazlum, mahkûm Turan'ın necatını istiyor

...

Ey zaferin Tanrı'sı sen bizlere yardım et!

Şarka necat verecek,

Yirmi esir millete kanadını gerecek

Kurtarıcı Türkler'i sağ ve sağlam ilerlet" (Yurdakul, akt. Tansel, 1989: 158).

Yurdakul'un Turan kızlarına ithaf ettiği "Ninni" şiirinde esir Türk yurtları Turan kavramı ile karşılanmaktadır. Şair, işgal altındaki Turan yurtlarının bağımsız ve mutlu günlerini arzulamaktadır. Turan, kötü günler yaşamaktadır. Şair, kötü günlerin son bulmasını, Turan'ın cennet günlerine tekrar kavuşmasını dilemektedir:

"Sen Turan'ı bir cennet yap ninni;

Atlas giysin dağlar, beller ninni;

Bir hür, mes'ud memleket yap ninni" (Yurdakul, akt. Tansel, 1989: 243).

Yurdakul'un "Çar'a" başlıklı şiirinin konusu Kafkasya, Sibiryaya, Kırım ve Kıpçak bölgelerindeki Rus zulmüdür. Şair, büyük Turan Devleti'nin kurulmasıyla bu bölgelerde Rus zulmünün ortadan kaldırılacağını bildirmektedir:

"Sana kanlı bir fecir hazırlıyor bak Asya;

Bak, hürriyet türküsü çağırıyor Kafkasya;

...

Yükselecek karşında büyük Turan devleti" (Yurdakul, akt. Tansel, 1989: 251).

Yurdakul'un "Ordu'nun Destanı" şiirinde Turan, esaret altındadır. Osmanlı Devleti, Turan yurtlarının hamisi olarak tasavvur edilmektedir. Turan yurdu, Altaylardan Kafkaslara kadar Türk diliyle konuşanların ve Kap-burnu'ndan Çin'e kadar olan milyonlarca Müslüman'ın yaşadığı bölge olarak belirtilmektedir:

"Altaylar'da, Kafkaslar'da Türk diliyle konuşanlar

Onu Turan- illerinin öz sultanı tanıyorlar;

Kap-burnu'ndan Çin'e kadar milyonlarca Müslümanlar

Onun herbir fermanına Kur'an gibi kaniyorlar" (Yurdakul, akt. Tansel, 1989: 175).

Ömer Seyfettin'in "Fecir" şiirinde Turan, Rusya'nın ele geçirdiği Türk yurtları için kullanılmıştır. Genç Hakan, sevgilisini kaybetmiş, bedbin bir haldedir. Sevgilisini bulmak için obasından ayrılır, savaşı bırakır. Ömer Seyfettin, gencin bu davranışını eleştirir. Çünkü vatan düşman elinde iken bir erkeğe düşen görev kaybolan sevgili için matem tutmak değil vatanın bağımsızlığı için savaşmaktır. Şiirde esir yurt Turan kavramının şiire yansıtıldığı görülmektedir:

"Erkek için yurt esirgen âşık olmaz,
Matem çalar yar elinde bağlı saz.
Haydi harbe! Asıl sevgin Turan'dır
Âşık onun düşmanını vurandır" (Seyfettin, akt. Polat, 2014: 168).

Ömer Seyfettin "Yeni Gün" şiirinde Türk yurdu esaret altındadır. Türkler ise uyku halinde milli benliğinden habersiz yaşamaktadır. Turan kavramı, esaret altındaki Türklerin bağımsızlığına giden yolda bir mefkûre olarak yeniden dirilişin ve uyanışın ateşini fitillemektedir. Ömer Seyfettin, Türklerin tarihi bir ülküsü olan Turan'ı hatırlatmakta ve Türklerin toparlanmasını istemektedir:

"Dört yüz yıl burada kapalı kaldık,
"Turan Turan" diye rüyaya daldık.
Uyanmak zamanı geldi, uyanın,
Haydi Türkler, haydi kılıç kuşanın..." (Seyfettin, akt. Polat, 2014: 153).

Ömer Seyfettin'in Mehmet Emin Yurdakul'a hitaben yazdığı "Mehmet Emin" şiirinde benzer şekilde esaret altında uyku halinde yaşayan Türklerin durumuna işaret edilmektedir. Ömer Seyfettin, bu şiirini Mehmet Emin Yurdakul'a hitaben yazmıştır. Yurdakul, II. Meşrutiyet Döneminde kaleme aldığı şiirlerle Türklükçülük fikrinin gelişmesinde ve halk nezdinde kabul görmesinde önemli bir görevi yerine getirmiştir. "Bütün Turan, karanlıkta şuursuz bir taş" dizesiyle Turan yurdunda yaşanan yok edilme, tarihten silinme eylemlerine yönelik milli şuurdan ve mefkûreden yoksun Türk yurtlarının varlığına işaret edilmektedir:

"Bütün Turan karanlıkta şuursuz bir taş gibi
Uyuyordu... Lisan yoktu, sa'nat yoktu, zevk yoktu.
Olan her şey Türk değildi, Türk ruhuna bir oktu" (Seyfettin, akt. Polat, 2014: 165).

Ömer Seyfettin'e ait "Nereye?" başlıklı şiirinde esir Türk yurtlarını düşmandan kurtarmak üzere doğuya sefere çıkan genç savaşçının hikâyesi anlatılır. Şiirde Turan yurtlarını kurtarmak üzere Doğu'ya doğru sefere çıkmış genç, önüne geleni yıkan bir taşına benzetilmektedir. Turan yurtlarını kurtarmak için çıktığı sefer ise hoş bir akın olarak yüceltilmektedir.

"Sürünce doğuya o kır atını,
Kılıcının çarptı taşlara kını,
Altın kıvılcımlar bu hoş akını,
Kaybederken gördüm bu genç taşkını,
Dedi: Uçuyorum Turan'a doğru" (Seyfettin, akt. Polat, 2014: 170).

Ömer Seyfettin "Köroğlu Kimdi?" şiirinde ise Çin'in işgal ettiği Turan yurtlarındaki Türklerin durumunu ortaya koyar. Çinlilerle işbirliği yaparak Turan yurduna ihanet eden bir Türk beyinin emri altındaki hizmetlisinin bu ihanete ortak olmadığını şu dizelerle dile getirilmektedir:

"Hiç düşman olur mu bir Türk Turan'a
Ben körlük etmişim, uymuşum sana" (Seyfettin, akt. Polat, 2014: 191).

Aka Gündüz'ün kaleme aldığı "Bozgun" adlı şiir Balkan topraklarının kaybedilmesi üzerine kaleme alınmıştır. Şair, Turan yurdunun bir parçası olarak gördüğü Balkanlarda yaşanan savaş sonrası kötü durumu şu dizelerle anlatmaktadır:

“İslam diyarında Kur’an ağlıyor,

Kur’an başında, Turan ağlıyor” (Gündüz, 1913: 465).

Gündüz’ün “Seher Yıldızı” şiirinde benzer şekilde Balkan topraklarının elden çıkması üzerine duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Şair, Balkan topraklarının kaybedilmesiyle Turan topraklarının daraldığına işaret etmektedir:

“Turan, turan nerdesin

...

Turan, hani gür sesin

Yuvarlağın altında genişliyor darlığın” (Gündüz, 1913: 355).

Balkan topraklarının kaybedilmesinin ardından yazılan şiirlerden Süleyman Aktuğ’un “Turan Yolcularına” başlıklı şiirinde Türk şehidi ve Türk mezarı olan her yerin Turan’dan bir parça olduğu dile getirilmektedir:

“Sen yaşamak istiyorsan ey Türk artık unutma:

Türk şehidi, Türk mezarı olan her yer Turan’dır;

Arnavutluk, Makedonya esir demek yalandır “(Aktuğ, 1913: 51).

Emin Nihat’ın kaleme aldığı “Püremel Bir İnilti” şiirinde Balkan toprakları Turan yurdunun bir parçasıdır ve burada yaşayanlar da “Turanlı” olarak adlandırılır. “Türk ili, ölümlü, kanlı sis, medfun, genç turanlı, şehid kanı, alçak, iniyor, kahret, çalış” kelimeleriyle Turan toprağının düşman işgalinden kurtarılması gerektiği bildirilir.

“Ey turanlı! Azim edersen, gidersen,

Gayretinle gülizar olur bu medfun..

Genç turanlı! Koş, boğ, kahret bu sesi” (Emin Nihat, 1913: 287-288).

Ziya Gökalp’in kaleme aldığı “Altun Destan”da birliği bozulan Türk yurtları bölünmüştür. Bölünme ile birlikte esir Türk yurdu Turan, düşman işgaline uğramıştır. Başsız kalan Turan yurtları sahipsizliğinin bedelini ödemektedir:

“Yâd iller Turan’da hanlık kurdu

Turan’dan yadları koğan nerede?

Gideyim arayayım: Ogan nerede?...” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 86).

Gökalp’in “Türk’ün Tufanı” şiirinde Turan yurdu, Karahan ordusu tarafından işgal edilir. Esaret altındaki Türkler zor günler geçirir. Fakat Oğuz, Türklerin yardımına yetişir ve Karahan’ı öldürür. Turan yurdunu esaretten kurtarır. Şiir, Türklerin tarihin belirli dönemlerinde yaşadığı zor günlere telmih yaparak ileride Turan (Türk yurtlarının) daha güçlü ve bağımsız günlerinin geleceği fikrini şiirine yansıtmaktadır:

“Ne can koydu, ne para,

Turan’ı bastı kara” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 278).

Dündar Alp’in “Türk Kartalı” şiirinin konusu esir Türk yurdu Turan’dır. Şiirde geçen “bülbüller susmuş, kara yas bağlamış, harap olmuş, otağları bozulmuş, ilhan, Oğuz susmuş” kelime ve kelime gruplarıyla Turan yurdunda Türk hâkimiyetinin sona erdiği bildirilmektedir. Şair, bu durumu şiirde şu şekilde dile getirmektedir:

“Seviliniz şanlı yurdum nerede?

Seviliniz, Türk’ün canları nerede?

Nerede turan, nerede?” (Dündar Alp, 1913:5).

M. Nermi’ye ait “Sen Yaşayacaksın” başlıklı şiirin konusu Türk illerinin bağımsızlığıdır. Şair, Türk duygusunun ortaya çıkmasıyla Batı’ya karşı büyük bir mücadelenin de olacağını bildirmektedir. Bu mücadele, Doğu’nun hâkimi gök bayrağının mücadelesi olacaktır:

“Ve sen, ateş-i gayretinden garb illeri kudursun
Görsün kazan, Bakü, Taşkent’te, aylı, doğulu rüyalar
Oyalasın kös sesleriyle cansız, metruk ovalar
Senin sağlam kullarından bunu bekler gök bayrak

Onun büyük gönlünde sende yeni turan doğacak” (M. Mermi, 1913:39).

Köprülüzade Mehmed Fuad’a ait “Türk’ün Duası” başlıklı şiirin konusu Türk yurtlarının işgalidir. Şiire kaynaklık eden ana unsur Balkan topraklarının elden çıkmasıdır. Türk yurtlarının işgal edilmesi şairin ruh dünyasında büyük bir infial yaratmıştır. Şiirde Türk yurtları Turan kavramı ile karşılanmaktadır. Şaire göre Turan yurtları yeryüzünün en mukaddes yeridir. Şair, Allah’tan Turan yurtlarının korunmasını dilemektedir:

“Ey Tanrı, ey su Tanrısı, ey arz ilâhesi,
Ey Hâlik-ı meâdin ve eşcâr ve âb ve nâr,
“Turan”ı kıl siyânet, o arz-ı mukaddesi;

Türk’ün o şanlı namını Rabbim sen etme hor” (Köprülüzâde Mehmet Fuad, 1913:166).

Enis Behiç, “Moskova” başlıklı şiirinde geçen “Turan, sayha, hakan, köle, Moskova, asırlar” kelimeleri şiirde izleğe götüren anahtar sözcüklerdir. Şiirin yazıldığı dönemde Türk yurtlarında işgal hareketi başlatan Rus Çarlığı, şairde intikam duygularının açığa çıkmasına sebep olmuştur. Turan’ın çığılığı olarak düşüncelerini dile getiren şair, Rusların bir zamanlar Türklerin kölesi olduğuna dikkat çekmektedir.

“Asırlardan bir ses duydum, diyor ki
Dinle beni ey <<Moskova>> prensi
Ben <<Turan>>ın sayhasıyım, Ey eski

<<Altın Ordu>> hakanın kölesi” (Enis Behiç, 1915, nu.27-30).

Enis Behiç, “Şair ve Hilal” şiirinde geçen “Turanlı peri, hilal, mazi, in’ikas, mehâbet” kelime ve kelime grupları anahtar kelimelerdir. Balkan savaşı ve I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan toprak kayıpları şairde derin bir üzüntü yaratmıştır. Şair, Türklerin eski kudretli günlerine özlem duymaktadır. Şair, ruh dünyasında Turan ülkesinden gelen bir perinin söylediği sözlerle geçmiş günleri yâd etmektedir:

“Yâkût bir nehirde yıkanmıştı tan yeri.
Elmas kılıç çeker gibi Turanlı bir peri.
Târihimin yazıldı mehâbetli sözleri...
Gördüm hilâli; fahr ile dolmuştu gözleri.
-“İlham için ne ziyet ü ferdir!” Dedim; dedi:

-“Mâzîden in’ikas ediyor şevketin senin.” (Enis Behiç, 1915, nu.27-30).

Doğan, “Büyük Rüya” başlıklı şiirde Enver Paşa’nın Kafkaslar üzerinden Orta Asya Türkleri ile birleşme planını konu almaktadır. Kafkasların açılmasıyla Turan yolunun açılacağını düşünen şair, Orta Asya Türklerini de esaretten kurtaracaktır. Esaret altındaki Türklerin kurtarıcısı Anadolu Türkleri olacaktır:

“Nerede bizim köy? Nerede yurdum?
Nerede bekliyor beni bozkurdum?
....
Cihana hükmeden bir yeşil taht ol!
Oradan açılsın Turan’a yol! (Doğan, 1916: 327).

Yusuf Ziya’ya ait “Bir Gönüllünün Sözleri” başlıklı şiirde konu vatan müdafaasıdır. Şiirde Turan Türklerin bir ve tek vatanı olarak değerlendirilmektedir:

“Büyük dedem Çelikoğlu bir zaman,
Gün batışı tarafında, nazlı yurdum Turan’a
Bayrağını sokmak için palasını bağlayan
Kuduz düşman sürüleri varmış, bunlar her yana” (Yusuf Ziya, 1915: 237).

Celal Sahir’e ait “Ordu’nun Duası” şiirinde Turan esir Türk yurdudur. Şiirde esir Türk yurtlarının bağımsızlığı için Allah’a yakarmaktadır:

“Ulu Tanrım, esir olan güzel Turan
Daha kaç yıl hazanına hasret çeksin?
Sen nasip et, altın ordu, elde Kur’an
Otağımı Kut dağında kursun, âmin” (Celal Sahir, 1915: 191).

Celal Sahir’e ait bir başka şiir olan “Gönüllü Türküsü”nün konusu vatan sevgisidir. Şiirde sevgilisinden ayrı düşen gönüllü bir askerinin hissettiği duygular şiire yansıtılmıştır. Vatan mistizminin yüceltildiği şiirde vatan için savaştan gönüllü askerinin hedefi Turan’a varmaktır:

“Tanrı ve yurt için döğüşen kolum
Canlansın, açılıns Turan’a yolum!” (Celal Sahir, 1914: 25).

2) **Büyük Emel: Turan:** Gökalp’ın “Akkurum” şiirinde üç kardeşten ortancası olan Adsız’ın Turan ülküsünü gerçekleştirmek üzere baba ocağından ayrılması ve bu uğurda yaptıkları konu edilmiştir. Şair, Turan fikrinin merkezi olarak İstanbul’u görmektedir. İstanbul’dan diğer Türk yurtlarına bu fikrin yayılacağı düşüncesindedir:

“İstanbul’a geldim Turan fikri uyanmış,
Büyük emel doğmuş, bunu çalşıyor her kişi!..
Ey Türkler’in yeni doğan yüce ümit güneşi!” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 79).

Gökalp, “Çanakkale” başlıklı şiirinde Çanakkale Savaşı’nın kazanılmasının ardından Turan ülküsünün bir hayal olmadığını belirtmektedir. Çanakkale Savaşı’nın kazanılması Türk milletine büyük bir moral olmuştur. Şair, Türk milletinin eski ihtişamlı günlerine geri dönebileceğini, Turan fikri aracılığıyla bunun tekrar olabileceğini şiirinde işlemektedir:

“Artık Turan hayal değil;
Hakikate döndü bu gün.
Türk bilecek yalnız bir dil,
Bizim için bu bir düğün” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 286).

Gökalp, bir başka şiiri “Ergenekon”da Turan emelinin Oğuz Han zamanından itibaren bir ülkü olarak Türk milletinin gönlünde yaşadığına değinir. Şiirin konusu Türklerin dirilişidir. Büyük emel olarak Turan fikri, yeryüzündeki Türklerin devlet ve tek bayrak altında bir araya gelmesidir.

“Oğuz Han’dan beri muhmel
Kalmış idi *Büyük Emel*
Yüce dilek uzattı el.
Ele geçti arağımız!” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 93).

Ziya Gökalp’ın “Kızılma” şiirinde Turan ideali Kızılma ile beraber düşünülmüştür. Kızılma, Türk birliğinin kurulması ve bu birliğin ortaya çıkaracağı Türk medeniyetidir. Gökalp, Kızılma’yı Türk milletinin gelecekte ulaşacağı bir ülkü olarak değerlendirir (Gültepe, 2014: 15). Orhan Şaik Gökyay, “Tanzimat”tan sonraki yıllarda hemen hemen unutulmaya yüz tutan bu sembole yeni bir anlam kazandırmaya çalışan Ziya Gökalp’ta “Kızılma”, bu defa, çökmekte ve dağılmakta olan Osmanlı Devleti yerine bütün Türklerin bir araya gelerek kuracakları ve yüzyıllardır özlemini çektikleri Turan ülkesiyle eş anlamda kullanılır” (Gökyay, 2002: 560) şeklindeki açıklamasıyla kavrama açıklık getirmiştir.

“Kızılma yokmuş, fakat lazımmış,

Turan hayatına bu bir nazımmış” (Gökalp, haz. Tansel, 1952: 17).

Enis Behiç, “Turan Kızları” şiirinde Turan yurdunun selameti ve bağımsızlığı için fedakâr bir şekilde mücadele veren Turan kızlarının idealist özelliklerine değinmiştir. Turan ülküsünün gerçekleşmesi için çaba gösteren Turan kızları, şaire göre cephe gerisindeki gizli kahramanlardır:

“İlhamımın göklerinde doğdu bir hayal,

Şairliğim ümidimde buldu şaheser

Kafiyemin goncasını açtı <<İstikbal>>

Geldi rüya ülkesine nazlı periler” (Enis Behiç, 1915, nu:34-32).

Gökalp’in “Kızıl Destan”şiirinde başlığın hemen altında yer alan“Düşman ülkesi viran olacak!/ Türkiye büyüüp Turan olacak” şeklinde yazılan iki dizeden hareketle Turan kavramının büyük Türk devletini karşıladığı söylenebilir. Şiirde I. Dünya Savaşı’nın sebepleri ortaya konur. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına girmesinde kaybedilen toprakların yeniden kazanılması ve büyük Turan devletinin kurulması olarak belirtilir:

“Altay yurdu büyük vatan olacak!

Turan’ın hâkimi sultan olacak!” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 102).

3) **Mefkurevi Vatan: Turan:** Gökalp’a göre mefkûre, insanın ruhunda ortaya çıkan bir duyuş ve hissediş şeklidir. İnsana hayatını, servetini ve her şeyini feda ettiren bir yaşayış tarzıdır. Gökalp mefkûrenin ortaya çıkmasında buhranlı günlere işaret eder. “Bir millet büyük bir felakete uğradığı, korkunç bir tehlike karşısında fertlerindeki şahsiyetleri be’l eder: O zaman umumun ruhunda yalnız (millî şahsiyet) yaşar, bütün kalplerde bu (millî şahsiyet) idame etmek tehâlükünden başka bir şey kalmaz. Bu hengamede fertler hürriyetlerini değil milletlerinin (istilal)ini düşünürler. İşte o muazzaz duygu ile karışık olan mukaddes düşünceye (mekfure) denilir ve bu buhranlı devreye de (ilkah devresi) namı verilir” (Gökalp, 1914b: 136). Gökalp yazının devamında kavramı daha açık olarak şu şekilde tarif eder: “Mefkûreye (hayal), (gaye), (emel), (dilek) diyenler var. ...mekfûre bir millet tarafından mazide büyük bir buhran zamanında hakikaten yaşanmış ruhi bir halet, zihni bir mevcudiyettir; ne yaşanmamış bir hayal, ne de istikbalde yaşatacak bir gayedir. Mefkûre halin müebbisi ve istikbalin haliki olmakla beraber mazinin bir gerçeğidir. Milletın mazisinden gelip istikbaline doğru iten fikri bir hamlesidir. O halde (idee)den türeyen (ideal) gibi (fikir)den türeyen (mekfûre)yi bu mevkide kullanmak daha münasiptir” (Gökalp,1914b: 138). Ziya Gökalp mefkurevi vatanın sınırlarını çizirken Türkçenin konuşulduğu yerleri ölçüt almaktadır. Kazanlı bir gencin sorusuna yönelik yazmış olduğu makalenin sonuç kısmında şunları dile getirir:

“Ya, o hâlde bu umumî Türk milletinin vatani neresidir?

Buna cevaben deriz ki:

Vatan ne Türkiye’dir Türk için ne Türkistan;

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!...

Turan, Türklerin efrâdını câmi‘, ağıyarını mâni‘ olan mefkûrevî vatanıdır.

Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmûudur (Gökalp, 1914a: 240)”.

Gökalp “*Turan*” şiirinde Oğuz Han, Cengiz Han ve Attila alp tipinden hareketle Turan yurdu; geniş coğrafyaları içine alan sınırları sonsuz bir bölgeyi karşılamaktadır:

“Vatan ne Türkiyedir Türklere, ne Türkistan;

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan...” (Gökalp, 1912: 419).

Gökalp’in sonsuz sınırlara sahip mefkûrevî vatani Turan’dır. Turan vatani, daha önce Oğuz Han, Attila ve Cengiz ile çok geniş sınırlara ulaşmıştır. Türkçülük ideolojisinin romantik bir duyuş tarzıyla şiire yansıdığını anlaşılmaktadır.

Ali Canip Yöntem, Turan Yolu şiirinde Turan kavramını Türklük bilincinin hayat bulduğu, Türklerin eski gücüne kavuşarak zulme dur dediği mefkurevi bir vatan olarak şiirine yansıttığı görülmektedir:

“Dağlar cevab verdi, dedi: ‘Türk oğlu,

Daha çık, yukarda bas döndürücü

Uçurumda olsa yener Türk gücü!

Çıktım, çıktım; güneş büsbütün dogdu,

Altın saçlarıyla zulmeti boğdu:

Göründü karşıda Türân'ın yolu!" (Yöntem, akt. Tansel, 1968: 65).

4) Yeni Hayat: Turan: Enis Behiç'in "Münzevi Çoban" şiirinde Turan ülküsü, esir Türk yurtlarına doğan bir güneş olarak tasavvur edilmiştir. Şiirin yazıldığı dönem dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı sonrası büyük toprak kayıpları verdiği zaman dilimidir. Turan güneşi, yaşanan toprak kayıplarının önüne geçecek, esir Türk yurtlarının tekrar bağımsız olması yolunda bir çıkış yolu olarak şaire umut vermektedir:

"Dün bir çoban bana sordu: -"Ne beklersin efendi?"

-"Güneş doğsun!"

-"Fakat şimdi güneş işte; güneş var!"

-Aldanırsın beklediğim bu güneştir sanırsın,

"Çünkü Turan güneşini bekliyorum, çobanlar!" (Enis Behiç, 1915: 827).

Ziya Gökalp "Kızılelma" şiirinde Ay Hanım Batı'yı tanıır. Daha sonra kendi yurdu olan Turan'a gelir ve "İstiklal Beşiği" adında okullar açar. Ay Hanım Turan'da tanıştığı Molla Sadeddin'den Doğu'yu öğrenir. Kızılelma'yı arayan Turgut ile yolları kesişen Ay Hanım, yeni bir hayat için İsviçre'ye yerleşir ve orada bir Turan köyü kurar. Gökalp'ın Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak üzere ortaya koyduğu ilkelerin şiirde işlendiği söylenebilir:

"İsviçre'de bir Türk köyü, bir şehir

Yapalım; oradan yeni bir nehir,

Bir İrfan ırmağı aksın Turan'a...

İrmak döner elbet birgün ummana" (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 13).

5) Türk'ün Ayak Bastığı Toprak: Turan: Gökalp; "Yeni Attila" (1913), "Altun Yurt" (1911), "Meşhed'e Doğru" (1911), "Altun Destan" (1912) ve "Balkanlar Destanı" (1912) Turan'ı vatanın bir parçası değerlendirmiştir (Şahin 2015). "Yeni Attilâ" şiirinde Osmanlı Ordusu Rumeli'ye girmiş, Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, İşkodra ve Üsküp şehirlerini tekrar ele geçirerek Turan'ı eski haline getirmiştir:

"Dinlen artık! Bütün cihan

Yine eski Turan oldu!" (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 70).

Yine "Meşhed'e Doğru" şiirinin konusu Rumeli'deki Türk toprağı, Turan yurdunun bir parçasıdır:

"Bu meşhettir Avrupa'nın Rumeli'den Türkleri

Çıkarmaya azmettiği kanlı harpte, Kos(o)va'da

Al bayrağı bir hamlede ilelebet ileri

Süren, sonra bir nöbetçi gibi kalan orada" (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 81).

"Altun Yurt" şiirinde Altınordu ve Karakum Türk toprağı olarak Turan yurdunun bir parçası olarak yansımıştır:

"Dedi: -Ey Türk Hanları, Türk'ün ayak bastığı

Her yer, ana vatandan bir parçadır; bu vatan" (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 77).

"Altun Destan" şiirinde Kafkas, Kırım, Kaşgar, Delhi, Pekin, İstanbul, Kazan Turan'ın bir parçasıdır:

"Kaşgar, Delhi, Pekin, İstanbul, Kazan,

Bu beş yerde vardı beş büyük Hakan” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 85).

“Balkanlar Destanı” şiirinde Türk Bayrağının dikildiği her yerin Turan’dan bir parça olduğu belirtilmektedir:

“Demiş ki: Nereye girmişse Hilal,

Orası Turan’dır onu geri al” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 100).

“Kızılelma” şiirinde Turan kavramı Türklerin yaşadığı bölge olarak karşılık bulmuştur:

“İsterdi Turan’da mektepler açmak,

Hakikat nurunu ruhlara saçmak” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 5).

Fikret Ziya’nın “Emelimin Kanunları” başlıklı şiirinde Turan, yeryüzünün tamamı büyük geniş bir bölge olarak karşılık bulmuştur:

“Bir cihan ..Bir büyük, geniş Turan..

Ki zemini bu asır irfanın” (Fikret Ziya, 1913: 197).

Enis Behiç’e ait “Süvariler” şiirinde Turan, Türk ordusunun neferlerinin canlarını feda ettiği vatan olarak şiire yansımıştır:

“Ey vatan,

Güzel Turan!

Sana feda biz varız.” (Enis Behiç, 1915: 97-98).

Ömer Seyfettin’in “Kırk Kız” şiirinde kırk kızın kahramanlığı anlatılır. Sağın Han, Büyük Turan Yurdunun hanıdır. Turan yurdu Güneşin doğduğu ve battığı yere kadar uzanan geniş bir coğrafyadır:

“Binlerce yıl evvel... Büyük Turan’da Bir han vardı.

Hint’te, Çin’de, İran’da

Yoktu onun şöhretini duymayan,

Dünya derdi: “Varsa ancak Sağın Han”.

Güneş nerde doğup, nerde batarsa

Oralarda onun hükmü bir yasa” (Ömer Seyfettin, 1918: 38).

6) Türk Birliği: Turan: Gökalp; “Millet” şiirinde Türk milletinin Özbek, Kazanlı, Kırgız gibi farklı isimlerle parçalanmaya çalışıldığını belirtir. Gökalp, farklı isimleri kabul etmez ve tüm Türkleri büyük Turan’da birleştirir:

“Ey Türkoğlu, artık ne ben, ne sen, ne o, bir şey yok!...

Uluslar yok, uruklar yok, ancak büyük Turan var...” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 114).

Gökalp, “Altun Yurt” şiirinde şiirin kahramanı Ulutaş’ın ağzından Türk yurtlarının birleşmesi fikrini şu dizelerle ortaya koymaktadır:

“Ey oymaklar, alaylar, birleşelim, Türk bir soy

Olduğunu herkese, her tarafa anlatsın” (Gökalp, akt. Tansel, 1952: 78).

7) Siyasî Bir Devlet Teşekkülü: Turan: Gökalp’ın “Kızıl Destan” şiirinde başlığın hemen altında yer alan “Düşman ülkesi viran olacak!/ Türkiye büyüyüp Turan olacak” şeklinde yazılan iki dizeden hareketle Turan kavramının büyük Türk devletini karşıladığı söylenebilir. Şiirde I. Dünya savaşının sebepleri ortaya konur. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya savaşına girmesinde kaybedilen toprakların yeniden kazanılması ve büyük Turan devletinin kurulması olarak belirtilir:

“Altay yurdu büyük vatan olacak!

Turan’ın hâkimi sultan olacak!” (Gökalp, akt. Tansel 1952: 102).

Tablo 1. II. Meşrutiyet Dönemi Turan Temalı Şiirlerin Konuları ve Tespit Edilen Şiir Sayısı

Konu Başlıkları	Şiir Sayısı
Esir Türk Yurdu: Turan	26
Büyük Emel: Turan	6
Türkün Ayak Bastığı Toprak: Turan	9
Türk Birliği: Turan	2
Siyasi Bir Devlet Teşekkülü: Turan	1
Mefkurevi Vatan: Turan	2
Yeni Hayat: Turan	2
Toplam	48

II. Meşrutiyet Dönemi Türk şiirinde Turan kavramı, Türklerin hâkim olduğu topraklardan geri çekilmesinin ardından yaşanan zulüm, yok olma ve esaret durumlarının yarattığı travmanın yansıması olarak şiirde karşılık bulmuştur. Ele alınan şiirlerde Türkler, Doğu'nun yegâne hâkimidir. Batı'nın Doğu'yu sömürme ve paylaşma girişimi Turan topraklarında bölünme ile birlikte bedbinlik ve yılgınlığı beraberinde getirmiştir. Şiirlerin içinde öne çıkan bir diğer başlık ise Turan topraklarının Türklerin hâkim olduğu, ayak bastığı her yer olarak anlaşılmasıdır. Bu sınırlar Balkan toprakları, Kırım, Türkistan toprakları, Kafkas topraklarıdır. II. Meşrutiyet Döneminde 1912-1915 yılları Turan temalı şiirlerin en fazla yazıldığı yıllar olarak dikkati çekmektedir. Özellikle Balkan topraklarının elden çıkması ve Rusya'nın Türkistan coğrafyasında yayılmacı politikaları kavramın şiire yansımada önemli etkenlerdir. Turan, Türklerin tarihten gelen büyük ülküsü olarak şiirde belirli bir karşılık bulmuştur. Türkçülük fikrinin bir alt basamağı olarak algılanan Turan, Türklerin mefkurevi vatanı olarak karşımıza çıkarken Osmanlı Devleti'nin bakiyesi topraklarda tekrar güçlenmek ve Batı'ya karşı büyük bir Türk devleti kurma ülküsü olarak şiirde yer bulmuştur. Turan kavramının birçok şiirde uyanmak, vatan, Türkler, yurt, destan, millet kavramları ile beraber kullanılması şiirlere kaynaklık eden ana unsurun Türkçülük fikri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönem, Osmanlılık kimliği ile Türk kimliği arasında çatışma yaşayan Türkçü düşünürlerin milli kimliğin inşasında İslam öncesi Türk tarihine yöneldikleri bir zaman dilimidir. Turan kavramsal çerçevede yeni bir dönemin habercisi olarak aynı zamanda yeni bir hayatı da karşılamaktadır. İlimde Batı'nın seviyesinde fakat milli değerlerini özümsemiş bir insan tipi yetiştirme fikri şiirlerde işlenmektedir. Bu amaca yönelik İslam öncesi Türk tarihine sık sık başvurulduğu görülmektedir.

B. Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Türk Şiirinde Turancılık Fikrinin Ele Alınışı

1) *Esir Türk Yurdu: Turan:* Cumhuriyet Dönemi Turancı hareketler yazımızın başında belirttiğimiz gibi siyasi sebeplerden dolayı 1930'lu yıllarda şiir türünde kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu dönem Sovyet Rusya olan siyasi ilişkilerin bozulmaması adına Turancılık fikrinin olumsuzlandığı ve bu konuda eserler kaleme alan yazar ve şairlerin yurt dışına sürülmesi de söz konusudur. Mehmet Sadık Aran da bu isimlerden biridir. Finlandiya'da çıkardığı Turan gazetesinde "*Turan*" konulu düz yazı ve şiir türünde önemli yazıların olduğu görülmektedir. S. Tekin'in kaleme aldığı "*Turan Kızı*" şiirinde Azerbaycan Rus işgali atındadır. Şair, Rusya'yı esaret saçan ejdere benzetmektedir. Turan'ın bir parçası olan Azerbaycan haksız bir şekilde esir edilmiştir:

"Ey hürriyet vaderken esaret saçan ejder!

Turanıma hanki hakla girdin? Susma cevap ver!" (Tekin, akt. Abbasolu & Jorma, 2020: 36).

Aynı gazetede İlhan adlı şairin "İhtilal" şiirinde Rus işgali altındaki Azerbaycan'ın durumu şiire şu şekilde yansıtılmıştır:

"Moskofların elinde Turan talandı yandı

Güzel Azerbaycanım baştan aşağı kandı" (İlhan, akt. Abbasoğlu & Jorma, 2020: 58).

San'an mahlaslı Mehmet Sadık Aran'a ait "Solofko Sürgünleri" başlıklı bir başka şiirde Rus işgali altındaki Azerbaycan'ın bağımsızlığına duyulan inanç şu dizelerle dile getirilmektedir:

“Cihanda ‘hak’ arayan Türk oğullarıyız,

İstiklal yolcusuyuz... Turan yolcularıyız” (İlhan, akt. Abbasoğlu&Jorma, 2020: 71).

Mehmet Sadık Aran’a (San’an) ait başlıksız başka bir şiirde “Turan kızı” imgesinden hareketle Turan’ın bağımsızlığını kazanması namus meselesi olarak addedilmektedir:

“İzle sen onların kanlı izini,

Bastır yüreğine derin sızını,

Koş, kurtar ağlayan Turan kızını,

Koş ki her gün ona yaklaşıyorsun!” (Sa’nan, akt.Abbasoğlu&Jorma, 2020: 96).

Fazilet Niyazi “Haydi Kızıl Elmaya” şiirinde Rus işgali altında olan Asya’daki Türk topraklarının ateşler içinde yandığını dile getirir:

“Bugün ateş veriyor

Kızıl bir el Asyaya

...

Turan yanıp kül oldu,

Bağımda güller soldu” (Fazilet Niyazi, akt.Abbasoğlu&Jorma, 2020: 120).

Aynı gazetede Mecit mahlaslı şairin “Zafer Yıldızı” şiirinin konusu Turan yurdunun bağımsızlığıdır:

“Sevgilimiz istiklal, “yar” ımız; Turan.

Biz bıraktık artık periyi, kızını.

Babamız Türklüktür annemiz; vatandır,

Sen”sin yolcuların zafer yıldızı” (Mecit, akt.Abbasoğlu&Jorma, 2020: 143).

Ali Sevtürk’e ait “Özlem” başlıklı şiirde Turan yurdu komünizmin pençesinde viran olmuştur. Zor günleri yaşayan Turan yurdu gülleri sararmış, viran bir bağ olarak tanımlanmaktadır:

“Gülleri sararmış, viran bağının,

...

Ağla.. dertli kardaş. Bitmez fğanım,

Kızıl pençelerde kalmış (Turan)ın” (Sevtürk, 1948: 12).

Sami Özerdim, “Turan” şiirinde Anadolu ile Orta Asya’daki Türk yurtları arasında adeta bir set olan Sovyet Rusya’nın mutlaka yıkılacağını belirtmektedir. “Kıpkızıl bulutlar” imgesi Sovyet Rusya’yı temsil etmektedir. Turan ise “ulu güneş” ve “engin deniz” imgesiyle temsil edilmektedir. Şiirde Türk milleti yatağından taşan sular misali Sovyet Rusya’nın Türk dünyası çevreleyen setlerini yıkacaktır. Böylece esir Türk yurtları ile bağlantı kurulmuş olacaktır:

“Ne zaman yırtılacak o kıpkızıl bulutlar?

Ne görünecek o ulu güneş bize?

Ne zaman yıkılacak önümüzdeki duvar?

Kavuşmamız ne zaman -Ah! –o engin denize?” (Özerdim, 1940: 70).

Sadık Atay, “Bir Gün Olur” başlıklı şiirinde Turan’a yapılacak yeni bir akınla esir Türk yurtlarının bağımsızlığına kavuşturulacağını dile getirmektedir:

“Haber gider Altaylara Oğuza

Ve Turan’a doğru bir akın başlar” (Atay, 1947: 15).

Hikmet mahlaslı şaire ait “Orda Ne Var” başlıklı şiir, “Turan Gönüllülerine” ithaf olunmuştur. Şiirde Turan yurdu Rus işgali altında adeta sömürülmektedir. Bu durum şiirde şu dizelerle ele alınmıştır:

“Baldan üzümle dolu bağları
Kimler gezer kim üzümün yer?..
Kızıl dumanla dolu dağları
Kim çıkar, kimdir dağdaki er?.” (Hikmet, 1940: 77).

Kemal Atay’ın “Elde Ne Kaldı” şiirinde esaret altındaki Turan yurdu düşman elinden kurtarılmayı beklemektedir. Turan’ı esareten kurtarmak için can atan Türkleri aslana benzeten şair için Tanrıdağ, Turan yurdunun merkezidir:

“Koyveriniz aslanı
Tanrıdağ’a yürüsün,
Elden alsın TURAN’I
Yabancıyı sürüsün” (Atay, 1948: 15).

M. Nuri Gençosman’ın “Eski Yurdlara” başlıklı şiirinde Türklerin dünyaya yayıldıkları Turan yurdunun düşman işgaliyle birlikte sahipsiz ve öksüz kaldığını dile getirdiği görülmektedir:

“O yerler kopuzların çınladığı yerlerdi,
Öksüz kalan o yurda önce Turan derlerdi” (Gençosman, 1942: 15).

2) Büyük Emel: Turan: Mehmet Sadık Aran’a ait başlıksız şiirde Turan kavramı büyük emel olarak şiirde karşılık bulmuştur. Şiir yazıldığı dönemin siyasi etkilerini içinde barındırdığı için buradaki büyük emel ilk olarak Azerbaycan’ın bağımsızlığına kavuşmasıdır. Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Turan ülküsünün gerçekleştirilmesinde sadece bir aşamadır:

“Haydi kalk sarılalım büyük emelimize!
Göksümüzü gerelim kızıl ecelimize...” (San’an, akt.Abbasoğlu&Jorma, 2020: 45).

Cemal Oğuz Öcal’ın “Ozan Söylüyor” başlıklı şiirinde Kızılçelma ülküsü ile Turan ülküsü aynı anlama gelecek şekilde değerlendirilmiştir. Turan ülküsünün gerçekleştirilmesiyle Türkler, kutlu çağa ulaşacaktır:

“Edip aşk şarabını nûş
Erişeydim şen çağına”(Öcal, 1939: 237).

Kazım Feyzi Ozaner, “Turan Ufuklarına” başlıklı şiirinde Turan’ı gerçekleşmesi için çaba harcayan büyük ülkü olarak ele almıştır. Çok çetin şartlar altında olursa dahi Turan ülküsünü inanmış gençlerin varlığı şairin bu ülkünün gerçekleşeceğine dair umudunu kuvvetlendirmektedir:

“Cehennem gibi yerler, bir alev sanki rüzgâr,
Yatakları çatlamış susuzluktan çayların;
Bir ülkünün peşinde koşuyor genç yolcular,
Menziline varacak bu kervan belki yarın” (Ozaner, 1940: 112).

1944 Irkçılık- Turancılık Davasının sanıklarından biri olan Yusuf Kadıgil’e ait “Türkmen Kızı”şiirinde Turan kavramı, ulaşılması ve kurtarılması gereken bir bölge olarak şiire yansımıştır. Şair, Turan’da yaşayan Türk milletinin yardımına koşmayı Allah katında bir sorumluluk olarak görmektedir:

“Türkmen kızı, çekil yana,
Yolum irak bırak beni,
Gideceğim ben Turana
Tanrı benden sorar seni” (Kadıgil, 1940: 187).

Celal Turanibaşer “Çağırış” başlıklı şiirinde Türk milletine çağrı yapmaktadır. Bu çağrıda şair eski yurt olarak tanımladığı Turan topraklarının viran halde olduğunu belirtmektedir:

“Virandır dediler eski yurduna

Toplanın yiğitler virana gidek” (Turanibaşer, 1947: 17).

Şiirin son bölümünde ise şair, Turan kavramını Türkçülük ideolojisinde ulaşılmak istenen bir ülkü olarak şiire yansıtmaktadır:

“Başer der benimle kalanlar gelsin

Düşmana velvele salanlar gelsin

Aşkını Türklükten alanlar gelsin

Aşk ile veed ile Türklüğe gidek” (Turanibaşer, 1947: 17).

Yavuz Yegin “Akacağız Turana” başlıklı şiirinde Turan kavramını gerçekleştirilmesi için çaba harcanan bir ülkü olarak ele almaktadır. Turan, Türklerin ilk yurdu Altaylara kavuşmak ve oradaki Türklerle ile birleşmek şeklinde şiirde karşılık bulmuştur:

“Hakikat olacaktır (Atsız)ların emeli

Altayların üstünden bakacağız Turana” (Yegin, 1948: 15).

Şiirin devamında esaret altındaki anayurt düşman işgalinden kurtulacak ve Turan tekrar Türk yurdu olacaktır:

“Kurtulacak anayurt bu esaret ağından

Güneş doğmak üzere yine Tanrı dağından

Köpürmüş sel gibi Ötüken Otağından

Yağız atlar üstünde AKACAĞIZ TURANA” (Yegin, 1948: 15).

3) Türkün Ayak Bastığı Toprak: Turan: Cevdet Türkay, “Ergenekon Türküsü” şiirinde Turan yurdunda kurultay toplanmış ve Türk birliği sağlanmıştır. Türkay, Türk birliğini siyasi bir devlet teşekkülü olarak değerlendirmektedir. Yeryüzündeki bütün Türkler, aynı bayrak altında tek bir kurultay tarafından yönetilmektedir:

“Kurultay toplandı hakan seçildi,

Şadlık oldu Turan Ülkelerinde;

Gönüller bir oldu, kımız içildi.

Kurt başlı bayrağın gölgelerinde” (Türkay, 1939: 47).

Karaağaçlı mahlaslı şair “Aldık da Geldik” başlıklı şiirinde Türklerin hâkim olduğu bölgelerde ortaya koyduğu medeniyet anlayışı ile gelişimi sağlayarak pek çok topluluğu karanlıktan kurtardığı belirtilmektedir. Türklerin medeniyeti ile ilerleyen bölgelerde kalıcı bir Türk kültürünün varlığına işaret eden şair, medeniyetin merkezi olarak Turan’ı görmektedir:

“Dünyayı kurtardık gaflet çağından

Işıklar topladık Turan Bağından” (Karaağaçlı, 1944: 256).

4) Türk Birliği: Turan: Sami Özerdim, “Turan” başlıklı şiirinde Anadolu’daki Türkler ile Sovyet Rusya egemenliği altındaki Türk yurtlarının birleşmesi arzusundadır:

“Ne zaman yıkılacak önümüzdeki duvar?

Kavuşmamız ne zaman -Ah! -o engin denize?” (Özerdim, 1940: 70).

Osman Nurettin Yüksel, “Haykırış” başlıklı şiirinde Anadolu Türkleri, Türkistan Türklerinin gelecekte birleşeceğine sağlam bir inançla inanmaktadır. Şiirin konusu Türk birliğidir. Şair, Turan’ın bir hayal olduğuna dair kasıtlı olarak olumsuzlayıcı propagandaların yalan olduğunun Türk birliğinin sağlandığında ortaya çıkacağını belirtmektedir:

“Bir gün olur Türkistan’a varılır,
Gök boşanır, Kara toprak yarılr,
Türk olanlar birbirine sarılır,
Suya düşer o yalanlar dolanlar,
Belli olur Türk’e düşman olanlar” (Yüksel, 1948: 15).

Adnan Önelçin, “Seni Bir Peri Bekler” başlıklı şiirinde Turan’ı periye benzetmektedir. Peri, Türk milleti için umudu temsil etmektedir. Şair, Türk birliğinin kurulacağına dair kuvvetli bir inanca sahiptir. “Birleşsin Türkler bütün/ Beklediğin büyük gün” dizlerinde bu inancı anlamak mümkündür. Şair, Turan adlı periye ulaşıldığı gün Türk milletinin yarasının da sarılacağını dile getirmektedir:

“Perinin adı Turan
Kapanır şimdiyaran
Haydi durma koş ozan
Seni bekler bir peri” (Önelçin, 1940: 197).

Cemal Oğuz Öcal “Birlik” başlıklı şiirinde Kızıl Elma ülküsünü Türk birliği olarak telakki etmektedir. Şiirde Turan kavramı doğrudan olmasa da dolaylı olarak yansıtılmaktadır:

“İçimi yakıyor BİRLİK ateşi,
Bu duygu bende bir “İMAN” ateşi
...
“TÜRKLÜK, bir çiğ gibi, yürüsün!.. derim,
Dağlara aşarak “KIZIL ELMA,,ya!” (Öcal, 1942: 15).

Ali Haydar Yeşilyurt “Hasret” başlıklı şiirinde Türklerin tarihte hâkim olduğu topraklara özlemi dile getirilmiştir. Türklerin elinden çıkan diyarlar şairin gözünde Türk Bayrağını büyük bir özlemle beklemektedir. Şiirde geçen “Doğacak güneş” imgesiyle Turan idealinin kurulacağı özlemle beklenen günler tahayyül edilmektedir:

“Bu çiçek bu toprak hiç mesut değil
Doğacak güneşin önünde eğil
...
Baharda baharı gözliyen diyar
Türk’ün bayrağını özliyen diyar (Yeşilyurt, 1947: 4).

5) 1944 Türkçülük- Turancılık Davası: Siyasi Turan: Yanıkoğlu mahlasıyla kaleme alınan “Benmiyim?” başlıklı şiirde 1944 Türkçülük- Turancılık Davasına dair eleştirilerin yer aldığı görülmektedir. Şiirde her dize sonlarında tekrar eden “Ben miyim Mareşal, ben miyim Paşam” dizesi şiirin ana örgesidir. Bu dizelerden hareketle dönemin siyasilerine gönderme yapılmaktadır. Turan kavramının olumsuzlandığı ve bu ülkeye gönül vermiş yüzlerce gencin işkencelere tabi tutulmasına duyulan öfke şiirdeki esas duygudur:

“Gençliğin kalbinden söküp imanı
Ayının ağzına verip Turanı
Hapislere tıkan yüzlerce canı
Ben miyim Mareşal, ben miyim Paşam?” (Yanıkoğlu, 1947: 4).

Âşık Hilmi “Âşık Der ki” şiirinde Turan kavramını 1944 Türkçülük- Turancılık olayları bağlamında siyasi bir hareket olarak ele almaktadır. Şiirin genelinde Turancılık siyasi bir oluşum bakımından sağ ve sol siyasi hareketlerinden bağımsız herhangi bir siyasi partiye bağlı olmadan ortaya çıkmıştır. Şairin Turancı olmasının temel

sebebi esir Türk yurtlarındaki ırktaşlarının bağımsızlığını sağlamak ve Türk milletinin kurtuluşuna katkı sağlamaktır. Şiirde her bölüm sonunda “Turancıym, Turancıym” dizeleri şiirin ana örgesidir:

“Birer tutsak ırkdaşlarım,
Nasıl dinsic gözyaşlarım,
Buldum, yolumu kardeşlerim,
Turancıym, Turancıym” (Âşık Hilmi, 1947: 6).

R.Arda “Vuran Yok” başlıklı şiirinde Turan kavramını hayal veya ütopya olarak olumsuzlayanlara yönelik Türk tarihinin çok eski zamanlarında dahi Turan gerçeğinin var olduğunu belirtmektedir. Şair, kavramın gerçekliğini şu dizelerle ortaya koymaktadır:

“Tekme savur zamana hayali sars yerin-
den
Ümitleri uyandır maziye bak derin-
den
Sonra haykır kuvvetle:
Kim dermiş ki Turan yok” (R.Arda, 1942: 8).

A.Celal Şimşek “Uslanmalıdır” başlıklı şiirinde inandığı Turan ülküsü uğrunda ölünceye kadar mücadele edeceğini belirtmektedir:

“Mezarım kazsınlar TURAN yolunda,
Ölürsem alçağım anam kolumda” (Şimşek,1942: 7).

Âşık Hilmi, “Türk İşçisine Armağan” başlıklı şiirinde Türkçülük fikrinin bir hedefi olarak gördüğü Turan’ı şiirine yansıtmaktadır. Kavram, komünizm karşıtlığından hareketle Türk işçisini Türkçülük fikrine doğru yönlendirme kaygısıyla şiire yansımıştır:

“Türk işçisi seni aldatıyorlar,
Yar olmasın diye güzel vatana...
...
Yaşamak istersen eğer gülşende
Birlikte gidelim kutlu Turan’a” (Âşık Hilmi, 1948: 10).

Tablo 2. II. Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Turan Temalı Şiirlerin Konuları ve Tespit Edilen Şiir Sayısı

Konu Başlıkları	Şiir Sayısı
Esir Türk Yurdu: Turan	12
Büyük Emel: Turan	6
Türkün Ayak Bastığı Toprak: Turan	2
Türk Birliği: Turan	5
1944 İrkçilik- Turancılık Davası: Siyasî Turan	5
Toplam	30

Tablo 3. II. Meşrutiyet (1908-1920) & Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Arasında Turan Temalı Şiirlerde Ortaya Çıkan Benzer Konu Başlıkları ve Şiir Sayıları

Konu Başlıkları	II. Meşrutiyet (1908-1920)	Cumhuriyet Dönemi (1923-1950)
	Şiir Sayısı	Şiir Sayısı
Esir Türk Yurdu: Turan	26	12
Büyük Emel: Turan	6	6
Türkün Ayak Bastığı Toprak: Turan	9	2
Türk Birliği: Turan	2	5

Her iki dönemde Turancılık fikrinin “Esir Türk Yurdu”, “Büyük Emel: Turan”, “Türk Birliği: Turan”, “Türkün Ayak Bastığı Toprak: Turan” başlıkları altında benzer şekilde Türk şiirine yansıdığı ortaya çıkmıştır. Bu başlıklar içerisinde içerik olan en fazla “Esir Türk Yurdu: Turan” başlığının diğer başlıklara oranla şiir sayısı bakımından ön plana çıktığı görülmektedir.

Tablo 4. II. Meşrutiyet (1908-1920) & Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Arasında Turan Temalı Şiirlerde Ortaya Çıkan Farklı Başlıklar ve Şiir Sayıları

Konu Başlıkları	II. Meşrutiyet (1908-1920)	Cumhuriyet Dönemi (1923-1950)
	Şiir Sayısı	Şiir Sayısı
Siyasi Devlet Teşekkülü: Turan	1	-
Mefkurevi Vatan: Turan	1	-
Yeni Hayat: Turan	2	-
1944 Irkçılık- Turancılık Davası: Siyasi Turan	-	4

Çalışma kapsamında incelemeye alınan şiirlerde iki dönem arasında dört ana başlıkta farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet Döneminde 1944 Irkçılık-Turancılık davalarının Türk şiire yansımış olduğu görülmektedir. Cumhuriyet Döneminde yeni hayat tarzının Türk toplumuna sunulmasında Turan kavramının bir araç kullanılmadığı dikkat çekmektedir. II. Meşrutiyet Döneminde ise Turan kavramı, Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) şiirlerinden farklı olarak siyasi devlet teşekkülü, mefkurevi vatan ve yeni bir hayat tarzı bakımından Türk şiirine yansıdığı tespit edilmiştir.

IV. SONUÇ

Çalışma kapsamında ulaşılan şiirlerde her iki dönemde öne çıkan ve hakkında en fazla şiirin olduğu başlık “Esir Türk Yurdu: Turan” olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi şiirlerinde özellikle Balkanlarda ve Kafkaslarda yaşanan toprak kayıpları, Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) şiirlerinde ise Sovyet Rusya’nın işgali altında bulunan Türkistan coğrafyasında yaşanan olayların bu başlığın ön plana çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. II. Meşrutiyet Döneminde Türkün ayak bastığı her yer Turan’dan bir parça olarak telakki edilmiş, Turan kavramı dağılan toprakları bir arada tutma ve mümkün şartlar oluşması halinde genişleme siyasetinin bir aracı olarak şiirde karşılık bulmuştur. Bu anlayış Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde de devam etmiş ve Türk milletinin Kızılelma ülküsü olarak kaybedilmiş toprakların geri alınması şeklinde şiire girmiştir. Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) şiirlerinde Türk birliği olarak değerlendirilen Turan kavramının şiirde büyük bir ülkü olarak özellikle Sovyet Rusya egemenliğindeki Türklerle birlik kurma şeklinde anlaşıldığı görülür. Her iki dönemde Türklerin yaşadığı topraklarda işgal ve savaş ortamının en büyük sebebi Rusya’dır. II. Meşrutiyet Döneminde Çarlık Rusya, Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) ise Sovyet Rusya, Turan yurtlarında yayımlı politikalarını devam ettirmiştir. Türklerin yaşadığı toprakların işgale uğraması Turancılık temalı şiirlerde bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi şiirlerinde Turancılık, hem milli kimlik inşasında hem de yeni kimliğin şekilleneceği bir Türkçülük fikrinin ön planda görüldüğü, sosyo-kültürel ve siyasi anlamda yeni bir hayat tarzının simgesi olmuştur. Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) ise Turancılık, 1944 Irkçılık- Turancılık davalarında dönemin hükümetinin politikaları gereği istemediği ve olumsuzladığı bir siyasi hareket olarak anlaşılmıştır. II.

Meşrutiyet Döneminde siyasi bir oluşum olarak şiirde karşılık bulamayan Turan kavramı, Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) siyasi anlamda şiire yansımıştır. Her iki dönemde Turan kavramı, Türkçülük fikrini besleyen ve Türk birliğini güçlendiren bir kavram olarak tasavvur edilmiştir. Ayrıca bu fikri beslemek için İslam öncesi Türk tarihinden yararlanma yoluna gidildiği görülmektedir. Böylece Turan fikrinin millî bir değer olarak Türk milletinin büyük bir ülküsü olduğu düşüncesi temellendirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda Cumhuriyet Döneminde Turancılık, yaygınlaşan komünizm tehlikesi karşısında Türk millî fikri olarak, Türk milliyetçilerinin yücelttiği siyasi hareketi güçlendiren bir anlayış olarak kabul edilmiş ve Türkçü-milliyetçi kitlenin başvurduğu bir unsur haline gelmiştir.

Turancılık, II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük akımıyla Osmanlı fikir adamları tarafından dil ve din birliği temelinde şekillenen bir Türk birliği olarak anlam kazanmıştır. Turan fikrinin ön plana çıkmasında esas mesele toprak kayıpları karşısında Osmanlı Devleti'ni ayakta tutma çabasıdır. Cumhuriyet Döneminde ise Turancılık, tek parti döneminin siyasi ve kültür politikalarına muhalif bir hareket olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde Sovyet işgalleri ve sömürüleri ile eziyet gören Türk yurtlarındaki soydaşlardan bahsetmek tehlikeli ve sakıncalı görülmüştür. Her iki dönemde de Turancılık fikrinin yayılmacılık şeklinde gelişme gösterdiği söylenebilir.

V. TARTIŞMA

1. Meşrutiyet Dönemi ile Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Turan, Türk milletinin kaybedilmiş vatanıdır. Kaybedilmiş vatani geri alma arzusu ve esir Türkleri kurtarma emeli Turancılık fikrini şekillendirmiştir. Bu emelin gerçekleşmesi için söz konusu iki dönemde Turancılık fikri, şiirde müşterek bir ruhun ortaya çıkması için araç olarak kullanılmıştır. Şiirlerde imge, olay ve şahsiyetler aracılığıyla toplumsal veya millî hafızanın canlı tutulduğu bunun en açık göstergesidir.

2. Meşrutiyet Dönemi Türk şiirinde siyasi düzlemde kendisine karşılık bulamayan Turancılık fikri, Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde 1944 Irkçılık- Turancılık Davası'nın büyük ölçüde etkili olmasıyla Türk şiirinde karşılık bulmuştur.

3. Meşrutiyet Dönemi Türk şiirinde Turan kavramı aracılığıyla Türk toplumunda hedeflenen yeni hayat tarzının ortaya konduğu görülmektedir. Turan kavramı, bu yönüyle bir hayat tarzının topluma bildirilmesinde araç olmuştur.

4. Turancılık fikri, Türk düşünce hayatında tüm yönleriyle değerlendirilmelidir. Kavramın Türk şiirine yansımada ortaya çıkan bulgular, Turancılık fikrinin bir tür savunma gerekliliği olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Gelecekte Turancılık fikri nasıl şekillenmelidir? Turancılık, Türk birliği üzerinden mi ele alınmalı yoksa yeryüzünde Türk milletinin her alanda varlık gösterebildiği yeni bir strateji olarak mı şekillenmelidir? Turancılık fikrinin Türk birliği olarak anlaşılması, Turan kavramının kapsam alanını daraltmış mıdır? Siyasi düzlemde Turancılık fikrinin bir tür propaganda aracı olarak kullanılması kavramın tüm yönleriyle ele alınmasında fayda mı sağlamıştır veya zarar mı vermiştir? Çalışma bu türden soruların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Abbasoğlu, S., & Jorma, A.** (2020). *Turan Yolunda Mehmet Sadık Aran*. Doğu Kütüphanesi.
- Ağaoğlu, A.** (1926). Kurultay Münasebetiyle. *Türk Yurdu*, 179, 18.
- Aka Gündüz.** (1913). Seher Yıldızı. *Türk Yurdu*, 44, 353- 355.
- Aka Gündüz.** (1913). Bozgun. *Altın Armağan 2 Türk Yurdu'nun Hediyesi*, 2, 465.
- Aktuğ, S.** (1914). Turan Yolcularına. *Türk Yurdu*, 51, 51.
- Âşık, H.** (1947). Âşık Der ki. *Kızılma*, 9, 6.
- Âşık, H.** (1948). Türk İşçisine Armağan. *Kızılma*, 10, 10.
- Atay, F.R.** (1944). Irkçı ve Turancı. *İstanbul Kültür*, 15, 1.
- Atay, K.** (1948). Elde Ne Kaldı. *Kızılma*, 10, 15.
- Atay, S.** (1947). Bir Gün Olur. *Kızılma*, 8, 15.
- Atsız.** (1934). Yirminci Asırda Türk Meselesi I: Türk Birliği. *Orhun*, 8, 141-144.
- Atsız.** (1950). Türkçülük Değişmez Bir Fikirdir. *Orkun*, 4, 3.
- Atsız, H.N.** (1923). "Suallerimiz ve Cevaplar. *Yeni Mecmua*, 85, 444.
- Atsız.** (1947). 3 Mayıs 1944. *Kür Şad*, 2, 4.
- Aydın, F.** (1998). Cumhuriyet Döneminde Türkçülük hareketleri (1931-1945) (Tez No: 73602). [Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi], YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Banarlı, N.S.** (1943). Büyük Ülküler ve Küçük İdealistler. *Orhun*, 11, 3.
- Celal Sahir.** (1915). Ordu'nun Duası. *Türk Yurdu*, 89, 191.

- Celal Sahir.** (1914). Gönüllü Türküsü. *Türk Yurdu*, 74, 25.
- Cihangir, E.** (1999). Turancılığın Tarihi ve Siyasi Unsurları Üzerine Bazı Mülahazalar. *Türk Yurdu*, 139-140-141, 121-128.
- Cihangir, E.** (2011). Turan, pan-Turanizm ve Kitap Üzerine, s.VII-XVII, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Demirkan, T.** (2020). *Macar Turancıları*. Selenge Yayınları.
- Doğan.** (1916). Büyük Rüya. *Türk Yurdu*, 102, 327.
- Dündar Alp.** (1913). Türk Kartalı. *Büyük Duygu*, 1, 5.
- Emin Nihat.** (1913). Pürümel Bir İnilti. *Büyük Duygu*, 17, 287-288.
- Enis Behiç.** (1915a). Münzevi Çoban. *Donanma*, 52-102, 827.
- Enis Behiç.** (1915b). Turan Kızları. *Donanma*, 34, 82.
- Enis Behiç.** (1915c). Moskova. *Donanma*, 29, 3.
- Enis Behiç.** (1915d). Şair ve Hilal. *Donanma*, 28-76, 439.
- Enis Behiç.** (1915e). Süvariler. *Türk Yurdu*, 6, 97-98.
- Fikret Ziya.** (1913). Emelim Kanunları. *Türk Yurdu*, 36, 197.
- Gençosman, M.N.** (1942). Eski Yurdlara. *Tanrıdağ*, 12, 15.
- Gökcalp, Z.** (2018). (Bakımsız Tam Metin Yeni Harflere Aktaran: Mehmet Çalışkan). *Türkçülüğün Esasları*. Historia Kitap.
- Gökcalp, Z.** (1912). Turan. *Türk Yurdu*, 2, 24.
- Gökcalp, Z.** (1914a). Türk Milleti ve Turan Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak 8. *Türk Yurdu*, 62, 238-240.
- Gökcalp, Z.** (1914b). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak- Mefkure 7. *Türk Yurdu*, 56, 136-139.
- Gökyay, O.Ş.** (2002). DİA İslam Ansiklopedisi C. 25, TDV Yayınları, İstanbul 2002, s. 559-561.
- Gültepe, N.** (1999). *Turan ve Turancılık Tarihinin Kaynakları*. Turan Kültür Vakfı Yayınları.
- Gültepe, N.** (2014). *Kızılma'nın İzinde: Turan Dünyasının Onbin Yıllık Sırrı*. Ötügen Neşriyat.
- Hacıeminoglu, N.** (1981). Ziya Gökcalp'te Turan Fikri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 23, 215-227).
- Hamdullah, S.** (1925). Hitabet. *Türk Yurdu*, 9, 104.
- Heyd, U.** (1979). *Türk Ulusçuluğunun Kökenleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hikmet, M.** (1940). Orda Ne Var. *Bozkurt*, 3, 77.
- Hocaoglu.** (1947). Turancılık. *Kür Şad*, 2, 2-13.
- İnan, A.** (1947). Türkçülük Telakkiniz Nedir?. *Kızılma*, 3, 7.
- İsmet Tümtürk.** (1962). İsmet Tümtürk'ün Sorgusundan. *Orkun*, 3-4, 32.
- Kadıgil, Y.** (1940). Türkmen Kızı. *Bozkurt*, 8, 187.
- Karaağaçlı.** (1944). Aldık da Geldik. *Kopuz*, 12, 256.
- Korkmaz, A.** (1994). *Ziya Gökcalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet üzerindeki Tesirleri*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Köprülüzade Mehmet Fuad.** (1913). Türk'ün Duası. *Türk Yurdu*, 34, s.165. Tutibay Yayınları ikinci cilt (cilt 3-4).
- Landau, J. M.** (1999). *Pantürkizm*. Sarmal Yayınevi.
- M. Nermi.** (1913). Sen Yaşayacaksın. *Büyük Duygu*, 3, 39.
- Minorsky, V.** (2001). Turan. *İ.A. M.E.B.* 2, 107-113.
- Ozener, K. F.** (1940). Turan Ufuklarına. *Bozkurt*, 5, 112.
- Öcal, C.O.** (1942). Birlik. *Tanrıdağ*, 3, 15.
- Öcal, C.O.** (1939). Ozan Söylüyor. *Kopuz*, 1-6, 237.
- Ömer Seyfettin.** (1980). *Yarıncı Turan Devleti*. Su Yayınları.
- Ömer Seyfettin.** (1918). Kırk Kız. *Kırım*, 2, 38-40.
- Önelçin, A.** (1940). Seni Bir Peri Bekler. *Bozkurt*, 8, 197.
- Önen, N.** (2003). Turancı Hareketler: Macaristan ve Türkiye (1910-1944) (Tez No:126338). [Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Özdemir, M.** (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 323-343.
- Özdoğan, G.G.** (2002a). 'Dünyada ve Türkiye'de Turancılık' Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. *Milliyetçilik*. İletişim Yayınları.
- Özdoğan, G.G.** (2002b). *Turan'dan "Bozkurt"a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*. İletişim Yayınları.
- Özerdim, S.** (1940). Turan. *Bozkurt*, 3, 70.
- Özkan, U.B.** (2019). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi*. Pegem Akademi.

- Polat, N.H.** (2014). *Şair Ömer Seyfettin Bütün Şiirleriyle*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Prof. Dr. Nurullah Çetin ile Turancılık Üzerine Söyleşi** <https://www.tarihistan.org/prof-dr-nurullah-cetin-ile-turancilik-uzerine-bir-soylesi/15391> (Erişim Tarihi:16 Ekim 2019).
- R. Arda.** (1942). Vuran Yok. *Tanrıdağ*, 9, 8.
- Rıza Nur.** (1982). *Türk Tarihi*. Toker Yayınları.
- Sarınay, Y.** (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları: 1912-1931*. Ötüken Neşriyat.
- Sevtürk, A.** (1948). Özlem. *Kızılma*, 16, 12.
- Şahin, H.** (2015). Düzyazılarından Hareketle Ziya Gökalp'in Manzumelerinin Tematik Tahlili (Tez No: 423586). [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Şimşek, A.C.** (1942). Uslanmalıdır. *Tanrıdağ*, 13, 7.
- Tansel, F.A.** (1952). *Ziya Gökalp Külliyyatı- I Şiirler ve Halk Masalları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tansel, F.A.** (1989). *Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri-1 Şiirler*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tansel, F.A.** (1968). "Ali Canip Yöntem", C.XXXII, S.125(Ayrı basım), Türk Tarih Kurumu yayınları, s.65.
- Turanibaşer, C.** (1947). Çağırış. *Altın-Işık*, 5, 17.
- Türkay, C.** (1939). Ergenekon Türküsü. *Bozkurt*, 2, 47.
- Ülken, H.** (1979). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları.
- Vurucu, İ.** (2011). Turancılığın Gelişim Seyri Üzerine Bazı Notlar. *Turán*, 14, 11-21.
- Yanıköglü.** (1947). Ben miyim?. *Altın-Işık*, 5, 4.
- Yegin, Y.** (1948). Akacağız Turana. *Kızılma*, 15, 15.
- Yeşilyurt, A.H.** (1947). Hasret. *Kızılma*, 8, 4.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H.** (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.
- Yusuf Ziya.** (1915). Bir Gönüllünün Sözleri. *Türk Yurdu*, 89, 237.
- Yüksel, O.N.** (1948). Haykırış. *Kızılma*, 11, 15.

Araştırma Makalesi-Research Article

Dış Politikada Kamuoyu Oluşumu: Türkiye-Hollanda Diplomatik Gerginliğinin *Hürriyet*, *Sabah* ve *Sözcü* Gazetelerindeki Sunumunun İncelenmesi

The Formation of Public Opinion In Foreign Policy: An Investigation of Turkey–Netherlands Diplomatic Tensions Portrayed By *Hurriyet*, *Sabah*, And *Sozcu* Daily National Newspapers

Murad Karaduman^{1*}, Muhammet Erdem Duru²

Geliş / Received: 28/03/2022

Revize / Revised: 16/06/2022

Kabul / Accepted: 20/06/2022

ÖZ

Tartışmalı bir konu üzerinde halkın kanaati olarak tanımlanabilecek olan kamuoyu kavramı üzerine akademik ilginin yoğunlaştığı dönem, köyden şehre göçün hızlandığı ve kitle toplumlarının ortaya çıkmaya başladığı dönemle paralellik göstermektedir. Aynı dönemde kavram, siyasal yaşamda da önem kazanmıştır. Bugün gelinen noktada yönetim biçimi ne olursa olsun tüm iktidarlar hem iç politikada hem de dış politikada karar alırken kamuoyu unsurunu da dikkate almak durumundadır. Kamuoyunun, kararları etkileme noktasında iç politika üzerinde daha fazla etkili olduğu düşünülse de dış politikadaki herhangi bir kararın iç politikayı da etkileyecek olması sebebiyle kamuoyunun bilgi alma ihtiyacı karşılanmalıdır. Kitle iletişim araçları yönetenler ile yönetilenler arasında bir aracı olması noktasında kamuoyunun oluşmasında, bilgilensinde ve yayılmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, 2017 Mart'ının ilk günlerinden itibaren varlığını hissettiren ve 10-11 Mart tarihlerinde kriz halini alan Türkiye ile Hollanda arasındaki diplomatik gerginliği basın, kamuoyu ve dış politika ekseninde, gazetelerin giriş sayfaları üzerinden söylem analizi yöntemiyle incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Teun A. Van Dijk'in söylem analizi modelini kullanılmış ve olayın basılı gazetelere yansıdığı 12 Mart 2017 tarihinden, 16 Nisan Anayasa Değişikliği Referandumu'nun resmi olmayan ilk sonuçlarının açıklandığı 17 Nisan 2017 tarihleri arasında *Hürriyet*, *Sabah* ve *Sözcü* gazetelerinin giriş sayfaları incelenmiştir. Araştırma kapsamında gazetelerin dış politika konusunda kamuoyunu bilgilendirmekten ziyade ideolojik bir yanlılık sergiledikleri bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler- *Kamuoyu, Dış Politika, Basın, Söylem Analizi*

ABSTRACT

The period in which academic interests intensify on the concept of public opinion on a controversial issue is observed to be in parallel with the period in which migration from villages to cities accelerate and mass societies begin to emerge. During the same period, the concept also gained importance in political life. At the moment, all powers have to take into account the element of public opinion when making decisions both in domestic policy

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: mkaraduman@akdeniz.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-0067-8547>)

Gazetecilik Bölümü, İletişim Fakültesi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye

²İletişim: eduru07@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-4282-9645>)

İletişim Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye

and in foreign policy. Public opinion has an importance on domestic policy as well as on foreign policy in terms of influencing decisions. Mass media play an important role in establishing, informing, and spreading the public opinion.

The purpose of this study is to analyze the diplomatic tension between the Netherlands and Turkey, which arose beginning on the first days of March 2017 and became a full-blown crisis on March 10th and 11th, through discourse analysis of newspapers' headlines on the axis of mass media, public opinion, and foreign policy. For this purpose, the discourse analysis model of Teun A. Van Dijk was used and the front pages of *Hürriyet*, *Sabah*, and *Sözcü* newspapers were analyzed starting from March 12th, 2017 on which the incident appeared on press to April 17th, 2017, on which first unofficial results of Constitutional Amendment Referendum of April 16th were announced to the public. The findings of this study suggest that newspapers display an ideological bias rather than informing the public about foreign policy.

Keywords- Public Opinion, Foreign Policy, Media, Discourse Analysis

I. GİRİŞ

Kamuoyu kavramının, sosyoloji, siyaset, psikoloji gibi farklı disiplinlerin araştırma alanına giriyor olması sebebiyle, üzerinde tam olarak uzlaşmış bir tanımı bulunmamaktadır. Araştırmacılar, problem haline getirdikleri konu bağlamında çeşitli tanımlar geliştirmişlerdir. Yapılan tanımlara genel olarak bakıldığında ise kamuoyunu, esas itibarıyla belli bir zaman aralığı içerisinde, sorun olarak belirlenmiş bir konunun çeşitli muhataplar tarafından tartışılması sonucu beliren kanaat biçiminde ifade etmek olanaklıdır.

Kamuoyu, yöneten ve yönetilenlere yön veren, onların aldıkları kararlara doğrudan etki eden önemli bir güçtür (Ekinci, 2008: 131). Bu sebeple, siyasal iktidarlar, grup veya gruplara hâkim olan kanaatleri kendi lehlerine etkileme çabasıdadırlar. Kamuoyu kanaatini yanında hisseden siyasal aktörler karar verme noktasında daha az zorlukla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda siyasal aktörlerin, kamuoyunun kanaatlerini şekillendirmesi önem kazanmaktadır.

Dış politika kavramını, devletlerin uluslararası sistem içerisinde yürüttükleri siyaset olarak tanımlamak mümkündür. Yapılan çeşitli çalışmalarda kişilerin gündelik yaşamına iç politika unsurlarından daha az etki ettiği, anlama ve etki etme zorluğu gibi çeşitli nedenlerle kamuoyunun dış politikaya ilgisinin daha az olacağı fikri ileri sürülmektedir.

Tüm çağdaş ve karmaşık toplumlarda yaşayan bireyler ve birey grupları günlük yaşam pratiklerinin dışında yer alan olay ve oluşumlardan medyanın kendilerine aktardıkları kadar ve aktarma biçimleri esasında haberdar olmakta ve bilgilenebilmektedirler. Kitle iletişim araçlarının ortaya çıktığı tarihten itibaren de tüm toplumsal düzeylerde, ama özellikle siyasal yaşamda önemli bir rol oynadıkları ve siyasi mücadelelerin yürütülüş ve biçimlenişlerinde çok etkili zaman zaman ise belirleyici oldukları fikri kabul edilmektedir (Kaya ve Çakmur, 2018: 597- 568).

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen Anayasa Değişikliği Referandumu sürecinde uluslararası siyaset platformunda yaşanıp, Türkiye'nin gündemini en çok etkileyen olay Avrupa ülkeleri ile yaşanan tartışmalar olmuştur. Tartışmaların temelinde Avrupa ülkelerinin Türk hükümet yetkililerinin referandum etkinliklerini iptal etmeleri yatmaktadır. Dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun uçuş izninin iptali ve yine aynı dönem Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı olarak görev yapan Fatma Betül Sayan Kaya'nın sınır dışı edilmesi Hollanda ve Türkiye arasındaki diplomatik gerginliği üst seviyeye çıkarmıştır. Dış politika unsurlarının, iç politikadaki unsurlara göre kamuoyu gündeminde daha az yer tuttuğu ileri sürülse de Türkiye- Hollanda diplomatik gerginliği basın tarafından kamuoyu gündemine sunulmuştur.

Bu çalışmada, siyasal yaşamda kamuoyunun önemi ekseninde, basının dış politika konusunda kamuoyunu bilgilendirme biçimi haber metinlerindeki söylemler üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Türkiye ile Hollanda arasında yaşanan diplomatik gerginliğin gazetelere nasıl yansındığını saptamak ve gazetelerin

kamuoyuna bilgi sunma görevini ne şekilde yerine getirdiğini tartışmaktadır. İlgili olayın incelenmesinde Teun Van Dijk'in söylem analizi modelinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın sınırlılığı bağlamında incelenen tarih aralığı olayların gazetelerde yer almaya başladığı 12 Mart 2017 ile Anayasa Değişikliği Referandumu'nun resmi olmayan sonuçlarının açıklandığı 17 Nisan 2017 tarihleri olarak belirlenmiştir. Sınırlılığın 17 Nisan 2017 tarihine kadar uzatılmasında, dönemin aynı zamanda bir siyasal iletişim süreci olmasının etkisi vardır. Böylelikle konunun iç siyaset dinamikleriyle değerlendirilip değerlendirilmediği de saptanmaya çalışılmıştır. Araştırma örneklemini kapsamında farklı ideolojileri ve sahiplik yapılarını temsil ettikleri düşünüldüğünden *Hürriyet*, *Sabah* ve *Sözcü* gazetelerinin birinci sayfaları incelenmiştir.

Konuyla ilgili alan incelemesi yapılırken, Türkiye- Hollanda diplomatik gerginliğini konu alan az sayıda araştırmaya rastlanmıştır. Bunlardan biri Özel ve arkadaşlarına (2018) ait "Geleneksel Medya ve Sosyal Medyada Yer Bulan Türkiye- Hollanda Krizinin Propaganda Çerçevesinde İncelenmesi" başlıklı çalışmadır (Diğer çalışmalar için bkz. Saygılı, 2018, Feridunoğlu, 2019). Ancak bu çalışma, konuyu ele alış biçimi, kavram seti ve metodoloji olarak diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

II. KAMUOYU VE SİYASAL YAŞAM

Kamuoyunun varlığına ilişkin tarihsel bir perspektif sunma çabaları, kavramın Antik Yunan'a değin uzandığını göstermiştir. Antik Yunan'dan günümüze, başta siyasal ve toplumsal sistemler olmak üzere çok sayıdaki değişkenin etkisiyle farklı tanımlara bürünen kamuoyu kavramını açıklamadan önce temel unsurları olan kamu ve oy ifadelerine değinmekte fayda vardır.

Kamu, belli bir sorunla karşılaşmış ve sorun etrafından toplanmış bireylerden oluşan bir gruptur (Sezer, 1976: 3). Chandler ve Munday (2018: 223) de kamuyu, "Belirli kamusal olaylar veya meseleler konusunda ortak çıkarlar aracılığıyla bir araya gelen gevşek, geçici ve heterojen toplumsal kolektiviteler" şeklinde tanımlamışlardır.

Kamuoyu perspektifinde oy, görüş, gidilecek yol ya da kanaat anlamı taşımaktadır (Keskin, 2014: 130). Vural (1997: 85) da oy kavramının çeşitli tanımlarda daha çok bir gruba hâkim olan eğilim ve kanaatin anlaşıldığını belirtmiştir.

Kamuoyu kavramı üzerine düşünen birçok araştırmacıya göre, insanlık tarihinin başından itibaren kamuoyuna örnek olarak gösterilebilecek çeşitli oluşumlar meydana gelmiştir. Antik dönemde kent devletinin yöneticileri karar alma sürecinde vatandaşların fikirlerine değer verirken, Roma imparatorluğu döneminde de duvar gazeteleri aracılığıyla kamuoyu canlı tutulmaya çalışılmıştır. Orta Çağ'ın katı hiyerarşik ve baskıcı yönetim yapıları sebebiyle olgular anlamlarını önemli ölçüde yitirmiş olmasına rağmen 16. yüzyılın ortalarında feodal yapının çözülmeye başlamasıyla birlikte kamunun etkisi tekrar hissedilmeye başlanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren gazetelerin basılmaya başlanması insanların bilgilenmesine ve bununla birlikte fikir sahibi olmayı, ifade etmeyi beraberinde getirmiş bunun sonucunda modern anlamda kamuoyunun oluşum öyküsünü yaratmıştır (Güngör, 2016: 360- 361). Reform, Rönesans, 1789 Fransız Devrimi gibi olayların öncesi ve sonrasında Rousseau'nun fikirleri kamuoyu kavramının şekillenmesinde önemli bir dönemece işaret etmektedir. Rousseau'nun, toplumun yeniden inşa edilmesine ilişkin görüşünden hareketle, dönemin düşünce üretim merkezleri olan Jacoben Club'lerinde yoğun fikir tartışmaları yürütülmüş ve kamuoyunu etkileyebilmek adına yayınlar hazırlanmıştır. Bu aynı zamanda, kamuoyu olgusunun ortaya çıktığı ve anlaşılmaya çalışıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Çankaya, 2015: 21).

19. yüzyıla gelindiğinde önceki yüzyılın sonucu olarak toplumsal değişim daha belirgin olmuş, kırdan kente göçün sonucunda kent nüfusunun artmasıyla kavram önem kazanmıştır. Atabek (2002: 224), bilim insanların kamuoyu olgusu üzerine asıl olarak 20. yüzyılda eğildiğini, 18. ve 19. yüzyılda belirginlik kazanmaya başlayan sanayileşme, şehirleşme, demokratikleşme, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve okuryazarlık oranındaki artışın çağdaş anlamda kamuoyu olgusunu da beraberinde getirmesinin bu durumda etkili olduğunu belirtmektedir.

Kamuoyuna, pek çok bilim dalı ilgi göstermektedir. İlgili sebepten dolayı kavrama yönelik farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, sosyal psikologlar "kişisel", sosyologlar "grup olayı", siyasetçilerse kavramı, "bir kitle olayı" şeklinde ifade etme eğilimindedirler (Özkan, 2004: 209).

Glynn ve Hüge (2008: 3971) öze kamuoyunu, bir grup tarafından ilgili konuya özel görüş ve düşünceler biçiminde tanımlamışlardır. Öte yandan araştırmacılar, kökte yer alan “kamunun”, grubu ve evrenselliği ifade ederken, “görüşün” ise tipik olarak bireyle ilişkilendirilmesinden ötürü kamuoyu kavramını bir tür sözdizimsel iç çelişkiyi barındırdığını belirtmişlerdir.

Noelle-Neumann (1998: 264- 265) kamuoyuyla ilgili, “Kamuoyu, kamusal davranışların temelini oluşturan ve insanın değer yüklü alanlarda toplumsal yatırımlardan korkmadan ifade edebileceği kanaatlerdir. Kamuoyu, bir topluluk içinde yaşayan insanların, edimde bulunmak ve karar vermek için gereken ortak bir yargıya, bir oydaşmaya varmak için bilincinde olmadan gösterdikleri çabaya dayanır” ifadelerini kullanmıştır.

Totaliter rejimler, kamuoyunu hedeflenen doğrultuda en iyi oluşturabilen ve faydalanabilen amaçlar doğrultusunda da bu oluşumları en iyi biçimde kullanabilen rejimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Totaliter rejimlerde merkezi iktidar, devletle vatandaş arasındaki tüm sınırları yıkmak gayesiyle, her şeyden önce belirli konularda kanaat ve tutum oluşturmak, mevcut kanat ve tutumlara yeni biçimler vererek devlet- toplum bütünleşmesini sağlamaya çalışmaktadır (Anık, 1999: 80).

Demokratik rejimlere bakıldığında kamuoyunun totaliter rejimlerden farklı olarak siyasal erki denetleme başta olmak üzere çeşitli görevler üstlendiği görülmektedir. Normatif demokrasi yaklaşımı perspektifinden bakıldığında kamuoyunun siyasal sistem içerisindeki yeri belirginleşmektedir. Bu yaklaşımlar içerisinde demokrasi yalnızca düzenli seçimler aracılığıyla hükümetlerin değişmesine olanak tanıyan bir araçtan ziyade, yönetimin meşruluk zeminini oluşturan bir ilkeler bütününe karşılık gelmektedir. Bununla birlikte, bir varoluş biçimi, insanı insan yapan başlıca özellik, insanların kendi hayatları hakkında söz söyleyebilmeleri, kendilerini doğrudan etkileyecek kararların oluşmasında rol oynamaları anlamına gelmektedir (Doğanay vd. 2017: 14- 15). Demokratik toplumlarda hem siyasal iktidarlar hem de toplumda iyi bir imaj edinmek isteyen çeşitli kuruluş ve örgütlenmeler kamuoyunu dikkate alınması gereken bir erk olarak görmektedirler (Uztuğ, 2004: 268). Demokrasi ve kamuoyu ilişkisini gösteren anlatılardan birini John Dewey’de bulmak mümkündür. Dewey, demokrasinin “kamudan” gelen gerçek bir etkinliğe ve yaratıcılığa dayandığını gözlemleyerek, ona kurumların denetiminden daha geniş bir alan açmıştır (Maigret, 2016: 261).

Kamuoyunun oluşup gelişmesi açısından demokratik rejimlerin uygunluğu sık sık vurgulansa da Atabek (2002: 233) demokratik rejimlerde de kamuoyunu etkilemeye çalışan grupların olanaklarının eşit olmadığı görüşünden hareketle, demokrasi açısından en ileri toplumlarda dahi kamuoyunun beklenen biçimde bağımsız bir şekilde oluştuğunu söylemenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Herbst’i referans gösteren Oktay (2002: 35) da toplumu oluşturan bireylerin ve grupların, örgütlenme dereceleri, toplumsal güçleri ve seslerini duyurabilme yeteneklerinin aynı olmadığını belirtmiş ve kamuoyunun görüşünün halkın görüşünden ziyade güçlü çıkar gruplarının ve medyanın görüşü olduğu iddialarını dile getirmiştir.

Kamuoyunun daha iyi şartlarda oluşabilmesi için çeşitli unsurların varlığı önem kazanmaktadır. İlk, toplum içerisinde hiçbir kurumun egemen olmaması, hükümetin toplumun diğer kurumlarını ortadan kaldıracak bir güçte olmaması gerekmektedir. Oy verme hakkı yaygınlaşmalı ve tüm kesimleri kapsamalıdır. Tüm vatandaşlar bilgi kaynaklarına özgürce ulaşabilmelidir ve başarı kazanan iktidarının muhalefeti ortadan kaldırmayacağına yönelik inanç kökleşmiş olmalıdır (Powell, 1961’den Akt. Bektaş, 1996: 245- 246).

Kamuoyunun; yönetilenleri, halkın politikalar ve eylemler hakkında ne düşündüğünü bilmeye yönlendirme, vatandaşlarının ihtiyaçlarını ve isteklerini bilmesi gibi avantajları bulunmaktadır (Nwogbaga, 2016).

Kamuoyunun siyasi kararları etkilemesi üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kamuoyunu “görünmez hayalet” metaforuyla açıklayan ve siyasal yaşamdaki rolünün fazla büyütülmemesi gerektiğini belirten azınlık görüşüne karşı olarak, yazarların büyük bölümü kamuoyunun özellikle demokratik sistemlerde önemli bir role sahip olduğu görüşünü benimsemişlerdir (Kapani, 2017: 170). Günümüz toplumlarında kamuoyunu oluşturanların toplumsal gelişmelerle ait doğru ve yeterli bilgiye ulaşmalarının çoğu kez mümkün olmadığı, iktidar, basın ve çıkar grupları tarafından yönlendirildikleri (Atabek ve Dağtaş, 1998: 223) gerçeğini göz önünde bulundurarak, belirli bir grubun ortak görüşü ya da kararının kamu politikasına dönüşebilmesini veya yöneticilerin uygulamalarının etkin bir şekilde eleştirilebilmesini, kamuoyunun siyaset alanındaki en önemli kazanımlarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

III. DIŞ POLİTİKA, KAMUOYU VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

Dış politikayı, “Bir devletin diğer devletlere veya uluslararası aktörlere karşı, ulusal menfaatlerin korunması ve geliştirilmesi temeline dayalı olarak belirli amaçlarını gerçekleştirmek için, söz konusu devletin siyasal karar organları tarafından belirlenen, geliştirilen ve uygulanan stratejiler, ilkeler ve politikalar bütünü (Demir ve Acar, 1997: 60)” şeklinde tanımlamak mümkündür.

Dış politika bağlamında kamuoyunun oluşumu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ülkenin siyasal rejimi, ideolojisi, basın sistemi, ekonomi ve eğitim düzeyi, baskı gruplarının etkinliği dış politikada kamuoyu oluşumunda önemli roller oynamaktadır (Mutlu, 2003: 71). Dış politika noktasında kamuoyunun eğilimleri noktasında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Sezer (1972: 76 -77) konuyla ilgili olarak, “iç politika ile ilgilenen bireylerin ve grupların nispeten çoğunluğuna ve çeşitliliğine ve dolayısıyla bu insanların kendi istek ve çıkarlarıyla uyumlu olarak taşıyıp, seslendirdikleri kanaatlerin çokluğuna ve çeşitliliğine karşılık, dış politika ile ilgilenen grupların ve grup kanaatlerinin aynı derecede çokluk ve çeşitlilik göstermediği söylenebilir” demektedir. Ayrıca dış politika kavramının küreselleşme ile birlikte her anlamda değişikliğe uğraması, dünyadaki siyasi ilişkileri bütünlükçü bir biçimde anlamayı, kavramı ve tahlil etmeyi öngörmesi (Ersanlı, 2006: 25) tartışma konularının kamuoyu tarafından algılanmasını güç kılmaktadır.

Kamuoyunun ve daha özelden siyasi görüşün kişisel özelliklerden etkilendiğine dair yaptığı çalışmasında Goldhamer (1950: 348), kamuoyunun neden dış politikadaki konulara daha ilgili olduğu dört maddede açıklandığını söylemektedir: (a) İnsanlar dış politika hakkındaki konulara ilgi duysalar bile herhangi bir etki yaratamayacaklarını düşünmektedirler (b) Zamanları yoktur. Çünkü işlerini yapmak, çocuklarını yetiştirmek gibi çeşitli durumların baskısı altındadırlar (c) Dış politikayla ilgili sorunlar çok zor görüldüğünden uzmanlara bırakılması gerektiği düşünülmektedir ve (d) İnsanlar bu konular hakkında deneyimsizlerdir, nasıl mücadele edeceklerine dair bir bilgileri yoktur. Öte yandan Goldhamer (1950: 348) bu maddelere ek olarak bir unsur daha eklenmesi gerektiğini savunmuştur. O'na göre, insanlık günlük dilde belli başlı şeylerle ilgilenmemesinin nedenlerinden biri bu şeylerin ilginç olmamasıdır. İnsanlar olayları etkileyebileceklerini düşünseler de, olayların anlaşılması zor olmasa ve insanların kendilerine ayıracak daha fazla zamanları olsa da, bu konular onlar için otomatik olarak ilginç olmazlar.

Çeşitli araştırmalarda, kamuoyunun dış politika karşısındaki tavrının; ideolojilerinin, destekledikleri siyasi partilerin politikalarının ve/veya değer ve görüşlerini önemsedikleri elitlerin beyanlarının bir yansıması olduğu ileri sürülmektedir (Demir, 2019: 190).

Kişilerin detaylar ya da ayrıntılardan ziyade görünürdeki işaretleri görmeye meyilli olduğunu söyleyen Lippmann, modern dünyanın koşturması ve telaşına, bir de aynı dünyanın karmaşıklığı eklendiğinde, kalıp yargıların insanlar için güvenli sığınaklar haline geldiğini ifade etmiştir (Özçetin, 2018: 91). İlerleyen yıllarda Almond ise, Lippmann'dan hareketle “moodtheory/ hava yaklaşımı” kavramını literatüre kazanmıştır. Almond'un kullandığı terim, dış politika yapıcılarının kamuoyuna bakış açılarını imlemektedir. Kamuoyunun bilhassa görünür herhangi bir tehdidin yokluğunda dış politikayı desteklemeye devam edeceğinin garantisi olmadığı argümanı ile kamuoyunu tutarsız ve değişken bir hava olarak değerlendirmiştir (Gürpınar, 2017: 242).

Morgenthau'ya (1978: 147) göre, “iyi dış politikanın rasyonel gereklilikleri, başlangıçtan itibaren, tercihleri rasyonel olmaktan çok duygusal olan bir kamuoyunun desteğine güvenemez.” Aynı şekilde, Kennan (1951: 73) kamuoyunun “duygusallık ve öznellik alanlarına kolayca saptırılabilirliğini ve bu da onu ulusal eylem için zayıf ve yetersiz bir rehber haline getirebileceğini” savunmuştur (Akt. Knech ve Weatherford, 2006: 707).

Morgenthau ve Kennan'dan farklı olarak, Aldrich ve arkadaşları (2006'den akt. Baum ve Potter, 2008: 72) kamu yeterliliğine ilişkin tartışmayı çözme umuduyla, dış politika bağlamında kamuoyunun genel bilimsel anlayışını değerlendirmişlerdir. Kamuoyunun dış politika konusunda tutarlı görüşler geliştirebileceği ve bu görüşlere sahip olabileceği, vatandaşların tutumlarını seçim kararlarına uygulayabileceği ve uygulayabileceği konusunda bir fikir birliğinin ortaya çıktığı ve bunun da politikacıları yurtdışı faaliyetlerinin seçimle ilgili sonuçlarını değerlendirmeye yönlendirdiği sonucuna varmışlardır.

Kitle iletişim araçlarının içeriği, bireylerin dış politika tercihlerinde zamanla meydana gelecek değişikliklerin en olası kaynaklarıdır. Özellikle kişisel deneyimlerin pek bir bilgi sağlamadığı dış politika

konusunda bireylerin bilgi topladığı başat unsur olarak karşımıza, halk ile politika yapımcılar arasındaki birincil kanal olan kitle iletişim araçları çıkmaktadır (Soroka, 2003: 28). Ancak basının dış politikada bağlamında hem kamuoyu hem de yönetenler üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Basının dış politika üzerindeki etkinliği, kamuoyunun dış politika üzerindeki etkinliği ile sınırlı tutulmaktadır. Basının temel olarak toplumun uzun vadede dünyaya bakışını etkileyerek dış politika üzerinde etkin olabilir, yoksa gündelik politikalarda basın çok etkileyici bir güç olarak kabul edilmemektedir (Gerger, 1984'den Akt. Mutlu, 2002: 75). Basının dış politika üzerindeki kalıcı etkinliği, en anlamlı ve en zengin bir biçimde çağdaş tarihin yazılmasında yani dış politikaların kavranmasında, uluslararası ilişkilerin değerlendirilmesinde, kitlelere belirli bir dünya görüşünün, bakış açısının bu yolla aktarılmasında ortaya çıkmaktadır. Basın, dış politika, uluslararası ilişkiler ve çağdaş tarih araştırmalarında gerçek bir bilimsel araç olarak bu konuda çok önemli, doğrudan bir işlev görmekte, etkinlik kazanmaktadır (Arslan, 2007: 69 -70).

IV. TÜRKİYE – HOLLANDA DİPLOMATİK GERGINLIĞINE DAİR ARDALAN BİLGİSİ

Siyasal ve toplumsal atmosferin kamuoyu üzerindeki etkisi anlayabilmek için ardalan bilgisinin verilmesi gerekmektedir. Anayasa değişikliği teklifi, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin uzlaşmasıyla, 21 Ocak 2017 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilerek yasalaşmıştır. Değişiklik teklifi, 2 Şubat günü Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın onayına sunulmak üzere tarafına iletilmiştir. Teklifin onaylanmasıyla referandum süreci başlamıştır. Referandum sürecinin başlamasının ardından kamuoyunun gündemini etkileyen çeşitli siyasal ve sosyal olaylar gündeme gelmiştir.

Referandum kararının ardından dış politika alanında yaşanan gelişmelerin en önemli ayağını Türkiye ile çeşitli Avrupa ülkeleri arasında yaşanan tartışmalar oluşturmuştur. Tartışmaların temelinde, bazı Avrupa ülkelerinin Türk hükümet yetkililerinin yurtdışında yaşayan seçmenlerini kapsayan referandum etkinliklerini iptal etmeleri yatmaktadır. İlk olarak, Bekir Bozdağ'ın 2 Mart günü Almanya'da konuşma yapacağı salonun izni iptal edilmiştir. Bu süre zarfında farklı yetkililerinde Almanya, Avusturya, Danimarka, İsveç ve İsviçre'deki programları iptal edilmiştir.

10 Mart tarihinde Rotterdam Belediye Başkanı Ahmed Ebutalib'in, Türkiye Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun ziyaretiyle ilgili olarak, referandum kampanyası yürütülmesine izin verilmeyeceğini açıklaması iki ülke arasında gerçekleşen diplomatik gerginliğin başlamasına sebep olmuştur. Açıklamadan bir gün sonra da Çavuşoğlu'nun Rotterdam'a yapacağı ziyarete ve uçağının inişine izin verilmemiştir. İzinlerin iptalinin ardından, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya, Hollanda'ya Almanya'dan karayolu ile gitme kararı almıştır. Kaya'nın bu kararından sonra, Hollanda polisi Rotterdam Başkonsolosluğu'na giden yolu trafiğe kapamış ve Kaya'nın içerisinde bulunduğu konvoyu konsolosluğa 30 metre kala durdurmuştur. Bakan ve yanındaki katile yaklaşık beş saat bölgede bekletilmiştir. Olayın yaşandığı gece Kaya'nın konvoyu Hollanda polis özel timleri ile birlikte Almanya'ya götürülmüştür. Yaşanan olayların ardından tarafların yaptıkları karşılıklı açıklamalarda gerilimin arttığı görülmüştür. Yaşanan gerginliğin ardından Türkiye, Hollanda temsilciliklerini güvenlik gerekçesiyle kapatmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler askıya alınmıştır.

V. METODOLOJİ

Bu çalışma, 11 Mart 2017 tarihinde yaşanan Türkiye ile Hollanda arasındaki diplomatik gerginliği, ideolojik yelpazenin farklı noktalarındaki ve farklı sahip yapılarındaki *Hürriyet*, *Sabah* ve *Sözcü* gazetelerinde nasıl ele alındığını söylem analizi yöntemiyle incelemektedir.

Sade bir tanımla dil ve ona dair pratikler olarak tanımlanabilecek olan söylem kavramı esas itibarıyla çok daha derin bir anlam dünyasını imlemektedir. Sözen (2017: 9), eylemsel gerçekliğimizin arka planında söylemlerin yer aldığını vurgularken, "Söylemin keşfinden sonra, artık evrensel gerçeklik yoktur; gerçeklikler vardır. Gerçeklik söylemle ve söylem içinde inşa edilen şeydir. Her söylem bir gerçeklik inşasıdır ve dolayısıyla, artık söylemlere tekabül eden gerçeklikler söz konusudur" değerlendirmesini yapmıştır.

Söylem, toplumsal alanda sürüp giden iktidar ilişkilerini, dilin anlamlandırma mücadelesi perspektifinden okumayı öneren ve böylelikle toplumsal gerçeklik tanımlarının bu anlamlandırma mücadelesi boyunca sürekli değiştiğini varsayan bir kuramsal yaklaşımın kilit noktasıdır (Durna ve Kubilay, 2010: 48). Bununla birlikte söylem yoluyla zihinlere işlenmeye çalışılan ideolojiler, konuşma ve metin yığınları içerisinden, televizyon

izleyerek, okulda okutulan kitaplardan, reklamlardan, gazetelerden, romanlardan ya da iş arkadaşlarımız ve dostlarımız ile gerçekleştirdiğimiz günlük konuşmalardan öğrenilmektedir (Dijk, 2015: 19).

İdeolojilerin, imgelerin, söylemlerin kamuoyuna ulaşmasında en yaygın kullanılan araçlar kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçlarının, kamuyu bilgilendirme, kültürel, siyasal, ekonomik, toplumsal söylemin anlaşılmasını sağlamak gibi çeşitli görevleri bulunmaktadır. Fakat iletişim araçlarının ortaya çıktığı ilk andan itibaren bu durumun istenilen doğrultuda ilerlemediği görülmüştür. Curran (2014: 135), kamusal olaylarla alakalı haberlerin iletişim araçlarındaki içeriğin yalnızca küçük bir bölümünü oluşturduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ana amaçları devlet iktidarını, toplumsal ve zihinsel yönden ele geçirmek olan aktörlerin eylemleriyle birlikte bu eylemlerin sunulduğu ve meşrulaştırıldığı haber metinlerinin yapısını incelemek önem kazanmaktadır.

Haber metinlerindeki söylemin incelenmesi amacıyla geliştirilen söylem analizi yöntemi farklı disiplinlerin etkisiyle gelişim ve değişim göstermiştir. Birbirinden farklı söylem analizi yöntemi olmakla birlikte çalışmada, işlevselliği nedeniyle Teun A. Van Dijk'in yöntemi kullanılmıştır. Dijk haber metinleri üzerine yaptığı analizlerle alan yazına önemli katkılar sağlamıştır. O'na göre, söylem analizin başlıca amacı söylem adını verdiğimiz dik kullanım birimlerinin açık ve sistematik tanımlarının üretmektir (Dijk, 1988: 24). Teun Van Dijk'in önerdiği eleştirel söylem çözümlemesi modelinde üretildiği toplumun, politik, ekonomik, kültürel ve toplumsal dinamikleriyle birlikte bir bağlam içerisinde incelenmesi gereken haber söyleminde, güç ve iktidar ilişkilerinin, toplumsal eşitsizliklerin, söylemsel yapı ve stratejilerle nasıl inşa edildiğini analiz etme çabası yatmaktadır (Karaduman: 2017: 33). Özer (2011: 52), Dijk'in yaptığı çözümlemelerde haberlerin söyleminde yer alan ideolojik üretimi ortaya koyduğunu fakat bundan daha önemli olarak bu ideolojik üretimin bilişsel seviyeye ve çerçevesine dikkat çektiğini belirtmiştir.

Dijk çalışmalarında, tematik ve şematik yapılardan bahseder ve haber çözümlemelerini bu iki yapı üzerinden kurmaya çalışmaktadır. Tematik anlayışta makro ve mikro yapılar önem kazanmaktadır. Tematik çözümlemede hiyerarşik yapılar ön planda tutulmaktadır. Burada, üst başlık, başlık, alt başlık, spot, haber girişleri, haberler, hikâyeler ya da olay zincirinin birbirini takip ettiği görülmektedir. Dijk, şematik çözümlemede ise daha çok yorumlara yer vermektedir. Mikro değerlendirmelerde, haber cümle yapıları üzerinde durulmaktadır (İnceoğlu ve Çomak, 2016: 32).

Haber incelemelerinde Teun v. Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesindeki formülasyon kullanılmıştır. Bu bağlamda makro yapı unsurları olarak başlık, alt başlık, spot, haber girişleri, haber kaynakları, olay değerlendirmesinde çeşitlilik ve ardalın bilgisi; mikro yapı unsurları olarak ise cümle seçimleri, tümceler basitliği yalınlığı ve haberin retorisi (görsel kullanımı, sayısal verilerden yararlanma ve tırnak işareti kullanımı) incelenmiştir.

A. Amaç

Çalışmanın amacı, dış politika alanında gerçekleşmiş bir diplomatik gerginliğin, gazeteler aracılığıyla ülke kamuoyuna nasıl bir söylemle sunulduğunu incelemektir. Çalışmanın araştırma ve analiz bölümünde, diplomatik gerginliğin yaşandığı olayın ertesi günü olan 12 Mart 2017 tarihi ile 17 Nisan 2017 tarihleri arasında takip edilen üç gazetenin ana sayfalarında yer alan haberler değerlendirmeye alınmıştır.

B. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Türkiye'deki yaygın yazılı basın oluşturmaktadır. Amaçlı örnek bağlamında çalışmada örneklem olarak *Hürriyet*¹, *Sabah* ve *Sözcü* gazeteleri seçilmiştir. Örneklem oluşturulurken yayınların farklı ideolojilere ve sahiplik yapısında olmaları ile birlikte kamuoyu üzerindeki etki güçleri göz önünde tutulmuştur. İlgili gazetelerin belirli bir hedef kitlesi vardır ve birbirinden farklı okuyucuyu kitlesine hitap etmektedirler.

¹İncelenen tarihte *Hürriyet* gazetesi, Doğan Medya Grubu'nun mülkiyetindedir.

Konuyla ilgili olarak 12 Mart 2017 ile 17 Nisan 2017 arasında örneklem içerisinde yer alan gazetelerin giriş sayfalarında, doğrudan ya da dolaylı olarak yer bulmuş tüm yazılı ve görsel materyallerin incelenmesine özen gösterilmiştir.

VI. BULGULAR

A. *Hürriyet Gazetesinde Türkiye Hollanda Diplomatik Gerginliğinin Sunumu*

Hürriyet gazetesi, Türkiye ile Hollanda arasındaki diplomatik gerginliği, 12 Mart tarihinde “Skandal Üstüne Skandal” başlığıyla vermiş, spotta ise net ifadelerle olaya ait ardalın bilgisi sunmuştur. Haberde ayrıca, “Belediye OHAL İlan Etti” alt başlığıyla birlikte, Erdoğan’ın olaya dair yorumunu içeren “Bakalım Uçakların Nasıl Gelecek” başlığı kullanılmıştır. Gazetede, olay yaşandıktan sonraki ilk gün yalnızca başlığında yorum kullanmış, spot ve haber metninde herhangi bir yoruma yer vermemiştir. Haberde, haber ile doğrudan ilişkili olarak Kaya’nın Hollanda polisi önündeki bekleyişini gösteren fotoğrafa yer verilmiştir. Haberde yer alan daha küçük bir fotoğrafta ise Rotterdam’da olayı protesto eden vatandaşların görseline yer verilmiş ve “akın etmek” ifadesiyle tanımlanmıştır. Burada, “akın etmek” ifadesiyle protesto eden vatandaşların, kalabalık ve güçlü olduklarıyla, Türkiye’yi yalnız bırakmadıkları yönünde bir söylem üretilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.

13 Mart tarihinde haber başlığının biraz daha sertleştiği görülmüştür. “Gaddarlık” başlıklı haberin spotunda Hollanda’ya tepki yağdığı ve protesto gösterisi yapan Türklere vahşice davranıldığına dair ifadeler yer verilmiştir. Retorik kapsamında değerlendirilen haber fotoğrafı tercihinde ise Hüseyin Kurt isimli vatandaşın polis köpeği tarafından ısırıldığı görüntüye ve atlı polisin bir vatandaşa cop kaldırdığı görsele yer verilmiştir. Haber görseli üzerinde Kurt’un “Tekrar bir gösteri olsa yine katılırız” dediği belirtilmiştir. “Köpek, At, Cop ve Tazyikli Su” alt başlığı haber fotoğraflarıyla uyumludur ve haberdeki ideolojik tutumu destekler niteliktedir. Alt başlıkta bu kadar çok ifade yer verilerek üst başlıkla bir uyum sağlanmaya çalışılmış, genelden özele gidilmiştir. Okuyucunun ilgisini artırmaya yönelik bu başlık altında Hollanda polisinin kullandığı şiddetin büyük tepki yarattığı belirtirmiş fakat tepkinin hangi kesimden geldiği belirsiz kalmıştır. Gazetede, Erdoğan’ın açıklaması, “Bunlar Birbirini Isırmaz, Aynılar”, Başbakan Binali Yıldırım’ın açıklaması “Tahriklere Gelmeyin”, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun açıklaması, “Hollanda’yla İlişkiler Askıya Alınmalı”, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin açıklaması, “Her Açından Vahim Bir Vandallık”, Çavuşoğlu’nun açıklaması “Hollanda Bizden Özür Dileyecek”, Kaya’nın açıklaması ise “Acı Bir Geceydi” başlıklarıyla verilmiştir. Başlıklarda tırnak işareti kullanılmazken metin içindeki ifadelerde tırnak işaretine başvurulmuştur. Bu açıklamaların içeriğinde herhangi bir yorum eklenmediği görülmüştür. *Hürriyet* gazetesinin başvurduğu kaynaklara bakarak, ülkedeki siyasal aktörler arasında denge sağlamaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Öte yandan Mark Rutte ve Geert Wilders’in açıklamalarına da yer verilmiştir. Yalnızca Wilders’in açıklamaları “küstahça” olarak değerlendirilmiş ve şu şekilde okuyucuya sunulmuştur: “Küstah Çıkış: Daha Başlangıç”. Sayfanın sonunda ise “Şimdide Danimarka: Başbakan Yıldırım Ziyaretini Ertelesin” başlığı verilmiş ve okuyucu iç sayfaya yönlendirilmiştir. Burada “biz ve onlar” arasındaki gerginlikte, Danimarka’nın da Türkiye’ye cephe aldığı fikri oluşturulmuştur.

Gazete, 14 Mart tarihli nüshasında, “Hollanda’ya Üçlü Kıskaç” manşetiyle habere konu olan olayı duyurmuştur. Başlıktan ne ifade edildiği anlaşılmayan haberin spotu konuyu özetlemeye çalışmıştır. Spotta, “Türkiye, skandal üstüne skandala imza atan Hollanda yönetimini Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ile Avrupa Konseyine şikâyet edecek” denilmiştir. “Viyana Sözleşmesi’ni İhlal Etiler” alt başlıklı haber ile birlikte Erdoğan, Kılıçdaroğlu ve dönemin Avrupa Birliği Bakanı Ömer Çelik’in açıklamalarına yer verilmiştir. Bu metnin yanında “Türkiye’den Çifte Nota” başlıklı habere yer verilmiştir. Erdoğan’ın ünlem barındıran ifadeleri “Sana Yazıklar Olsun Ya”, Kılıçdaroğlu’nun açıklaması “Gerekeni Yap Desteği Vereceğiz”, Çelik’in açıklaması ise “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni İhlal Etti” başlığıyla verilmiştir. Ayrıca “Dört Siyasi Yaptırım” başlıklı haberde yaşanan siyasi gerginlikle ilgili olarak alınan yaptırım kararlarına yer verilmiştir. Erdoğan’ın ifadelerinin altında “Merkel’den Hollanda’ya Dayanışma Mesajı” başlığı verilmiş ve okuyucu iç sayfaya yönlendirilmiştir. Bunun, Erdoğan’ın açıklamalarını tamamlamak için yapıldığını söylemek mümkündür.

15 Mart günü gazete gerginliği “Vur Emri Bile Vermişler” başlığı duyurmuştur. Haberin spot kısmında Fatma Betül Sayan Kaya’nın “zorla” sınır dışına çıkarıldığı belirtilmiştir. Öte yandan cümle içinde “ATEŞ ETME İZİNİ” ifadesi büyük harflerle ve farklı renkte yazılmıştır. Yazım biçimi, ilgiyi oraya çekmekte ve akılda kalıcılığı kolaylaştırmaktadır. Gazetenin böylece kamuoyunda bir algı oluşturmayı çabaladığı söylenebilir. Haberde “Geniş

Omuzlu 12 Kişi” ve “Ellerini Kemere Götürselerdi” alt başlıkları kullanılmıştır. İki ifade de okuyucunun dikkatini çekmek için oluşturulmuş alt başlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. “Gözaltılar Yanlış Deyip Özür Dilediler” başlıklı haberde Yıldırım ile Rutte’nin görüşmesinden detaylar, Yıldırım’ın ifadelerine dayandırılarak verilmiştir. Başta, Erdoğan ve Kılıçdaroğlu olmak üzere farklı akredite kaynaklardan görüşlere bu sayıda da yer verilmiştir. Erdoğan’ın açıklamaları “Bu ikiliye oy vermeyin”, Kılıçdaroğlu’nun açıklamaları ise “Yıldırım Rutte ile sekiz kez neyi konuştu” başlığı altında yer almıştır. Gazetenin böylelikle iki farklı değerlendirmeyi de giriş sayfasına taşıdığı görülmüştür. Rutte ile Wilders’in katıldıkları televizyon programında kullandıkları ifadeler “Ülke Yönetmek Tweet Atmaya Benzemez” başlığıyla sunulmuştur. İsveç başbakanının Türk liderlerin seçim için toplantı düzenlemesinde bir sakınca olmadığına yönelik ifadeleri “ders gibi mesaj” kalıp sözcüğüyle verilmiştir. “Biz ve onlar” arasındaki gerginlikte İsveç’in bizimle olduğuna dair kanaat oluşturulmuştur. Abdülkadir Selvi’nin konuyu ele alan köşe yazısı “Hükümetin Hollanda Planı” başlığıyla verilmiştir. Konuyla ilgili olarak gazetede karikatürde yayınlanmıştır. İki erkek aşçının mutfakta çizildiği karikatürde “portakal sıkacağız” ifadesi kullanılmıştır.

Haberlerle ilgili bölümün en altında okuyucuyu iç sayfalara yönlendiren iki haber başlığına yer verilmiştir: “2016’da Türkiye’ye 906 Bin Hollandalı Turist Geldi” ve “Hollandalı Turistlerde Rezervasyon İptali Olmadı”. Bu iki başlıkla durumun sadece siyasi olduğu, Hollanda halkı nezdinde bir şey ifade etmediği algısı verilere dayandırılarak oluşturulmuştur.

16 Mart tarihinde, “Hollanda’ya AB Desteği” başlıklı haberde hem Rutte’nin seçimi kazandığı duyurulmuş hem de Avrupa Birliği (AB) liderlerinin Hollanda’nın yanında olduğuna dair söylemlerine yer verilmiştir. Haberi kaleme alan muhabirin, gerginliğin Hollanda özelinden çıkıp AB eksenine kaydığı yorumuna yer verilmiştir. İlgili tarihte haber kaynaklarında azalma olduğu görülmüştür. Erdoğan’ın açıklamaları, “Bunlarla Kardeş Şehir Olamayız”, Yıldırım’ın açıklamaları “Avrupa ile CHP Aynı Şarkıyı Söylüyor”, Kılıçdaroğlu’nun açıklamaları ise “Büyükkelçi Neredeydi” başlıklarıyla verilmiştir. Bu haberlerde yorum kullanılmadan doğrudan açıklamalar okuyucuya sunulmuştur. Erdoğan’ın açıklamalarının altında ise “İBB Rotterdam’la ‘Kardeş Şehir’ Anlaşmasını Anında İptal Etti” başlığına yer verilmiştir. Burada “anında” sözcüğünün tercih edilmesiyle Türkiye’nin kararlılığına ve tepki gösterme gücüne bir vurgu bulunmaktadır.

17 Mart tarihinde yapılan haberler Hollanda’daki seçim sonuçlarıyla ilgili olmuştur. “Avrupa’da Rutte Sevinci” başlıklı haberde AB üyelerinin Wilders’in beklenen yükselişi sağlayamamasına ve Rutte’nin kazanmasına sevindiği belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak Erdoğan’ın yorumu, “Seçimden Birinci Çıktın Ama Dostunu Kaybettin” başlığıyla, Yıldırım’ın açıklamaları ise “Hollanda’daki Seçimlere Ayar Verdik” şeklinde verilmiştir. Manşette yer alan “Türkiye’ye Garanti Verilmeli” başlıklı haber doğrudan konuyla ilgili olmasa da konu açısından önem teşkil etmektedir. AB’nin genişlemeden sorumlu eski komiseri Gunter Verheugen’in açıklamalarına dayanan haberin “Bakanlara Yasak Demokrasiye Zıt” alt başlığında Verheugen’in Türkiye’nin AB ile ilişkilerinde çok önemli bir rol üstlendiği vurgulanmıştır. Burada Verheugen’in Hollanda’nın demokrasi zıt davrandığı ve gelişmelerin Hollanda’nın iç politikasıyla ilgili olduğu şeklindeki açıklamaları yer almıştır. Gazetenin genel olarak bu haberi birinci sayfasına taşımasıyla yaşanan gerginliğin AB üyeliğine bir zarar vermemesi fikrinde olduğu biçiminde okumak mümkündür. Bu tarihte ayrıca, konuyla ilgili olarak değerlendirilebilecek bir karikatür yer almıştır. Hollanda’yı temsilen bir ineğin yanında ise koyunun çizildiği karikatürde, inek kendisinin bir suçu olmadığını söylerken, koyun ise ona yine de özür dilemesi gerektiğini söylemektedir. Burada genelde portakal ile tasvir edilen Hollanda’nın bu sefer inek metaforuyla imlendiği görülmüştür.

18 Mart tarihinde konuyla ilgili olarak Erdoğan, Yıldırım ve AB Komisyonu Göç İşçileri ve Vatandaşlık Komiseri Dimitris Avramopolulos’un açıklamalarına yer verilmiştir. Avramopolulos’un açıklamaları doğrudan Türkiye- Hollanda gerginliğini yansıtmamakla birlikte bir önceki gün olduğu gibi AB ilişkilerini ön plana çıkarır niteliktedir. Bu durumda yine gazetenin AB politikaları hakkındaki ideolojik tutumunu göstermektedir. Aynı tarihteki giriş sayfasında yine karikatüre yer verildiği görülmüştür. Bir sunucunun anonsunda, Rutte’nin, “Bana diyorlar ki niye balkon konuşması yapmadınız? Ne balkonu ya, benim aziz milletim sandıkta mesajı verdi” dediği gösterilmektedir. Burada Rutte’nin tarzının Erdoğan’ın söylemine benzetildiği görülmektedir.

21 Mart tarihinde ise konu ile ilgili olarak hiçbir haber bulunmazken bir karikatüre yer verilmiştir. Karikatürde, haber sunucusu, “Rotterdam Belediyesi”nin bir sokağa Aile Bakanımızın ismini vermesi “Hollanda

Krizi”ni bitirir mi? Cumhurbaşkanı Erdoğan...” demektedir. Karikatürde tabela üzerinde “Fatma Betül Sayan Kayastraat” yazdığı görülmektedir.

22- 31 Mart tarihleri arasında konunun Hollanda özelinden çıkıp genel olarak Avrupa söylemine kaydığı görülmektedir. Bahsi geçen tarih aralığında dolaylı şekilde değerlendirilebilecek, konuyla ilgili çeşitli haberler yayımlanmıştır. 22 Mart tarihinde Erdoğan’ın açıklaması “Böyle Yürümez” başlığı ile verilirken, dönemin Komşuluk ve Genişlemeden Sorumlu Avrupa Komisyonu Üyesi Johannes Hahn’ın açıklaması ise “Türkiye’nin AB Üyeliği Gerçek Dışı” başlığıyla okuyucuya sunulmuştur. Erdoğan’ın bundan sonraki açıklamalarında, 23 Mart tarihinde, “Maskelilere Haydut Muamelesi Yapacağız”, 24 Mart’ta “Diktatör Dersen Nazi Derim”, 25 Mart tarihinde ise “Neymiş Evet Çıkarsa Bizi AB’ye Almazlarmış” başlıkları kullanılmıştır. 29 Mart tarihinde Yıldırım’ın açıklamaları “Avrupa İç İşimize Karışma”, 30 Mart tarihinde Erdoğan’ın açıklamaları “Projelerimize Batı Çıldırdı” başlıklarıyla sunulmuştur.

1 Nisan- 17 Nisan tarihleri arasında benzer şekilde haberlerde Avrupa eksenli bir haber dili kullanılmıştır. Bu dönem yine dolaylı olarak, Avrupa temalı iki habere yer verilmiştir. Bunlardan ilki 10 Nisan tarihinde yayınlanmış, Erdoğan’ın mitingdeki ifadelerine dayandırılan, “Avrupa Yaptığını Ödeyecek” başlıklı haberdir. Bir diğer haber ise resmi olmayan seçim sonuçlarına Avrupa’nın yorumunu gösteren bir haberdir ve 17 Nisan tarihinde yayınlanmıştır. “Avrupa Temkinli” başlıklı haberde, Avrupa Konseyi’nin, AP raportörü Kati Piri’nin, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın ve Almanya Dışişleri Bakanı Sigmar Gabriel’in açıklamalarına yer verilmiştir.

B. Sabah Gazetesinde Türkiye- Hollanda Diplomatik Gerginliğinin Sunumu

Sabah gazetesi olayı 12 Mart tarihinde sürmanşet bölgesinin sağ köşesinde okuyuculara sunmuştur. Haber başlığı olarak “Haramiler Gibi Yol Kestiler” ifadesine yer verilmiştir. Eksilteli başlığın kullanıldığı haberin başlığında benzetme yoluyla yorum yapılmış, 5N 1K öğeleri kullanılmamış ve Hollandalı yetkililer haramilere benzetilmiştir. Haberin üst başlığında, “Ortaçağ Kafalı Hollanda Bakanlarımızın Seyahat Özgürlüğünü Engelledi” ifadesine yer verilmiştir. Ana başlığa göre daha açıklayıcı üst başlıkta tarihsel bir referans noktası kullanılmıştır. “Harami” ve “Ortaçağ” sözcükleri birlikte okunduğunda gazetenin olay karşısında kızgınlık duygusu içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu ifadeler olayın hikayeleştirilmesi noktasında önemlidir. Spot kullanılmayan haberde, konuya daha fazla dikkat çekmek maksadıyla haber görselinin üstüne “Zorbalar Bakanlarımızın Konvoyunu Böyle Durdurdu” cümlesi yazılmıştır. Haberin diğer vurgusu olan alt başlıklarda “Varan 1” ve “Varan 2” ifadeleri tercih edilmiştir. Alt başlığın ilkinde Çavuşoğlu’nun uçuş izninin iptaliyle ilgili habere yer verilirken ikinci alt başlıkta ise Kaya’nın yer aldığı konvoyun Türkiye Konsolosluğu’na alınmamasıyla ilgili haber yer almıştır. Bu iki alt başlık altında habere konu olan durum anlatılırken, “Hukuksuzlukta sınır tanımayan Hollanda”, “Referandum etkinliklerini engellemek”, “Skandal karar”, “Diplomatik teamüller ayaklar altına alınarak”, “Konvoyun önü yasadışı bir şekilde kesildi” ifadelerine yer verilmiştir. Tercih edilen sözcüklerle habere konu olan olay editöryel katkıyla kamuoyuna sunulmuştur. Ana olayın özce şekillendiği bu haber girişlerinde kullanılan söylemle ilgili olarak olayları haber kaynaklarının anlatılarından ziyade kısa ve sert bir dil ile yoruma başvurulduğu görülmektedir. Konuyla ilgili bir diğer haberde “Bayrağını Kapan Meydana Koştur” başlığı kullanılmıştır. Bayrak vurgusu bünyesinde milliyetçi söylemi barındırmaktadır. Hollanda’da yaşayan “gurbetçilerin” protesto gösterilerinden bahsedilen haberde, “Hollanda’nın faşist tavrı”, “Atlı Hollanda polisi köpekleriyle saldırdı”, “Polisin orantısız şiddeti” ifadeleri yer almıştır. Gurbetçiler ifadesiyle genelleme yapılmıştır. Buradaki söylemin iktidarın söylemiyle örtüştüğünü söylemek mümkündür. Haberin son cümlesinde ise Turkuaz Medya Grubu’nun televizyon kanallarından biri olan aHaber’in muhabirinin de şiddet gördüğü bilgisine yer verilmiştir. Bir diğer haberde, “Amsterdam’a Tokat Gibi Cevap” ifadesi tercih edilmiştir. Resmi kaynaklardan alıntı yapılan giriş yazısında, Türkiye’nin Hollanda Büyükelçisi’nin bir süre geri dönmemesi gerektiğini söylediği belirtilmiştir. Benzetmeli başlık kullanımının olduğu bu haberin içeriğinde “Hollanda’nın anladığı dilden” olduğu ibaresi metinde yer almıştır. Bu haberin altında yer alan başka bir haberde hükümet yetkililerinin açıklamaları “Hollanda’ya Tepki Yağdı” başlığıyla verilmiştir. Çavuşoğlu’nun açıklamaları, “Elbet Bir Karşılığı Olur”, Berat Albayrak’ın açıklamaları, “Kim Özgürlükçü Kim Yasakçı Ortaya Çıktı”, Nurettin Canikli’nin açıklamaları, “Avrupa’nın Maskesi Bir Kez Daha Düştü”, Çelik’in açıklamaları ise “İrkçi ve Faşist Bir Yaklaşım” ifadeleriyle okuyucuya sunulmuştur. Sadece bu ifadelerin yer aldığı ve okuyucunun iç sayfaya yönlendirildiği içerikte tırnak işaretinin kullanılmadığı görülmüştür. Aynı gün manşet bölgesinde Erdoğan’ın “Bunlar Faşist Nazi Kalıntısı” başlığının kullanıldığı bir habere yer verilmiştir. Eksilteli bu başlıkta tırnak işareti

kullanılmamıştır. Spot olarak ise “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Hollanda’ya Büyük Tepki: Bakalım bundan sonra senin uçakların Türkiye’ye inebilecek mi?” ifadesi kullanılmıştır. Spot kullanımında herhangi ardalın bilgisi tercih edilmemiştir. Haberde ayrıca “Korkak ve Ürkekler”, “Bir Sıçrarsın, İki Sıçrarsın” ve “16 Nisan Sonrası Soracağız” alt başlıkları kullanılmıştır. Haberin tamamında Erdoğan’ın ifadelerine yer verilmiş, herhangi bir yorum yapılmamıştır. Gazetede araştırma konusuyla ilgili olarak verilmiş son haber ise Yıldırım’ın Balıkesir mitingindeki konuşmasından seçilmiş ifadelerdir. “İç işlerimize burnunu sokma” başlıklı haberde hiçbir ek yapılmadan Yıldırım’ın ifadelerine yer verilmiştir. Erdoğan’ın ifadesinde olduğu gibi Yıldırım açıklamasıyla ilgili yapılan haberde de başlıkta tırnak işareti kullanılmamıştır. Haber kaynağı kullanımında bir yanlılığın söz konusu olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili olarak yalnızca Türkiye tarafından iktidar partisinin üyelerine yer verilmiştir. Siyasi aktörlerin tüm açıklamaları ideolojiktir. Bu bağlamda hangi aktörlerin ne yoğunlukta ve ne biçimde yer aldığı gazetenin ideolojik konumlanışını da göstermektedir. Retorik anlamında değerlendirme ölçütü olan fotoğraf kullanımı incelendiğinde Erdoğan, Yıldırım ve Kaya’nın görselleriyle birlikte Kaya’nın aracının durdurulması görüntüsü ve Hollanda’da yaşayan gurbetçilerin protesto gösterilerini yansıyan bir görsel kullanılmıştır. Görsellerin haberler ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Olayla ilgili daha fazla bilginin toplandığı 13 Mart günü ise gazete giriş sayfasının neredeyse tamamını ilgili olaya ayırmıştır. Manşet bölgesinde Kaya ile yapılan görüşmeye yer verilmiştir. Üst başlıkta “Bakan Kaya Rotterdam’daki Utanç Gecesi Anlattı” ifadesinin kullanıldığı haberin ana başlığı ise “Özgürlükleri Askıya Aldılar” şeklindedir. Üst başlıkta kullanılan “Utanç Gecesi” ifadesiyle yorumda bulunulmuştur. Haberde spot olarak Kaya’nın açıklamasına yer verilmiştir. Alt başlık olarak ise “Vatandaşlarımıza Saldırdılar” ve “Çok Kaba ve Sert Muamele” ifadeleri yer almıştır. Bir diğer haberde “Köpeklerle Saldırdılar” başlığı kullanılmıştır. “Hollanda polisi Aile Bakanı Kaya’ya desteğe gelen binlerce masum Türk’e atlar ve köpeklerle müdahale etti” spotunun kullanıldığı haber ile birlikte iki görsel kullanılarak inandırıcılık artırılmıştır. Görseller incelendiğinde retorikğin güçlendirilmeye çalışıldığı görülmüştür. İlk görselde atlı bir polisin elinde tuttuğu cop sarı bir çember içine alınarak belirginleştirilmiştir ve üzerinde “Hollanda Faşizme Teslim” ifadesi farklı bir punto ve yazı şeklinde tasarlanarak yerleştirilmiştir. Diğer görselde ise Hüseyin Kurt’un polis köpeği tarafından ısırıldığı görüntüye yer verilmiştir. Bu görselin üzerinde Kurt’un, “Vatanımıza bakanımıza sahip çıktık” ifadesi kullanılmıştır. Aynı sayfada Albayrak’ın açıklaması “Uluslararası Hukuk Ayaklar Altına” alındı başlığıyla, Yıldırım’ın açıklamaları “Teröriste İzin Var Türk Bakana Yok” ve Erdoğan’ın açıklamaları ise “Bedelini Ödeyecekler” şeklindeki başlıklarla haberleştirilmiştir. Tırnak işaretinin kullanılmadığı haberlerde yalnızca Erdoğan’ın açıklamalarında yorum kullanılmadan spota yer verilmiştir. Bunların dışında Çavuşoğlu, Bozdağ gibi kabineden isimlerin ifadelerine yer verilmiştir.

Dikkat çekilmesi gereken husus ise Türkiye’de fazlasıyla tanınan iki isim olan Esra Erol ve Şahan Gökbakar’ın da haber kaynağı olarak kullanılmasıdır. Erol’un açıklamaları “Hani Demokrasi Hani İnsan Hakları Türk Düşmanları”, Gökbakar’ın açıklamaları ise “Avrupa ve Onun Lalesi Hollanda Utanmalısın!” ifadeleriyle ilk sayfada yer bulmuştur. Gazetenin tanınmış iki isme siyasilerin yanında yer vererek konuya dâhil etmesinin sebebi olarak; kendi ideolojilerini ve argümanlarını güçlendirmek, kamuoyunun konuyla daha fazla ilgilenmesini sağlamakla birlikte desteği artırma çabasının yattığını söylemek mümkündür.

İlgili tarihte gazetenin giriş sayfasında toplam 9 adet köşe yazısı duyurulmuştur. İlgili köşe yazılarının tamamının Avrupa ve Hollanda eksenli olması gazetenin konuya verdiği önemi göstermektedir. Kanaat önderi olarak görülen, basın seçkinleri olarak tanınan köşe yazarlarının konuyu işlemiş olması kamuoyu oluşum sürecinde önemlidir. Bu köşe yazılarının başlıklarına bakıldığında Şeref Oğuz’un, “Türkiye’ye Karşı Haçlı Seferi” ve Rasim Ozan Kütahyalı’nın “Hollanda’nın Şizofrenisi” başlıkları söylem açısından önemlidir. Oğuz, geçmişle ilgili bir durumu konuyu tasvirde kullanırken, Kütahyalı ise bir hastalık üzerinden metaforik bir başlık kullanmayı tercih etmiştir.

Gazetenin 14 Mart tarihinde yayınlanan sayısının ilk sayfasının büyük çoğunluğu Hollanda ile yaşayan gerginliği barındıran içeriklere ayrılmıştır. Önceki gün yayınlanan içeriklerden farklı olarak “İçimizdeki Hollandalılar” başlıklı haberde konuya Türkiye aleyhinde yaklaştığı düşünülen isimlere yer verilmiştir. Haber, “Hollanda’nın faşist tavrı büyük tepki toplarken içimizdeki Türkiye karşıtları ise gerçek yüzlerini göstermekte gecikmedi” spotuyla okuyucuya sunulmuştur. Burada hedef gösteren bir söylemden bahsetmek mümkündür. “Ciddiyet Yok, Alay Var” alt başlığının da kullanıldığı haberde, bir öteki söylemi yaratıldığı görülmektedir. Manşet bölgesinde, Erdoğan’ın katıldığı televizyon programındaki açıklamalarından hareketle, “Ey Merkel Sana Yazıklar Olsun” başlıklı habere yer verilmiştir. Bu haberde kullanılan görselin üzerine yine Erdoğan’ın

açıklamasından hareketle “Rotterdam’daki Gece 15 Temmuz Gibiydi” ifadesi yerleştirilmiştir. Buradaki amacın kamuoyunun desteğini artırmak olmakla birlikte, iç politika ile dış politika arasında bir yakınlık sağlamak amacı barındırdığını söylemek mümkündür. “Hollanda’ya Misliyle Cevap” başlıklı haberde Türkiye’nin yaptırımları haberleştirilmiştir. Haber spotunda “Haydut Hollanda” ifadesine yer verilerek sözcük tercihinde ideolojik tavır takınılmıştır. “Copladıkları Türk, Eski Askerleri Çıktı” başlıklı haberde, “Hollanda’daki utanç gecesinde polisin köpeklerle saldırdığı Hüseyin Kurt’un ağabeyi Halil İbrahim Kurt da polis şiddetinin kurbanı oldu” ifadesi kullanılmıştır. Olayın içinden bir kişi haber kaynağı kullanılarak etki ve güven artırılmak istenmiştir. Öte yandan haber cümlesinin uzun ve anlaşılması güç olduğunu söylemek mümkündür.

Giriş sayfasında yer alan ve okuyucuyu iç sayfalara yönlendiren bölümlerde “Avrupa Çirkin Yüzünü Gösterdi” ifadesine yer verilerek gazetenin ideolojisi pekiştirilmiştir. Burada kullanılan “Rus Medyası Krizi Sayfalarına Taşdı” üst “Rusya ile barıştığı için AB Türkiye’yi Cezalandırıyor” ana başlığı ise yine gazetenin Türkiye’nin lehine olan kaynaklara başvurarak haklılığı kanıtlaya yoluna gittiğini göstermektedir.

İlgili tarihte yayınlanan ve gazetenin sağ en alt köşesinde yer alan Erhan Afyoncu’nun “Tarihin Pusulası” köşesinde kaleme aldığı yazının başlığı da yaratılmak istenen fikir açısından önemlidir. Afyoncu’nun yazısında “Hollanda Kapımızda Yalvardığı Günleri Unuttu” başlığını kullanmıştır. İlgili başlıkla Hollanda’nın geçmişte bize muhtaç olduğu ve şimdi nankörlük yaptığı söylemi üretilmiştir.

15 Mart tarihinde “Faşistlerin Gözü Dönmüş” başlığıyla bir haber yayınlanmış ve Rotterdam Belediye Başkanı Aboutaleb’in açıklamaları haber olarak sunulmuştur. Haber başlığının yanında “Belediye Başkanı mı, Tetikçi Baş mı?” ifadesi kullanılmıştır. Haberin spotu “Köpekleriyle Türkler’e Saldıran” ifadesi ile başlamaktadır. Buradaki köpekler vurgusunun ima barındırdığı düşünülmektedir. Haberin alt başlıklarında “Ateş Kriteri Kemer” ve “Geniş Omuz Komedi” ifadeleri kullanılmıştır. Burada ateş kriteri ve kemer sözcükleri, Kaya ve yanındaki ekibe her an ateş edilebileceği imasını güçlendirmektedir. Öte yandan komedi sözcüğüyle ise bir alay durumu yaratılmıştır. Haber metni içerisinde kullanılan, “barbarlık, ürkütücü boyut, kan donduran, skandal yanıt” sözcüklerin seçiminde de ideolojik tercihler ön plana çıkartılmıştır. “Hollanda’yı Srebrenitsa Katliamından Tanırız” başlıklı haberde Erdoğan’ın ifadelerine yer verilmiştir. Yıldırım’ın açıklamalarından hareketle oluşturulan “Rutte Benden Özür Diledi” başlıklı haberde ise Türkiye’nin haklılığı ima edilmiştir.

Giriş sayfasında fazla yer kaplamasına rağmen tartışmalarla ilgili yapılan önemli haberlerden biri de “Osmanlı Hollanda’ya Yardım Etti” başlıklı haberdur. Haberle ilgili giriş yazısı olarak değerlendirilebilecek olan “İfade özgürlüğünü ayaklar altına alan Hollanda’ya, en zor gününde Osmanlı İmparatorluğu’nun yardım eli uzattığı ortaya çıktı. Prof. Cevdet Erdöl’ün paylaştığı belgeye göre 1916’da sel felaketinin vurduğu ülkeye Padişah 5. Mehmet Reşat para göndererek destek oldu” ifadesi tarihsel bir perspektif inşa etmesi ve ulusal bir övünç olarak gösterilmesi gazetenin söylem tercihindeki ideolojik yönünü yansıtmaya noktasında akredite kaynaklar olarak tanımlanan cumhurbaşkanı, başbakan ya da diğer siyasi kaynaklara göre daha önemlidir.

İlgili tarihte gazete Türkiye’yi olan desteği göstermek açısından *Times* gazetesini referans göstermiştir. “Times’dan Hollanda’ya Sert Eleştiri: Batı Değerlerine İhanet” başlıklı haberin metni iç sayfada yer almıştır.

Gazete, Hollanda’ya yönelik sert söylemini 16 Mart tarihinde de sürdürmüştür. Manşette “Mezar Taşında Hollanda Faşizmi” başlıklı haberin spotunun konu ile ilgili çok az şey açıkladığı görülmüştür. Aynı sotta kullanılan “Hollanda’nın barbarlık dosyası çok kabarık” ifadesi ise haberin seyri ile ilgili ipucu vermektedir. Haberde, “Karakoldan Ölüsü Çıktı”, “İşkence İzleri Gizlendi” ve “Vahşetin Üstü Örtüldü” alt başlıklarıyla birlikte Erdoğan’ın ailenin yanında olduğunu vurgulayan açıklamaya yer verilmiştir. Burada diplomatik gerginlik farklı bir olayın yan unsuru olarak kullanılmıştır. “Hollanda’nın barbarlık sabıkası çok kabarık” ifadesi somut örneklerle dayandırılmaya çalışılmıştır. Mezar fotoğrafları kullanılarak anlatı güçlendirilmiştir. Gazete Hollanda’daki seçim sonuçlarını ise “Hollanda Seçimlerinde Türkiye Düşmanları Sandığa Gömüldü” başlığıyla duyurmuştur. Erdoğan ve Yıldırım’ın açıklamaları da “Avrupa” vurgusu ön plana çıkartılarak haberleştirilmiştir. Erdoğan’ın açıklamalarının yanında yer alan görselinin altında “Rotterdam’la Kardeş Şehir Akdi Oy Birliği İle İptal Edildi” başlığına yer verilmiştir. Kaya’nın BM’deki konuşması, “Barbarlık Nota İle Bildirildi” üst, “Rotterdam Skandalını BM’ye Taşдық” ana başlığıyla okuyucuya sunulmuştur. Burada yine barbarlık ve skandal ifadeleri ile olay tanımlanmaya çalışılmıştır.

Cemil Barlas’ın bu tarihte yayımlanan köşe yazısı siyasal yaşamda kamuoyunun oluşturulmasında basının önemini göstermesi açısından önemlidir. “Böyle Kardeş Olunmaz” başlıklı yazının giriş sayfasında yer alan bölümünde Barlas’ın, Erdoğan’ın ifadelerine yer vermiş olduğu görülmektedir.

17 Mart tarihinde ise Erdoğan ve Yıldırım'ın mitinglerinde kullandıkları ifadeler, Hollanda'daki seçimleri değerlendiren açıklamaları ön plana çıkartılarak haberleştirilmiştir. Erdoğan'ın açıklamaları "Ne Geri Kabulü, Geç Onları", Yıldırım'ın ifadeleri ise "Avrupa'da Irkçılığı Frenledik" başlıklarıyla verilmiştir. Gazetenin en alt bölümünde "Macaristan'dan Hollanda'ya Ders" başlığı verilerek biz ve ötekilere dair vurgu yapılmıştır.

18 Mart tarihinde, Erdoğan'ın açıklamaları "Atla, İtle Saldırmanın Neresi Demokratlık?" ifadesi başlığa çekilmiştir. Burada kullanılan ifadelerle Hollanda'nın ima edildiği anlaşılmaktadır.

Bu tarihten sonra siyasilerin söyleminin Hollanda özelinden çıkıp daha genel olarak Avrupa eksenine kayması *Sabah* gazetesini yayın politikasına da yansımıştır. 19 Mart tarihinde gazetenin ilavesinde yer aldığı gösterilen, "Ülke Ülke Irkçılık Haritası Avrupa Faşizme Teslim" başlıklı yazıyı bu duruma örnek göstermek mümkündür.

20 Mart tarihinde Erdoğan'ın ifadeleri "Maskeli Balo Artık Sona Erdi" başlığıyla verilmiştir. Öte yandan araştırma kapsamındaki önemli haberlerden birisi de bu tarihte yayınlanan Kaya ile yapılan röportajdır. Kaya'nın boydan fotoğrafıyla verilen röportajda, "Mermiyi Namluya Sürüşlerini Duyduk" başlığı kullanılmıştır. Kullanılan başlık okuyucunun ilgisini çekmek bağlamında oldukça dikkat çekicidir. Üst başlıkta da "dehşet gecesi" ifadesi kullanılmıştır.

24 Mart tarihli giriş sayfasında Hollanda'daki protestolar esnasında polis köpekleri tarafından ısırılan Hüseyin Kurt'un ifadelerine yer verilmiştir. Kurt'un hastanede çekilmiş bir fotoğrafıyla birlikte paylaşılan haberde "Türkiye'de Daha Güvendeyim" başlığı kullanılarak yine bir tavır sergilenmiştir. Öte yandan bu haber, retorik açısından önemli olan tırnak işaretinin kullanıldığı sınırlı sayıdaki haberlerden biri olması bağlamında önemlidir.

Nisan ayı içerisinde de haberlerde genel olarak Hollanda'ya yönelik bir ifade görülmemiş Avrupa eksenli ifadeler kullanılmıştır. Haberlerden ilki 6 Nisan tarihinde Erdoğan'ın açıklamalarından hareketle oluşturulmuş, "Bugünün Hasta Adamı Artık AB" başlıklı tarihi göndermesi olan haberdir. Diğeriyse Avrupalı Türk Demokratlar Birliği (UETD) Başkanı Zafer Sarıkaya'dan alınan ifadelerle oluşturulan yurtdışındaki seçmenlerin oy kullanımı durumu ile ilgili haberdir. Haber, "Türkler Oyunu Bozdu" başlığıyla okuyucuya sunulmuştur. Seçmenlerin engellere rağmen oy verdiği ve rekor kırdığının vurgulandığı haberde katılımla ilgili sayıda verilerek retorik bağlamında haberin güvenilirliği de artırılmıştır. Bu tarih aralığında Afyoncu'nun daha önce adı geçen köşesinde kaleme aldığı yazılardan ikisi önem kazanmaktadır. Bunlardan ilki 9 Nisan tarihli, "Avrupa'nın Türk Korkusu" ile 16 Nisan tarihli "Hollandalılar Lale Soğanlarını Pişirip Yerlerdi" başlıklı yazıdır. İki yazının başlığına bakılarak Afyoncu'nun tarihi bilgileri referans göstererek gündemdeki bir olay üzerinden kanaat oluşturma çabasında olduğunu söylemek mümkündür.

16 Nisan referandumunun ilk sonuçlarının açıklanmasının ardından, 17 Nisan tarihinde yayınlanan sayıda, "Avrupalı Irkçılara Evet Tokadı" başlıklı haberde diplomatik gerginliğin gazete söylemine yansımaya devam ettiği görülmektedir. Başta Almanya ve Hollanda olmak üzere Avrupa ülkelerinin referanduma müdahale etmeye çalıştıkları ama başarılı olamadıklarının vurgulandığı haberde ülkelerdeki seçim sonuçları genel olarak verilmiştir.

C. *Sözcü Gazetesinde Türkiye- Hollanda Diplomatik Gerginliğinin Sunumu*

Sözcü gazetesi olayı 12 Mart tarihinde sürmanşetten "Küstah Hollanda" başlığıyla vermiştir. Başlığın üstünde yer alan "Bir bakanımıza uçuş izni vermedi, bir bakanımızın konvoyu engellendi" ifadeleriyle olay kısaca özetlenmeye çalışılmıştır. Haber spotunda Erdoğan'ın ifadeleriyle birlikte "Yasakçı Hollanda" ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca iki ülke arasında diplomatik kriz olduğu da vurgulanmıştır. Haberin giriş ifadesinde olaylar açıklanırken de "Küstah Hollanda" ifadesi kullanılmıştır. Bu bağlamda bakıldığında gazetenin ilgili konuda iktidarla benzer söylem ürettiğini söylemek mümkündür. *Sözcü* gazetesinin genel olarak iktidar temsilcilerine yönelik eleştirel tutumu bilinmekle birlikte, haberin üst başlığında "bakanımız" şeklindeki hitabı dış politika konusunda ulusal birlikteliğe önem verildiğini göstermektedir. Öte yandan konuyla ilgili "Kılıçdaroğlu'ndan Erdoğan'a Destek Geldi" ifadesiyle ülke ile ilgili dış politika konusunda herhangi bir durum olduğunda bir araya gelinebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. İlgili örnek uzlaşma ideolojisine de örnektir. Manşet bölümünde ise Muharrem İnce'nin Yalova mitingindeki açıklamalarından hareketle "Avrupa'ya Vizesiz Gideceğiz Diyorlardı, Şimdi Bakanlar Düğün Salonuna Gidemiyor" başlıklı habere yer vermiştir. Haberde ifadelerin İnce'ye ait olduğu üst başlıkta verilmiş fakat tırnak işareti kullanılmamıştır. Gazetenin olumlu ve olumsuz yorumlara yer verdiğini söylemek mümkündür. Farklı haber kaynağı kullanımı noktasında Yıldırım'ın miting konuşması haber olarak kullanılmıştır. Haber içeriğinde "Hollanda'nın yasağı referandum gündemini değiştirdi" ifadesine yer verilmiştir.

Konuyla ilgili en dikkat çekici yayın 13 Mart tarihinde gerçekleştirilmiştir. Makro yapı unsurlarından olay retorik ve onun içerisinde yer alan fotoğraf kullanımıyla okuyucunun dikkati çekilmiştir. Neredeyse tam sayfaya yayılan görselde Hollanda’da durumu protesto eden bir kişinin polis köpeği tarafından ısırılma anı yuvarlak içine alınarak sunulmuştur. Haberde “Hollanda Bardağı Taşır” vurgusuyla birlikte “Bu Ne Barbarlık” başlığı kullanılmıştır. “Ülkesine Türk bakanları sokmayan Hollanda, bunu protesto eden gurbetçilerimizi ATLARINA EZDİRDİ, İTLERİNE ISIRTTI” spotunun kullanılması ve cümle sonundaki ifadelerin büyük yazılmasıyla birlikte köpek yerine it ifadesinin kullanılması, biz ve ötekinin tanımlanması noktasında önemlidir. Haber metninde olayla ilgili ardalın bilgisiyle birlikte, “diplomatik terbiyesizlik”, “küstahlık”, “acımasızdı”, “barbarlık”, “öfke büyük” gibi yorum içeren ifadeler kullanılmıştır. Fotoğrafın üzerinde kullanılan yazılardan bir tanesi kaynak kullanımı noktasında önemlidir. Siyasilerle birlikte, toplumda gücü ve itibarı temsil ettiği düşünülen iş insanları giriş sayfasında anonimleştirilerek, “İş dünyasından ‘Ortak çıkarlar için sağduyuya ihtiyaç var’ çağrısı” şeklinde haberleştirilmiştir.

Görselin üzerine yerleştirilen aynı olayın daha küçük bir boyuttaki fotoğrafta ise Çavuşoğlu’nun ilgili görseli, “Wilders’in köpekleri/Dogs of Wilders” mesajıyla paylaştığı belirtilmiştir. Bu durum gazetenin “it” sözcüğü tercihinin hükümet yetkililerinin görüşleriyle paralellik gösterdiğini kanıtlamaktadır. İma yoluyla argo ve hakaret içeren sözcük kullanımı burada da yer almaktadır.

“Kim Ne Dedi?” başlıklı kısımda ise Erdoğan, Yıldırım, Bahçeli, Çavuşoğlu, Kaya ve Nihat Zeybekçi’nin ifadelerine yer verilmiştir, iktidar partisi ve kabine üyelerinin haber kaynağı olarak kullanılması gazetenin ülke çıkarları doğrultusunda hareket ettiği mesajını güçlendirmektedir. Öte yandan Kılıçdaroğlu’nun açıklamaları “CHP’den İktidara Tam Destek” üst başlığı ve “Lafla Peynir Gemisi Yürümez, İlişkiler Askıya Alınsın!” başlığıyla verilmiştir. İnce’nin açıklamaları da “Hollanda 16 Nisan’da ‘Evet’ çıkmasını” istiyor başlığıyla verilmiştir. İlgili tüm başlıklarda tırnak işareti kullanılmadığı görülmüştür. Gazetenin, ülke çıkarlarını desteklemekle birlikte muhalefet partisinin öneri ve eleştirilerini iktidara yöneltme amacıyla olduğunu söylemek mümkündür.

14 Mart tarihli gazete nüshasında ise olay eleştirel bir bakış açısıyla vermiştir. AK Parti İzmir Milletvekili Hüseyin Kocabıyık’ın bir televizyon kanalında yaptığı açıklamalar ekseninde oluşturulan haberin üst başlığında “AKP’li Vekil Televizyonda İtiraf Etti” ifadesi ana başlıkta ise “Almanya ve Hollanda’ya Teşekkürler, ‘Evet’ Oyunu 2 Puan Artırdılar!” cümlesine yer verilmiştir. Gazete böylelikle yaşanan olayın iç siyasette propaganda malzemesi olarak kullanıldığını iddia etmiştir. Gazete önceki gün kullandığı fotoğrafı 14 Mart tarihinde yeniden kullanmış ve “İtlerini Türklere Üstüne Salan Hollanda Başbakanı Rutte’nin Oyları Yükseldi” başlığıyla okuyucuya sunmuştur. Köpek yerine “it” sözcüğü tercihi devam ettirilmiştir. Haberin üzerinde önceki gün kullanılan görsel yine yer almıştır. Fotoğrafın üzerine “Dünya Bu Fotoğrafi Konuşuyor” ifadesine yer verilmiş ve “Hollanda polisinin protestocu Türklere gaddarca davranması, köpeklere ısırması dünya medyasında manşet oldu” yorumuyla Türkiye’nin mağdur olduğu algısı yaratılmaya çalışılmış ve diğer ülkeler üzerinden bu durum güçlendirilmiştir. Öte yandan haberde kullanılan, “Yaşanan kriz sadece Türkiye’deki ‘Evet’çilere değil Hollanda’daki iktidar partisi ile ırkçı partiye yaradı” spotu bir üst paragrafta bahsedilen iç siyaset propagandası durumuyla ilgili gazetenin görüşünü perçinlemektedir. Ayrıca aynı tarihte AB ve NATO’nun açıklamalarına yer verilmiştir.

Rahmi Turan’ın, “Tokmak” isimli köşesinde yer alan “İğne ve Çuvaldız” başlıklı yazısı gazetenin genel ideolojik yaklaşımını göstermesi noktasında önemlidir. Turan yazısında, Hollanda ve Avrupa’daki diğer ülkeleri eleştirirken bir başka noktada Türkiye’deki hükümet yetkililerini de eleştirmiştir. Turan yazısında, Hollanda’yı eleştirirken, “barbardan daha barbar”, “vahşet”, “çam yarması”, “gaddarca”, “savunmasız insanlarımız”, “vahşi köpeklere ısırıldılar” ve “alçakça” ifadelerine yer vermiştir. Turan’ın, argo ve öfke barındıran ifadeler kullandığı bununla birlikte ana olayı başka bir olayın unsuru olarak kullandığı görülmüştür.

15 Mart tarihinde olay daha çok iç politikayla birlikte değerlendirilmiştir. Konuyla bağımsız, referandum ile ilgili olarak yapılan bir haberde “Hollanda’nın Yaptığı Yanlış da Peki Bu Doğru Mu?” üst başlığıyla iktidara eleştiride bulunulmuştur. Burada Hollanda ile yaşanan gerginliğin bir başka olayın yan unsuru olarak kullanıldığı görülmüştür. Giriş sayfasının alt köşesinde ise “Hollanda Krizi” ana başlığının altında okuyucuyu iç sayfaya yönlendiren sırasıyla, “Avrupa’ya Vize Resti”, “Rutte İle Yemek İddiası”, “AKP Avrupa’yı Turluyor”, “Al Sana Sıfır Sorun” ve “Kangal Köpekli Protesto” başlıkları kullanılmıştır. Bunlardan “AKP Avrupa’yı Turluyor” başlıklı

haber giriş yazısı gazetenin ideolojik tavrının tespiti açısından önemlidir. Okuyucuyu iç sayfaya yönlendiren yazıda “Muhafifler Avrupa’ya tepki için toplantılarını iptal ederken, AKP’li vekiller evet toplantılarını sürdürüyor” cümlesine yer verilmiştir. Önceki günlerde yayınlanan haberlerde geçen, CHP’nin yurtdışı toplantılarını ifadesinden hareketle gazetenin muhafifler diye kimi konumlandığını anlamak mümkündür. Burada muhalefetin tavrı onaylanırken, iktidarın tavrı eleştirilmiştir. Bir diğer önemli haber ise “Al Sana Sıfır Sorun” başlığı ile verilen haberdir. Okuyucu iç sayfaya yönlendiren metnindeki bazı cümleler tırnak işareti içerisine alınmasına rağmen kime ait olduğu giriş sayfasında belirtilmemiştir. İlgili durum metnin güvenilirliğini sarsmaktadır. Aynı tarihteki önemli içeriklerden biri de Yılmaz Özdil’in bir deyimine gönderme yapan “Bir Çuval İncir” başlıklı köşe yazısıdır. Giriş sayfasında verilen içerikten anlaşıldığı kadarıyla Türkiye’nin 1959’da AB’ye girmek için başvurduğunu söyleyen Özdil, Çavuşoğlu ve Kaya’nın doğum tarihlerini de vererek yaşanan gerginlikten dolayı onları AB ile olan ilişkileri bozmakla eleştirmiştir.

16 Mart tarihinde konuyla ilgili olarak iktidara yönelik eleştiriler sürdürülmüştür. “Küstah Hollanda” söyleminin yenilediği haberin ana başlığı “Estiler, Gürlediler Ama Elde Var Sıfır” şeklindedir. İlgili haberde Türkiye’nin daha önce yaşanan uluslararası krizlerde olduğu gibi Hollanda krizinde de yaptırımların yeterli olmadığını söylemiştir. Alt başlık olarak “Ticari Yaptırım Getirilmedi” ifadesi kullanılmıştır. Haber mikro yapı unsurları tarafından incelendiğinde “lafta kaldı”, “elçimiz çekilsin”, “küstahlar haddi bildirilsin” sözcükleriyle eleştirel bir bakış açısı kullanıldığı görülmektedir. “Küstahlıkları Yanlarına Kâr Kalacak” başlıklı haberde Türkiye’nin yaptırımlarına kısaca değinilmiştir. Haber spotunda kullanılan, “İtibarımızı zedeleyen Hollanda için açıklanan yaptırımlar o kadar hafif ki, onlar bile bu kadar ucuz bedel ödeyeceklerini beklemiyorlardı” ifadesi ise gazetenin konuya yaklaşımını yansıtmaktadır. “Şimdi de AB’ye Rest Çektik” başlıklı haberin metnini okumadan salt başlığa bakıldığında okuyucuda, olayın yaşandığı ilk günlerde olduğu gibi hükümet tarafına yakın bir içerik olduğu kanısını oluşturma ihtimali vardır. Fakat haberin giriş yazısı okunduğunda krizin ‘evet’ oylarına yaradığı için iktidarın cephe büyüttüğü iddialarına yer verilmiştir.

Turan ilgili tarihte köşesinde, “Ulusal onur ne oldu?” başlığını taşıyan bir yazı kaleme almıştır. Yazının hemen girişinde yer alan “Birkaç ‘EVET’ oyu uğruna Türkiye ne hallere düşürüldü” cümlesi gazetenin olaya yaklaşımıyla paralellik göstermektedir. Yazıda, Hollanda için “it”, “vahşet” ve “çam yarması” ifadelerinin bir önceki yazıdaki gibi kullanıldığı görülmüştür. “Nerelere geldik” başlıklı köşe yazısında ise Emin Çölaşan, iktidarı ilgili konu bağlamında eleştirmiştir.

17 Mart tarihinde ise diplomatik gerginlikten ziyade CHP’li kaynaklara dayandırılan “Hollanda’nın Bozuk Otobüslerini İade Et” başlıklı habere yer verilmiştir. Yaşanan gerginlik bir başka olayı açıklamak için kullanılmış ve iç politikayla ilgili başka bir haberin üst başlığında ise “Almanya ve Hollanda’ya Kızıyorlar Ama Aynısını Yapıyorlar” ifadesine yer verilmiştir.

17 Mart tarihinden referandum ilk sonuçlarının açıklandığı 17 Nisan tarihleri arasında Hollanda kriziyle ilgili gazetenin giriş sayfasında doğrudan bir habere rastlanmazken 20 Mart tarihinde Sinan Meydan’ın “Tarihten Günümüze” başlıklı köşesinde Hollanda ile yaşanan diplomatik gerginliği geçmişten bir olayla özdeşleştirdiği görülmüştür. Meydan’ın “Saygınlığa Damat Ferit Gölgesi Düştü” başlıklı yazısında örnek olarak belli kesimler tarafından sempatiyle karşılanmayan Damat Ferit’i referans göstermesi söylem açısından önemlidir. İlerleyen günlerde ise yalnızca 29 Mart tarihinde Yıldırım’ın Avrupa’ya yönelik eleştirisine yer verilmiştir.

VII. SONUÇ

Siyasal yaşamda kamuoyunun rolünün fazla büyütülmemesi gerektiğini görüşünü savunanlara karşın, demokratik sistemlerde kamuoyunun önemli bir yer edindiğini savunanlar çoğunluktadır. Bu görüşün savunucuları, kamuoyunun istekleriyle görüşlerinin önemsenmediği siyasal kararların, toplum nezdinde yüzeysel kalacağını ve iktidarın bunu güç olarak değerlendirmesini kısıtlayacağını belirtmektedirler. İlgili görüşe göre kamuoyu siyasal kararları etkilemede önemli bir potansiyeldir. Kamuoyunun siyasal yaşama yönelik etki potansiyelini iç ve dış politika şeklinde ayırmak durumun daha iyi analiz edilmesini sağlayacaktır. İç politikada çoğu o zaman ilgili konunun muhatabı olan halk, dış politikaya daha az ilgi göstermektedir.

Walter Lippmann (2020: 179), her yerde var olan ve her şeyi bilen bir kişi durumunda olmadığımızdan, düşünmek ve konuşmak zorunda olduğumuz şeylerin çoğunu göremediğimizi belirtmektedir. Bu durum dış

politikadaki olaylar için daha fazla geçerlilik kazanmaktadır. İlgili sebepten dolayı kamuoyu, dış politika ile ilgili olaylarda kitle iletişim araçlarından sunulacak bilgiyi daha fazla takip etmektedir. Soroka (2003: 42) da, kitle iletişim araçlarının, halkın dış ilişkilere olan ilgisinin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmekte ve içeriklerin, dış ilişkiler konularındaki etkilerinin niteliğini ve büyüklüğünü anlamının önemli bir çaba olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle kamuoyu için, kitle iletişim araçlarının, referans kabul edilen enformasyon kaynakları olduğunu söylemek mümkündür. Özetle, kitle iletişim araçları kamuoyu oluşturabilir, oluşturulan kamuoyunu yansıtabilir, yönetenlerle ile yönetilenler arasında bilgi akışının sağlanmasına destek olabilir.

12 Mart- 17 Nisan 2017 tarihleri arasında *Hürriyet*, *Sabah* ve *Sözcü* gazetelerinin giriş sayfaları üzerine yapılan araştırma farklı ekonomik, ideolojik yapıdaki gazetelerin dış politika ve kamuoyu bağlamında, Türkiye-Hollanda diplomatik gerginliğini okuyucularına nasıl sunduklarını incelenmiştir.

Hürriyet gazetesinin incelenen tarih aralığında siyasal söylemle paralel içerik ürettiği görülmüştür. Gazete konu ile ilgili olarak kısa ve dikkat çekici başlıklar atmıştır. İncelenen sayfalarda Türkiye'den siyasal kaynakların daha fazla yer aldığı görülmüştür. Muhalefet partisi liderlerine, iktidar partisine göre daha az oranda olsa da yer verilmiştir. *Hürriyet*, AB ile ilişkilere en fazla dikkat çeken ve sürecin devam etmesi gerektiğini savunan yayın organı olmuştur. Bulguyu, gazetenin geçmişte AB'ye üyeliğine destekleyici yaklaşımıyla özdeşleştirmek mümkündür.

Sabah gazetesi de *Hürriyet* gibi siyasal söylemle paralel içerik üretmiş, Türkiye'nin haklılığını savunmuştur. *Sabah* gazetesinin diğer gazetelere göre daha fazla yoruma ve sert ifadelerle dayanan cümlelere yer verdiği görülmüştür. Yayınlarında konuyla ilgili, muhalefet partisinden herhangi bir kaynağın açıklamasına yer verilmemiştir. Siyasal haber kaynakların tümü iktidar kanadından seçilmiştir. Bu nedenle haberlerde denge sağlanmadığını söylemek mümkündür. Konuyla ilgili, popüler ünlü simaları haber kaynağı olarak kullanan tek gazete ise *Sabah* olmuştur; bunu kamuoyunun desteğini artırmak amacıyla yapılmış bir strateji olarak okumak mümkündür. Hollanda'yı merkeze alarak farklı konularda özel haberler de yapıldığı görülmüştür. Ayrıca gazetede 'ulusal övünç' olarak okunabilecek, Osmanlı'nın Hollanda'ya zor zamanlarında yardım ettiğini ifade eden tarihsel perspektifli bir habere de yer verilmiştir. Gazete konuyla ilgili olarak haber içeriklerinde, Avrupa ülkelerinin evet oyu verecek vatandaşları baskı altına aldığı ve Türkiye'ye saldırdıklarını ön plana çıkarmıştır. Ayrıca "öteki" yaratımında gazetenin "ülke içindeki düşmanların" varlığına da vurgu yaptığı görülmüştür. *Sabah* gazetesinin tırnak işareti kullanımı konusunda özensiz davrandığı tespit edilmiştir. Gazete farklı tarihlerde yayınladığı içeriklerle olayı daha fazla gündemde tutmaya çalışmıştır.

Sözcü gazetesi incelenen tarihlerde Türkiye'nin haklılığı ile ilgili haber yapmakla birlikte iktidarın tutumunu eleştiren haberlere de yer vermiştir. Bu bağlamda gazetenin, siyasal erke eleştirel yaklaşıyor olsa bile, milli konularda ortak söylemde bulunduğunu söylemek mümkündür. Gazetenin ideolojik tutumuna paralel olarak, CHP'nin iktidara destek verdiğini açıklayan haberlere yer vermiştir. Kaynak kullanımında muhalefet ve iktidar kaynaklarına yer verildiği görülse bile dış kaynaklara başvurmada dengesizlik olduğu görülmüştür. Gazete, hükümetin konuyla ilgili politikalarının tamamını eleştirmiş ve yetersiz bulmuştur. Gerginliğin, AK Parti tarafından siyasal iletişim malzemesi olarak kullanıldığını vurgulanmıştır. Tarih alanıyla ilgili bir köşede konuya yer verilse de burada *Sabah* gazetesini aksine ulusal övünçten ziyade yergi olduğu görülmüştür. Bu durum gazetelerin ideolojik yapılarının içeriklerine nasıl yansıdığıнын en önemli göstergelerinden biridir. *Sözcü* gazetesi makro yapı unsuru olarak değerlendirilen görsel kullanımıyla dikkat çekmektedir. Bunun dışında başta "it" olmak üzere çeşitli ifadelerin kullanımıyla haber dilinde hakaret düzeyine yaklaşıldığı saptanmıştır.

Genel olarak bakıldığında gazetelerin ana sayfalarında konuyla ilgili aralan bilgisi vermekte eksik kaldıklarını söylemek mümkündür. Haber değeri taşımayan hiçbir ifadeye rastlanmazken, asıl haber konusunun dışında olayı farklı açılara taşıyan haberlere yer verildiği tespit edilmiştir. Bazı durumlarda başlıkların tek başına ne anlatmak istediğinin anlaşılması mümkün değilse de kullanılan haber dilinin genel olarak basit yapıda olduğu saptanmıştır. Çalışmada gazetelerin giriş sayfaları incelendiği için buradaki eksiltmelerin daha çok özetleme amaçlı olduğu kabul edilebilir. Görsel kullanımında çoğunlukla siyasilerin fotoğrafının kullanımıyla birlikte, Hollanda polisinin sert müdahalesini yansıtan görsellerin kullanımında benzerlik görülmüştür. Tüm gazetelerde olayla ilgili yorumlara rastlanmakla birlikte, gazetecilik ilkelerini ihlal eden sözcük ve cümle tercihlerinin *Sabah* ve *Sözcü* gazetelerinde daha yoğun kullanıldığı görülmüştür. Çalışma siyasal söylem analizine yer vermemekle

birlikte, Türkiye- Hollanda diplomatik gerginliği ile ilgili haberlerin Hollanda'da seçimlerin gerçekleşmesi ve yurtdışında yaşayan vatandaşların Türkiye'deki referandumla ilgili oy verme işlemlerinin başlamasının ardından azalması, yönetenlerin konuyu siyasal iletişim faaliyetlerinde kullandıklarının bir göstergesi olarak kabul etmeyi mümkün kılmaktadır.

İncelenen yayın organlarının inşa ettikleri anlama bakıldığında olayın yaşandığı ilk gün egemen söylemi haberlerine yansıtılmakla birlikte sonradan fikir ayrılıkları yaşadıkları görülmüştür. Aynı olayın kamuoyuna yansıtılış biçiminde farklılıklar olduğu saptanmıştır. *Hürriyet* gazetesinin siyasal söyleme paralel, uluslararası arenada Türkiye lehinde, iç siyasette ise tarafsız davranma çabasını gözettiği saptanmıştır. *Sabah* gazetesi doğrudan iktidar söylemine paralel hareket etmiştir. *Sözcü* gazetesi ise milliyetçi duygularla birlikte Türkiye'nin yanında yer almış fakat iktidarı da eleştirmiştir. Gazetelerin haberlere konu olan olayı, dış politika ekseninde incelemedikleri, konunun uzmanı kişilerin görüşlerini almadıkları görülmüştür. Ayrıca her 3 gazetenin de olayı araçsallaştırılarak farklı noktalarda değerlendirdiği anlaşılmıştır.

İnceleme sonuçlarına göre kitle iletişim araçları ve siyasal iktidarların konu hakkında kamuoyunu derinlemesine bilgilendirmek ve ana akım iletişim araştırmalarının belirttiği kamu gözcüsü rolünün aksine eleştirel paradigmanın vurguladığı biçimde kendi ideolojilerine uygun bir şekilde yayın yapmayı tercih ettikleri görülmüştür.

Sonuç olarak incelenen gazetelerin çoğunlukla akredite kaynaklara bağlı olarak haber yapmaları ve bu noktada farklı konularda çok sayıda siyasal aktörün görüşlerine yer vermeleri siyasal yaşam ile kamuoyu arasında bağı belirgin kılmaktadır. Siyasal aktörler arasında yer alan hükümet ve muhalefet liderlerinin de konuyla ilgili olarak belirli bir süre zarfında düzenli açıklamalarda bulunmaları, siyasal yaşamda kamuoyunun ne denli önemli olduğunun göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bulgular kapsamlı bir biçimde değerlendirildiğinde siyasal yaşam, kamuoyu ve basın arasındaki kuvvetli ilişki daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anık, C.** (1999). Siyasal Rejimler ve Kamuoyu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 1 (1), 78- 83.
- Arslan, H.** (2007). *Basının Türk Dış Politikası Üzerindeki Yönlendirici Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atabek, N. & Dağtaş, E.** (1998). *Kamuoyu ve İletişim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- Atabek, N.** (2002). Kamuoyu, Medya ve Demokrasi. *Kurgu Dergisi*, (19), 223- 238.
- Baum, A. M. & Potter, B. K. P.** (2008). The Relationships Between Mass Media, Public Opinion, and Foreign Policy: Toward A Theoretical Synthesis, *Annual Review of Political Science*, 11, 39- 65.
- Bektaş, A.** (1996). *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*. Bağlam Yayıncılık.
- Chandler, D. & Munday, R.** (2018). *Medya ve İletişim Sözlüğü*. (Çev. Babacan Taşdemir). İletişim Yayınları.
- Curran, J.** (2014). Medya ve Demokrasi Yeniden Değer Biçme. *Medya Kültür Siyaset* (Der. İrvan, S.)Pharmakon Yayınevi.
- Çankaya, E.** (2015). *Siyasal İletişim Dünyada ve Türkiye'de*. İmge Kitabevi.
- Demir, İ.** (2019). Bilardo Topunun Yapısının Sökümü: Dış Politika Analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 177-201.
- Demir, Ö. & Acar, M.** (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Vadi Yayınları.
- Dijk, T. A.** (1988). *News As Discourse*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Dijk, T. V.** (2015). Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım. (Çev. Nurcan Ateş). *Söylem ve İdeoloji*. (Haz. Çoban, B. & Özarslan, Z.). Su Yayınevi.
- Doğanay, Ü., Şanlı, H. K. & Taştan, İ. Ö.** (2017). *Seçimlik Demokrasi Recep Tayyip Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu, Devlet Bahçeli ve Selahattin Demirtaş'ın Demokrasi Söylemi*. İmge Kitabevi.
- Durna, T. & Kubilay, Ç.** (2010). Söylem Kuramları ve Eleştirel Söylem Çözümlemeleri. *Medyadan Söylemler* (Der. Durna, T.). Libra Kitap.
- Ekinci, N.** (2008). *Siyasal İletişime Giriş*. Gece Kitaplığı.

- Ersanlı, B.** (2006). İçli- Dışlı Siyasal Faaliyet: Aracı Kurumlar- Toplumsal Hareketler. *Sivil Toplum ve Dış Politika Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler*. (Haz. Mazlum, S. C. & Doğan, E.). Bağlam Yayıncılık.
- Feridunoğlu, İ. C.** (2019). 2016 Hollanda-Türkiye Siyasal Krizine Hürriyet ve Hollanda Gazetesi AlgemeenDagblad'ın Bakışının Karşılaştırılması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi* (43), 131- 144.
- Glynn, C.J. & Huge, E. M.** (2008). Public Opinion. *The International Encyclopedia of Communication* (Ed. Donsbach, W.). Blacwell Publishing.
- Golhamer, H.** (1950). Public Opinion And Personality. *American Journal of Sociology*, 55(4), 346-354.
- Güngör, N.** (2016). *İletişim, Kuram ve Yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.
- Gürpınar, B.** (2017). Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (53), 241- 253.
- İnceoğlu, G. Y. & Çomak, A. N.** (2016). Teun A. Van Dijk. *Metin Çözümleri*(Ed. Giritli İnceoğlu, Y & Akgün Çomak, N.). Ayrıntı Yayınları.
- Kapani, M.** (2017). *Politika Bilimine Giriş*. BB101 Yayınları.
- Karaduman, S.** (2017). Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı ve Sunduğu Perspektif, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4(2) Güz, 31-46.
- Kaya, R. & Çakmur, B.** (2018). Siyaset Bilimi ve Medya Çalışmaları. *Siyaset Bilimi Kavramlar İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler*. (Haz. Atılgan, G. ve Aytekin, A.).Yordam Kitap.
- Knecht, T. & Weatherford, S.** (2006). Public Opinion And Foreign Policy: The Stages Of Presidential Decision Making. *International Studies Quarterly*, 50, 705-727.
- Maigret, E.** (2016). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. (Çev. Halime Yücel). İletişim Yayınları.
- Mutlu, M.** (2003). *Vietnam'dan Körfez'e Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu*. Okumuş Adam Yayınları.
- Neumann, E. N.** (1998). *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi*. Dost Kitabevi.
- Nwogbaga, D. M.** (2016). Public Opinion and Propaganda in Governance. Nkwede, J. A. (Ed.). *Fundamentals On Political Science*. Abakaliki: Peace Concepts. [Erişim Tarihi: 14.07.2021, https://www.academia.edu/32048614/PUBLIC_OPINION_AND_PROPAGANDA_IN_GOVERNANCE]
- Oktay, M.** (2002). *Politikada Halkla İlişkiler*. Derin Yayınları.
- Özçetin, B.** (2018). *Kitle İletişim Kuramları Kavramlar, Okullar, Modeller*. İletişim Yayınları.
- Özel, M., Karakaş, O. & Durmuş, A.** (2018). Geleneksel Medya ve Sosyal Medyada Yer Bulan Türkiye-Hollanda Krizinin Propaganda Çerçevesinde İncelenmesi. *Kurgu* 26 (1), 82- 103.
- Özer, Ö.** (2011). *Haber Söylem İdeoloji Eleştirel Haber Çözümlemeleri*. Literatürk.
- Özkan, A.** (2004). *Siyasal İletişim Partiler, Seçimler, Stratejiler*. Nesil Yayınları.
- Saygılı, S. Y.** (2018). 2017 Türkiye - Hollanda Krizine İlişkin Haberlerin Van Dijk Modeline Göre Eleştirel Söylem Analizi, *ICPESS 2018 - Venice/ITALY AcceptedPapers - SocialStudies/Sosyal Araştırmalar (Oral Presentation/Sözlü Sunum)*.
- Sezer, D.** (1972). *Kamu Oyu ve Dış Politika*. Sevinç Matbaası.
- Soroka, S. N.** (2003). Media, Public Opinion, And Foreign Policy. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 8(1), 27-48.
- Sözen, E.** (2017). *Söylem Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/ Güç ve Refleksivite*. Profil Kitap.
- Uztuğ, F.** (2004). *Siyasal İletişim Yönetimi Siyasette Marka Yaratmak*. Media Cat Kitapları.
- Vural, A. M.** (1997). *Bir İletişim Kurumu Olarak Yerel Basının Kamuoyu Oluşumu Sürecindeki İşlevi ve Yerel Basın-Kamuoyu İlişkileri (Eskişehir Basını Örneğinde Bir Uygulama)*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Araştırma Makalesi - Research Article

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türk - Amerikan İlişkileri'nin Sivas'ta Yayınlanan Ülke Gazetesine Yansıması (1946-1950)*

The Reflection Of Turkish-American Relations In The Post World War II Period To The Local Newspaper Ülke Published In Sivas (1946-1950)

Ömer Faruk Yazıcı^{1*}, Turgut İleri²

Geliş / Received: 30/03/2022

Revize / Revised: 11/05/2022

Kabul / Accepted: 12/05/2022

ÖZ

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan ikili ilişkiler, ulusal basında haber yapılarak kamuoyu bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Benzer şekilde iki devlet arasındaki ilişkileri kapsayan haberler aynı dönemde Sivas'ta yayınlanan Ülke gazetesinde de yer almıştır. Gazetenin haberlerinde, daha ziyade Sovyet Rusya'nın savaş sonrası dönemde izlediği yayılmacı politikalar karşısında Türkiye ile ABD'nin birbirine yakınlaşması ve Türkiye'ye yapılan yardımlardan söz edilmiştir. ABD, Müttefik Devletler tarafından 17 Temmuz 1945'de düzenlenen Potsdam Konferansı görüşmelerine kadar Türk-Sovyet ilişkileri konusunda tarafsızlık politikası izlemiştir. Bu konferansta Sovyet Rusya'nın Türkiye'den Boğazlarla ilgili isteklerde bulunması üzerine kendi çıkarlarını korumak amacıyla tarafsız kalmaktan vazgeçmiş, özellikle 1946 yılı başlarından itibaren Türkiye ile yakından ilgilenmeye başlamıştır.

Gazetede yer alan haberlerde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinde başlayan yakınlaşmanın, Türkiye'nin Washington eski Büyük Elçisi Mehmet Münir Erteğün'ün cenazesinin İstanbul'a nakledilmesinde dünyanın ve ABD'nin en büyük zırhlısı olan Missouri savaş gemisinin kullanılması ile başladığı ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımı ile ABD, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik izlediği politikalara karşı Türkiye'nin yanında olduğu mesajını vermeye çalışmıştır. Türk-Amerikan ilişkilerindeki yakınlaşma Truman Doktrini ve Marshall Planı ile devam etmiş, Ülke gazetesi de Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında yapılacak Amerikan yardımlarını yakından takip etmiştir. ABD Başkanı Truman'ın Amerikan Kongresi'ne sunduğu tasarının görüşülüp onaylanmasına kadar geçen süreç ve yapılacak yardımların Türkiye'deki uygulamaları ile ilgili çok sayıda haber Ülke gazetesinde yayınlanmıştır.

Çalışmada Türkiye-Amerika yakınlaşması ve Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımlarına ilişkin haberlerin gazeteye yansımaları anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler- Ülke Gazetesi, Türk-Amerikan İlişkileri, Truman Doktrini

*Bu çalışma Ömer Faruk Yazıcı tarafından hazırlanan ve 2021 yılında Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Ülke Gazetesinin Yayın Faaliyetleri, Habercilik Anlayışı ve Politikaları (1945-1950)" isimli yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

^{1*} Sorumlu Yazar iletişim: ofyazici@anadolu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-8033-0365>).

Sosyal Bilimler ABD., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye

²İletişim: turgut.ileri@amasya.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-2029-1354>)

Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Eğitim Fakültesi, Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye

ABSTRACT

The bilateral relations established between Turkey and the United States of America (USA) in the post-World War II period were tried to inform the public by making news in the national press. Similarly, news covering the relations between two countries was also mentioned in the Ülke newspaper published in Sivas in the same period. In the news, the convergence of Turkey and USA and the aid given to Turkey in the face of the expansionist policies followed by the Soviet Russia in the post-war period were mentioned. USA followed a policy of neutrality on Turkish-Soviet relations until the Potsdam Conference negotiations held by the Allied Powers on July 17, 1945. In this conference, upon Soviet Russia's requests from Turkey regarding the Straits, USA gave up its policy depending on the neutrality to protect its own interests, and started to take a close interest in Turkey, especially since the beginning of 1946.

In the news, it was claimed that the rapprochement started in Turkish-American relations after the World War II started with the use of Missouri, the largest battleship of the world and USA, in the transfer of the dead body of Mehmet Münir Ertegün, the former Ambassador of Turkey to Washington, to Istanbul. With this approach, America tried to give the message that it stood by Turkey against Soviet Russia's policies towards Turkey. The rapprochement in Turkish-American relations continued with the Truman Doctrine and the Marshall Plan, and Ülke newspaper closely followed the American aid made under the Truman Doctrine and the Marshall Plan. A large amount of news about the process from the discussion and approval of the Bill presented by President of the Truman to the American Congress and the implementation of the aid in Turkey was published in the Ülke newspaper.

In our study, information was given about the Turkish-American rapprochement and the reflection of the news on the American aid to Turkey in the newspaper.

Keywords- *Ülke Newspaper, Turkish-American Relations, Truman Doctrine*

I. GİRİŞ

Ülke Gazetesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk dış politikasında sıcak gündemlerin yaşandığı günlerde, Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) yayın organı olarak 1 Kasım 1945 yılında Sivas'ta yayın hayatına başlamıştır. Millî Mücadele döneminin iki önemli gazetesi olan Hâkimiyet-i Milliye ile İrade-i Milliye gazetelerinin aralarındaki bağın bir benzeri de Ulus gazetesi ile Ülke gazetesi arasında kurulmuş, Ülke gazetesinin haber kaynağı ve desteği Ankara'da yayınlanan Ulus gazetesi olmuştur. Ulusal bir gazetenin haber kaynağı olması dolayısı ile Ülke gazetesi, yayınlamak için sıkıntısı çekmemiştir. CHP'nin gazeteye destek vermesinde, Sivas'ın Millî Mücadele esnasında önemli görevler üstlenmesinin, Cumhuriyetin temellerinin bu şehirde atılmasının önemli etkisi olmuştur. Kısa bir süre sonra gazetenin yönetimi gazetecilik konusunda tecrübeye sahip Kitapçı ailesine geçmiştir (Nair, 2017: 86). Gazetenin yayın hayatına başlaması İkinci Dünya Savaşı sonrasında rastladığından ağırlıklı olarak savaş sonrası dönemin iç ve dış gelişmelerine ilişkin haberlere yer verilmiştir. Dış politikadaki gelişmeler kapsamında ağırlıklı olarak Türkiye-ABD ve Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri hakkında haberler yapılmıştır. Gazetede iç ve dış politika ile ilgili haberler yanında sağlık, ekonomi, eğitim ve spor haberlerine de yer verilmiştir. İçeride istikrar ve huzuru, dışarıda ise milli egemenliği ve milli birliği sağlamaya yönelik habercilik politikası izlenmiştir. 1950 yılında yapılan seçimlerde yeni kurulan Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesiyle muhalif bir gazete olmuş, yeni iktidarı ve uygulamalarını eleştiren yayın politikası izlemiştir. İlk sayfalarını iç ve dış politika haberlerine, ikinci ve üçüncü sayfalarında kısa kısa sağlık, eğitim, ekonomi, spor ve güncel olaylara dair haberlere yer vermiştir. Dördüncü sayfasında ise tamamen resmi ilanlar ve reklamlar yer almıştır. Yerel gazete olmasına rağmen yayınladığı siyasi ve dış politika haberleri ile adeta ulusal bir gazete özelliği taşımıştır. Ayrıca Türkiye'nin farklı bölgeleri ile ilgili güncel haberlere de yer vermiştir (Yazıcı, 2021: 3). 1959 yılına kadar yayınlanan gazete, aynı yıl malî sıkıntı içine girmesi sebebiyle kapanmıştır (Nair, 1999: 115).

Bu çalışmada, 1946-1950 yılları arasında Türk-Amerikan ilişkilerini kapsayan haberlerin Sivas'ta yayınlanan Ülke gazetesine yansımaları hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu yıllarda iki ülke arasında ilişkilerin kurulması ve yakınlaşmanın sağlanmasında dönemin güç dengelerinde meydana gelen gelişmelerin etkisi olduğu gözlenmiştir. Savaş sonrasında dünyanın iki kutuplu bir yörüngeye girdiği dönemde ABD'nin çıkarları gereği Türkiye'ye yaklaşması, Türkiye'nin de Sovyet Rusya'nın kabul edilemez nitelikteki istekleri karşısında her yönüyle güçlü olan ABD'ye yakınlık göstermesi ve bu devletle ilişkileri geliştirmeyi çıkarları bakımından

kaçınılmaz görmesi iki devlet arasında bağların kurulmasına yol açmıştır. Bu bağların kurulması için atılan adımlar ve girişimler Ülke gazetesinde de yer bulmuştur. Dönemin hassasiyeti nedeniyle iki devlet arasındaki yakınlaşma, ilişkilerin kurulması, geliştirilmesi ve tüm bunlardan kamuoyunun bilgilendirilmesi önemli görülerek bu çalışmaya konu olmuştur. 1946-1950 yılları arasında gazetede yayımlanan haberlerin taranması sonucu elde edilen bilgilerle konu üç ana başlık altında sunulmuştur. Bunlar; Türkiye-ABD yakınlaşması ve Missouri Zirhlisi'nin Türkiye ziyareti ile ilgili haberler, Amerikan yardımları ve Truman Doktrini'ne ilişkin haberler ve Marshall yardımlarına ilişkin haberlerdir.

II. TÜRKİYE-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ YAKINLAŞMASI VE MISSOURİ ZIRHLISI'NIN TÜRKİYE ZİYARETİ İLE İLGİLİ HABERLER

Türkiye İkinci Dünya Savaşı döneminde, savaşa dâhil olmadan toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Fakat jeopolitik önemini bilen müttefik ve mihver devletler, Türkiye'yi kendi saflarına katmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu durum, Türkiye'nin takip etmeye çalıştığı tarafsızlık politikasını zora sokmuştur (Temizer ve Özkan, 2013: 2). 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılan Potsdam Konferansı görüşmeleri esnasında Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili konularda tarafsız davranan ABD, bir müddet sonra Sovyet Rusya'nın izlediği yayılmacı politika karşısında tarafsız kalmaktan vazgeçmiştir. Özellikle 1946 yılı başlarından itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin bir kısım topraklarını işgal ederek Boğazlarda hâkimiyet kurmak istediğinden şüphesinin kalmadığını söyleyen Başkan Truman "Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp dur demezsek, yeni bir savaş çıkacaktır. Sovyetler Birliği yalnız bir sözden anlıyor: Kaç tümeniniz var?" ifadelerini kullanmıştır (Gönlübol ve Ulman, 2014: 201). Ülke gazetesinin 2 Mart 1946 tarihli baskısında Rusya'nın yayılmacı politika izlemesine karşı ABD'nin verdiği tepki ile ilgili bir haber yapılmıştır. "Amerika'dan bir tehdit" başlıklı haberde; ABD Dışişleri Bakanı James F. Byrnes yaptığı bir açıklama ile ilgili olarak, "bazı büyük devletlerin askeri avantajlar elde etmek için güttükleri hegemonya siyasetine karşı Amerika'nın, Birleşmiş Milletler anayasasına aykırı bir tarzda kuvvet kullandırmayacağı", ifadesine yer vermiştir. Byrnes şu sözleriyle Rusya'yı uyarmıştır: "Müttefikimiz Sovyet Rusya'ya lehine birçok uzlaşmalar kabul ettik. Statüko mukaddes bir şey olmakla beraber Rusya'nın bunu tek taraflı bir hareketle değiştirmeye mütemayil durumunu bilmemizden gelemez. Anayasa mütecavizi menettir ve baskı ile ayırma hareketleri ve birtakım manevralarla siyasi sızmalara müsaade edemeyiz" (Ülke Gazetesi, 2 Mart 1946: 1). Byrnes'ün konuşması Türkiye tarafında olumlu karşılanmış, konuşmayı değerlendiren Ülke gazetesi yazı işleri müdürü ve aynı zamanda CHP Tokat Milletvekili Refik Ahmet Sevengil; ABD'nin bundan sonra uluslararası ilişkilerinde izleyeceği dış siyasetini yansıtmaya açısından bu açıklamanın önemli olduğuna değinmiştir. ABD'nin dünyanın en güçlü ülkesi olduğunu, kimsenin toprağında ve bağımsızlığında gözü olmadığını belirten Sevengil, saldırganlığa karşı dünya barışını tesis etmek için ABD'nin gücünü ve nüfuzunu kullanabileceğini açıkça belirttiğini yazmıştır. Byrnes'ün açıklamalarına göre; ABD, dünya barışının garantisini ülkelerin kutuplaşarak bölünmesinde değil, milletlerin birleşmesinde, birlikte meydana getirdikleri bir anayasaya uymalarında bulmaktadır ve Birleşmiş Milletler anayasasının hükümlerini yerine getirme yolunda da ABD üzerine düşen görevi yerine getirecektir. Sevengil, İkinci Dünya savaşından sonra kara bulutların toplanmaya başladığı böylesi dönemde Byrnes'ün açıklamasının yerinde ve zamanında olduğu değerlendirmesini yapmıştır (Sevengil, 6 Mart 1946: 1-4). Byrnes'ün açıklamalarını Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise şu ifadelerle değerlendirmiştir: "Nutkun temennileri fiiliyat ile tetevvüc (taçlandırma) edebilirse insanlık için tarihi ve eşsiz bir nutuk olarak yaşayacaktır. Her türlü tecavüz ve taarruza yolu kapayan, her çeşit tehditlere hayır cevabını veren ve anayasasını kaç mal olursa olsun yürütmeye karar veren bu nutuk, insanlığın ve hürriyetin, adaletin ve istiklalin yollarını da göstermektedir" (Ülke Gazetesi, 7 Mart 1946: 4). ABD Dışişleri Bakanının açıklamaları, görüldüğü üzere Türkiye'de memnuniyetle karşılanmış, ABD'nin Sovyet Rusya'ya yönelik tutumu Türkiye'nin bu ülkeye bakış açısına etki etmiş ve yakınlık duymasına vesile olmuştur. Bu gelişmeler olurken diğer taraftan ABD'nin en büyük zirhlisi Missouri'nin Türkiye'ye gelmesi, ilişkilerin artırılması ve bu devletin Türkiye'nin yanında yer aldığı göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Savaş sonrası dönemde İngiltere ve ABD artık Sovyetler Birliğini kendi çıkarları için ciddi bir tehlike ve tehdit olarak görmeye başlamışlardır. ABD'nin boğazların Türkiye'nin egemenliğinde kalması isteğine karşı, Sovyet Rusya'nın boğazlarla ilgili taleplerinde ısrarcı olması ve İran üzerinden Orta Doğu petrolünü kontrolü altına alma düşüncesi ABD'yi harekete geçirmiştir (Umar, 2004: 408). ABD, Türkiye'nin Washington eski Büyük Elçisi Mehmet Münir Ertegün'ün cenazesinin İstanbul'a nakledilmesinde, dünyanın ve ABD'nin en büyük zirhlisi Missouri'yi kullanarak gövde gösterisi yapmıştır. Missouri savaş gemisinin Türkiye ziyareti ile Türk-Amerikan ilişkileri de yeni bir evreye girmiş, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı baskılara karşı ABD'nin

Türkiye'nin yanında olduğu mesajı verilmiştir. Türk kamuoyunda da Missouri gemisinin gelişi sıra dışı bir ziyaret olarak değerlendirilmiş, bu ziyaret basında büyük yer bulmuş, konu hakkında günlerce haber yapılmıştır (Güler, 2004: 211). Geminin dört gün İstanbul'da demirli kalmış olması, Sovyet taleplerinin kabul edilmeyeceğinin ve Türkiye'nin güçlü bir şekilde destekleneceğinin işareti sayılmıştır (Köse, 2015: 271).

Ülke gazetesi 10 Mart 1946 tarihli baskısında Manchester The Guardian gazetesinin New York muhabirinin yaptığı bir habere yer vermiştir. İngiliz muhabir; Amerikan savaş gemilerinin Cebelitarık açıklarında yapılacak tatbikatta, İngiliz Filosuna katılacağına dair bilgi bulunmamasına rağmen İngiliz ve Amerikan filosunun Akdeniz'de bulunmasının, Türk-Rus ilişkilerinin zora girdiği bir döneme denk gelmesini manidar olarak değerlendirmiştir. Haberde; ABD'nin, Akdeniz filosunu tekrar kurarak bu bölgede güçlü Amerikan Deniz Kuvvetleri ile Avrupa, Afrika ve Asya başta olmak üzere tüm dünyada söz sahibi olduğunu duyurmak için güç gösterisi yaptığı bilgisine yer verilmiştir (Ülke Gazetesi, 10 Mart 1946: 3). Ülke gazetesinin "*Amerika'dan Ruslara Ciddi Bir İhtar Yazısı*" başlıklı bir başka haberinde ise dünyaca ünlü siyasi yazar Walter Lippmann'ın New York Herald Tribune gazetesindeki yazısına yer verilmiştir. Lippmann yazısında; "*Amerikan kuvvet ve kudretini belirtmek için, orta şark buhranının en son haddine vardığı bu anı seçmesinin sebebini ilgililere açıkça anlatmak isteriz*" ifadelerini kullanmış ve "*Amerika'nın Akdeniz'de yardımcı bir devlet değil, müstakil bir devlet olarak tanınması*" için bir uyarı olduğunu, Stalin'in bu durumu anlaması gerektiğini, Stalin için bundan daha önemli bir şey olmayacağını yazmıştır (Ülke Gazetesi, 11 Mart 1946: 1). Ayrıca, Amerikan donanmasının ve Missouri zırhlısının komutanı Amiral Henry Kent Hewitt, "*Bu birlik Amerikan menfaatlerinin karışıklık tehlikesi altında bulunduğu herhangi bir limana gitmeğe hazırdır*" açıklamasını yapmıştır. (Ülke Gazetesi, 4 Nisan 1946: 1). Missouri zırhlısı İstanbul Limanına ulaştığında ise Ülke gazetesinde yer alan habere göre Amiral Hewitt yaptığı açıklamada "*Biz Missouri ile Türkiye'ye iki millet arasındaki büyük dostluğu samimi bir nişane ile belirtmek için geldik. Missouri'yi getirmekle milletlerarası nezaket sahasında bir jest yapmak istedik*" ifadelerine yer vermiştir (Ülke Gazetesi, 6 Nisan 1946: 1-4).

Ülke gazetesi ayrıca "*Gazeteler Arasında*" köşesinde, Tasvir gazetesinde yayınlanan Cihat Baban'ın kaleme aldığı köşe yazısına da yer vermiştir. Baban, Ortadoğu ve Balkanlar için Türkiye'nin önemini şu şekilde izah etmiştir: "*Amerika gibi kudretli bir dostu malik olan Türkiye Yakın şarkta ifa ettiği sulh bekçiliğine daha büyük rahatlık, daha büyük emniyetle devam edebilecektir. Yakın şarkın ve Balkanların kapılarına sahip kuvvetli bir Türkiye daima kargaşalık ve huzursuzluk kaynağı olan bu yerlere sükûnet, emniyet, refah ve terakki getirecektir*". Baban yazısının devamında ise Türk-Amerikan dostluğuna şu ifadelerle değinmiştir: "*Düşman üzgündür. Zira günden güne kuvvet bulan ve samimiyetini fiili tezahürlerle dünyaya ilan eyleyen Türk-Amerikan dostluğu Türkiye'ye saldırmak için fırsat kollayanları çok daha fazla düşündürecektir*" (Ülke Gazetesi, 6 Nisan 1946: 2). Missouri zırhlısı ile Türkiye'ye gelen Amerikan heyetinin Ankara temasları sırasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise ABD'li gazetecilere verdiği demeçte; "*Amerika ve Amerikalılar ellerinde insanlık, adalet, hürriyet, medeniyet bayrakları olduğu halde Birleşmiş Milletlerden mürekkep büyük bir insanlık dünyası kurmak yolunda sağlam ve metin adımlarla yürümektedirler. Hallolacak her davada Türk milletinin ve hükümetinin Amerika'nın teşkil edeceği safların içinde bulunmak ve büyük davaya yardımcı dokunmak için yanı başımızda bulunacağımızdan emin olunuz*" diyerek Türkiye'nin ABD ile her zaman iş birliği yapacağına değinmiş ve İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce Türkiye'nin savaş belirtilerini hissettiğinde müttefiklerin yanında yer alacağını ifade etmiştir (Ülke Gazetesi, 7 Nisan 1946: 1). "*Amerika Türkiye'nin Yakın Dostluğunu istiyor*" başlıklı habere göre; Dolmabahçe sarayında verilen davette konuşan Truman'ın şahsi temsilcisi Aleksandr Vedel, Başkan Truman'ın mesajını şu ifadelerle iletmıştır: "*Truman'ın İnönü'den ve Türk milletinden istediği daha yakın ve daha sıkı bir dostluktur*". Ayrıca, ABD'li Amiral Hewitt de Türk-Amerikan dostluğunun daha sağlam ve daha kopmaz bir hale geldiğini belirtmiştir (Ülke Gazetesi, 9 Nisan 1946: 1-4).

III. AMERİKAN YARDIMLARI VE TRUMAN DOKTRİNİ 'NE İLİŞKİN HABERLER

Ülke gazetesinde, savaş sonrası dönemde Türkiye'ye yapılan maddi ve askerî yardımlar, dikkate değer haberler olarak yer almıştır. Ağırlıklı olarak gazetenin 1947 yılında yayınlanan sayılarında konu ile ilgili bilgiler paylaşılmıştır. Bu kapsamda yer alan gazete haberleri aşağıda verilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle ekonomik çöküntü yaşayan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a yapmakta olduğu askeri ve ekonomik yardımı Mart 1947 itibarıyla sonlandıracağı bir nota ile ABD'ye bildirmiştir (Akkor, 2017: 5). İngiltere'nin, yardımları sonlandıracağı ABD'ye iletmesinden sonra Ülke gazetesinde, Başkan Truman'ın Türkiye'ye 150 Milyon dolar verilmesi için Kongreye bir teklif sunacağı haberi yayınlanmıştır. Haberde, "*Başkan Truman, Boğazlar ve Kuzey Doğu hudutlarında kuvvetlerini muhafaza edebilmesi için Türkiye'ye 150 milyon dolar vermenin lüzumunu kongreye bildirecektir*" ifadelerine yer verilmiş, komünizm

akımının Akdeniz'den batıya doğru ilerlemesine engel olmak için ekonomik durumları iyi olmayan Türkiye ve Yunanistan'a ABD'nin yardım yapmasının gerekli olduğuna vurgu yapılmıştır (Ülke Gazetesi, 12 Mart 1947: 1).

ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a yardım edilmesinin gerekliliğini anlatmış ve tarihe Truman Doktrini olarak geçecek olan konuşmasını yapmıştır (Ertem, 2009: 387). ABD Başkanı Truman'ın yaptığı konuşmaya Ülke gazetesi de 13 Mart 1947 tarihli sayısında yer vermiştir. Gazetede yayınlanan habere göre Truman konuşmasında, 30 Haziran 1948'den önce Türkiye ve Yunanistan'a 400 Milyon dolar yardım yapılmasının gerekli olduğunu belirtmiş, aksi durumda bu ülkelerde totaliter rejimin hâkim olacağı ve vahim sonuçlar doğuracağını söylemiştir (Ülke Gazetesi, 13 Mart 1947: 1).

ABD'den gelecek yardımlarla ilgili Türk kamuoyundan ve basınından olumlu tepkiler gelmiştir. Yardımların ekonomik kalkınmaya ve silahlı kuvvetlerin modernizasyonuna katkı sağlayacağı, Sovyet tehdidi karşısında ABD ile yakın ilişki kurulup tehdidin bertaraf edileceği, böylelikle Türkiye'nin yalnızlıktan kurtulacağı düşüncesi hâkim olmuştur (Kalyon, 2010: 13).

Ülke gazetesi 14 Mart 1947 tarihli sayısında yapılacak yardımı, ABD'nin Türk milletine olan güveninin ve CHP'ye olan sempatisinin bir eseri olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Başbakan Recep Peker'in yardım hakkındaki demecine ve CHP Sivas Milletvekili Hikmet Işık'ın Amerikan yardımı hakkında kaleme aldığı köşe yazısına yer vermiştir. Başbakan Recep Peker demecinde, Türkiye'nin fiilen savaşa girmediği halde savaşın içinde bulunan Avrupa ülkeleri kadar savaştan etkilendiğini belirtmiş, *"Yurdumuz tarihi mukadderatın tesiri altında medeni ihtiyaçları karşılayacak medeni vasıtalarından mahrumdur. Bütün iktisadi ve endüstri işlerimizi kuvvetli hamlelerle başarmaya, yollarımızı, ulaştırma vasıtalarımızı ve bilhassa sosyal tesirleri hemen yeni baştan kurmaya mecburumuz. Bu sebeple yurdumuzun geniş ihtiyaçlarını karşılayacak USA yardımından minnettar olacağız"* cümleleriyle de ABD'ye teşekkürlerini iletmıştır (Ülke Gazetesi, 14 Mart 1947: 1-3). CHP Sivas Milletvekili Hikmet Işık ise, Truman'ın raporuna dayanarak değerlendirme yaptığı köşe yazısında; Sovyet Rusya tarafından batıya yayılacak komünizm tehlikesine karşı Türkiye'nin kale vazifesi gördüğü ve bu kalenin de yıkılmaması için desteklenmesi gerektiğini yazmış, ABD'nin yardımı ile Türkiye'nin içinde bulunduğu mali sıkıntıdan kurtulacağını belirtmiştir (Işık, 14 Mart 1947: 1).

Başkan Truman'ın sunduğu plan Amerikan Kongresinde uzun tartışmalara sebep olmuştur. Bir kısım politikacılar, Türkiye ve Yunanistan'da etkin bir demokrasinin olmadığını, ayrıca Türkiye'nin mali yapısı göz önüne alındığında yardıma gerek olmadığını savunmuşlardır. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson ise Amerikan yardımları ile bu iki ülkede demokrasinin gelişerek olgunlaşacağını anlatmış yardımın gerekliliğine değinmiştir. Kongredeki tartışmalarda Türkiye aleyhine görüş belirtenlerin tepkileri oldukça sert olmuş ve Türkiye'ye yardım edilmemesini hararetle savunmuşlardır (Gürbüz, 2010: 151).

Amerikan Kongresinin yardım konusundaki tartışmalarını Ülke gazetesinde değerlendiren CHP Sivas Milletvekili Necmeddin Sadak, Amerikan Kongresi'ndeki tartışmaları demokrasinin gereği olarak normal karşılamıştır. Sadak'a göre, itirazların kaynağı iki ülkeye yapılacak yardımlardır. Konu basit olarak değerlendirilmemelidir. Ortadoğu'daki Rus tehlikesi ve Avrupa'yı tehdit eden komünizm akımına karşı set görevi görecektir iki ülke ön plana çıkarılmıştır. Bu ülkelere yardım kararı Rusya aleyhinde bir davranış olarak görülmüş ve ABD'nin savaşa sürüklenmesinden endişe edilmiştir. En etkili itiraz ise, Birleşmiş Milletler'in (BM) yapması gereken görevi ABD'nin üstlenmesi ve bu şekilde BM'nin nüfuzunun olumsuz etkilenmesi olmuştur. Bu düşünceye karşı itirazda bulunanlar olmuş; BM'nin yardım konusunda henüz teşkilatlanmadığı ve herhangi bir olumsuz durumda teşkilatın müdahale edecek askeri gücünün olmadığı dile getirilmiştir. Sadak yazısında, DP'ye de bir gönderme yapmış ve *"tartışmaların hiçbir anında, tek tük bazı gazeteler ve Türkiye düşmanı sokak unsurlarının yaygarası hariç, Türkiye'nin iç politikası tenkit konusu olmamıştır"* ifadelerini kullanmıştır (Sadak, 9 Nisan 1947: 1-4). Ülke gazetesine yansıyan haberde Amerikan Kongresi'ndeki tartışmalara Amerikalı senatör Vanderberg ise şu sözlerle cevap vermiştir. *"Biz Birleşmiş Milletlerin dışında hareket etmemekte aksine olarak Birleşmiş Milletlerin faaliyetini desteklemekteyiz. Bir atom harbine sebebiyet verecek olan bu anlaşmazlıkları ve ihtilafları önlemeye çalışırken sulha hizmet ediyoruz"*. Açıklamasının devamında yardımla ilgili tasarının, Doğu Komünizmi ile Batı demokrasisini karşı karşıya getiren bir mesele olduğunufade etmiştir (Ülke Gazetesi, 10 Nisan 1947: 1). İngiltere Başbakanı Winston Churchill ise The Daily Telegraph gazetesine yaptığı açıklamada; *"Eğer kongre Truman'ın tavsiyelerini kabul edecek olursa bunun neticesinde Akdeniz'de hasil olacak yeni vaziyet, orta Şarkan istikbalini ve dünya barışını temin edecektir"* diyerek ABD'nin takip ettiği siyasete destek vermiştir (Ülke Gazetesi, 13 Nisan 1947: 1).

Hazırlanan tasarı bu tartışmalar ışığında 22 Nisan 1947’de Amerikan Senatosu’nda, 9 Mayıs 1947’de Temsilciler Meclisi’nde oylanarak kabul edilmiş ve nihayet 22 Mayıs 1947’de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Uçarol, 1995:667).

Tasarının Amerikan Senatosu’nda kabulünü Ülke gazetesi 24 Nisan 1947 tarihli sayısında, “*Amerikan ayan meclisi Amerikan hükümetini Türkiye ve Yunanistan’a 400 milyon dolarlık bir yardım yapmağa 23 oya karşı 67 oyla mezun kalmıştır*” ifadeleriyle okuyucularına duyurmuştur. Haberde tasarıyı savunan Cumhuriyetçi senatör Vandenberg’in konuşmasına da yer verilmiştir. Bu programın Balkan bölgesinde, Amerikan müdahalesini ifade ettiği yönündeki suçlamaları kabul etmediğini belirten Vandenberg, yardımların Rusya’ya karşı savaş ilan etmek anlamı taşıdığına dair iddiaları da şiddetle reddetmiş ve “*bu kanun tasarısının Birleşik Amerika ve Dünya yüzündeki bütün hür insanlar için hür ve adaleti ifade ettiğine bütün kalbimle ve samimiyetimle inanıyorum*” ifadelerini kullanmıştır (Ülke Gazetesi, 24 Nisan 1947: 1). Kanun tasarısının Amerikan basınında geniş yer bulduğu haberi Ülke gazetesine konu olmuş, New York Times gazetesinin değerlendirmesine yer verilmiştir. New York Times gazetesi, ABD’nin yeni dış siyasetinin en önemli sınavını başarı ile verdiğinden bahsetmiş ve “*Ayan Meclisinin bu kanun tasarısını, Ortadoğu’da barış ve nizamın ABD için büyük bir ehemmiyeti haiz olması itibarıyla*” onayladığını yazmıştır (Ülke Gazetesi, 25 Nisan 1947: 1).

Ülke gazetesi, kanun tasarısının Amerikan Temsilciler Meclisi’nde kabul edilmesini 11 Mayıs 1947 tarihli sayısında ilk sayfasında yer vererek okuyucularına duyurmuş ve haberde; “*Temsilciler Meclisi, Türkiye ve Yunanistan’a yardım olarak 400 milyon dolar verilmesine ait kanun tasarısını, müzakereler esnasında meydana çıkan kuvvetli muhalefete rağmen dün akşam 107’ye karşı 287 oyla ve büyük bir çoğunlukla tasvip ve kabul etmiştir*” ifadelerine yer verilmiştir (Ülke Gazetesi, 11 Mayıs 1947: 1). Yardımın Türkiye’de nasıl karşılandığına dair yayınlanan bir başka haber ise şu şekildedir: “*Amerikan yardım tasarısının kabulü olayı bugünkü Türk basınında geniş yerler işgal etmiş bütün gazetelerin manşetleri bu konuya hasredilmiştir. Ankara siyasi mahfilleri, Amerika’nın Türkiye ve Yunanistan’a karşı gösterdiği bu asıl jeste mali bakımdan ziyade bir siyasi yakınlık ve samimiyet eseri demektedirler*” (Ülke Gazetesi, 11 Mayıs 1947: 2). CHP Sivas Milletvekili Necmeddin Sadak ise Ülke gazetesinde yayınlanan köşe yazısında, kanun tasarısının kabulünün siyasi sonuçları ve uluslararası ilişkiler açısından öneminden bahsetmiştir (Sadak, 14 Mayıs 1947: 1-3).

Tasarının ABD Senatosu’nda ve Temsilciler Meclisi’nde kabulünden sonra Türkiye ile Yunanistan’a yapılacak 400 milyon dolarlık yardım hakkındaki kanunun ABD Başkanı Truman tarafından imzalanması, Ülke gazetesinin 23 Mayıs 1947 tarihli sayısında haber yapılmıştır. Haber göre, Truman yaptığı açıklamada; “*Türkiye ve Yunanistan’a yardım için Birleşmiş Amerika’ya yetki veren bu kanun, barışın kurulmasında önemli bir adımdır. Bu yetkinin kongrenin her ikisi tarafından kabulü Amerika’nın barış arzusunu ve barışı yaratmak hususundaki keskin azminin dilidir*” demiştir (Ülke Gazetesi, 23 Mayıs 1947: 1). Kanunun onaylanmasından sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bir teşekkür mesajı yayınlamıştır. Mesaj şöyledir: “*Sayın Başkan Truman’ın teklifi üzerine Birleşik Amerika’nın Türkiye ve Yunanistan’a yapacağı yardım bugün kanunluk kesp etmiş bulunuyor. Büyük Amerikan Cumhuriyetinin memleketimiz ve milletimiz hakkında beslemekte olduğu yakın dostluk hislerinin yeni bir nişanesini teşkil eden bu mesut hâdiseyi her Türk, beşeriyetin devamlı bir sulh devresine kavuşmak için geçirmekte bulunduğu intikal devresinde ileri bir adım gibi candan alkışlamaktadır. İkinci cihan harbi esnasında ve harbin fiilen sona ermesinden sonra milletimizin ispat ettiği yüksek meziyet ve ideallerin dünya’ efkârı umumiyesi muvacehesinde, takdir edildiğini belirten bu yardım, Türkiye’ye zaruri ve normal müdafaa malzemesinin bir kısmını temin suretiyle, harp neticenin de düşmüş olduğumuz iktisadi güçlüklerin kısmen telafisinde de ferahlatıcı bir âmil olacaktır. Bizim için bu Birleşik Amerika’nın, cihan sulhunun devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen azim rolü tamamıyla benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işarettir. Reis Truman’a, büyük Amerikan Milletine Türk Milletinin sarsılmaz dostluk hislerini iblâğ ile bahtiyarım*” (Ülke Gazetesi, 27 Mayıs 1947: 1).

Bu gelişmelerin ardından yardımların uygulamaya konulması için yerinde inceleme yapmak üzere ilk askeri heyet, General Lunsford Oliver başkanlığında 22 Mayıs 1947’de Türkiye’ye gelmiştir. Heyet incelemelerini tamamladıktan sonra 15 Temmuz 1947’de Türkiye’den ayrılmıştır (Malkoç, 2006, 103).

Ülke gazetesinde konu ile ilgili haberde, programın yürütülmesi için Dışişleri Bakanı ile Başkan tarafından görevlendirilecek 40’ar kişilik sivil ve askeri heyetin Türkiye’de temaslarda bulunacağı ve heyet başkanının yardım programının uygulanmasıyla ilgileneceği bildirilmiştir (Ülke Gazetesi, 25 Mayıs 1947: 1). Gazetenin 27 Mayıs 1947 tarihli sayısında ise Türk-Amerikan heyetleri arasında görüşmelerin başladığına yer verilmiştir (Ülke Gazetesi, 27 Mayıs 1947: 1). 31 Mayıs tarihli baskısında, Türk ve Amerikan heyetleri arasındaki görüşmeler dostluk havası içerisinde devam etmekte olduğu, Amerikan heyetinin başta İstanbul olmak üzere

yurdun çeşitli yerlerine giderek yerinde inceleme yapacağı bilgisine yer verilmiştir (Ülke Gazetesi, 31 Mayıs 1947: 1). Ayrıca, incelemede bulunacak heyetin yasak bölgelere girebilmeleri için de Bakanlar Kurulu'ndan izin onayı çıkarılmıştır (BCA, Fon: 30-18-1-2 Yer: 113/36/3).

7 Haziran tarihli gazete haberinde, Ankara'da bulunan Amerikan heyetinden havacılar grubunun, Tümgeneral Halil Türk'ün başkanlığında incelemelerde bulunmak üzere Sivas'a hareket edeceği ve Sivas'ta havacılıkla ilgili incelemeler yapıldıktan sonra diğer bölgelerin de gözden geçirileceği bilgisi verilmiştir (Ülke Gazetesi, 7 Haziran 1947: 1). Amerikan heyetinin yaptığı incelemelerin olumlu geçtiğine dair haberler Ülke gazetesine yansıtılarak şöyle verilmiştir: "*Memleketimizde misafir bulunan ve üç koldan inceleme ve temaslarına devam eden Amerikan heyetleri gördüklerinden çok memnun kalmakta ve bu intibalarını samimi bir dille sık sık izhar etmektedirler. Heyet başkanının ay sonuna kadar raporunu hazırlayacağı ve Washington'a göndereceği sanılmaktadır*" (Ülke Gazetesi, 11 Haziran 1947: 1).

General Lunsford Oliver başkanlığındaki Amerikan askeri heyetinin Sivas'a gelişi ise Ülke gazetesinde şu şekilde yer almıştır: "*Yurdumuzun birçok yerlerinde tetkiklerde bulunan Tümgeneral Oliver'in başkanlığındaki Amerikan askeri heyeti bugün teyyare ile şehrimize gelecektir. Gelenler arasında Albay Nizner, Albay Brevveter, Robets, Yarbay Cary, ordumuzdan da kendilerine refakat eden Tuğgeneral Erdelhiin, Kurmay Albay Ataman, Kurmay Yarbay Aydınalp, Kurmay Yüzbaşı Sarp bulunmaktadır*". Haberde ayrıca heyetin, askeri tesisleri, İnönü Etnografya Müzesi'ni ve Sivas Kongresi'nin yapıldığı binadaki kongre salonunu gezeceği bilgisine yer verilmiştir (Ülke Gazetesi, 28 Haziran 1947: 1). Sivas'ta incelemelerde bulunan heyetin başkanı General Lunsford Oliver'in verdiği demeç, Ülke gazetesinin 29 Haziran 1947 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Buna göre; Kongre salonu gezilip, Atatürk'ün yatak odasına gelindiğinde, General Oliver'e, Atatürk'ün, Türkiye'nin Washington'ı olduğu söylenmiş, bu söz üzerine Oliver, Atatürk'ün Washington'dan daha büyük işler başarmış olduğunu söyleyerek konuşmasına şu şekilde devam etmiştir: "*Washington Amerikan milletinin kötü ve eski ananelerini yıkmak gibi bir meseleyle karşı karşıya bulunmuyordu. Halbuki Atatürk, köhne bir zihniyetle de mücadele etmek mecburiyetinde idi. Bunun ne demek olduğu düşünülürse, Atatürk'ün ne kadar büyük işler başarmış olduğunu takdir etmek daha ziyade mümkün olur*". General Oliver geziler hakkında ise Ülke gazetesine verdiği demeçte ziyaretler esnasında en çok hoşuna giden noktayı şu cümleleriyle ifade etmiştir: "*Ziyaretlerimiz esnasında en çok hoş giden nokta, gördüğümüz okullarınızın durumu: Çocuklarınızı ve gençlerinizi Türkiye'nin geleceği için yetiştirmek hususunda yürüdüğünüz yoldur. Bu yol, cidden mükemmel bir yoldur. Şüphesiz ki, Türkiye'nin istikbali bu çocukların ellerine verilmiş olacak ve bu çocuklar ise bugün çok iyi bir şekilde yetiştirilmekte olduklarından Türkiye'nin geleceği de muhakkak ki çok parlak olacaktır. Sizden, Amerikan halkının, Türkiye halkına olan sevgi ve selamlarını ve Türkiye'ye karşı olan dostluk teminatını kendilerine bildirmenizi rica ederim. Temenni ederim ki, iki memleket halkı birbirlerini daha çok iyi tanıyacak ve yıllar geçtikçe Türk ve Amerikan milletleri arasındaki dostluk daha ziyade yakınlaşacak ve daha çok kuvvetli bir duruma gelecektir*" (Ülke Gazetesi, 29 Haziran 1947: 1).

Türkiye'de incelemelerde bulunan Amerikan heyetinin Ankara'ya dönüşü Ülke gazetesinin 1 Temmuz 1947 tarihli sayısındaki haberle bildirilmiştir. Haberde; 100 milyon dolarlık yardım anlaşmasının son şeklini almış olduğu, incelenmek üzere Bakanlar Kurulu'nun onayına sunulduğu, Bakanlar Kurulu'nun onayından sonra ABD Büyükelçisi Wilson tarafından ABD Dışişleri Bakanlığına iletileceği ve daha sonra da imzalanacağı bilgisine yer verilmiştir (Ülke Gazetesi, 1 Temmuz 1947: 1-2). Anlaşmanın imzalanması ise Ülke gazetesinin 13 Temmuz 1947 tarihli sayısı ile okuyucularına şu şekilde duyurulmuştur: "*Türkiye ile Birleşik Amerika arasında yardım anlaşması Dışişleri Bakanlığında Türkiye Hükûmeti adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Birleşik Amerika Devletleri adına da Birleşik Amerika'nın Büyük Elçisi Wilson tarafından imzalanmıştır*" (Ülke Gazetesi, 13 Temmuz 1947: 1).

Anlaşmanın imzalanmasının ardından Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin gazetesinde yayınlanan makalesine Ülke gazetesinde yer verilmiş, anlaşmayı Yalçın, iki ülke arasındaki iyi niyetli yaklaşmanın belgesi olarak değerlendirmiştir (Ülke Gazetesi, 15 Temmuz 1947: 2). Daha sonraki süreçte, ABD tarafından Türkiye'ye yapılan yardımları Ülke gazetesi yakından takip etmiş yardımlarla ilgili haberleri sürekli sayfalarına taşımıştır.

1950 yılında yardım programının üçüncü yıldönümü münasebetiyle ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı bir tebliğ de Ülke gazetesinin sayfalarında yer almıştır. Truman Doktrini sayesinde Türkiye'nin milli savunmasıyla birlikte malî yapısının da güçlendirildiğine işaret edilen tebliğde, "*Amerika'nın Türkiye'de takip ettiği hedef, Türklere yardım etmek, orduyu modernleştirmek ve Türkiye'nin komünizm tehlikesi karşısında milli bünyesini koruyabilmesi için iktisadi bünyesini takviye etmek olmuştur. Amerikan yardımı sayesinde Türk ordusunun muharebe kabiliyeti ve ateş kuvveti önemli nispette artmış, buna mukabil ordu mevcudu*

azaltılabilmıştır” ifadeleri kullanılmış ve Türkiye’ye iktisadi yardım olarak 164 milyon dolar harcandığına vurgu yapılmıştır (Ülke Gazetesi, 24 Mayıs 1950: 1).

1947 ile 1951 yılları arasındaki ABD tarafından yapılan askeri yardım miktarı 400 milyon doları bulmuştur. Truman Doktrini kapsamında Türkiye’ye gönderilen askeri malzemelerin çoğunluğunu, İkinci Dünya Savaşı’nda ABD’nin kullandığı savaş artığı malzemeler oluşturmuştur. Amerikan askeri yardımları Türk ordusunun modernizasyonuna büyük katkı sağlamış olmakla birlikte, savaş artığı yardım malzemelerinin bakım ve onarımlarından dolayı Türkiye’nin dışa bağımlılığı söz konusu olmuştur (Oran, 2002: 535).

IV. MARSHALL YARDIMLARINA İLİŞKİN HABERLER

Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan’a askeri yardım hedeflenmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı en çok Batı Avrupa’yı etkilemiş ve Batı Avrupa savaş sonrası ekonomik darboğaza girmiştir (Armaoğlu, ty: 226). ABD’ye göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa, ekonomik ve sosyal olarak yıkım yaşamış ve bir karmaşa içerisine girmiştir. Bu durum ise Rusya’nın yayılcı politikası için bir fırsat oluşturmuştur. Rusya’nın yayılcı politikasına karşı Avrupa’nın, maddi ve manevi olarak desteklenerek siyasi bağımsızlığının korunması gerekli olmuş ve bu yüzden de ABD; başta İngiltere, Almanya ve Fransa olmak üzere tüm Avrupa ülkelerini siyasi ve ekonomik iş birliği içerisinde bütünleştirerek Sovyet yayılmasının önüne geçmek istemiştir (Erhan, 1996: 276).

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947’de Harvard Üniversitesinde yaptığı konuşmasında, Avrupa’nın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara değinmiş, Avrupa devletlerinin tek çatı altında toplanarak ortak bir imar planı oluşturmalarının gerekliliğinden bahsetmiştir. Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere tüm Avrupa ülkelerini bu plana katılmaya davet etmiştir (Oran, 2002: 538). Marshall planında dikkat çeken husus; Truman doktrininde önerilen askeri yardımlardan ziyade açlık, sefalet ve kargaşaya karşı bir eylem planı olmasıdır. Sadece Türkiye ve Yunanistan’a değil tüm Avrupa’yı kapsayacak şekilde yardımların yapılmasını öngörmektedir (Oran, 2002: 539).

Ülke gazetesi yazarlarından İbrahim Duygun, Marshall Planı’nın şu iki fikirden ilham aldığı değerlendirmesini yapmıştır. Birincisi Henry A. Wallace’ın çokça tekrar ettiği “*Dünya’yı komünizmden kurtarmak istiyorsanız, bugünkü sefaleti yeniniz*” fikri, diğeri ise Winston Churchill’in ortaya attığı “*Avrupa Birleşik Devletleri*” oluşturma düşüncesidir. Sovyetler, ya Marshall planı ile Birleşik Avrupa fikirlerine saygı duyacak ya da yeni bir faciaya sürüklenecektir. Duygun, yazısında Marshall Planı’nı da şu şekilde izah etmiştir: “*Marshall planı meşhur Truman Doktrininin aksine olarak ekonomileri savaştan zarar gördüğü için düzenini kaybetmiş olan bütün dünya milletlerine, Amerika yardım edecek ve açacağı kredi 15-20 milyar dolar gibi muazzam yekünlara kadar çıkabilecek, buna karşılık Amerika o devletten sadece bir ithalat ve ihracat müsaadesi isteyecek. Bu suretle Amerika iki noktayı hedef alarak seçmiş benziyor. Birincisi, yardım ettiği memleketlere geçiş kolaylığı sağlayarak komünizmin gelişmesini önlemiş olacak, ikinci olarak da şimdilik Güney Amerika ile Avustralya’dan başka müşterisi olmayan ve inziva politikasını terk eden Amerikan sanayiine pazar bulacak. Truman Doktrini ise komünist olmayan fakat komünist baskısı altında olan hükümetlere yardım şeklinde hülasa edilmekte idi. Marshall planı, henüz kati şeklini almamakla beraber, yardım isteyen milletlerin bu parayı ne şekilde kullanacağını binaenaleyh daha evvelden Amerika’ya bir kalkınma planı vermesini şart koşmaktadır*” (Ülke Gazetesi, 27 Haziran 1947: 1).

Ülke gazetesi, ayrıca Fransız eski Maliye Bakanının “*Paris Presse*” gazetesinde yayınlanan Marshall Planı ile ilgili görüşlerini, İbrahim Duygun’un yaptığı çeviri ile yayınlamıştır. Habere göre bakanın görüşü şöyledir: İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden itibaren ABD, Avrupa’ya değeri milyonları bulan yardımlarda bulunmuş ve krediler açmıştır. Fakat bu yardımlar hiçbir Avrupa ülkesinin ekonomik durumunu düzeltmemiş, geçici çözüm olmaktan öte gitmemiştir. Görülmüştür ki yapılan yardımlar, dipsiz bir kuyuya atılan, geri dönüşü olmayan, işe yaramayan servetlerdir. Bu yüzden yardım yöntemini değiştirmek faydalı olacaktır. Avrupa ülkeleri, savaştan önceki mali yapılarına kavuşsalar bile aralarında serbest ticaret olmadığı sürece beklenen refaha kavuşmaları mümkün olmayacaktır. Avrupa, öyle bir çıkmaza düşmüştür ki, elindeki mevcut kredileri nasıl değerlendireceği bilememektedir. Yapılan haberde bakanın şu sözlerine de yer verilmiştir. “*Fikrimce, Avrupa’nın kalkınma planının hazırlanması ve uygulanışı, muhtelif uzman komitelere havale edilmeli ve bu komitelerin başında, ihtiyaçları en iyi bilen en müsait coğrafi durumda olan bir memleket bulunmalıdır. Mesela, bir kömür komitesi si azotlu gübreler komitesi, bir buğday komitesi kurulmalı ve İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya’dan her biri bunların idaresini almalı, projeler mümkün olduğu kadar çabukça hazırlanarak karma bir komisyonda tekrar görüşülmeli ve aralarında birlik sağlanmalıdır*” (Ülke Gazetesi, 2 Temmuz 1947: 1).

Fransa ve İngiltere; Marshall Planı ile ilgilenen 22 ülkeye, Avrupa'nın kalkınması için gerekli ihtiyaç ve imkânları içeren bir planın en kısa sürede hazırlanmasının gerekli olduğunu bildiren bir nota vermiştir. Notada şöyle denilmektedir: “Her iki hükümet böyle bir programın unsurlarını bir araya getirmek üzere bir teşkilat kurulması lüzumuna kanidirlir. Birleşik Amerika Dışişleri bakanının da tavsiye etmiş olduğu gibi bir programın hazırlanması için Birleşik Amerika'nın dostane yardımını aramak icap edecektir” (Ülke Gazetesi, 6 Temmuz 1947: 1).

Fransa ve İngiltere'nin daveti üzerine 12 Temmuz 1947'de, Paris'te Fransa Dışişleri Bakanlığı binası “*Quai d'Orsay*”de, Avusturya, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Luxembourg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Fransa temsilcileri bir araya gelerek, Avrupa'nın çözüm bekleyen sıkıntılarının belirlenerek çözüme kavuşturulması için, ABD'nin belirlediği şekilde Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı (Conference of European Economic Co-operation, CEEC) adında bir örgüt kurmuşlardır (Oran, 2002: 539). Yapılan uzun görüşmeler neticesinde, dört yıl süreli “*Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı*” hazırlanmış ve bu ABD'ye sunulmuştur (Uçarol, 1995: 667).

Paris toplantısında hazırlanan rapora göre, Türkiye ekonomik kalkınma planı için 615 milyon dolar yardım yapılmasını istemiştir. Fakat raporu değerlendiren Amerikalı uzmanlar, Marshall yardımlarının İkinci Dünya Savaşı'ndan etkilenen devletlere ekonomik destek vermek amacıyla yapılacağını öne sürerek Türkiye'nin isteğine olumsuz görüş bildirmişlerdir. Amerikalı uzmanların bu görüşü Türkiye'de büyük tepki görmüştür. Muhalefet, hükümetin yanlış ve eksik bilgi vermesinden dolayı olumsuz görüş çıktığını ileri sürerek iktidarı suçlamıştır. Tepkiler üzerine Türk hükümeti, doğrudan Amerikan Hükümetine başvurarak yardım konusunun tekrar değerlendirilmesini talep etmiştir (Gönlübol ve Ulman, 2014: 221).

Türkiye'nin de Amerikan yardımlarından yararlanacağına dair haber Ülke gazetesinin 15 Nisan 1948 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Gazetede yayınlanan haber şu şekildedir: “*Amerika nezdinde yapılan teşebbüs ve temaslar neticesinde Türkiye'de kredi yardımı görecektir memleketler arasına konulmuştur. Aldığımız malumata göre, memleketimiz Temmuz ayına kadar olan ilk üç aylık devrede de yardımdan faydalanacaktır. Ondan sonra bir yıllık yardım miktarı da tespit edilecektir*” (Ülke Gazetesi, 15 Nisan 1948: 1). TBMM'nin 16 Nisan 1948 tarihli oturumunda Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk, Dışişleri Bakanı'nın Londra, Paris ve Atina görüşmeleri hakkında meclisi bilgilendirmesi için sözlü soru önergesi vermiştir (TBMM Tutanak, B.48, 16.4.1948, O.1) Önergeyi cevaplandıran Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, ardından Türkiye'nin yardım programına dahil edilmesine şu sözlerle teşekkür etmiştir: “*Ekonomik iş birliği bahsine nihayet vermeden evvel Türkiye'nin haklı iddialarını ve gerçek ekonomik durumunu yeniden gözden geçirmekte büyük iyi niyet, dostça anlayış gösteren ve Marshall Planı çerçevesi içinde memleketimizin de ciddi yardıma ihtiyacı olduğunu kabul eden Birleşik Devletler Hükümetine huzurunuzda teşekkür etmeyi vazife bilirim*” (Ülke Gazetesi, 17 Nisan 1948: 2).

Avrupa'nın kalkınması için hazırlanan Marshall Planı kapsamında 1 Nisan 1948 ile 31 Mart 1949 arası 12 aylık sürede, ABD'nin Türkiye'ye yapacağı yardımlar Ülke gazetesinde haber yapılmıştır. Buna göre; ziraat makinaları için 3 milyon 700 bin dolar, maden makinaları için 9 bin dolar, kereste için 400 bin dolar, elektrik makinaları için 1 milyon 800 bin dolar, diğer makinalar için 2 milyon dolar ve muhtelif işler için 700 bin dolar olarak planlanmıştır (Ülke Gazetesi, 22 Nisan 1948: 1). Bu gelişmelerden sonra, 4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye ile ABD arasında Ekonomik İş Birliği Antlaşması Türk Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak ve Amerikan Hükümeti adına Edwin C. Wilson tarafından imzalanmıştır (Ekonomik İş Birliği Antlaşması hakkında Kanun, 1948).

Ülke gazetesinin 17 Ağustos 1948 tarihli haberine göre, Başkan Truman; Marshall yardım planı için kongreden 1 milyar 500 milyon dolar istemiş ve kredilerin, İktisadi İş Birliği Teşkilatı'nın çalışmaya başlayacağı tarih olan 2 Nisan 1949'dan önce kabul edilerek İktisadi İş Birliği İdarecisi Paul Hoffman'ın emrine verilmesi gerektiğini söylemiştir (Ülke Gazetesi, 17 Ağustos 1948: 1).

Ülke gazetesinde yer alan bilgilere göre; 1948 yılı sonu itibariyle 15 Avrupa ülkesine yapılan yardım miktarı 4 milyar 190 milyon dolar bulunmuş (Ülke Gazetesi, 28 Aralık 1948: 1). Bu yardım kapsamında Türkiye'ye ayrılan ödenek ise 50 milyon dolar olmuştur (Ülke Gazetesi, 19 Ekim 1948: 1). Ayrıca Avrupa Kalkınma İdarecisi Paul Gray Hoffman, 1951 yılında Marshall Planı kapsamında Avrupa devletlerine ayrılması planlanan ödenek miktarlarını; Türkiye'ye 44 milyon 100 bin dolar, İngiltere'ye 687 milyon dolar, Batı Almanya'ya 442 milyon dolar, Fransa'ya 502 milyon dolar, Avusturya'ya 124 milyon dolar, Belçika'ya 142 milyon dolar, Danimarka'ya 65 milyon dolar, Trieste'ye 10 milyon dolar, Yunanistan'a 148 milyon dolar, İzlanda'ya 40 milyon dolar, İrlanda'ya 33 milyon dolar, İtalya'ya 290 milyon dolar, Hollanda'ya 192 milyon dolar, Norveç'e 167 milyon dolar, Portekiz'e 23 milyon dolar, İsveç'e 34 milyon dolar olarak açıklamıştır (Ülke

Gazetesi, 23 Şubat 1950: 1). Ülke gazetesinde yer alan bu bilgiler değerlendirildiğinde Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye çok küçük bir pay ayrıldığı görülmüştür.

Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yapılan yardım miktarları hakkında Ülke gazetesinin 10 Mayıs 1950 tarihli baskısında geniş yer verilmiş olup habere göre; Marshall Planı'nın uygulanmaya başlandığı 2 yıllık süre içerisinde, Türkiye'ye 1948 ile 1949 yılları arasında 49 milyon dolar, 1949 ile 1950 yılları arasında ise 114 milyon 300 bin dolar olmak üzere toplam 164 milyon dolar ödeme yapılmıştır (Ülke Gazetesi, 10 Mayıs 1950: 3). 1952 yılına kadar Türkiye'ye yapılan yardımlar toplam 352 milyon dolar civarında olmuştur. Bu miktarın; 175 milyon dolarlık kısmını Amerikan piyasalarından mal satın alınması için verilen, doğrudan yardımlar oluşturmuştur. Geriye kalan 177 milyon dolarlık kısım ise OEEC ülkelerinden mal satın alınması için verilen dolaylı yardımlardır. Yardımların yüzde 60'ı tarımsal kalkınma alanında kullanılmıştır (Oran, 2002: 542).

Ülke gazetesinin 1950 yılına kadar olan baskılarında; Marshall Planı kapsamında yapılan yardımların, tarımsal kalkınma, yeraltı kaynakları ve ulaştırma alanında kullanıldığına dair çok sayıda habere rastlanmıştır. Ayrıca personel eğitimleri için yapılan yardım haberleri de zaman zaman gazetede yer almıştır. 19 Mart 1949 tarihinde Devlet Bakanı Nurullah Esat Sümer yaptığı bir basın toplantısında; ABD'nin yaptığı askeri yardımlarla Marshall Planı kapsamında yapılan yardımların birbiri ile karıştırılmaması gerektiğini, Marshall Planı kapsamında yapılan yardımların tamamen tarımsal kalkınma ve madencilik sektöründe kullanılacağını bilgisini vermiştir (Ülke Gazetesi, 20 Mart 1949: 1).

V. SONUÇ

Çalışmanın öznesi olan Ülke gazetesi, Türk siyasi hayatında önemli yer edinmiş ünlü gazeteci ve siyasetçi Hüseyin Cahit Yalçın ile CHP milletvekilleri Refik Ahmet Sevengil, Hikmet Işık, Necmeddin Sadak gibi halkın saygı duyduğu isimlerin kaleme aldıkları köşe yazıları ve yorumları ile Türk dış politikasına dair gündemin sıcak gelişmelerini sayfalarına taşımıştır. CHP'nin yayın organı olmasından dolayı Ülke gazetesinde yayınlanan haber ve yorumlar aslında iktidar partisi CHP'nin izlediği dış politikayı da yansıtmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin yalnız kaldığı ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs talep ettiği bir dönemde ABD'nin Türkiye'ye destek veren bir politika ile yakınlaşma adımlarını atması Türk Hükümeti tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Türk Hükümetinin memnuniyet duygusu, Ülke gazetesinin Türk-Amerikan ilişkilerine ait haber ve yorumlarına da yansımıştır.

Ülke gazetesinde yayınlanan haberlerden de anlaşılacağı üzere Amerikan yardımlarının miktarı Türkiye'nin beklentisinin çok altında kalmıştır. Ayrıca yardımlardan önce Amerikan heyetlerinin Türkiye'de gelerek incelemelerde bulunması yardımın ne şekilde kullanılacağını bu heyetlerin planlaması, Amerikan yardımları ile Türkiye'nin dışa bağımlı bir ülke duruma gelmesinin yolunu açmıştır.

KAYNAKLAR

- Akkor, M.** (2017). II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 1-17.
- Armaoğlu, F.** (ty.) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. Alkım Yayınevi, 11. Baskı.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer: 113/36/3 s.1.
- Erhan, Ç.** (1996). Ortaya çıkışı ve uygulanışıyla Marshall planı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51 (01).
- Ertem, B.** (2009). Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman doktrini ve Marshall planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 377-397.
- Gönlübol, M., & Ulman, H.** (2014). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Siyasal Yayınevi.
- Güler, Y.** (2004). II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri 1945-1950. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 209-224.
- Gürbüz, M. V.** (2010). Türk-Amerikan İlişkilerinde İttifak Sürecinin Başlaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10 (19), 139-170.
- Işık H.** (1947, 14 Mart). Amerika Cumhurbaşkanının Türkiye ve Yunanistan'a Kongreden Yardım İsteği. *Ülke Gazetesi*, 1.
- Kalyon, L.** (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6 (11), 7-26.
- Köse, İ.** (2015). Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19, 241-276.
- Malkoç, E.** (2006). Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 9, 89-127.

- Nair, G.** (2017). Türk Basın Tarihinde Taşrada Yayımlanan Bir Merkez Gazetesi: Ülke. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2, (4), s. 80-93.
- Nair, G.** (1999). *1878-1999 Sivas Basını*. Dilek Ofset Matbaacılık.
- Oran, B.** (Ed.). (2002). *Türk Dış Politikası 1919-1980*. İletişim Yayınları.
- Resmî Gazete, Sayı: 6656**, 13 Temmuz 1948. (Avrupa Ekonomik İş birliği sözleşmesi ile eklerinin onanması hakkında Kanun)
- Sadak N.** (1947, 9 Nisan). Yardım Projesinin Kabul Edilmesi İhtimalleri Artmıştır. *Ülke Gazetesi*, 1-4.
- Sadak N.** (1947, 14 Mayıs). Türkiye İçin Yeni Bir Devir Açılmıştır. *Ülke Gazetesi*, 1-3.
- Sevengil R.A.** (1946, 6 Mart). Börns'ün Nutku. *Ülke Gazetesi*, 1-4.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı 2, C.11** (Nisan 1948), 43-46.
- Temizer, A., & Özkan, M.** (2013). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 3 (4), 1-17.
- Uçarol, R.** (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*. Filiz Yayınevi.
- Umar, Ö.** (2004). İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20 (59), 369-412.
- Ülke Gazetesi** (2 Mart 1946). *Amerika'dan Bir Tehdit*.
- Ülke Gazetesi** (7 Mart 1946). *Başbakan Şükrü Saraçoğlu Cumhuriyet Hükümetinin İç ve Dış Politikasını Anlattı*.
- Ülke Gazetesi** (10 Mart 1946). *Amerikan Harp Filosunun Akdeniz Ziyaretine Verilen Siyasi*.
- Ülke Gazetesi** (11 Mart 1946). *Amerika'dan Ruslara Ciddi Bir İhtar Yazısı*.
- Ülke Gazetesi** (4 Nisan 1946). *Missuri'nin Akdeniz Seferi ve İstanbul Ziyareti*.
- Ülke Gazetesi** (6 Nisan 1946). *Türk-Amerikan Dostluğunun Bir Nişanesi*.
- Ülke Gazetesi** (6 Nisan 1946). *İki Dost Devletin Kucaklaşması*.
- Ülke Gazetesi** (7 Nisan 1946). *Başbakanımız Saraçoğlu Amerikan Gazetecilerine Mühim Bir Demeçte Bulundu*.
- Ülke Gazetesi** (9 Nisan 1946). *Amerika Türkiye'nin Yakın Dostluğunu İstiyor*.
- Ülke Gazetesi** (12 Mart 1947). *Amerika'nın Türkiye'ye Yardımı*.
- Ülke Gazetesi** (13 Mart 1947). *Başkan Truman Kongreden Türkiye ve Yunanistan'a 400 Milyon Dolar Yardım İstedi*.
- Ülke Gazetesi** (14 Mart 1947). *Başbakan Recep Peker'in Amerika Yardımı Hakkındaki Demeci*.
- Ülke Gazetesi** (14 Mart 1947). *Truman'ın Mesajı İyi Karşılandı*.
- Ülke Gazetesi** (10 Nisan 1947). *Vanderberg Yardım Yapmakla Sulha Hizmet Edildiğini Söylüyor*.
- Ülke Gazetesi** (13 Nisan 1947). *Çörçil ve Amerikan Siyaseti*.
- Ülke Gazetesi** (24 Nisan 1947). *Yardım Tasarısı Kabul Edildi*.
- Ülke Gazetesi** (25 Nisan 1947). *Amerika Yardımının Yankıları*.
- Ülke Gazetesi** (11 Mayıs 1947). *Türkiye ve Yunanistan'a Yapılacak Yardım Tasarısı Kabul Edildi*.
- Ülke Gazetesi** (11 Mayıs 1947). *Amerikan Yardımı Yurtta Büyük Sevinç Uyandırdı*.
- Ülke Gazetesi** (23 Mayıs 1947). *Amerikan Yardım Kanunu İmzalandı*.
- Ülke Gazetesi** (25 Mayıs 1947). *Türkiye ve Yunanistan'a Yardım*.
- Ülke Gazetesi** (27 Mayıs 1947). *Ankara'ya Gelen Amerikan Heyeti*.
- Ülke Gazetesi** (31 Mayıs 1947). *Türk Amerika Görüşmeleri*.
- Ülke Gazetesi** (7 Haziran 1947). *Heyet, Sivas ve Havalisinde de Tetkikler Yapacak*.
- Ülke Gazetesi** (11 Haziran 1947). *Amerikan Heyetinin Yurt Gezileri*.
- Ülke Gazetesi** (27 Haziran 1947). *Marşal Plânı- Birleşik Avrupa devletleri*.
- Ülke Gazetesi** (28 Haziran 1947). *Amerikan Heyeti Bugün Şehrimize Geliyor*.
- Ülke Gazetesi** (29 Haziran 1947). *Amerikan Heyeti Tezahüratla Karşılandı*.
- Ülke Gazetesi** (1 Temmuz 1947). *Amerikan Yardımı*.
- Ülke Gazetesi** (2 Temmuz 1947). *Avrupa, Marşal Plânını Gerçekleştiremezse Dipsiz Bir Kuyu Gibi Kalacak*.
- Ülke Gazetesi** (6 Temmuz 1947). *Marşal Planı İngiliz-Fransız Hükümetleri Plana İlgî Gösteren 22 Millete Birer Nota Gönderdiler*.
- Ülke Gazetesi** (13 Temmuz 1947). *Türk-Amerikan Yardım Anlaşması Dün İmzalandı*.
- Ülke Gazetesi** (15 Temmuz 1947). *Türk-Amerikan Yardım Anlaşması*.
- Ülke Gazetesi** (15 Nisan 1948). *Türkiye Amerika Kredi Yardımından İstifade Edecek*.
- Ülke Gazetesi** (17 Nisan 1948). *Büyük Millet Meclisinde Dışişleri Bakanı 16'lar Konferansı Londra-Paris Ve Atina'daki Temasları Hakkında İzahat Verdi*.

- Ülke Gazetesi** (22 Nisan 1948). *Avrupa'nın Kalkınması.*
- Ülke Gazetesi** (17 Ağustos 1948). *Amerika Yardımı.*
- Ülke Gazetesi** (19 Ekim 1948). *Amerika Türkiye'ye 50 Milyon Dolar Yardımda Bulunacak.*
- Ülke Gazetesi** (28 Aralık 1948). *Marşal Yardımı. Onbeş Memlekete Verilen Miktar 132 Milyon Doları Buldu.*
- Ülke Gazetesi** (20 Mart 1949). *Marşal Planının Türkiye'ye Tatbiki.*
- Ülke Gazetesi** (23 Şubat 1950). *1951 Marşal Yardımından Türkiye'ye 44 milyon Ayrıldı.*
- Ülke Gazetesi** (10 Mayıs 1950). *Türkiye'ye Sağlanan Amerikan Yardımının Miktarı ve İstimali.*
- Ülke Gazetesi** (24 Mayıs 1950). *Birleşik Amerika Dışişleri Bakanlığı Mühim Bir Tebliğ Yayınladı.*
- Yazıcı, Ö. F.** (2021). *Ülke Gazetesinin Yayın Faaliyetleri, Habercilik Anlayışı ve Politikaları (1945-1950).* Yüksek Lisans Tezi, Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırma Makalesi–Research Article

Covid-19 Salgınının Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesine Etkisi

Impact of the Covid-19 Epidemic on the Central Government Budget in Turkey

Ökkeş Kısa^{1*}, Kadir Kartalci²

Geliş / Received: 11/05/2022

Revize / Revised: 14/06/2022

Kabul / Accepted: 15/06/2022

ÖZ

Covid-19 salgını, birçok makroekonomik göstergelyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu göstergelerden bir tanesi de, merkezi yönetim bütçesidir. Bu çalışmanın amacı; salgının Türkiye’de merkezi yönetim bütçesine etkisini incelemektir. Bu nedenle bütçeye ilişkin kalemlerdeki 5 yıllık değişikliklere odaklanılarak salgının etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda; kamu giderlerinde ve kamu gelirlerinde artışlar olduğu gözlenmiştir. Kamu giderlerindeki artışın nedenleri; salgınla mücadele kapsamında yapılan harcamalar ve enflasyondur. Kamu gelirlerindeki artışın nedenleri ise; enflasyonla kaynaklı olarak mali sürüklenme, dolaylı vergilerin fiyat değişimlerini izlemesi ve alınan politika önlemleridir. Ancak kamu gelirlerinin kamu giderleri kadar artmaması sebebiyle salgın döneminde bütçe açığı artmıştır. Bunun sonucunda faiz giderlerinde artış görülmüştür.

Anahtar Kelimeler- *Covid-19 Salgını, Merkezi Yönetim Bütçesi, Kamu Gideri, Kamu Geliri, Bütçe Dengesi*

ABSTRACT

The Covid-19 outbreak has adversely affected many macroeconomic indicators. One of these indicators is the central government budget. The aim of this study is to examine the effect of the epidemic on the central government budget in Turkey. For this reason, the effect of the epidemic has been tried to be revealed by focusing on the 5-year changes in the budget items. As a result of the study, it was observed that there were increases in public expenditures and public revenues. The reasons for the increase in public expenditures are the expenditures made within the scope of the fight against the epidemic and inflation. The reasons for the increase in public revenues are inflation, fiscal drift, the monitoring of price changes by indirect taxes, and the policy measures taken. However, due to the fact that public revenues did not increase as much as public expenditures, the budget deficit increased during the epidemic period. As a result, an increase was observed in interest expenses.

Keywords- *Covid-19 Pandemic, Central Government Budget, Public Expenditure, Public Revenue, Budget Balance*

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: okkes.kisa@inonu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-9907-3896>)

Maliye Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.

²İletişim: kadir.kartalci@inonu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-4102-9294>)

Maliye Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.

I. GİRİŞ

Koronavirüs salgını, Çin’de 2019 yılının Aralık ayında başlamış ve çok kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, 2020 yılının Mart ayında ‘pandemi’ ilan etmiş ve ülkeler hastalıkla mücadele açısından etkin politikalar uygulamaya başlamıştır. Hastalığın hava yolu ile bulaşıyor olması sebebiyle sosyal mesafe kuralına, maske kullanımına ve zorunlu karantina uygulamalarına başvurulmuştur. Ancak salgının yayılım hızının azaltılamaması, bazı faaliyetlerinin geçici süreliğine yasaklanmasına ve kısmi zamanlı sokağa çıkma yasaklarına yer verilmiştir. Sağlık krizi olarak başlayan koronavirüs salgını, alınan tedbirler sebebiyle birçok makroekonomik göstergeyi ve sektörü etkilemiş ve ekonomik krize evrilmiştir (Işık ve Akdoğan, 2021: 137). Diğer taraftan salgının olumsuz arz ve talep şoku içermesi, istihdam ve büyüme oranlarının düşmesine neden olmuştur. Ayrıca tedarik sorunları, bazı ülkelerin dış ticaret dengesini ve cari açıklarını olumsuz etkilemiş ve bütün ülkelerin dış ticaret tutarlarında azalmalar görülmüştür. Salgınla mücadele kapsamında Türkiye’de öncelikle faiz oranlarında indirimle gidilmiş ve genişletici etki sebebiyle enflasyon oranlarındaki artış, faiz oranlarının artırılmasına gerekli kılınmıştır. Bu nedenle Merkez Bankası, 2020 Eylül ayından itibaren kademeli olarak faiz oranlarını artırmıştır. Fakat 2021 Eylül ayında rekabetçi döviz kurunu sağlamak için faiz oranlarında yapılan indirimler, döviz kurunun ve enflasyon oranlarının artmasına neden olmuştur. Sektörel bakımdan incelendiğinde ise; turizm, ulaştırma, havacılık, inşaat, tekstil, sınai ve bankacılık sektörü, salgından olumsuz etkilenmiştir. Makroekonomik göstergelerde ve sektörel bazda gerçekleşen olumsuzluklar, devlet bütçelerinin işlevleri neticesinde bütçeye yansımış ve maliye politikalarının önemi artmıştır. Salgınla mücadelede kullanılan maliye politikaları, durgunlukla mücadelede kullanılan maliye politikaları ile örtüşmektedir. Bu bağlamda kamu giderlerinde artış ve kamu gelirlerinde azalışlar beklenmekte ve bütçe dengesinde bozulmalar gerçekleşmektedir (Tosunoğlu ve Kasal, 2020: 36; Arabacı ve Yücel, 2020: 92; Çetin, 2020: 349).

Bu çalışmanın amacı; salgının Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesine etkisini incelemektir. Merkezi Yönetim Bütçesi, genel bütçeli idareler, özel idareler ve düzenleyici ve denetleyici kuruluşların bütçesinden oluşmaktadır. Bütçede, sözü edilen kuruluşların kamu harcamaları kapsamında yaptıkları harcamalar diğer bir ifade ile giderler ve yaptıkları faaliyetler çerçevesinde elde ettikleri gelirler yer almaktadır. Gelir ve gider kalemlerinden de bütçe dengesine ulaşılmaktadır. Çalışmada 5 yıllık projeksiyonda gelir, gider ve bütçe dengesindeki değişimler ele alınacaktır. Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kamu giderlerinde ortaya çıkan değişim; ikinci bölümde, kamu gelirlerinde ortaya çıkan değişim ve üçüncü bölümde ise, bütçe dengesinde ortaya çıkan değişim incelenecektir.

II. KAMU GİDERLERİNDE ORTAYA ÇIKAN DEĞİŞİM

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 3. maddesine göre; kamu gideri, ‘Kanunlarına veya Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine dayanılarak yaptırılan iş, alınan mal ve hizmet bedelleri, sosyal güvenlik katkı payları, iç ve dış borç faizleri, borçlanma genel giderleri, borçlanma araçlarının iskontolu satışından doğan farklar, ekonomik, malî ve sosyal transferler, verilen bağış ve yardımlar ile diğer giderleri’ olarak ifade edilmektedir. Tablo 1’de 2017-2021 yılları arasında Merkezi Yönetim Bütçesinin giderleri ekonomik sınıflamaya göre tasnif edilmiştir.

Tablo 1. 2017-2021 Merkezi Yönetim Bütçesi Gider Kalemleri (Milyon TL)

	2017	2018	2019	2020	2021
Merkezi Yönetim Giderleri	678.269	830.809	1.000.027	1.203.737	1.599.642
Personel G.	162.146	200.903	249.892	287.785	346.259
SGK Dev. Pr. G.	27.272	34.379	43.045	48.294	57.369
Mal ve Hiz. Al. G.	63.600	71.946	84.363	96.971	130.105
Cari Transferler	270.924	322.879	400.316	498.063	626.664
Sermaye Giderleri	70.983	88.324	80.717	93.742	130.927
Sermaye Transferleri	13.342	16.746	16.316	15.171	25.492
Borç Verme	13.291	21.672	25.438	29.750	101.978
Faiz Giderleri	56.712	73.961	99.940	133.962	180.853
Faiz Hariç Giderleri	621.557	756.848	900.087	1.069.775	1.378.789

Kaynak: 2017-2020 Kesin Hesap Kanunu ve Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı Aylık Gerçekleşme Raporları.

Tablo 1 incelendiğinde; 2019 yılında sermaye giderleri ve sermaye transferleri kaleminde ve 2020 yılında sadece sermaye transferleri kaleminde kümülatif olarak bir önceki yıla göre azalma gerçekleşmiş ve diğer bütün kalemlerde ilgili yıllarda yükselişler gerçekleşmiştir. Yükselişlerin ne kadar olduğu ve ilgili gider kalemlerinin bütçedeki ağırlıkları için Tablo 2 ve 3'ün incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 2. Gider Kalemlerinde Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)

	2017	2018	2019	2020	2021
Merkezi Yönetim Giderleri	16,1	22,4	20,3	20,3	32,8
Personel G.	8,9	19,3	24,4	15,1	20,3
SGK Dev. Pr. G.	10,4	26	20,1	12,1	18,7
Mal ve Hiz. G.	17,5	13,1	17,2	14,9	34,1
Cari Transferler	20,4	19,1	23,9	24,4	25,8
Sermaye Giderleri	18,9	24,4	-8,61	16,1	39,6
Sermaye Transferleri	50,2	25,5	-2,5	-7	68
Borç Verme	4,1	63	17,3	16,9	242,7
Faiz Giderleri	12,8	30,4	35,1	34	35
Faiz Hariç Giderleri	16,4	21,7	18,9	18,8	28,8

Kaynak: Tablo 1'den yararlanarak oluşturulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde; Türkiye'de merkezi yönetim giderleri, her yıl yaklaşık %20 artmış, 2021 yılında ise artış oranı %32,8 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı enflasyon oranının %36,8 (TÜİK, 2022) olduğu dikkate alınır, bu artış salgından ziyade enflasyondan kaynaklı olabilecektir. 2020 yılında ise enflasyon oranı, %14,6 olduğu ve 2020 bütçe giderlerinin %20,3 arttığı dikkate alınır, aradaki 5,7 puanlık fark salgın ile ilişkilendirilebilir. Diğer taraftan 2021 yılında Türkiye'de enflasyonun bu denli artmasının daha çok yapısal sorunlara dayanmasına rağmen, salgın da enflasyon oranlarının artmasını sağlamıştır. İlgili dönemde Türkiye'de salgınla mücadele kapsamında, genişletici maliye ve para politikaları uygulanmış ve bu politikalar doğrudan enflasyona etki etmiştir. Salgınla mücadele kapsamında 2020 yılının Mart ayında yürürlüğe konulan Ekonomik İstikrar Kalkınma Paketinde maliye ve para politikası araçlarına ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Para politikası açısından, gerçek ve tüzel kişilerin krediye ulaşımı kolaylaştırılmış, salgının Türkiye'de görüldüğü Mart ayından başlanarak üç ay politika faiz oranlarında ve zorunlu karşılık oranlarında (TCMB, 2020a) indirimle gidilmiştir. Nitekim enflasyon baskısı sebebiyle 2020 yılının Eylül ayından itibaren faiz artırımı yapılsa da 2021 yılının Eylül ayından itibaren faiz indirimine gidilmiş (TCMB, 2022) ve söz konusu faiz indirimleri enflasyonun yukarı yönlü hareket etmesini sağlamıştır. Maliye politikası açısından ise; mükelleflerin muhtasar beyannameleri 6 aylığına ertelenmiş, gelir vergisi mükellefleri mücbir sebep kapsamına alınmış, kısa çalışma ödeneği ile çalışanlara destek verilmiş, emekli maaşlarında düzenleme yapılmış, ihtiyaç sahibi kişilere faz ödemeleri kapsamında ödemelerde bulunulmuş, beyanname verme ve vergi ödeme süreleri ertelenmiş, konaklama vergisinin uygulanması ertelenmiş ve il özel idareleri ve belediyeye ait taşınmazların kira ödemelerinde esneklikler tanınmıştır (HMB,2022). Alınan bu politika tedbirleri, doğal olarak piyasalarda genişletici etki oluşturmuş ve enflasyonun artmasına neden olmuştur. Ancak gider kalemlerindeki değişiklikler, piyasada farklı etkiler meydana getirmektedir. Bu nedenle de gider kalemlerindeki değişikliklerin sırasıyla incelenmesi gerekmektedir.

Merkezi Yönetim Bütçesinin gider kalemlerinden birisi olan personel giderleri, kamu personeli olan ya da kamu personeli gibi çalıştırılan ya da sunmuş oldukları hizmetlerden yararlanan ve bordroya dayalı olarak kişilere yapılan nakden ödemeleri kapsamaktadır. Devletin çalıştırdığı bu personeller için işveren sıfatıyla sosyal güvenlik kurumlarına yaptıkları ödemeler ise, SGK devlet prim giderleri altında izlenmektedir (SBB, 2022b:4) Kamu istihdamı, incelenen dönem bazında her yıl bir önceki yıla göre sırasıyla % -0,8, %1,1, %2,7, %3,17 ve %1,8 artış göstermiştir (SBB,2022a). Görüldüğü üzere kamu istihdamında en fazla artış, 2020 yılında gerçekleşmiş ve bunun bütçe giderlerine yansımaları bakımından 2020 yılında personel giderleri önceki yıla göre %15,1, SGK devlet prim giderleri de bir önceki yıla göre %12,1 artış göstermiştir.

Mal ve hizmet alım giderleri, faturalı olarak ya da bağlı olunan mevzuata uygun olarak alınan mal ve hizmet ödemelerini kapsamaktadır (SBB, 2022b:14). Durgunluk dönemlerinde; devletin yapmış olduğu mal ve hizmet alım harcamaları, ekonomide talep artışı yaratmaktadır (Pınar, 2017: 68). Bu bağlamda Türkiye'de salgınla mücadelede mal ve hizmet alımlarına yönelik talep artmış ve bu kalemdaki değişim 2020 yılında %14,9

ve 2021 yılında ise %34,1 olarak artış göstermiştir. Ancak enflasyon oranları dikkate alındığında; reel bazda artışlar çok düşüktür.

Cari transferler, '*sermaye birikimi hedeflemeyen ve cari nitelikli mal ve hizmet alımını finanse etmek amacıyla karşılıksız olarak yapılan ödemeleri*' kapsamaktadır (SBB, 2022b:45). Salgın döneminde; cari transferler kalemindeki artış görev zararlarından, hane halkına yapılan transferlerden ve hazine yardımlarından kaynaklanmaktadır. Ancak kamu transfer harcamalarının bireylerin marjinal tüketim eğilime göre piyasada oluşturduğu dolaylı etkisi sebebiyle talebi ve arzı uyarma düzeyi, cari harcamalar kadar olamamaktadır (Ataç, 2016:178).Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığına göre; Sosyal Dayanışmaya Teşvik Fonuna yapılan ödemeler, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yapılan hazine yardımları ve hane halkına yapılan yardımlar, cari transferler kaleminin artmasına neden olmuştur (SBB, 2021:31-33) Salgın ile kamu bankalarının piyasada hakimiyetleri artmasına rağmen piyasaları canlandırma adına üstlendikleri görevler, söz konusu bankaların olumsuz etkilenmesine neden olmuştur (Kocaman, 2021:402). Bu durum, cari transferler başlığı altında yer alan Halk ve Ziraat Bankalarına ödenen görev zararları kalemini artırmıştır. Halk Bankası görev zararları kaleminin 2020 yılında %58,8, 2021 yılında ise %71,9 artarken; Ziraat Bankası görev zarar kalemi 2020 yılında %35,1, 2021 yılında %6 artmıştır. KİT'lerin görev zararları ise, 2020 yılında bir önce yıla göre %11,8 artarken; 2021 yılında %1146 artış gerçekleşmiştir. Hazine yardımları, 2020 yılında %25,6 artmış ancak artışın sebebi ise sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderlerindeki %24,8'lik artıştan kaynaklanmaktadır. 2021 yılında hazine yardımları, %6 artış göstermiş ve bu artışın %3,1'i sağlık, emeklilik ve sosyal giderlerinden oluşmaktadır. Cari transferleri artıran diğer bir kalem ise, tarımsal destek ödemeleridir. Bu kalem, 2020 yılında %29,3 artış gösterirken, 2021 yılında %9,9 artış göstermiştir. KOBİ'lere yapılan yardımı da içeren hane halkına yapılan diğer transferler, 2020 yılında %36,6 artış gösterirken; 2021 yılında ise %65,8 artış göstermiştir. Gelirden ayrılan paylar da cari transferler kaleminin artmasını sağlamıştır. Buna göre gelirden ayrılan paylar, 2020 yılında %23,5 artış gösterirken; 2021 yılında %41,9 artış göstermiştir.

Devletin mal varlığını artıran ve faydası birden fazla yılı kapsayan mal ve hizmet harcamaları sermaye gideri olarak ifade edilirken; bütçe dışında sermaye birikimini amaçlayan ve karşılıksız yapılan ödemelere sermaye transferleri denilmektedir (SBB, 2022b:3). Durgunluğa karşı oluşturulan politikaların, uzun dönemde enflasyonist etki yaratması sebebiyle kamu yatırım harcamalarına ağırlık vererek arzı artırmak ve dolayısıyla enflasyonist etki azaltmak bakımından faydalı olabilmektedir. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkeler açısından bu durum kamu yatırım harcamalarını artırmak için bir fırsat sunmaktadır (Tokatlıoğlu ve Selen, 2019: 255-256). Bu bağlamda Türkiye'de salgının ilk yılında sermaye giderleri %16,1 artmış ve sermaye transferleri ise %7 azalmış; 2021 yılında ise sermaye gideri %39,6, sermaye transferi ise %68 artmıştır. 2020 yılında sermaye giderlerindeki artış, %31 mamul mal alımından ve %17 gayrimenkul sermaye ve üretim gideri artışından kaynaklanmıştır. 2021 yılındaki sermaye giderindeki artış ise, mamul mal alımlarındaki %21, gayrimenkul sermaye ve üretim gideri %37, gayrimenkul alımları ve kamulaştırılması %82, büyük onarım giderleri %60 ve diğer sermaye giderleri %49 artıştan kaynaklanmıştır. 2020 yılındaki sermaye transferi azalış, diğer yurtiçi sermaye transferlerindeki %19'luk azalmadan kaynaklanmıştır. 2021 yılındaki artış ise, diğer yurtiçi sermaye transferlerindeki %95'lik artıştan kaynaklanmıştır.

Borç verme, '*bir mali hakka dayanan veya Devletin teşebbüs mülkiyetinde hisse (sermaye) katılımına neden olan ve likidite yönetimi veya kazanç sağlama amaçları dışında kamusal amaçlarla yapılan ödemeleri*' kapsamaktadır (SBB, 2022b:68). KİT'lere sermaye artırımını amacıyla yapılan ödemeler ve kamulaştırma giderleri için yapılan ödemeler, borç verme kaleminin artışına neden olmuştur (SBB, 2020:43). 2021 yılındaki artış, KİT'lere sermaye artırımını amacıyla yapılan ödemelerin %412 oranında artmasından kaynaklanmıştır.

Faiz giderleri, ödünç alınan paranın kullanımı karşılığı yapılan ödemeleri kapsamaktadır (SBB, 2022b:42). Salgın döneminde; kamu harcamaları artarken kamu gelirlerin aynı oranda artmaması, bütçe dengesine olumsuz yansımış ve bu nedenle salgın döneminde faiz giderlerinde artış görülmüştür.

Tablo 3. Bütçe Gider Kalemlerinin Ağırlığı (%)

	2017	2018	2019	2020	2021
Merkezi Yönetim Giderleri	100	100	100	100	100
Personel G.	23,9	24,2	25	24	21,4
SGK Dev. Pr. G.	4	4,1	4,3	4	3,5
Mal ve Hiz. G.	9,4	8,7	8,4	8,1	8
Cari Transferler	39,9	38,9	40	41,4	38,9
Sermaye	10,5	10,6	8,1	7,8	8,6

Giderleri					
Sermaye Transferleri	2	2	1,6	1,3	2,2
Borç Verme	2	2,6	2,6	2,4	6,2
Faiz Giderleri	8,3	8,9	10	11	11,2

Kaynak: Tablo 1'den yararlanarak oluşturulmuştur.

Salgın döneminde bazı gider kalemlerinde değişiklikler olmuş ve bu değişikliklere yukarıda değinilmiştir. Tablo 3'de gider kalemlerindeki ağırlıkların değişimi incelenmiştir. Bu bağlamda sermaye giderleri, sermaye transferleri, borç verme ve faiz giderlerinin ağırlıkları artarken; diğer kalemlerin ağırlıklarında azalmalar gerçekleşmiştir.

Tablo 4. Verilen Ödenekler İle Gerçekleşen Gider Karşılaştırması

Yıllar	Verilen Ödenek	Gerçekleşen Gider	Sapma Oranı (%)
2017	645.124	678.269	5,13
2018	762.753	830.809	8,92
2019	960.976	1.000.027	4,06
2020	1.095.461	1.203.737	9,88
2021	1.346.139	1.599.642	18,8

Kaynak: 2017-2020 Kesin Hesap Kanunu ve Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı Aylık Gerçekleşme Raporları.

Koronavirüs salgını, olumsuz arz ve talep şokunu içermekte (Kısa, 2021:94) ve bu durum durgunluğa sebebiyet vermektedir. Durgunluk döneminde; devlet, cari kamu harcamalarını ve yatırım harcamalarını artırarak talebi ve arzı uyarabilmektedir (Tokatlıoğlu ve Selen, 2019:255). Diğer taraftan çarpan analizi kapsamında yapılan incelemelerde; kamu harcamaları ile yapılan müdahalelerin, vergi politikalarından daha etkin olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de salgınla mücadele kapsamında, üretim ve istihdamın desteklenmesi amacıyla doğrudan mali destekler sağlanmıştır (Dokuzoğlu ve Tüm, 2022: 108). Bunun sonucunda; Türkiye'de 2020 ve 2021 yıllarındaki kamu harcamalarındaki sapma oranı, analizi yapılan diğer üç yıldan fazla gerçekleşmiştir. Söz konusu üç yıl incelendiğinde; 2017 yılında referandum yapılmış, 2018 yılında Cumhurbaşkanı ve genel seçim yapılmış ve 2019 yılında ise mahalli idare seçimleri yapılmıştır. Bu bağlamda salgın döneminde kamu harcamalarında gerçekleşen sapma oranı, seçim ekonomisinden daha fazladır. Ancak Türkiye'de yüksek enflasyon ve işsizlik birlikte görülmesi, stagflasyon riskini işaret etmektedir. Bu bağlamda başarılı bir bütçe yönetimi için gerekli olan etmenlerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Nitekim Türkiye'de pratikte hala klasik bütçe sisteminin hakim olması, planlama ve programlamaların yetersiz olması, mali kurallara uyulmaması, mali disipline önem verilmemesi, bütçenin siyasi fonksiyonunun rasyonel bir şekilde kullanılmaması ve bütçenin hazırlık ve uygulanmasına ilişkin sorunların var olması sebebiyle bütçe yönetimi başarısız olmaktadır. Diğer taraftan ödeneklere ilişkin işlemlerin sıklığı da, bütçenin hazırlanması sırasındaki eksikliğin, diğer aşamalarına eklenmesiyle Türkiye'de bütçe yönetimi zayıflamaktadır (Bektaş ve Çetinkaya, 2021: 246-257). Bu bağlamda Türkiye'de salgın dönemi sonrasında, ekonomik istikrarı sağlamak için öncelikli bütçe yönetimine ilişkin düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

III. KAMU GELİRLERİNDE ORTAYA ÇIKAN DEĞİŞİM

5018 sayılı Kanuna göre; 'kamu geliri, Kanunlarına dayanılarak toplanan vergi, resim, harç, fon kesintisi, pay veya benzeri gelirler, faiz, zam ve ceza gelirleri, taşınır ve taşınmazlardan elde edilen her türlü gelirler ile hizmet karşılığı elde edilen gelirler, borçlanma araçlarının primli satışı suretiyle elde edilen gelirler, sosyal güvenlik primi kesintileri, alınan bağış ve yardımlar ile diğer gelirleri' olarak ifade edilmektedir. Tablo 5'de Merkezi Yönetim Bütçe gelirleri incelenmiştir.

Tablo 5. 2017-2021 Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri Kalemleri (Milyon TL)

	2017	2018	2019	2020	2021
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri	630.490	757.996	875.280	1.028.446	1.407.399
Genel Bütçe Gelirleri	607.138	729.063	847.692	999.147	1.369.503
Vergi Gelirleri	536.617	621.536	673.860	833.251	1.164.808
Gelir V.	112.399	138.986	162.704	158.842	219.633

Kurumlar V.	52.905	78.672	78.829	105.057	177.970
Dahilde Alınan KDV	55.583	56.353	55.458	71.555	123.444
ÖTV	138.328	133.901	147.134	207.283	205.393
BSMV	13.269	18.184	22.670	27.069	33.027
İthalde Alınan KDV	99.638	122.114	125.271	159.206	261.884
Damga V.	15.594	16.959	18.853	20.964	28.197
Harçlar	19.213	21.659	24.176	30.741	41.957
Diğer	29.118	34.482	38.765	52.534	73.302
Vergi Dışı Diğer Gelirler	70.520	107.526	173.833	165.896	204.694
Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	19.148	23.761	20.925	21.536	28.924
Düzen. ve Denet. Kurum. Gelirleri	4.204	5.173	6.663	7.762	8.971

Kaynak: 2017-2020 Kesin Hesap Kanunu ve Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı Aylık Gerçekleşme Raporları.

Kriz ya da salgın dönemlerinde; devletler, vergi gelirlerine diğer dönemlerden daha fazla ihtiyaç duymasına (Mascagni ve Santoro, 2021:7) rağmen IMF, koronavirüs salgınının çoğu ülkede vergi gelirlerinde azalışa neden olacağını tahmin etmektedir (IMF,2021:1). Ancak Türkiye’de politika önlemleri ve mali sürüklenme dolayısıyla salgın döneminde vergi gelirlerinde reel artışlar gerçekleşmiştir. Bu durum, Tablo 6’da gözlenebilir.

Tablo 6. Gelir Kalemlerinde Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)

	2017	2018	2019	2020	2021
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri	13,8	20,2	15,4	17,5	36,8
Genel Bütçe Gelirleri	13,8	20	16,2	17,8	37
Vergi Gelirleri	16,9	15,8	8,4	23,6	39,7
Gelir Vergisi	16,3	23,6	17	-2,3	38,2
Kurumlar Vergisi	23,1	48,7	0,2	33,2	69,4
Dahilde Alınan KDV	2,9	1,3	-1,5	29	72,5
ÖTV	14,8	-3,2	9,8	40	-0,9
BSMV	19,8	37	24,6	19,4	22
İthalde Alınan KDV	29,6	22,5	2,5	27	64,4
Damga Vergisi	16,2	8,75	11,1	11,1	34,5
Harçlar	7,8	12,7	11,6	27,1	36,4
Diğer	12,4	18,4	12,4	35,5	39,5
Vergi Dışı Diğer Gelirler	-4,9	52,4	61,6	-4,5	23,3
Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	12,5	24	-13,5	2,9	34,3
Düzen. ve Denet. Kurumların Gelirleri	7,1	23	28,8	16,4	15,5

Kaynak: Tablo 5’den yararlanarak oluşturulmuştur.

Ülkelerin merkezi yönetim bütçeleri, öncelikle gelir ve giderleri gösteren belgeler iken; kuramsal temel değişimi, bütçelerin sadece belge niteliğinden çıkmasını sağlamıştır (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2021: 6). Bu dönüşüm; bütçelerin, maliye politikalarının bir aracı haline dönüşmesini sağlamış ve bütçelerin hem ekonomiyi etkileyen hem de ekonomiden etkilenen yönünü ön plana çıkartmıştır (Batrel, 2007: 4). Krizlerle mücadelede ise vergi politikaları, etkin bir maliye politikası aracı olmaktadır (Tabar ve Tokathoğlu, 2018: 28). Bu bağlamda Türkiye’de salgınla mücadele kapsamında ve ekonomik istirarın sağlanmasına yönelik (Selen ve Leba, 2021: 168) vergilere ilişkin bazı düzenlemeler yapılmıştır.

Salgın döneminde vergi gelirlerinde, reel artışlar görülmüştür. Bu artışlarda, yeni vergilerin yürürlüğe girmesi kadar yapılan düzenlemeler de etkili olmuştur. Her türlü reklam ve dijital içerik üzerinden elde edilen hasılatları vergilendirmeyi amaçlayan dijital hizmetler vergisi, 01.03.2020 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiş (HMB, 2020a) ve 2020 yılında 1 milyar TL, 2021 yılında ise 2.8 milyar TL vergi geliri toplanmıştır (HMB,

2022). 6802 sayılı Kanununun 39/1 maddesinde a, b, c ve d bentlerinde yer alan Özel İletişim Vergisi oranları, %10'a çıkartılmıştır (CBK, 2021).

Gelir vergisinden elde edilen tutar, 2020 yılında %2,3 azalırken, 2021 yılında %38,2 artmıştır. 2020 yılındaki azalışta, bazı sektördeki işletmelerin geçici süre ile kapalı kalması veya sokağa çıkma yasakları süresince işletmelerin kapalı kalmasının yanı sıra yapılan düzenlemeler de etkili olmuştur. Bu düzenlemeler;

- 24.03.2020 tarihli ve 518 sıra numaralı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile salğından doğrudan etkilenen ticari, zirai ve mesleki kazanç açısından gelir vergisi mükellefleri ya da İçişleri Bakanlığınca faaliyetlerine geçici süreliğine ara verilmesi durumlarında; 01.04.2020 ile 30.06.2020 tarihleri arasında mücbir sebep kapsamına alınmıştır.
- 24.05.2020 tarihli ve 2569 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Sermaye Piyasası Kurulu tarafından onaylanmış finansman bonolarından ve varlık kiralama şirketlerince ihraç edilen bir yıldan kısa vadeli kira sertifikalarından elde edilen gelirler ve söz konusu varlıkların çıkarılması ile elde kazançlardan yapılan stopajın oranı %10'dan %15'e çıkartılmıştır.
- 27.07.2020 tarihli ve 311 sıra numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliği ile serbest meslek kazancı sahipleri ve ücret geliri sahiplerinin kazançları toplamı, Gelir Vergisi Kanununun 103. maddesinde yer alan tarifenin dördüncü gelir dilimini aşması durumunda, tüm gelirleri için beyanname vermesi gerektiği düzenlenmiştir.
- 27.05.2020 tarihli ve 301 sıra numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliği ile vergiye uyumlu mükellefe gelir ve kurumlar vergi beyannameleri üzerinden hesaplanan verginin %5'inin ödenecek vergiden indirilmesi uygulaması, mükelleflerin lehine düzenlenmiştir. Önceden vergi borcunun kanuni süre içerisinde ödenmesi aranırken değişik ile tahakkuk eden verginin ödenmesi aranmaktadır.
- 03.06.2020 tarihli ve 2604 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile döviz fonları için yapılacak kesinti oranı, %0'dan %15'e yükseltilmiştir.
- 31.07.2020 tarihli ve 2813 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile 31.12.2020 tarihine kadar Gelir Vergisi Kanununun 70. maddesinde belirtilen mal ve hakların kiralanması sonucunda yapılan ödemelerden, vakıflar ve derneklere ait gayrimenkullerin kiralanması karşılığı, yabancı devletlere, yabancı kamu idare ve kuruluşları ile uluslararası kuruluşlara ait diplomatik statüsü bulunmayan gayrimenkullerin kiralanması karşılığında bunlara yapılan kira ödemelerinden ve Kurumlar Vergisi Kanununun 15. maddesinde yazılı kooperatiflere ait taşınmazların kiralanması bunlara yapılan ödemelerden yapılacak stopajın oranı %20'den %10'a indirilmiştir. 23.12.2020 tarihli ve 3319 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile uygulama süresi 31.05.2021 tarihine kadar uzatılmıştır. 02.06.2021 tarihli ve 4063 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile uygulama süresi, 31.07.2021 tarihine kadar uzatılmıştır. 30.07.2021 tarihli ve 4311 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile uygulama süresi, 30.09.2021 tarihine kadar uzatılmıştır.
- 30.09.2020 tarihli ve 3032 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Gelir Vergisi Kanununun 67. maddesine göre tevkifat yapılan mevduat faizlerinden elde edilen gelirler ve katılım bankalarından elde edilen kâr payları üzerinden yapılan tevkifat oranı düzenlenmiştir. 31.12.2020 tarihine kadar vadesiz ve ihbarlı hesaplar ile 6 aya kadar vadeli hesaplarda tevkifat oranı %15'den %5'e indirilmiş, 1 yıla kadar vadeli hesaplarda tevkifat oranı %12'den %3'e indirilmiş, 1 yıldan uzun vadeli hesaplarda tevkifat oranı %10'dan %0'a indirilmiş, katılım bankalarından katılma hesabı karşılığında elde edilen kâr payları vadesine göre aynı tevkifat oranına tabi olacaktır. 23.12.2020 tarihli ve 3321 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile tevkifat oranlarındaki indirim, 31.03.2021 tarihine kadar uzatılmıştır. 01.04.2021 tarihli ve 3755 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile ilgili kararın uygulama süresi, 31.05.2021 tarihine kadar uzatılmıştır. 01.06.2021 tarihli ve 4027 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile kararın uygulanma süresi, 31.07.2021 tarihine kadar uzatılmıştır. 30.07.2021 tarihli ve 4311 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile uygulama süresi, 30.09.2021 tarihine kadar uzatılmıştır. 01.10.2021 tarihli ve 4561 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile uygulama süresi, 31.12.2021 tarihine kadar uzatılmıştır.
- 04.02.2021 tarihli ve 3490 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Gelir Vergisi Kanununun 41/1(9) ve Kurumlar Vergisi Kanununun 11/1(i) bentlerine göre; yabancı kaynakları özkaynaklarını aşan işletmelerin aşan kısmı için ödenen faiz, kâr payı veya kur farkının %10'unun gider olarak indirilmesi kabul edilemeyeceği kararlaştırılmıştır.
- 04.02.2021 tarihli ve 3491 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Gelir Vergisi Kanununun 94. maddesine ve Kurumlar Vergisi Kanununun 15. ve 30. maddelerine göre; yıllara yaygın inşaat ve onarım işleri uğraşanların hakkeş tutarları üzerinden yapılacak vergi kesintisi oranı %3'den %5'e çıkarılmıştır.

- 30.06.2021 tarihli ve 4196 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile varlık barışı uygulamasının süresi, 31.12.2021 tarihine kadar uzatılmıştır.

Yapılan düzenlemeler sonucunda; beyana dayanan gelir vergisi 2020 yılında %3,6 2021 yılında %67,9 artmış, basit usulde gelir vergisi 2020 yılında %13,4 2021 yılında %4,1 artmış, gelir vergisi tevkifatı 2020 yılında %3 azalırken 2021 yılında %36,7 artmış ve geçici gelir vergisi 2020 yılında %13,1 2021 yılında %34,9 artmıştır. 2020 yılındaki azalışın sebebi; gelir vergisi tevkifatında ortaya çıkan azalıştır. Bu azalış ise, kira ve faiz gelirlerinde yapılan tevkifat indirimlerinden kaynaklanmaktadır.

Kurumlar vergisinden elde edilen tutar, 2020 yılında %33,2 artarken, 2021 yılında %69,4 artmıştır. Artışlarda yukarıda verilen bazı düzenlemeler etkili olurken, 2021 yılında yapılan oran değişikliği de vergi gelirlerinin artmasını sağlamıştır. Geçici vergi gelirlerinin 2021 yılında %55,6 artması da bunu kanıtlar niteliktedir.

KDV, dahilde ve ithalde alınan olarak ikiye ayrılmaktadır. Dahilde alınan KDV, 2020 yılında %29, 2021 yılında %72,5 artarken; ithalde alınan KDV, 2020 yılında %27, 2021 yılında %64,4 artmıştır. Salgın döneminde KDV'ye ilişkin bazı düzenlemeler yapılmıştır;

- 22.03.2020 tarihli ve 2278 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile hava yolu ve yolcu taşıma hizmetlerine uygulanan %18 KDV, geçici süreliğine %1'e indirilmiştir.
- 31.07.2020 tarihli ve 2812 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile 31.12.2020 tarihine kadar bazı mal ve hizmetlere uygulanan %18 olan KDV oranı %8'e, KDV oranı %8 olan ise %1'e indirilmiştir. 23.12.2020 tarihli ve 3318 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile vergi oranı indirimi, 31.05.2021 tarihine kadar uzatılmış ve Covid-19 aşularının teslimi üzerinden hesaplanan KDV oranı %1'e indirilmiştir. 02.06.2021 tarihli ve 4062 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile uygulamanın süresi, 31.07.2021 tarihine kadar uzatılmıştır. 30.07.2021 tarihli ve 4312 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile uygulamanın süresi, 30.09.2021 tarihine kadar uzatılmıştır.
- 30.08.2020 tarihli ve 2913 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile 01.09.2020 tarihleri ile 30.06.2021 tarihleri arasında verilen eğitim ve öğretim hizmetleri için %8 olarak belirlenmiş olan KDV oranı %1'e indirilmiştir.
- 30.01.2021 tarihli ve 3470 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile riskli yapıların bulunduğu alanlarda kentsel dönüşümün teşvik edilmesi adına inşaat taahhüt işlerine için belirlenen KDV oranı %18'den %1'e indirilmiştir.
- 30.04.2021 tarihli ve 3931 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile geceleme hizmetleri için belirlenen KDV oranı, %1 olarak uygulanacaktır. 22.06.2021 tarihli ve 31519 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile uygulama süresi, 31.07.2021 tarihine kadar uzatılmıştır.
- 30.07.2021 tarihli ve 4312 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile uygulama süresi 30.09.2021 tarihine kadar uzatılmıştır. 30.09.2021 tarihli ve 4517 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile yenilenmiş cep telefonu teslimleri için %1 KDV belirlenmiştir.
- 26.11.2021 tarihli ve 4862 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile 6100 sayılı Kanun ile 1136 sayılı Kanununda yer alan ve %18 KDV'ye tabi olan adli yardım ve adli müzaheret hizmetlerindeki vergi oranı %8'e indirilmiştir.

Yapılan düzenlemeler ve fiyatların artışı, salgın döneminde KDV'den elde edilen gelirin artmasını sağlamıştır.

ÖTV'den elde edilen tutar, 2020 yılında %40 artarken, 2021 yılında %0,9 azalmıştır. Salgın döneminde ÖTV'ye ilişkin bazı düzenlemeler yapılmıştır;

- 26.03.2020 tarihli ve 2301 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile kolalı gazozlar ve bazı tütün ürünlerinin vergilendirilmesinde değişikliğe gidilmiştir. Buna göre; kolalı gazozlardaki %25 olan ÖTV, %35'e çıkarılmış, tütün ürünlerinde ise %40 olan ÖTV, %80'e çıkarılmıştır.
- 13.05.2020 tarihli ve 2537 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile tütün ürünlerindeki maktu vergi tutarı, %17,2 artırılmıştır.
- 25.12.2020 tarihli ve 3328 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile tütün ürünleri üzerinde ÖTV oranı %67'den %63'e indirilmiştir.
- 30.08.2020 tarihli ve 2912 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile sıfır binek araçlarda 70.000 TL olan eşik 85.000 TL, 120.000 TL olan eşik 135.000 TL'ye yükseltilmiş ancak ÖTV oranları %30 artırılmıştır.

- 13.08.2021 tarihli ve 4373 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile sıfır binek araçlarda 85.000 TL olan eşik değer 92.000 TL, 135.000 TL olan eşik değer 150.000 TL'ye yükseltilmiş ve ÖTV oranları sabit tutulmuştur.
- 02.02.2021 tarihli ve 3471 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile elektrikli araçlar için belirlenen ÖTV oranları artırılmıştır. Buna göre; motor gücü 85 kW'ı geçmeyen araçlar için belirlenen vergi oranı %3'den %10'a, motor gücü 85-120 kW arasında olan araçlar için belirlenen oran %7'den %25'e ve motor gücü 120 kW'ı geçen araçlar için belirlenen oran %15'den %60'a çıkarılmıştır.
- 19.02.2021 tarihli ve 3559 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile 'Rafinerici Lisansı' ile üretimde bulunan ve ÖTV Kanununa ekli (1) sayılı listede bulunan malların üretimi ve ÖTV'ye tabi olmayan malların imali için yapılan teslimler üzerinden hesaplanacak ÖTV oranı sıfıra indirilmiştir.
- 20.05.2021 tarihli ve 3994 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile bazı akaryakıt ürünlerindeki ÖTV tutarları %54 ile %188 oranında artırılmıştır.
- 25.06.2021 tarihli ve 4137 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile ÖTV Kanununa ekli (3) sayılı listenin (A) cetvelinde yer alan ÖTV tutarlarına, ÜFE'de son 6 ayda meydana gelen artışlar 2021 yılının Temmuz-Aralık ayları arasında yansıtılmayacaktır.
- 15.07.2021 tarihli ve 4298 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile bazı tütün ürünlerin ilişkin ÖTV oranı %80'den %45'e düşürülmüş ve asgari maktu vergi tutarı ile maktu vergi tutarında değişiklik yapılmamıştır.

Yapılan düzenlemeler ve fiyatlarda yaşanan dalgalanmalar sonucunda; petrol ve doğalgaz ürünlerine ilişkin ÖTV 2020 yılında %13,1 artmış 2021 yılında %54,7 azalmış, motorlu taşıt araçlarına ilişkin ÖTV 2020 yılında %237,5 2021 yılında %42,4 artmış, alkollü içeceklerle ilişkin ÖTV 2020 yılında %11,9 2021 yılında %38,4 artmış, tütün mamullerine ilişkin ÖTV 2020 yılında %22,7 2021 yılında %38,4 artmış, kolalı gazozlara ilişkin ÖTV 2020 yılında %31,2 2021 yılında %47,1 artmış ve dayanıklı tüketim ve diğer mallara ilişkin ÖTV 2020 yılında %93,6 2021 yılında %27,2 artmıştır. Bu bağlamda 2021 yılında ÖTV gelirlerinin azalmasının nedeni; petrol ve doğalgaz ürünlerine ilişkin ÖTV'deki azalıştan kaynaklanmaktadır. Bu azalış, salgınla mücadele kapsamında kısıtlamalardan (Cengiz ve Sürücü, 2021:377) ve 2021 yılının son aylarında fiyat artışlarının talep üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 7. Gelir Tahmini Ve Gerçekleşen Gelir Karşılaştırılması

Yıllar	Gelir Tahmini	Gerçekleşen	Sapma Oranı (%)
2017	598.274	630.490	5,38
2018	696.829	757.996	8,77
2019	880.359	875.280	-0,57
2020	956.588	1.028.446	7,51
2021	1.101.146	1.407.399	27,81

Kaynak: 2017-2020 Kesin Hesap Kanunu ve Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı Aylık Gerçekleşme Raporları.

Merkezi Yönetim Bütçesi hazırlanırken yapılan bütçe tahminleri ile gerçekleşen bütçe gelirleri arasında incelenen dönemde farklılıklar oluşmuştur. Ancak farklılığın en fazla olduğu yıl, 2021 olmuş ve gerçekleşen gelir tahmin edilen gelirden %27,81 fazla gerçekleşmiştir. Bu farklılığın nedenleri; enflasyon, mali sürüklenme, dolaylı vergilerin fiyat değişimlerini izlemesi ve alınan politika önlemleridir.

IV. BÜTÇE DENGESİNDE ORTAYA ÇIKAN DEĞİŞİM

Merkezi Yönetim Bütçesi, hem ekonomiyi etkilemekte hem de ekonomide gerçekleşen değişimlerden etkilenmektedir. Bu anlamda gelir ve gider arasındaki eşitliği ifade eden bütçe dengesi, ekonomik istikrar bakımından önem arz etmektedir (Tokatlıoğlu ve Selen, 2019:169). Tablo 8'de Türkiye'de tahmin edilen ve gerçekleşen bütçe dengesi yer almaktadır.

Tablo 8. Tahmin Edilen ve Gerçekleşen Bütçe Dengesi

	2017	2018	2019	2020	2021
Tahmin Edilen Bütçe Gid.	645.124	762.753	960.976	1.095.461	1.346.139
Tahmin Edilen Bütçe Gel.	598.274	696.829	880.359	956.588	1.101.146
Tahmin Edilen Bütçe Den.	-46.800	-65.924	-80.617	-138.873	-244.993
Tahmin Edilen Faiz Gid.	57.500	71.700	117.317	138.940	179.542

Tahmin Edilen Faiz Dışı Denge	10.449	5.776	36.701	67	-65.450
Bütçe Gid.	678.269	830.809	1.000.027	1.203.737	1.599.642
Faiz Hariç Gid.	621.557	756.848	900.087	1.069.775	1.378.789
Faiz Gid.	56.712	73.961	99.940	133.962	180.853
Bütçe Gel.	630.490	757.996	875.280	1.028.446	1.407.399
Bütçe Dengesi	-47.779	-72.813	-124.747	-175.291	-189.724
Tahmin Edilen ve Gerçekleşen Bütçe Dengesinde Sapma Oranı (%)	-2,1	-10,4	-54,7	-26,2	+22,5
Faiz Dışı Den.	8.933	1.148	-24.807	-41.329	28.610

Kaynak: 2017-2020 Kesin Hesap Kanunu ve Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı Aylık Gerçekleşme Raporları.

Tablo 8 incelendiğinde; analizi yapılan yıllarda tahmin edilen ve gerçekleşen bütçe dengesi açık vermektedir. 2021 yılında tahmin edilen bütçe açığı, 244 milyar TL olmasına rağmen, ilgili yılda gerçekleşen bütçe açığı, 189 milyar TL olarak gerçekleşmiş ve bu durum faiz dışı dengeye ve sapma oranına olumlu yansımıştır. Ancak salgının ilk yılında tahmin edilen bütçe açığının gerçekleşen açıktan düşük olması, faiz dışı dengeyi olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda koronavirus salgını, Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesini 2020 yılında daha fazla olumsuz etkilemiş ve yaşanan bu olumsuzluk 2021 yılına da yansımıştır. 2020 yılında faiz giderlerinin artışında, borçlanma maliyetlerinin yükselişi ve toplam borçlar içerisindeki döviz cinsi borçların artışı etkili olurken (Saraçoğlu ve Özcan, 2021:43); 2021 yılında faiz giderlerinin artışında, sayılan nedenlere ek 2020 yılındaki ortaya çıkan olumsuz durum sayılabilir. Vergi gelirlerinde reel artış ve faiz dışı dengede olumlu değişim ile enflasyonun düşürülmek istenilmektedir (Feyzioğlu, 1997: 244). Ancak 2021 yılında, enflasyon oranlarında artış gerçekleşmiştir.

V. SONUÇ

Çin’de ortaya çıkan koronavirus hastalığı, öncelikle bir sağlık krizi olarak başlamış ve mücadele kapsamında yapılan uygulamalar makroekonomik göstergeleri ve birçok sektörü olumsuz etkilemiştir. Devlet bütçesinin ekonomiyi etkileme ve ekonomide olay ve olgulardan etkilenmesi sebebiyle devlet bütçeleri salgından etkilenmiştir. Hükümetler, salgının ekonomilerde yarattığı olumsuz etkileri minimize etmek amacıyla etkin bir şekilde maliye politikasından yararlanmışlardır. Bu bağlamda kamu harcama ve kamu gelirlerinin miktar ve bileşimlerinde ayarlamalar yapılmıştır. Bu durum, doğal olarak bütçe dengesine yansımıştır. Ancak Türkiye özelinde yapılan incelemelerde, 2017-2019 yılları arasında da bütçe açıklarının arttığı, kamu borç stokunun ve risk primlerinin yükseldiği gözlemlenmiştir (Sertkaya ve Baş, 2021: 150).

Kamu giderleri incelenen dönemde her yıl yaklaşık %20 artmış, 2021 yılında ise artış oranı %32,8 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı enflasyon oranının %36,8 olduğu dikkate alınrsa, bu artışın salgından ziyade enflasyondan kaynaklı olabilecektir. 2020 yılında ise enflasyon oranının, %14,6 olduğu ve 2020 bütçe giderlerinin %20,3 arttığı dikkate alınrsa, aradaki 5,7 puanlık fark salgın ile ilişkilendirilebilir. Diğer taraftan 2021 yılında Türkiye’de enflasyonun artışında Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi çerçevesinde yürürlüğe giren genişletici para ve maliye politikaları ve salgının ekonomiye etkisini minimize etmek için yapılan harcamalar etkili olmuştur.

- Durgunlukla mücadele kapsamında kamu istihdamı, 2020 yılında %3,17 artırılmıştır.
- Durgunlukla mücadelede mal ve hizmet alımlarına ilişkin harcamalar etkin harcamalar olmasına rağmen bu harcama kaleminde reel bir artış gerçekleşmemiştir.
- Diğer taraftan çarpanın etkisinin düşüklüğü sebebiyle durgunlukla mücadelede dolaylı etkisi olan transfer harcamaları, 2020 yılında reel olarak artmıştır. Bunun sebebi ise, Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi çerçevesinde bankalara verilen görevlerin kamu bankalarının olumsuz etkilenmesi ve görev zararları kaleminin artmasıdır.
- Durgunlukla mücadelede uzun vadeli getiri sağlayan yatırım harcamaları kalemi, salgın döneminde reel olarak artmıştır.
- KİT'lere yapılan sermaye yatırımı, 2021 yılında borç verme kaleminin %242,7 artmasını sağlamıştır.
- Salgınla mücadele kapsamında kamu giderlerinde artış yaşanmış ve kamu gelirleri ise kamu giderleri ölçüsünde artmaması, salgın döneminde faiz giderlerinin artmasına neden olmuştur.

Durgunluk dönemlerinde arz ve talebi uyarmak için genişletici maliye politikası uygulanması sebebiyle Türkiye’de 2020 ve 2021 yıllarındaki kamu harcamalarındaki sapma oranı, analizi yapılan üç yıldan fazla gerçekleşmiştir. Söz konusu üç yıl incelendiğinde; 2017 yılında referandum yapılmış, 2018 yılında Cumhurbaşkanı ve genel seçim yapılmış ve 2019 yılında ise mahalli idare seçimleri yapılmıştır. Bu bağlamda salgın döneminde kamu harcamalarında gerçekleşen sapma oranı, seçim ekonomisinden daha fazladır.

Durgunlukla mücadelede kullanılan diğer önemli maliye politikası aracı, kamu gelirleridir. Salgın döneminde ise hastalıkla mücadele kapsamında uygulanan politikalar, IMF’nin, vergi gelirlerinde azalış beklemesine sebebiyet vermiştir. Ancak Türkiye’de yürürlüğe yeni koyulan vergi bulunması, yapılan düzenlemeler ve enflasyon sebebiyle vergi gelirleri azalmamış, reel bazda artış gerçekleşmiştir.

- Salgın döneminde dijital hizmetler vergisi yürürlüğe girmiş ve 2020 yılında 1 milyar TL, 2021 yılında 2.8 milyar TL gelir elde edilmiştir.
- Özel iletişim vergisinin oranları artırılmış ve %10 olmuştur.
- Gelir vergisinden elde edilen gelir 2020 yılında %2,3 azalış gerçekleşmiştir. Bu azalışın sebebi ise, kira ve faiz gelirlerinde yapılan tevkifat indirimleridir.
- Kurumlar vergisinde 2021 yılında yapılan oran değişikliği, geçici vergi gelirlerinin artmasını sağlamıştır.
- Dolaylı bir vergi olan KDV’den elde edilen gelirler ise, salgın döneminde reel olarak artmıştır. Artışın sebebi olarak yüksek enflasyon sebebiyle sözü edilen verginin fiyatları izleyebilme özelliği ve yapılan düzenlemeler olmuştur.
- ÖTV’den elde edilen gelir ise, 2021 yılında %0,9 azalmış ve bu azalışın sebebi, petrol ve doğalgaz ürünlerine ilişkin ÖTV’deki azalıştan kaynaklanmaktadır.

Merkezi Yönetim Bütçesi hazırlanırken yapılan bütçe tahminleri ile gerçekleşen bütçe gelirleri arasında incelenen dönemde farklılıklar oluşmuştur. Ancak farklılığın en fazla olduğu yıl, 2021 olmuş ve gerçekleşen gelir tahmin edilen gelirden %27,81 fazla gerçekleşmiştir. Bu farklılığın nedenleri; enflasyon, mali sürüklenme, dolaylı vergilerin fiyat değişimlerini izlemesi ve alınan politika önlemleridir.

Klasik iktisatçılara göre; bütçe, açık veya fazla vermemelidir. Ancak modern iktisatçılar ise, bütçenin açık ya da fazla verebileceğini vurgulamaktadırlar. Salgın ya da kriz dönemlerinde bütçe açığı verilerek ekonominin kendisini toparlanması beklenilmektedir. Salgın döneminde Türkiye’de bütçe açıkları, alınan tedbirler çerçevesinde artmış ve bütçe dengesi olumsuz etkilenmiştir. Ancak salgın, Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesini 2020 yılında daha fazla olumsuz etkilemiş ve yaşanan bu olumsuzluk 2021 yılına da yansımıştır.

Çalışmanın yapıldığı dönemde salgının etkisinin azalmaya başlaması ile birlikte geleceğe dair öngörüler ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye’de ilgili dönemde yapılan faiz indirimleri sebebiyle Türk lirasının aşırı değer kaybetmesi ve genişletici maliye politikaları, enflasyonun artmasına sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda Türkiye’de görülen yüksek işsizlik stagflasyon riskini barındırmaktadır. Diğer taraftan Türkiye’nin bütçe yönetiminde; bütçe sistemi de dahil olmak üzere bütçenin hazırlanması, uygulanması ve denetimine kadar birçok sorun bulunmaktadır. Bu nedenle salgın sonrası dönemde ekonomik istikararın sağlanabilmesi için bütçe yönetimin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ataç, B. (2016). *Maliye Politikası Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*. (11. Bs.). Turhan Kitabevi.

Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 191-221.

Arabacı, H. & Yücel, D. (2020). Pandeminin Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Türkiye Merkez Bankası Tarafından Finansal İstikrarı Sağlamak Amacıyla Alınan Önlemler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(2), 91-98.

Batrel, Ö.F. (2007). *Kamu Maliyesi ve Yönetimi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları.

Bektas, N.B. & Çetinkaya, Ö. (2021). Bütçe Yönetimi Kavramı ve Türkiye’de Bütçe Başarısının Değerlendirilmesi, *International Journal of Public Finance*, 6(2), 233-262.

Cengiz, V. & Sürücü, H. (2021). Covid-19’un Vergi Gelirlerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Avrasya Sosyalve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 366-380.

Cumhurbaşkanlığı (3469 nolu) Kararı (CBK). (2021). 6802 Sayılı Gider Vergileri Kanununun 39 uncu Maddesinin Birinci Fıkrasının (a), (b), (c) ve (d) Bentlerindeki Oranların Yeniden Belirlenmesi Hakkında. RG: 30.01.2021 s: 31380. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/01/20210130-25.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (2569 nolu) Kararı. (2020). 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun Geçici 67 nci Maddesinde Yer Alan Tevkifat Oranları Hakkında. RG: 24.05.2020 S: 31136. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/05/20200524-2.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (2604 nolu) Kararı. (2020). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun Geçici 67 nci Maddesinde Yer Alan Tevkifat Oranları Hakkında. RG: 03.06.2020 S: 31144. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/06/20200603-6.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (2813 nolu) Kararı. (2020). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun 94 üncü Maddesinde Yer Alan Tevkifat Nispetlerine İlişkin 12/1/2009 Tarihli ve 2009/14592 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Eki Karar ile 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 15 inci Maddesinde Yer Alan Vergi Kesinti Oranlarına İlişkin 12/1/2009 Tarihli ve 2009/14594 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Eki Kararda Değişiklik Yapılması Hakkında. RG: 31.07.2020 S: 31202. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200731-5.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3319 nolu) Kararı. (2020). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun 94 üncü Maddesinde Yer Alan Tevkifat Nispetlerine İlişkin 12/1/2009 Tarihli ve 2009/14592 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Eki Karar ile 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 15 inci Maddesinde Yer Alan Vergi Kesinti Oranlarına İlişkin 12/1/2009 Tarihli ve 2009/14594 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Eki Kararda Değişiklik Yapılması Hakkında. RG: 23.12.2020 S:31343. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201223-19.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4063 nolu) Kararı. (2021). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun 94 üncü Maddesinde Yer Alan Tevkifat Nispetlerine İlişkin 12/1/2009 Tarihli ve 2009/14592 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Eki Karar ile 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 15 inci Maddesinde Yer Alan Vergi Kesintisi Oranlarına İlişkin 12/1/2009 Tarihli ve 2009/14594 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Eki Kararda Değişiklik Yapılması Hakkında. RG:02.06.2021 S:31499. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/06/20210602-22.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4311 nolu) Kararı. (2021). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun 94 üncü Maddesinde Yer Alan Tevkifat Nispetlerine İlişkin 12/1/2009 Tarihli ve 2009/14592 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Eki Karar ve Aynı Kanunun Geçici 67 nci Maddesinde Yer Alan Tevkifat Oranları Hakkında 22/7/2006 Tarihli ve 2006/10731 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Eki Karar ile 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 15 inci Maddesinde Yer Alan Vergi Kesintisi Oranlarına İlişkin 12/1/2009 Tarihli ve 2009/14594 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Eki Kararda Değişiklik Yapılması Hakkında. RG: 30.07.2021 S:31553. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210730-1.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3032 nolu) Kararı. (2020). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun Geçici 67 nci Maddesinde Yer Alan Tevkifat Oranları Hakkında. RG:30.09.2020 S:31260.[Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/09/20200930-18.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3321 nolu) Kararı. (2020). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun Geçici 67 nci Maddesinde Yer Alan Tevkifat Oranları Hakkında. RG:23.12.2020 S:31943. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201223-21.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3755 nolu) Kararı. (2021). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun Geçici 67 nci Maddesinde Yer Alan Tevkifat Oranları Hakkındaki Ekli Kararın Yürürlüğe Konulması Hakkında. RG: 01.04.2021 S:31441. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210401-15.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4027 nolu) Kararı. (2021). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun Geçici 67 nci Maddesinde Yer Alan Tevkifat Oranları Hakkındaki Ekli Kararın Yürürlüğe Konulması Hakkında. RG: 01.06.2021 S: 31498. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/06/20210601M1-1.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4561 nolu) Kararı. (2021). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun Geçici 67 nci Maddesinde Yer Alan Tevkifat Oranları Hakkında. RG:01.10.2021 S:31615. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211001-29.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3490 nolu) Kararı. (2021). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun 41 inci Maddesinin Birinci Fıkrasının (9) Numaralı Bendi ile 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 11 inci Maddesinin Birinci Fıkrasının (i) Bendi Kapsamında Gider ve Maliyet Unsurları Toplamının İndirimi Kabul Edilmeyecek Kısmının Tespitine İlişkin. RG:04.02.2021 S:31385. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210204-11.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3491 nolu) Kararı. (2021). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun 94 üncü Maddesinde Yer Alan Tevkifat Nispetlerine İlişkin 2009/14592 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 30 uncu Maddesinde Yer Alan Vergi Kesintisi Oranlarına İlişkin 2009/14593 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 15 inci Maddesinde Yer Alan Vergi Kesinti Oranlarına İlişkin 2009/14594 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararında Değişiklik Yapılması Hakkında. RG:04.02.2021 S:31385. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210204-12.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4196 nolu) Kararı. (2021). 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun Geçici 93 üncü Maddesinin Birinci, İkinci ve Beşinci Fıkralarında Yer Alan Sürelerin, Bitim Tarihlerinden İtibaren 6 Ay Uzatılması Hakkında. RG:30.06.2021 S:31527. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/20.5.4196.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (2278 nolu) Kararı. (2020). Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Mal ve Hizmetlere Dair. RG:22.03.2020 S:31076. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200322-1.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (2812 nolu) Kararı. (2020). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:31.07.2020 S:31202. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200731-4.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3318 nolu) Kararı. (2020). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:23.12.2020 S:31343. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201223-18.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4062 nolu) Kararı. (2021). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:02.06.2021 S:31499. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/06/20210602-21.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4312 nolu) Kararı. (2021). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:30.07.2021 S:31553. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210730-2.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (2913 nolu) Kararı. (2020). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:30.08.2020 S:31229. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/08/20200830-2.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3470 nolu) Kararı. (2021). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:30.01.2021 S:31380. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/01/20210130-26.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3931 nolu) Kararı. (2021). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:30.04.2021 S:31470. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210430-16.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4105 nolu) Kararı. (2021). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:22.06.2021 S:31519. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/06/20210622-17.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4312 nolu) Kararı. (2021). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:30.07.2021 S:31553. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210730-2.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4517 nolu) Kararı. (2021). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:30.09.2021 S:31614. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/09/20210930-6.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4862 nolu) Kararı. (2021). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair. RG:26.11.2021 S:31671. [Erişim: 24.03.2022, <https://d.barobirlik.org.tr/2021/20211126-3.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (2301 nolu) Kararı. (2020). Bazı Mallara Uygulanacak Özel Tüketim Vergisi Oran ve Tutarlarının Yeniden Belirlenmesi Hakkında. RG:26.03.2020 S:31080. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200326-2.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (2537 nolu) Kararı. (2020). Bazı Mallara Uygulanacak Özel Tüketim Vergisi Tutarları Hakkında. RG:13.05.2020 S:31126. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/05/20200513-16.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3328 nolu) Kararı. (2020). Bazı Mallara Uygulanacak Özel Tüketim Vergisi Oranlarının Yeniden Belirlenmesi ile 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununun 12 nci Maddesinin (3)

Numaralı Fıkrası Hükümünün Bu Mallarda 2021 Yılı Ocak-Haziran Dönemi İçin Uygulanmaması Hakkında. RG:25.12.2020 S:31345. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201225-1.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (2912 nolu) Kararı. (2020). 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununa Ekli (II) Sayılı Listede Yer Alan Bazı Malların Özel Tüketim Vergisi Oranlarının Yeniden Tespiti Hakkında. RG: 30.08.2020 S:31229. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/08/20200830-1.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4373 nolu) Kararı. (2021). 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununa Ekli (II) Sayılı Listede Yer Alan Bazı Malların Özel Tüketim Vergisi Oranlarına Esas Özel Tüketim Vergisi Matrahlarının Yeniden Tespiti Hakkında. RG:13.08.2021 S:31567. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/08/20210813-11.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3471 nolu) Kararı. (2021). Bazı Mallara Uygulanacak Özel Tüketim Vergisi Oranları Hakkındaki Ekli Kararın Yürürlüğe Konulması Hakkında. RG: 02.02.2021 S:31383. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210202-8.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3559 nolu) Kararı. (2021). Rafineri ve Petrokimya Tesislerinde Üretilerek İmalatta Kullanılan ve İmalatta Kullanılmak Üzere Bu Tesislere Teslim Edilen Mallarda Özel Tüketim Vergisi Tutarlarının Belirlenmesine Dair. RG:19.02.2021 S:31400. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210219-4.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (3994 nolu) Kararı. (2021). Bazı Mallara Uygulanan Özel Tüketim Vergisi Tutarlarının Yeniden Belirlenmesi Hakkında. RG: 20.05.2021. S:31486. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/05/20210520-8.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4137 nolu) Kararı. (2021). 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununun 12 nci Maddesinin (3) Numaralı Fıkrası Hükümünün, 2021 Yılı Temmuz-Aralık Dönemi İçin Uygulanmaması Hakkında. RG:25.06.2021 S:31522. [Erişim:24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/06/20210625-4.pdf>]

Cumhurbaşkanlığı (4298 nolu) Kararı. (2021). Bazı Mallara Uygulanan Özel Tüketim Vergisi Oranlarının Yeniden Belirlenmesi Hakkındaki Ekli Kararın Yürürlüğe Konulması Hakkında. RG:15.07.2021 S:31542. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210715-17.pdf>]

Çetin, A.C. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Türkiye’de Genel Ekonomik Faaliyetlere ve Hisse Senedi Borsa Endeksine Etkisi. *MAKÜ Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2), 341-362.

Dokuzoğlu, S. & Tüm, K. (2022). Küresel Salgının Maliye Politikalarına Etkisi: Türkiye Üzerine Değerlendirmeler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(1), 105-120.

Edizdoğan, N. & Çetinkaya, Ö. (2021). *Kamu Bütçesi*. Ekin Yayınevi.

Feyzioğlu, B.N. (1997). *İktidar Virüsü (Ülke Sorunlarının Saydam Analizi)*. Çağdaş Yayınları.

Gümüş, A. & Hacıevlyagıl, N. (2020). Covid-19 Salgın Hastalığının Borsaya Etkisi: Turizm Ve Ulaştırma Endeksleri Üzerine Bir Uygulama. *Akademik Yaklaşım Dergisi*, 11(1), 76-98.

Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB). (2020a). Dijital Hizmet Vergisi Uygulama Genel Tebliği. RG:20.03.2020 S:31074. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200320-4.htm>]

Hazine ve Maliye Bakanlığı (518 nolu). (2020). Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği. RG:24.03.2020 S: 31078.[Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200324M1-4.htm>]

Hazine ve Maliye Bakanlığı (311 nolu). (2020). Gelir Vergisi Genel Tebliği. RG:27.05.2020 S:31137.[Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/05/20200527-10.htm>]

Hazine ve Maliye Bakanlığı (312 nolu). (2020). Gelir Vergisi Genel Tebliği (Seri No: 301)’de Değişiklik Yapılmasına DairTebliğ. RG:27.05.2020 S:31137. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/05/20200527-11.htm>]

Hazineve Maliye Bakanlığı. (2022). Aylık Bütçe Bülteni. [Erişim: 15.02.2022, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-aylik-butce-bulteni>]

IMF Fiscal Affairs. (2021) Challenges in Forecasting Tax Revenue. [Erişim: 07.02.2022, <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/covid19-special-notes/en-special-series-on-covid-19-challenges-in-forecasting-tax-revenue.ashx>]

Işık, A. & Akdoğan, N. (2021). Covid-19’un Türk Bankacılık Sektöründeki Mevduat Bankalarına Etkileri. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (63), 111-138.

İşler, İ.İ. & Güven, A. (2021). Covid 19 Küresel Salgının Bıst 100 Endeksi Üzerindeki Etkileri. *PolitikEkonomik Kuram*, 5(1), 63-77.

Kısa, Ö. (2021). Salgın Döneminde Maliye Politikası. *Vergi Raporu*, 267, 93-110.

Kocaman, B.E. (2021). Covid-19 Sürecinde Türk Bankacılık Sektörü ve Piyasa Yoğunlaşmasının Analizi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 384-407.

Mascagni, G. & Santoro, F. (2021). The Tax Side Of The Pandemic: Compliance Shifts And Funding For Recovery İn Rwanda. *ICTD Working Paper*, 129, 1-65.

Tabar, Ç. & Tokathoğlu, M. (2018). Küresel Kriz Döneminde Türkiye’de Uygulanan Vergi Politikalarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 3(1), 27-46.

Tayar, T., Gümüştekin, E., Dayan, K. & Mandi, E. (2020). Covid-19 krizinin Türkiye’deki Sektörler Üzerinde Etkileri: Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 293-320.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2022a). Kamu İstihdamı. [Erişim: 14.02.2022, <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022b). Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber. [Erişim: 14.02.2022, https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/04/AnalitikEkorehber_2019-2021.pdf]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). 2020 Genel Faaliyet Raporu. [Erişim: 14.02.2022, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/06/Genel-Faaliyet-Raporu-2020.pdf>]

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2020a). Koronavirüsün Olası Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirlere İlişkin Basın Duyurusu. 17.03.2020 S:2020-16. [Erişim: 09.02.2022, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2020/DUY2020-16>]

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2020). Zorunlu Karşılıklara İlişkin Basın Duyurusu. 20.06.2020 S:2020-34. [Erişim: 09.02.2022, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2020/DUY2020-34>]

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2022). Para Politikası Kararları. [Erişim: 12.02.2022, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/PPK/2021>]

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021). Tüketici Fiyat Endeksi. [Erişim: 12.02.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789>]

Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2020). Covid-19 Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi. [Erişim: 12.02.2022, <https://www.isim.org.tr/content/upload/attached-files/covid-19-ekonomik-istikra-20200414170956.PDF>]

Tokathoğlu, M. ve Selen, U. (2019). *Maliye Politikası*. Ekin Yayınevi.

Tosunoğlu, Ş. & Kasal, S. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Sağlıklı Küresel Ekonomi İçin Politika Uygulamaları. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 35-49.

Pınar, A. (2017). *Maliye Politikası Teori ve Uygulama*. Turhan Kitabevi.

Saraçoğlu, F. & Özcan, B. (2021). Koronavirüsün Bütçe Gider ve Gelirleri Üzerindeki Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. *Vergi Raporu*, 257, 32-45.

Selen, U. & Leba, R. (2021). *İktisadi Gelişme ve Vergileme*. Ekin Yayınevi.

Sertkaya, B. & Baş, S. (2021). Covid-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 147-167.

Şen, G. & Bütün, E. (2021). Covid-19 Salgınının Havacılık Sektörüne Etkisi: Gig Ekonomisi Alternatifi. *Havacılık Araştırma Dergisi*, 3(1), 106-127.

Şen, H. & Kaya, A. (2015). Ekonomik Krizlerin Değişmeyen İmdatçısı: Maliye Politikası. *Sosyoekonomi*, 23(23), 55-86.

2017 yılı Kesin Hesap Kanunu. (2018). RG: 31.12.2018 S: 30642. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/12/20181231M2-1.htm>]

2018 yılı Kesin Hesap Kanunu. (2019). RG:31.12.2019 S:30995. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191231M2-1.htm>]

2019 yılı Kesin Hesap Kanunu. (2020). RG: 31.12.2020 S:31351. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201231M2-1.htm>]

2020 yılı Kesin Hesap Kanunu. (2021). RG: 31.12.2021 S:31706. [Erişim: 24.03.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/12/20211231M2-1.htm>]